شنجاڭ
تاريخ ماتريياللرى

5

FROM THE LIBRARY OF
EAST TURKISTAN
NATL RESEARCH
CENTER INC
GULAMETTIN PAHTA

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

جىن شۇرېننىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى
ستولىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر ....چېن فىلىڭ (1)
جىن شۇرېننىڭ تەختكە چىقىشى ۋە قۇمۇل ۋەقە-
سىنىڭ سەۋەبلىرى ھەم ئاقىۋىتى .... پەن زۇخۇەن (42)
جىن شۇرېن دەۋرىدىن ئەسلىمىلەر ...... ليۇدېخى (68)
گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىدىن
پارچىلار .... گۇڭ بېيجىڭ (91)
جىن شۇرېننىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتكەنلىكى
توغرىسىدىكى ئەھۋاللار .... سەي جىنسىڭ (132)
مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە
بولغان 12 يىل .... باي ئېزىز (138)
سابىق ئۇيغۇر مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى
توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە .... جۇنەيد بەكرى (172)
شىنجاڭدا تىپچىلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتت-
تىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە........ سۇزۇك ھاجىيوف (198)
ماجۇڭيىڭ ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى ... (206)
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى
ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى .... جىن شاۋشەن (287)

جىن شۇرېننىڭ شىنجاڭنى باشقۇرۇشتىكى ئىچكى سىرلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر

چەن فىڭ

(1)

1928 - يىلى (مىنگونىڭ 17 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمە ھەربى پاراۋانلىق ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ ھەربى ئىشلار نازىرى فەن ياۋ نەن، ئۆلكىلىك سىياسى قانۇن مەكتىۋىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىدىن پايدىلىنىپ، زىياپەت ئۈستىدىلا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى ياڭ زېڭشىن، لۇيجاڭ (كوماندىر بىرىگادا) دۇفارۇڭ ئادىيۇتانتلار باشلىقى گاۋلىيەندۇ، ئادىيۇتانت (فۇگۇەن-مەرەم) ماۋپېيشىڭ، ۋاڭ ×× قاتارلىقلارنى بىر ۋاقىتتىلا ئېتىپ ئۆلتۈردى. فەن ياۋ نەن ياڭ زېڭشىننىڭ يانچۇغىدىن 3 - زالنىڭ ئاچقۇسىنى ئېلىپ ئۆز مۇرىتلىرىدىن 10 نەچچە ئادەمنى باشلاپ تامغىنى ئالماقچى بولدى. دەل شۇ چاغدا مەمۇرى ئىشلار نازىرى جىن شۇرېن، ھەلىقى ھوجرىدا ھۆكۈمەت ئالاقىلىرىنى كۆرۋاتاتتى. ۋەقەنى ئاڭلاپ، ياڭ زېڭشىننىڭ مۇ-

ھاپىزەتچى قىسىملىرىنى يىغىپ، 3 - زالنى قورشاشقا، ئىچكى-تاشقى تەرەپ بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈۋېتىشكە بۇيرۇق قىلدى. 3 - زالغا كىرگەن فېن ياۋ نەن بىر پارچە خەت يېزىپ، ئىشىكنىڭ يوچۇغىدىن، جىن شۇرېننى مەسلىھەتكە تەكلىپ قىلدى. لېكىن جىن شۇرېن چىقمىدى. كېيىن تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لۇباۋرۇ، جىن شۇرېن بىلەن ئۇچرىشىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈشنى ئويلىغان بولسىمۇ، جىن شۇرېننىڭ مۇھاپىزەت-چىسى سۇي زاۋجى لۇباۋرۇنىڭ تاپانچىسى بارلىقىنى، ھەم ئۇنىڭ ئەلپازى بۇزۇقلىقىنى كۆرۈپ، ھەيدەپ چىقىرىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ لۇباۋرۇنىڭ سۇيىقەستى ئەمەلگە ئاشماي قالدى. دۇفارۇڭنىڭ بالىسى دۇگوجىڭ (پىيادە ئەسكەرلەر باتالىيونىنىڭ باشلىقى) ئاتىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۆز قىسمىنى باشلاپ، سىياسى قانۇن مەكتىۋىنى قانغا بوياپ، ئاتىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچى بولدى. شۇ ئارىدا، يارىدار بولغان يەن يۇيشەن دىن ئۇنىڭ ئاتىسىنى ئوقۇغۇچىلار ئۆلتۈرمىگەنلىكىنى چۈشىنىپ پەيلىدىن يانىدى. دەل شۇ چاغدا جىن شۇرېن دۇگو-جىڭنى چاقىرىشقا ئادەم بۇيرىغان ئىدى. دۇ ئۆز قىسىملىرىنى باشلاپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە يېتىپ كەلگەندە، جىن شۇرېنمۇ قىسمەن ئەسكەرلەرنى يىغىۋاتاتتى. دۇ شۇ يەردىلا: «تىڭجاڭ، سىزنىڭ بۇيرۇغىڭىزغا ئىتائەت قىلىمەن» دېدى. شۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ داچىڭ، جاڭ يۇيشۇ (بىرىگادىر - يىڭجاڭ) لارمۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇشتى. شۇ ۋاقىتتا ھەربى ئىشلار نازارىتىنىڭ ھەربى

ئىشلار بولۇم باشلىقى جاڭ پېيۋەن، گوچۇڭنىڭ سابىق ھاكىمىلى خەيرۇللار سىياسى ئۆزگۈرۈش بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ياردەملىشىشكە يېتىپ كەلگەن ئىدى. جىن شۇرېن ئالدى بىلەن سېپىل دەرۋازىلىرىنى ۋە مۇھىم جايلارنى قوغداشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ «ئېتىڭلار!» دېدى. سۇي زاۋجى: «3 - زالدا 4 - ئىنىڭىز تۇرسا» (جىن شۇرېننىڭ 4 - ئىنىسى جىن شۇجىڭ 3 - زالدىكى مەخپىي ھوججەتلەر بۆلۈمىدە ئىشلەيتتى) ئەسكەرلەر شۇ ئان جىن شۇجىڭنى قۇتقۇزۇۋېلىپ ئاندىن ئوق ئاتتى. فەنياۋنەن ئۆز ئادەملىرى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ ئاخىرى سان جەھەتتىن جىق دۈشمەنگە بەرداشلىق بېرەلمەي يېڭىلىپ بىر - بىرلەپ قولغا چۈشتى. شۇ كۈنى كېچىسى فەنياۋنەنگە ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى.

7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى جىن شۇرېن بىر تەرەپتىن ياڭ زېڭشىننىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنىڭ تەپسىلىي ئۇقتۇرۇشىنى تەكشۈردى. يەنە بىر تەرەپتىن مالىيە نازىرى شۇي يىسەن، ئۈرۈمچى ۋالىسى لى رۇڭلارنى ئۆز ئۆيىگە مەسلىھەتكە چاقىردى. مەسلىھەت ئەسناسىدا لى رۇڭ ئۈشتۈمتۇت ھويلىغا چىقىپ، ھەربىي - مەمۇرىي خادىملار بىلەن ئەسكەرلەرگە ئۆز پىكرىنى بايان قىلىپ: «تۈنۈگۈنكى پاتىپاراقچىلىقنى بەختكە يارىشا جىن تىڭجاڭ (جىن شۇرېننى دېمەكچى) تىنچلاندۇرۇپ، ئۇلۇغ خىزمەت كۆرسەتتى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە ئەلۋەتتە بۇ كىشىنى تەيىنلەپ ھىمايە قىلىشىمىز لازىم. ھەربىي ئىشلار جەھەتتە كەلسەك، ئۇنىڭغىمۇ مۇۋاپىق ئادەم كۆرسىتىشىمىز كېرەك. تېلېگىرامما

ئارقىلىق مەركەزگە مەلۇم قىلىپ، تەيىنلەنسە بولىدۇ.» دېدى. لى رۇڭنىڭ گېپى تۈگىمەستىنلا، بۇرۇنقى ناھىيىسىنىڭ سابىق ھاكىمى تاڭ يۈگۈاڭ، باتالىيون كوماندىرى ۋاڭ داچىڭلار سۆزگە چىقىپ لى دۇڭنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى. ئاندىن ھەربىي - مەمۇرى خادىملار جىن شۇرېننىڭ پوزىتسىيە بىلدۈرۈشىنى تەلەپ قىلغاندا جىن شۇرېن چىقىپ: «تۇنۇگۇنكى قالايمىقانچىلىق ئىككىلىنىپ تۇرۇشقا يول قويمايتتى. مەن چېگرا ۋەزىيىتىنى تىنچلاندۇرۇش ۋە سابىق رەئىسىمىز ياڭ جۇشىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن، ھەر قايسىڭلارنىڭ ياردىمى بىلەن سۈيىقەستچىلەرنى بېسىقتۇردۇم. ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى، قانۇن بويىچە جازالاندى. گەرچە ھازىر توپىلاڭ بېسىقتۇرۇلغان بولسىمۇ، بۇنىڭدىن كېيىن جايلارنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئۈچۈن خېلى ئۇزۇن يوللارنى ماڭىمىز. ھەر قايسىڭلارنىڭ ئاۋالقى روھىڭلار بويىچە خىزمەت ئورنىڭلاردا مەھكەم تۇرۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن. شەخسەن ئۆزەم، ئادەم ئىشلىتىشتە سەممىي بولىمەن، مۇبادا سەممىيەتسىزلىك قىلسام، ھەر قايسىڭلارنىڭ نازارەت قىلىپ تۇرۇشۇڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن،» دېدى. جىن شۇرېن سۆزىنى تۈگىتىپلا، بۇرۇلغىنىچە ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. شۇي × × لى × × لەر مەسلىھەتلىشىپ، سابىق رەئىس ياڭ جۇشىنىڭ جەسىدىنى سىياسىي - قانۇن مەكتىۋىدە چوڭ داغ - دۇغا بىلەن ساندۇققا سالغاندىن كېيىن، «شاگىردىياۋ ۋۇتخانىسى» غا ئاپىرىپ، دەپنە ۋە تەزىيە ئىشخانىسى تەشكىل قىلدى. ياڭ زېڭشىننىڭ مال - مۈلكىنى ئېنىقلىدى، ھەمدە مەركەزگە تېلېگراممىا يوللاپ مەملىكەت بويىچە ھەر بىر ئۆلكىلەرگە ئىسياننىڭ ئۆتمۈشىنى تېلېگراممىا ئارقىلىق خەۋەر قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى، شىنجاڭنىڭ ھەممە جايىدىكى ھەربىي - مەمۇرى ئەمەل-

دارلارغا تېلېگراما يوللاپ ۋەقەنىڭ ئوتموۇشىنى ئۇقتۇردى. ئاخىرىدا
جىن شۇرېن دىپلوماتىك خىزمەتنىڭ مۇھىملىقىنى تەكىتلەپ، چىن-
يۈەنچىڭ (چىن جىشەن) نى مۇۋەققەت خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ
باشلىقى بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. ۋە دەرھال سوۋېت
كونسۇلخانىسىغا بېرىپ، سوۋېت كونسۇلى ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىدىن
هال سوراشنى (ياڭ زېڭشىن بىلەن سىياسى قانۇن مەكتىۋىدە
ئوتكۈزۈلگەن زىياپەتتە بىللە بولغان ئىدى)، ئۇلارغا ئىسيانچى-
لار بېسىقتۇرۇلۇپ، ۋەزىيەت تېچلانغانلىقىنى دەپ قويۇشنى
تاپىلىدى. چىن يۈەنچىڭ دەرھال سوۋېت كونسۇلخانىسىغا ماڭدى.
جىن شۇرېن شۇي يىسەن بىلەن لى رۇڭنى «سىياسى
قانۇن مەكتىۋىگە ۋە شاگىرتمىياۋ بۇتخانىسى» غا بېرىپ، ياڭ-
زېڭشىننىڭ جەسىدىنى كوزدىن كوچۇرۇشكە بۇيرىدى. ئۇلار كەت-
كەندىن كېيىن، جاڭ پېييۈەن كىرىپ كەلدى، جىن شۇرېن ئۇ-
نىڭغا: «تاشقىرىدا قالايمىقانچىلىق بار، دىققەت قىلغىن!»
دەپ تاپىلىدى. ليۇ شاۋلىنى دۇبەن مەھكىمىسىگە كېلىپ ئىشقا
چۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. ليۇ شاۋلى جىن شۇرېننىڭ ئىرادىسىگە
بىنائەن، رادىيو گرامما مەزمۇنىنى تۈزۈپ چىقىپ، جىن-
شۇرېنغا كورسەتكەندىن كېيىن، شۇئاندىلا نەنجىڭ هوكۇمىتىگە ۋە
پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى ئولكە هوكۇمەتلىرىگە يوللاندى،
تېلېگراممىنىڭ قىسقىچە مەزمۇنى: «شىنجاڭ ئولكىسىدە، 7-ئىيول،
ۋەقەسى پەيدا بولۇپ، رەئىس ياڭ زېڭشىن سۇيىقەست بىلەن
ئېتىپ ئولتۇرۇلدى. باش جىنايەتچى فەن ياۋنەن قانۇن بويىچە
جازاسىنى تارتتى. ئىسيانچىلار بېسىقتۇرۇلۇپ، چېگرا ۋەزىيىتى
تېنچلاندى، دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئىلمنى

مۇھاپىزەت قىلغۇچى ئەلچى نيۇشى، دۇتەي چاڭ × × ، قەشقەر ۋالىسى ماشاۋۇ، قەشقەردە تۇرۇشلۇق قورۇقلۇق 2 - بىرىگادىنىڭ باشلىقى ئې يىڭ. قۇمۇل بىرىگادىسىنىڭ باشلىقى ليۇ شىزېڭ، ئاقسۇ ۋالىسى جۇرۇيشى، قارا شەھەر ۋالىسى ۋاڭ بوۋرۇي، ئالتاي ۋالىسى جاڭ مىڭيۈەن، چۆچەك ۋالىسى لى شيۇچىڭ، خوتەن ۋالىسى ياڭ چۈنجياڭ... لارغا تېلېگرامما يوللىدى. يەنە قارا شەھەردىكى موڭغۇللارنىڭ چىڭۋاڭى مەنچۇك زاپقا، شىخودىكى موڭغۇللارنىڭ چىڭۋاڭى مىڭجۇر، قۇمۇل ۋاڭى شامەخسۇت، ئالتاي قازاقلىرىنىڭ جۇڭۋاڭى ئەلەنۋاڭ، قازاق باتالىيونىنىڭ باشلىقى بايان قاتارلىقلارغىمۇ ئايرىم تېلېگراممىلار يوللىدى. جايلارغا ھوشيار بولۇپ يەرلىك تىنچلىقنى ساقلاشنى بۇيرىدى. ئۆلكە مەركىزىدىكى باش ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ باۋشەن 7 - ئىيول ۋەقەسى بولغان كۈنى، ئىشىكنى چىڭ تاقاپ ئۆيدىن چىقمىغانلىقتىن جىن شۇرېن ئۇنى خىزمەتتىن بوشۇتۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا پەيزىۋات ناھىيىسىنىڭ سابىق ھاكىمى تەن فىڭيىنى تەيىنلىدى.

7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۆلكە مەركىزىدىكى يەڭخۇي باشلىقى روزى ھاجى (ئۇيغۇر) مەھكىمىگە كېلىپ، جىن شۇرېن بىلەن كۆرۈشتى. جىن شۇرېننىڭ ئىسيانىنى چاپسان بېسىقتۇرغانلىقىنى، جايلارنىڭ تىنچلىقى ساقلىنىپ خەلقنىڭ ۋەيرانچىلىقتىن ئامان قالغانلىقىنى، ئۆلۈپ كەتكەن ياڭ جۇشىننىڭ ئىنتىقامىنى ئالغانلىقىنى مەدھىيىلەپ ئۆتتى. ھەمدە ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكىلەر جىن تىڭجاڭنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى ۋە قوشۇمچە باش قوماندان بولۇشىنى بىر ئېغىزدىن ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

جىن شۇرېنمۇ ئۇنىڭغا ئىسيان ۋەقەسىنىڭ تەپسىلاتى ئوتتۇشىنى سوزلەپ بەردى. خەلقتىكى خاتا چۈشەنچىلەرنى تۈگىتىش ئۈچۈن ئاممىغا چۈشەندۈرۈشنى، قالايمىقان سوز - چۆچەك پەيدا قىلماسلىقنى تاپىلىدى.

بۇ ۋاقىتتا قەشقەر، قۇمۇل، ئالتاي، ئىلى قاتارلىق مۇھىم رايونلاردىكى ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلار بىلەن موڭغۇل، قازاق، ئۇيغۇر ۋاكىللىرىدىنمۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، «ھىمايە قىلىمىز» دەيدىغان جاۋاپ تېلېگراممىلار كەلدى. ھەممە ۋاق - گۇگلار بىرلىكتە ئىمزا قويۇپ، جىن شۇرېننى شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى قوشۇمچە باشقوماندان قىلىمىز دېپ، نەنجىڭ ھوكۇمىتىنىڭ تەيىنلىشىنى ئوتۇنگەن تېلېگراممىلارمۇ كەلگەن ئىدى، نەنجىڭ ھوكۇمىتى مەمۇرى پالاتاسىدىن جاۋاپ كېلىشتىن ئاۋال «خىزمەتنى تاپشۇرۇۋېلىڭ، خەلقنىڭ كوڭلى تىنجىسۇن، يەرلىك تېچلىقنى ساقلاپ تۇرۇش ئەۋزەل» دىگەن تەشەببۇس بىلەن جىن شۇرېن 7 - ئاينىڭ 16 - كۇنى ئولكىلىك ھوكۇمەتكە ئىشقا چۈشتى. شۇكۇنى تەبرىكلەش مۇناسىۋىتى بىلەن 100 پايدىن ئارتۇق ھورمەت توپى ئېتىلدى. جىن شۇرېن ئىشقا چۈشكەندىن كېيىن، ليۇشياۋلى، دۇەن چۈەنلەرنى 3 - زالدا ئىشلەشكە تەيىنلىدى. 8 - ئاينىڭ 20 - كۇنى نەنجىڭ ھوكۇمىتى جىن شۇرېن ئىسيانىنى بېسىقتۇرۇشتا خىزمەت كورسەتكەنلىكتىن شىنجاڭ ئولكىلىك ھو- كۇمەت رەئىسلىكىگە تەيىنلەندى. ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەشكىلى قانۇنى ئېلان قىلىنىپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ سانى 7 ئادەم بولسۇن، جىن شۇرېن ئولكىلىك ھوكۇمەتنى تەش- كىللەپ، يۇقۇرىغا مەلۇم قىلىپ تەستىقلاتسۇن دىگەن بۇيرۇق ئى-

ۋەتتى. جىن شۇرېن دەررو ھەرقايسى نازارەت، مەھكىمە باشلىقلىرىنى چاقىرىپ مەسلىھەتلەشتى. جىن شۇرېن، لۇ شياۋزۇ، ۋاڭ جۈزۇ، شۆي سەن، يەن يۇيشەن، لىيۇ شياۋلىلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزالىرى بولدى. رەئىس جىن شۇرېن، باش كاتىپ لۇ شياۋزۇ، ئىچكى ئىشلار نازىرلىقىغا ۋاڭ جۈزۇ، مالىيە نازىرلىقىغا شۆي يەنشەن، مائارىپ نازىرلىقىغا لىيۇ شياۋلى قوشۇمچە ئوتەيدىغان بولۇپ، مەمۇرى ئىشلار پالاتىسىنىڭ تەستىقلىشىغا يوللاندى. لىيۇ شياۋلى بېيجىڭ ھۆكۈمىتىدىكى ساۋكۇنغا پارە بېرىپ پارلامېنت ئەزاسى بولىۋالغانلىقى ئۈچۈن، تەستىقلانماي، ئۇنىڭ ئورنىغا لىيۇ ۋىنلۇڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، قوشۇمچە مائارىپ نازىرلىقىغا تەيىنلەندى. ئاندىن جىن شۇرېن ۋاڭ جۈزۇنى ئىلىنىڭ ۋالىيلىقىغا يۆتكىدى، لى چېنسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرلىقىغا تەيىنلەپ، جاڭفېڭجيۇنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا بەلگىلەپ تېلېگرامما يوللىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى تەشكىللەش خىزمىتى تاماملاندى.

جىن شۇرېن نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىيلەرنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن ۋاقتىدا ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلىپ تېلېگرامما يوللىدى. گومىنداڭنىڭ مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىدىن: » رەئىس ئامانلىق قوغداش قوماندانلىقىنى قوشۇمچە ئوتەپ ئەھۋالغا قاراپ، ئامانلىق قوغداش قىسىملىرىنى تەشكىللەپ، ئامانلىقنى ساقلىسا بولىدۇ. باشقا ھەربىي خىزمەتنى قوشۇمچە ئوتەشكە بولمايدۇ « دېگەن مەزمۇندا جاۋاپ ئېۋەتتى. جىن شۇرېن مەمۇرى

ئىشلار پالاتاسى بىلەن جىياڭ جېيشىغا: «شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ-چەت بىلەن بولغان چېگراسى ئۇزۇن، كۈچلۈك خوشنا ئەلگە يېقىن تۇرىمىز، ئۇلار ھەر ۋاقىت كۆز تىكىپ تۇرىدۇ. يېڭىدىن قۇرۇلىدىغان قىسىملار بىلەن بالدۇرقى مۇداپىئە قىسىملىرى، موڭغۇل، قازاق قىسىملىرى بولۇپ تەخمىنەن 8 دىۋىزىيەدىن ئاشىدۇ. چوچەك، ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيلىرى مۇئاۋىن دوتۇڭلۇقنى ئىشلەپ، موڭغۇل - قازاق مۇداپىئە قىسىملىرىنى باشقۇرۇپ كەلگەن. ئىچكىرىدىكى ئۆلكىلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئەھۋال ئوخشاشمايدۇ. ئەگەر مۇۋاپىق ھەربىي ئورۇنلاشتۇرۇش بولمىسا، چېگرا ۋەزىيىتىنى ساقلاپ تۇرۇش ھەقىقەتەن قىيىن.» دېگەن مەزمۇندا تېلېگرامما يوللىدى. ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتتى، جاۋاپ تېلېگرامما كەلمىدى. پەقەت 1932 - يىلى كۈز پەسلىدە نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى جىن شۇرېننى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىكىنى قوشۇمچە ئۆتەيدۇ دەپ ئېلان قىلدى، دۇبەنلىك تامغىسىنى نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق ۋاكالەت باشقارمىسىدىكى گۇاڭلۇ (شىنجاڭلىق شىۋە، جىن شۇرېننىڭ تەيىنلىشى بىلەن نەنجىڭدە خىزمەت قىلاتتى) سوۋېت يېرى ئارقىلىق شىنجاڭغا ئېلىپ كەلدى.

گۇاڭلۇ چوچەككە يېتىپ كەلگەندە مەخسۇس ماشىنا بېرىپ، 12 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈپ كەلدى.

ئاپتوماشىنىسى گۈللەر بىلەن زىننەتلىۋەتتى. ھەربىي ئوركىستىر، ھەربىي ۋە ساقچىلاردىن تەركىب تاپقان ھۆرمەت قاراۋۇللىرى قارشى ئالدى. دۇبەن مەھكىمىسىگە كەلگەندە 30 پاي زەمبىرەك ئېتىپ تەنتەنە قىلدى.

(2)

جىن شۇرېن ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن كۆچ
چىقارغان ئادەملەرنى كۆرسەتكەن خىزمىتىگە قاراپ تەقدىرلىدى.
جاڭ پېيياۋەن ئۇسۇپ ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىغا باشلىق بولدى.
لى خەيرۇ ھەربىي ئىنتاپ باشقارمىسىغا، فېڭ لياڭ ھەربىي سوت
باشقارمىسىغا باشلىق بولدى. دۇگوجىڭ پىيادە ئەسكەرلەر پولكوۋ-
نىكى بولدى. ۋاڭ داچىڭ، جاڭ يۈيشيۇلار قورۇقلۇق ئەسكەرلەر
بىرىگادىسىنىڭ باشلىقلىرى بولدى. جىن شۇجىڭ (جىن شۇرېننىڭ
4 - ئىنىسى) پىلىموتچىلار دادۈيى (گۋاردىيە) نىڭ باشلىقى
بولدى. سۇي زاۋجى باشقوماندان شتاۋى يېنىدىكى ئاتلىق
ئەسكەرلەر روتىسىغا باشلىق بولدى. روتا باشلىقى دەرىجىسىدىن
تۆۋەن بولسىمۇ كۆچ چىقارغان خادىملارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك
مۇۋاپىق ئۇستۇرۇلدى. ياكى بىر ئايلىق مۇئاشى بېرىلدى. توپ-
چىلار روتىسىنىڭ باشلىقى ليۇ دېنشەن ئۇستۇرۇلۇپ باتاليون
باشلىقى (يىڭجاڭ) بولدى. لېكىن ئۇ قوبۇل قىلماي، خەنجاڭ
بولۇشنى ئۆتۈنگەنلىكتىن، مارالۋېشى ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا
تەيىنلەندى. لى خەيرۇ بىلەن فېڭ لياڭ ۋىلايەت ناھىيىلەرگە
بېرىپ ئىشلەشنى ئۆتۈنگەنلىكتىن لى خەيرو چوچەككە موتەي
قوشۇمچە باج ئىشلىرىنىڭ نازارەتچىسى بولۇپ تەيىنلەندى.
فېڭلياڭ كىرىيە ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەندى
ليۇ شياۋلى ليۇ ۋېنلۇڭ يېتىپ كەلگىچە مائارىپ نازىرلىقىنى
قوشۇمچە ئىشلەپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەخپىي ئىشخانىسىدىكى

ئىشنى داۋاملاشتۇردى. دۇەن چۈەن ئۆلكىلىك ھوكۇمىتىنىڭ كاتىپلىقىغا تەيىنلەندى، مەمۇرى ئىشلار پالاتاسى ھەم تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە جىن دېشەننى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خارجى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ تېلېگىراما يوللىدى، ئادەملەرنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئاساسىي جەھەتتىن مۇقىملاشتى.

1930 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىدە، جاڭ پېيۈەن جىن شۇرېنغا چەت جايغا چىقىپ ئىشلەش توغرىسىدا بىر قانچە قېتىم ئىلتىماس قىلىپ، ھەربى ئىشلار باشقارمىسىدىكى خىزمىتىدە خاتىرجەم بولالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن 1930 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىدە، جاڭ پېيۈەننى ئىلىدا تۇرۇشلۇق بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ۋالىيلىقىغا تەيىنلەپ، ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئىلى بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش ۋالىيسى نيۇ شىنى قارا شەھەر ۋىلايىتىگە يۆتكىدى. ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىقىنى جىن شۇشىن تاپشۇرۇۋالدى.

(3)

1929 - يىلى نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە تېلېگىراما يوللاپ، شىنجاڭنىڭ يېرى كەڭ چېگرا لىنىيىسى ئۇزۇن، ئەتراپىكى كۈچلۈك خوشنىلار مارىشىپ تۇرىدۇ. ھەر زامان ئەنسىزلىكتە تۇرىمەن. مۇبادا بالدۇرراق ئالدىنى ئالمىساق بىرەر ۋەقە يۈز- بېرىپ قالسا بىز ئاجىز كېلىپ قالىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بىرنەچچە ئايرۇپىلان، بىرنەچچە چوڭ زەمبىرەك، بىرنەچچە تانكا بېرىشنى (سانى جىق ئەمەس، بىراق يادىمدا ئېنىق قالماپتۇ) يەنە مۇدا-

پەئەلى كۈچەيتىشنى ئىلتىماس قىلدى. لېكىن مەركەزدىن ئۇزۇنغىچە جاۋاپ كەلمىدى. بۇ چاغدا جاڭ فېڭجيۇدىن « يوللانغان تېلېگراممىلارنى مەركەز ئالىمقاچان تاپشۇرۇۋالدى. ھازىرچە بۇ خىل نەرسىلەر يوق ئىكەن. قەيەردىن بېرىش ئىمكانىيىتى بولمايۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىن تېلېگراممىا يوللاشتا گۇمان قوزغاپ قويۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئويلۇشۇپ ئىبۋەتىمىسە» دەپ تېلېگرامما كەلدى. شۇنىڭدىن كېيىن جىن شۇرېن نەنجىڭ ھوكۇمىتىدىن ھەربى قۇرال سوراپ ئىلتىماس قىلمايدىغان بولدى. ئوتتۇرا ۋە شەرقىي شىنجاڭ ۋەقەسى يۈز بەرگەندىن كېيىن، گەرچە قىسمەن تېچلىقنى ساقلاپ تۇرۇش تەستىقلانغان بولسىمۇ، بىراق جىن شۇرېن چېگرا ۋەزىيىتى خەۋپلىك، يامغۇر ياغماي تۇرۇپ يامغۇرلۇقنى تەييارلاپ قويۇش زۆرۈرلىكىنى سەزدى. شۇڭا يەنە يەرلىك ئەھۋال بىلەن دولەت مۇداپىئەسىنىڭ يېقىنقى ئەھۋالاتلىرىنى تەپسىلى بايان قىلىپ، ھەربى ھازىرلىقنىڭ زۆرۈرلىكىنى تەكرار تەكىتلىدى. 1930 - يىلى، تېلېگراممىا ئارقىلىق مەركەزنىڭ تەستىقلىشى، ھەربى ئىشلار مىنىستىرلىكىدىن تولدۇرۇپ تارقىتىلغان پاسپورت ئارقىلىق، ئەنگلىيەدىن 2000 تال تېز ئېتىلىدىغان مىلتىق، 4 مىليون تال ئوق سېتىۋالدى، نەنجىڭ ھوكۇمىتى ئىشەنمەي، ئەنگلىيىنىڭ نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق ئەلچىسىدىن سوراپ، « شىنجاڭغا سېتىپ بېرىلگەن ھەربى ئەسلىھە زادى قانچىلىك؟ ئۇنىڭ نامى نىمە؟ » دەپ سۈرۈشتۈردى. ئەنگلىيە ئەلچىخانىسى ئەينى بويىچە: « يىۋايى (شىداچاڭ - ئون ئاتار) مىلتىقتىن 2000 تال. 4مىليون تال ئوق، ياۋروپا سوقۇشىدا ئىشلىتىلگەن كونا قۇراللار » دەپ جاۋاپ بېرىدۇ.

بۇ

قۇراللار شىنجاڭ - ھىندىستان تاغ يولى ئارقىلىق قوتازلارغا ئارتىپ قەشقەر چېگراسىدىن كىرگۈزۈلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىنگلىزچە تىلىغا ماھىر پەن جىلو (پەنزۇخۇەن) نى قەشقەر يېڭى شەھەرنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەپ، شۇ خىزمەتكە مەسئۇل قىلدى. پۇلنى قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق ناھىيىلەر، 1930 - يىلىدىن 1931 - يىلىغىچىلىك غەللە - پاراق، باج پۇلىدىن ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولدى.

جىن شۇرېن يەنە گېرمانىيەگە ئادەم ئەۋەتىپ، يول چىقداش ماشىنىسىدىن 10 نى سېتىۋېلىپ، قۇرۇلۇش قىسىملىرىنى تاشيول ياساشقا سېلىپ، نەقلىيات ئىشلىرىغا پايدىلىق ئىشلارنى قىلماقچى بولدى. 1931 - يىلى، ئۈرۈمچىدىن گۇچۇڭغا قاتنايدىغان تاشيول پۈتۈپ، ماشىنا مېڭىشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن باشقا كانچىلىق ئىشلىرىغا دائىر ھەرخىل ماشىنىلارنى سېتىۋېلىپ، كانچىلىقنى راۋاجلاندۇرۇشقا تىرىشماقچى بولدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ئوتتۇرا ۋە شەرقىي شىنجاڭ ۋەقەسى پەيدا بولۇپ، جياڭجېيشى ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى تىركىشىپ قالدى. شىنجاڭ چەتئەلگە يېقىن بولغاچقا، ئىلتىماسقا بىنائەن، قىسمەن تىنچلىق ھالىتىنى ساقلاپ تۇرۇشقا رۇخسەت قىلىندى. جىن شۇرېن يەنە ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا چىقىپ پاراكەندە سېلىۋاتقانلىقىنى جاڭجېيشى ھۆكۈمىتىگە مەلۇم قىلدى. لېكىن جاۋاپ بولمىدى، جىن شۇرېن: „جاڭجېيشى ھۆكۈمىتى ئاغرى ئەسقاتمايدىغان ئوخشايدۇ“ دېگەن تونۇشقا كەلدى. شۇڭا „سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشمىسەم بولمىغىدەك“ يەنى „سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭنىڭ مىللىي ئىگىلىكىگە ئېتىۋار قىلىپ، سانائەت، ئېلېكتىر، يېزا ئىگىلىكى، قاتناش قاتارلىق ھەرخىل ماشىنىلار

بىلەن تەمىنلەپ، شىنجاڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم قىلسا» دېگەن ئۈمۈتتە بولدى. مانا بۇ كېيىنكى چاغدا ۋاڭ جىڭۋېينىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىننى رەت قىلىش ۋە «شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا سودا ئالاقىسى ھەققىدە ۋاقىتلىق كېلىشىم» نىڭ كېلىپ چىقىش مەنبەئى يەنى جىن شۇرېن كېيىن نەنجىڭگە بارغىنىدا قاماقتا ئېلىنغانلىقىنىڭ تۈپ سەۋەبى.

(4)

1930 - يىلى ئەتىياز پەسلىدە يەن شىسەن، فېڭ يۈيشياڭلار جياڭجيېشىنى ئاغدۇرۇش ۋەقەسىنى قوزغىغاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى، جىن شۇرېننى 18 - يونۇلۇش ئارمىيىسىنىڭ باشقوماندانى قىلىپ، تېلېگرامما ئەۋەتتى. جىن شۇرېن بولسا، «ھەربى ئىشلاردا ئۆزگۈرۈش تولاراق بولىدۇ» دېگەن خىيالدا، بۇيرۇقنى قوبۇل قىلدىم دەپ جاۋاپ تېلېگرامما يوللاپ قويۇپلا، ئەسكەر ئېلىپ ئارمىيە قۇرمىدى. كېيىن گەنسۇ دولەت ئارمىيىسىدىكى ليۇ يۈيفېن گەنسۇدىن شەنشىگە كەتتى، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق قىسىمنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى (ئاداۋدىي) گەنسۇدىكى قالايمىقانچىلىق كۈنساناپ كېڭەيمەكتە، ۋەزىيەت قىستاۋاتىدۇ. شىنجاڭغىمۇ خەۋپ يېقىنلىشىۋاتىدۇ . دېگەنلەرنى سەۋەپ قىلىپ، جىن شۇرېنغا: «قۇمۇلدا كۈچلۈك قىسىم تۇرغۇزۇپ، چېگرانى قوغداش ياكى قاۋۇل گېنېرالدىن بىرنى تەيىنلەپ 18 - يونۇلۇش ئارمىيىسى باشقوماندانلىقىنىڭ نامىدا سۇجۇغا ئەسكەر كىرگۈزسەك، يەنى كېمىنى سۇنىڭ ئېقىشىغا بېقىپ ھەيدىسەك،

دېمەك، ئىلگىرىلىسەك شەرقتە گەنجۇغا بارالايمىز، چېكىنسەك قۇمۇلنىڭ دەرۋازىسىنى چىڭ ساقلاپ تۇرالايمىز» دېگەن تەكلىپنى بەردى. جىن شۇرېن بۇ تەكلىپكە پەقەت «ئوبدان ئويلىشىپ باقايلى، ئاندىن بىر مەسلىھەتكە بولار» دەپلا جاۋاپ قايتۇردى.

جىن شۇرېن قەشقەردە تۇرۇشلۇق 2 - دىۋىزىيە باشلىقى ئې يىڭگە تېلېگرامما يوللاپ (ئې يىڭ گەنسۇلۇق) باۋدىڭ ھەربىي ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن.) «مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار. تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان، دىۋىزىيە شتاۋىغا مەسئۇل ئادەم تەيىنلەپ، دەررۇ يولغا چىقىڭ، ھايال بولماي تېزدىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەيسىز» دېدى. ئې يىڭ تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ئىشلارنى بۇيرۇق بويىچە بېجىردى. ئادەتتە ئې يىڭ تېنى ساغلام، مۇئامىلىدە سىلىق، ھاراقنى جىق ئىچىدىغان ئادەم ئىدى. يولغا چىقىش مۇناسىۋىتى بىلەن قەشقەر كونا ھەم يېڭىشەھەرلەردىكى ھەربىي- مۇلكى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى شەھەر سىرتىغىچە ئۇزۇتۇپ چىقتى. بۇ ئەسنادا ھەممىسى بىر- بىردىن ھاراق تۇتۇپ جىق ئىچكەن ئىدى. شۇ ۋاقىتتىلا مىجەزى بۇزۇلۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزۇن يولغا قىلىنغان سەپەر تۈپەيلىدىن، ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەن كۈنى ئېغىر يېتىپ قالدى. جىن شۇرېن بىلەن بىر قېتىملا كۆرۈشتى. جىن شۇرېن ئۇنى پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ 9 - پولكىدا يېتىپ - قوپۇشقا بۇيرىدى. يەنە سۈيزاۋجىغا ئوبدان قاراپ داۋالىتىشنى تاپىلىدى، داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي 20 نەچچە كۈن يېتىپلا ئۆلۈپ كەتتى. جىن شۇرېن داغ- دۇغىلىق دەپنە قىلدۇردى. قەش-

قەردىكى 2 - دىۋىزىيە باشلىقلىقىغا ، جىن شۇرېن 4 - ئىنىسى جىن شۇشىننى تەيىنلىدى. مۇشۇ سەۋەپ بىلەن ئاداۋدې بىلەن ئۇچرۇشۇش ئەمەلگە ئاشمىدى، لېكىن ئاداۋدې ئۆز پىكرىدە چىڭ تۇرۇپ، ئۆزىگە - ئۆزى تەمەننا قويغان ھالدا، «ئۆزەم ئەسكەر باشلاپ گەنجۇغا كىرەي» دېدى. جىن شۇرېن ئاداۋدېنىڭ خاھىشى توغرۇلۇق: «قانات - قۇيرۇقلىرىڭ يېتىلمىدى. يىراقلارغا ئۇچالمايسەن» دەپ تەستىق ئۆرۈپ قويدى.

شۇ ۋاقىتتا خېيشى كاردۇرى چېڭخەي قىسىملىرى تۇرۇدىغان دائىرىگە مەنسۇپ بولۇپ، مۇداپىئە جايى شىنجاڭغا تۇتاش ئىدى. جىن شۇرېن مابۇفاڭغا تېلېگرامما يوللاپ: «شىنجاڭ بىلەن چېڭخەينىڭ مۇناسىۋىتىنى كۈچەيتىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشسەك» «مەن ئادەم ئىشلىتىشتە مەھەللىۋاز ئەمەس» دېدى. مابۇفاڭنىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسىدا: «مەن ھەم ئادەم ئىشلىتىشتە مەھەللىۋاز ئەمەس» دېدى. جىن شۇرېن مەسلىھەتلىشىشنىڭ مۇشكۈللىكىنى سېزىپ ئالاقىنى ۋاقىتنچە توختاتتى. شۇ ئان مابۇفاڭ جىن شۇرېنغا تېلېگرامما يوللاپ، «ئەنگلىيىدىن ھەربى ئەسلىھەلەر سېتىۋالماقچى ئىدىم، ۋاكالىتەن باشقۇرۇپ بېرىشكە ياردەملەشسىڭىز» دەيدۇ. جىن شۇرېن: «بۇنىڭدىن بۇرۇن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەنگلىيىدىن قورال - ياراق سېتىۋالغىنىدا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئىلتىماس قىلىپ تەستىقلاتقان. مۇبادا ھەربى ھۆكۈمەتنىڭ رۇخسەت قىلغان پاسپورتى بولسا، شىنجاڭ ئۆلكىسى ئاددىن ۋاكالىتەن باشقۇردۇ - دېگەن مەزمۇندا جاۋاپ تېلېگرامما قايتۇردۇ. بۇ تېلېگراممىغا جاۋاپ كەلمەيدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭ-چېڭخەي ئارىلىقىدىكى ئالاقە توختاپ قالدى.

(5)

1931 - يىلى قىش پەسلىدە، گەنسۇ ئۆلكىسى مىنشەن ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق يېڭىدىن تۈزۈلگەن 14 - دىۋىزىيە باشلىقى لوداچاڭ، جاۋيۈيرېننى يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن خەت يېزىپ ئۆزىگە ۋاكالىتەن شىنجاڭغا بېرىپ، جىن شۇرېن بىلەن كۆرۈشۈپ ئالاقە باغلاشقا ئەۋەتىدۇ. جاۋيۈيرېن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ سۈي زاۋجىنىڭ ئۆيىدە تۇرىدۇ. جىن شۇرېن سۈي زاۋجىغا: «كۈتۈۋال!» دەپ بۇيرۇق بېرىپلا قالماستىن، بەلكى جاۋيۈيرېننى بىر نەچچە ئاي تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدۇ. 1932 - يىل باھار مەزگىلىدە جاۋيۈيرېن خوشلىشىپ گەنسۇغا ياندىغاندا، جىن شۇرېن جىق يوللۇق تۇتۇپلا قالماستىن، يارامىلىق 4 ئات، تېز ئاتار- شىداچاڭ مىلتىقتىن 4 نى ۋە نۇرغۇن يەرلىك مەھسۇلاتلاردىن ئىنئام قىلىدۇ. مېڭىش ئالدىدا جاۋيۈيرېن بىلەن جىن شۇرېن سۆھبەتلىشىپ شىنجاڭدا ئادەم ئاز. لوداچاڭ گەنسۇدىن 2000 نەپەر ياش ئەسكەر ئېلىپ شىنجاڭغا يوللاپ بەرسە، شۇنىڭ بىلەن ئەسكەرلىرىمىزنى تولۇقلىۋالساق «دېگەن گەپلەر بولۇنغاندا جاۋيۈيرېن: «چوقۇم بېجىرىمىز، بىراق خېشىدىن ئۆتۈش مۈشكۈل، تىبەت رايونى ئارقىلىق ئۆتۈش مۇمكىن» دەيدۇ. خىراجەت مەسىلىسى توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشكەندە جىن شۇرېن: «تيەنجىندىن ئاجرىتىپ بېرىمىز» دەيدۇ. جاۋيۈيرېن پىرىۋوت قىلىش تەس، مەن ئالتۇن ئېلىپ كېتەي» دېگەندە جىن شۇرېن ماقۇل كۆرىدۇ. بۇ كۈنلەردە لوداچاڭنىڭ كونا خىزمەتچىسى لى خېيى چىڭدارۇدا

سىچۇەنلىك دىڭشىخۇنىڭ قول ئاستىدىكى خۇاڭيىڭ بىلەن ئۇ-
رۇشقاندا مەغلۇپ بولۇپ، قېچىپ كەلگەن ئىدى. لوداچاڭ ئۇ-
نى قارانىيەت، قوماندانلىققا بويسۇنمايدۇ، باشقۇرۇش تەس، دەپ
بىرەر ئىشقا تەيىنلىمىدى. دەل شۇ چاغدا جاۋيۈيرېن شىنجاڭدىن
قايتىپ كەلدى. لىخېيى پاراڭلىشىپ جاۋيۈيرېندىن شىنجاڭغا
بېرىش پۇرسىتى بارلىقىنى ئاڭلاپ، جاۋيۈيرېن بىلەن بىرلىكتە
شىنجاڭغا بارماقچى بولىدۇ. لوداچاڭ مىڭنەچچە يۈز ئادەم، بىر
قانچە بومبا، بىرنەچچە ئون تال ناچار مىلتىق بېرىپ، لىخېيىنى
لۈيجاڭ (بىرگادا باشلىقى) جاۋيۈيرېننى مۇئاۋىنلىققا تەيىنلەپ،
شىمزاڭ رايونى ئارقىلىق شىنجاڭغا يولغا سالدى. لىكتەن رايو-
نىغا كەلگەندە تىبەتلىكلەر توساپ قويغانلىقتىن ماڭالماي، قاي-
تىپ كېلىدۇ. جاۋيۈيرېن بىلەن لىخېيى يول ئۈستىدە پۇل باش-
قۇرۇش توغرىسىدا زىتلىشىپ قالىدۇ. لوداچاڭ ئاڭلاپ، گۇمان-
لىنىپ، دەرھال بىر پولك ئەسكەر ئېۋەتىپ «يوقۇتۇڭلار!» دەپ
بۇيرۇيدۇ. لىخېيىنىڭ قارشى تۇرۇشقا كۈچى يەتمەي ئاز سان-
لىق ئادىمى بىلەن لىكتەن ناھىيىسىنىڭ پىڭخۇ تېغىغا بارغاندا
مىنشەن ناھىيىسىدىكى ۋالى خۇمىيەن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈ-
رۈلدى. بۇ سەرگۈزەشتىنى جىن شۇرېن تەختتىن چۈشكەنگە قەدەر
ھېچكىم بىلمەيتتى.

(6)

1933 - يىلى 3 - ئايلاردا ، جىن شۇرېن شىنجاڭدا ھەر-
بى ئىشلارنىڭ كېڭىيىشى تۈپەيلىدىن قاتناشنى كۈچەيتىشنى

پىلانلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 100 دانە ئاپتوماشىنا سېتىۋال-
ماقچى بولدى. باھاسىنى سۆزلۈشۈش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى-
نىڭ كونسۇلى زىراكىن بىلەن ئۇچرۇشۇشقا كىشى تەيىنلەپ،
سۆزلەشكەندە زىراكىن بىر قىسىم زاكالەت پۇل تاپشۇرۇپ تۇ-
رۇشقا ماقۇل بولۇپ «باھا توغرۇلۇق ئوبدان مەسلىھەتلىشەيلى»
دەيدۇ. لېكىن زاكالەت پۇلنى تاپشۇرۇشقىمۇ ئىلاجى بولمايدۇ.
جىن شۇرېن ھەر بىر نازارەت، مەھكىمە باشلىقلىرىنى ئۆز مەھ-
كىمىسىگە چاقىرىپ ئۇلارنى ئالتۇن قەرز بېرىپ تۇرۇشقا سە-
پەرۋەر قىلغاندا، جىن جىشەن 500 سەر، جۇرۇيشى 100 سەر،
لى دۇڭ 20 سەر، جاڭ مىڭيۈەن 80 سەر، لى چى، ليۇ ۋىنلۇڭ ۋە
ھۆكۈمەت دائىرىسىدىكى تىجارەتچىلەرنىڭ باشلىقلىرىمۇ (تەپسىلى
سانى يادىمدا يوق) جەمئىي 1274 سەر 6 يېرىم مىسقال ئالتۇن
تاپشۇردى. جىن شۇرېن ئۆز نامىدا تاپشۇرۇۋالغانلىقى توغرىسىدا
ۋاقىتلىق ھۆججەت بەردى ھەمدە مالىيە نازارىتى غەزىنىسىدىنمۇ
رەسمىي ھۆججەت بەردى. ئالتۇننى چۆچەككە ئاپىرىشقا جاڭ-
يىڭفۇنى تەيىنلەپ، چۆچەكنىڭ ۋالىسى لۇشياۋزۇغا تاپشۇرۇش-
تاپشۇرۇۋېلىش توغرۇلۇق ئالاقىلىشىۋاتقاندا، ئۈرۈمچىدە «12-
ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشى بولۇپ قالدى. جىن شۇرېن لۇشياۋ-
زۇغا «تاپشۇرماي تۇر!» دەپ جىددىي تېلېگىرامما يوللاپ، ئۆزى
چۆچەككە بېرىپ، لۇشياۋزۇ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «بۇ ئالتۇننى
يول خىراجەت قىلاي، بۇنىڭغا ئۈرۈمچىدىكى مال-مۈلۈكلىرىمنى
ئېلىڭلار» دەيدۇ. لۇشياۋزۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگىرامما يول-
لاپ ئىلتىماس قىلغىنىدا ئۆلكە تەرەپ تەستىقلايدۇ. جىن شۇرېن
نەنجىڭگە بېرىپ باشقىلار ئۇنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلغىنىدا، يە-
نى گەيسانىڭ ئەرزىدە «ھۆكۈمەتنىڭ ئالتۇنىغا خىيانەت قىلدى

دىگەن قىسمى مۇھىم مەزمۇن بولغان. شۇ چاغدىكى شىنجاڭ ئۆل-
كىلىك ھۆكۈمەت ھەم دۇبەن مەھكىمىسىدىن تېلېگىرامما ئارقىلىق:
جىن شۇرېننىڭ چوچەكتىن يول خىراجەت ئۈچۈن ئالتۇن ئالغان-
لىقى ۋە ئۇنى قانداق بىر تەرەپ قىلغانلىقى ھەققىدە سورالغاندا،
شىڭ شىسەي بىلەن لى رۇڭ بىرلىكتە قول قويۇپ يوللانغان تېلې-
گىراممىدا: „تەكشۈرۈپ كۆرگىنىمىزدە سابىق رەئىس جىن شۇرېن
چېكىنىپ چوچەككە بارغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن سېتى-
ۋېلىنىدىغان ئاپتوماشىنىغا ئالدىن تاپشۇرۇش ئۈچۈن ساقلانغان
1270 سەردىن جىقراق ئالتۇننى يول خىراجەت ئۈچۈن ئالغان.
مەزكۇر ئالتۇن پۈتۈنلەي ھۆكۈمەت تەرىپ تىجارەتچىلەردىن قەرز
ئېلىنغان. ھازىر قەرز ئىگىلىرى ھۆكۈمەتتىن ئالتۇنلىرىنى سورى-
غىلى تۇردى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىنىدا... ئۈچ قارارغا بۆلۈپ
تۆلەش قارار قىلىندى. يەنى 1934 - يىلى 9 - ئاينىڭ 1 - كۈ-
نى بىرىنچى قارار؛ 1935 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئىك-
كىنچى قارار؛ شۇ يىلى 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈچىنچى قارار
بولۇپ، خاتىرىسى ئارخىپتا ساقلاغلىق. ئارخىپتىكى قارارنى
ئەينەن كۆچۈرۈپ، تېلېگىرامما ئارقىلىق مەلۇم قىلدۇق» دېيىلگەن.
مېنىڭ بىلىشىمچە جىن شۇرېننىڭ ئۆرۈمچىدە ئۈچ
جايدا قوزغالماس مۈلكى بار ئىدى.
بۇنىڭدىن باشقا كىيىم - كېچەك، كىتاپ - رەسىم ۋاھاكازالار ئۇ چاغ-
دا جىن شۇرېننىڭ ئۆي - جايلىرىنى دەسلەۋىدە مۇسادىرە
ھەيئىتى باشقۇرۇپ كەلگەن. كېيىنچە بىر ھويلىسى باشلانغۇچ
مەكتەپ قىلىندى. يەنە بىر ھويلىسىنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ
باش كاتىۋى -ۇتىڭۋېي ئىگەللەپ ماكانلاشتى. كىتاپ، رەسىم
قاتارلىق نەرسىلىرىنى دەسلەپتە شىڭ شىسەي كىتاپخانىغا تاپشۇر-

غانىمىش، كېيىن كىملەرنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكى نامەلۇم، كىيىم-كېچەك ۋە ساندۇق ھەم ساقلانغان ئالتۇن - كۈمۈش قاتارلىق بويۇملىرىنىڭ سانى ئېنىق ئەمەس ۋە كىملەرنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكى نامەلۇم. بۇ پۇللار كېيىنكى چاغلاردا سۈرۈشتۈرۈلمەستىن يوق بولدى.

(7)

جېن شۇرېن قۇمۇلدا «ھەممە يەرنى قايتۇرۇش» نى ئەمەلگە قويدى. بۇ ئىش نامۇۋاپىق بولغانلىقتىن، قۇمۇل دېھقانلىرىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىگە سەۋەپچى بولدى. ئارقىدىنلا ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، شىنجاڭغا كېلىپ، بىر نەچچە يىلغىچە سوقۇش داۋام قىلدى. 1933 -يىلىنىڭ باشلىرىدا، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ، ۋەزىيەت ناھايىتى جىددىيلەشتى.

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى تاڭ سەھەردە، ماجۇڭيىڭنىڭ قىسىملىرى ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى چوڭ كۆۋرۈككە ھۇجۇم قىلىپ، خۇڭسەنزۈينى ئىشغال قىلدى. ئۇ جايدا تۇرۇشلۇق بىر پىيادە ئەسكەرلەر روتىسى (58 نەپەر ئادەم) پۈتۈنلەي يوقۇتۇلدى. كېيىندىنلا ماجۇڭيىڭ ئۇيغۇر، خۇيزۇلاردىن 1000 دەك ئادەمنى مەجبۇرلاپ ئۈچ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. ئۇ چاغدا شەھەر مۇداپىئە گارنىزونىنىڭ قۇماندانى بەيشۇجېڭنىڭ ئاران 700 ئەسكىرى بولۇپ ئۇنىڭ ئىچىدە قۇراللىق ئاق ئورۇسلار 300 ئادەم ئىدى. ئاينىڭ 20 - كۈنى خۇڭسەنزۈي جىڭ جۇسەن، ياۋ-

ماۋسەن قاتارلىق جايلارنى بىر مەزگىل ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئىشـ
غال قىلغان بولسىمۇ، دەرھال قايتۇرۇپ ئېلىندى. ماجۇڭيىڭ
قىسىملىرى مىڭجۈەن خۇيزۇلىرىنى ياردەمگە ئېلىپ، ئۇلارنى چوڭ
كۆۋرۈكتىكى خەلقنىڭ ئۆيلىرىگە، توقۇمىچىلىق زاۋۇدىغا، باغـ
چا قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ياردەملەشتۈرگەن بولسىمۇ،
ئاخىرى چوڭ كۆۋرۈككە ئوت كېتىپ، ماجۇڭيىڭ نەنسەنگە چېكىـ
نىشكە مەجبۇر بولدى. چوڭ كۆۋرۈكتىكى سوقۇشتا، ئۆلۈش ھەم
ياردار بولۇش ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولدى.

4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى سەنپەڭكۇدىن
ئۈرۈمچىگە يەنە ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار 700 مىلتىق، ئىككى چوڭ
زەمبىرەك، ئۈچ پىلىموت بىلەن كېچە - كۈندۈز ھۇجۇم قىلـ
دى. 4 - چېسلا چۈشتىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ياۋـ
ماۋسەنگە زەمبىرەك ئورنىتىپ، ئۈرۈمچىنى توپقا تۇتتى. شەھەرـ
دىن 5 چوڭ زەمبىرەك بىلەن قارشى ئوق ئاتتى. شۇ چاغدىكى
ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، جىن شۇرېندىن: „ھاـ
زىر شەرقىي - شىمال پىدائىي قىسىملىرى ئارقىمۇ - ئارقا ئۈـ
رۈمچىگە كېلىۋاتىدۇ. ئۇلارغا قورال تارقىتىپ، شەھەر مۇداپىئەـ
سىگە ياردەملەشتۈرسەك قانداق؟" دەپ سورىغاندا، جىن شۇـ
رېن: „شەرقىي - شىمال، غەربىي - شىمال ھەممىسى دۆلەت
زېمىنى. غەربىي شىمالدا ھازىرقىدەك مۇشكۇل پەيتتە تۇرغاندا كەلگەن
ئەسكەرنى ئەلۋەتتە ئىشقا سېلىش لازىم - دە!" دەپ جاۋاپ
بېرىدۇ. ھەربىي ئىشلار باشلىقى دەرھال: „ئۇنداق بولـ
سا شەرقىي - شىمال پىدائىي قىسىملىرى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ
يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بار، شۇڭا ئۇلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ ئىشـ
لىتەيلى" دەيدۇ. جىن شۇرېن شىڭ شىسەينى چاقىرىپ ئۇنىڭغا

ۋەزىپە بەرگەندە، شىڭ شىسەيمۇ: «مېنىڭدە مۇتلەق يامان نىيەت
يوق. بۇيرۇققا قەتئىي ئىتائەت قىلىمەن. ۋەزىپەمگە سادىق
بولىمەن» دەپ قەسەم بېرىدۇ. شۇنداق قىلىپ شىڭ شىسەي
يېڭى بۇيرۇق ئېلىپ 9-چىسلا قىسىملىرىنى باشلاپ، شەرقىي-
شىمال پېدائىيلىرىنىڭ بىر قىسمىغا قورال تارقىتىپ، شۈيمۇگۇ،
گۇمۇدى. سەنداۋبا قاتارلىق جايلارنى مۇداپىئە قىلدى. ماجۇڭ-
يىڭ قىسىملىرى ۋاقىتىنچە چېكىندى.

12-ئاپرېل چۈشتىن كېيىن سائەت 2 دە 300 دىن ئار-
تۇق ئورۇس ئەسكەرلىرى بۇزۇلۇپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە
ھۇجۇم قىلدى، بۇ چاغدا دۇبەن مەھكىمىسىدىكى قوغداش باتا-
لىيونى بىلەن، ئاتلىق ئەسكەرلەر 1-دىۋىزىيىسىنىڭ كوپچۇلىگى
سىرتتا بولۇپ، كازارمىدا ئادەم ئاز ئىدى. شۇڭا، قارشىلىق
كۆرسىتەلمىگەن جىن شۇرېن تامغىسىنى ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي،
قاچتى. ھەربىي ئىشلار باشلىقى جېن شۇشەن، پولك باشلىقى
سۇ زاۋجىلار ئەسىرگە چۈشتى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەم دۇبەن
مەھكىمىسىنىڭ مۇھىم خىزمەتچىلىرى تامدىن ھالقىپ قېچىپ،
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى بوشۇتۇپ بەردى.

شۇ كۈنى كېچىسى ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى باپپىن-
گۇت بىردىگادا ئىشتاۋدا ئېچىلغان نازىرلار، باشقارما باشلىقلى-
رى ۋە پولك باشلىقلىرىنىڭ يىغىنىدا: «بۇ قېتىم سىياسىي ئۆز-
گۆرۈش قىلىشقا ھەقىقەتەن مەجبۇر بولدۇق. جىن شۇرېننىڭ
شىنجاڭنى ئىدارە قىلىش قابىلىيىتى يوق. ئەتىيازلىق تېرىلغۇ
ۋاقتىنى كەتكۈزۈپ قويدى. خەلق پۈتۈنلەي ئاچارچىلىق گىر-
ۋىڭگە بېرىپ قالدى. ئەسكەرلىرىمىز خەلقنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن
شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدى. جىن شۇرېن ئادەتتە بىزگىمۇ

ۋالدى، جىن شۇرېن ئىشىنىڭ ئەپلەشمەيۋاتقانلىقىنى بىلىپ، ياڭجېنجۇڭنىڭ مۇھاپىزىتى ئاستىدا ماشىنا بىلەن چوچەككە كەتتى. چوچەكتىكى چېن شيۇپىڭ، لى زۇشياڭ قاتارلىق ئىككى قوماندان قورال تاپشۇرۇپ، شەرقىي - شىمال پىدائىي قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۈرۈمچىگە كەتكەن ئىدى. جىن شۇرېن چوچەككە يېتىپ بېرىپ ئاينىڭ 24 - كۈنى خىزمەتتىن چېكىنگەنلىكى توغرىسىدا ئومۇمى تېلېگرامما يوللىدى. گومىنداڭ مەركىزى 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى جىن شۇرېننىڭ ئىستىپاسىنى تەستىقلاپ، ئۇنىڭ بىلەن ئەگىشىپ ماڭغان قىسىملىرىنى ئىلىغا بېرىپ، جاڭپېيۈەننىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتسۇن دەپ بۇيرۇق قىلدى. جىن شۇرېن شۇنىڭ بىلەن بالا - چاقىلىرىنى باشلاپ سىبىرىيە ئارقىلىق تيەنجىنگە كەتتى.

(8)

« 12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى » دە تەختتىن چۈشكەن جىن شۇرېن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تيەنجىنگە يېتىپ باردى. ئۇ ئەسلىدە تيەنجىندە ۋاقىتىنچە دەم ئالماقچى بولسىمۇ، لېكىن جياڭجيېشى چېگرا ئەھۋالىنى بىلگۈسى كېلىپ، كەينى-كەينىدىن تېلېگرامما يوللاپ ئۇنى چاقىرتتى. جىن شۇرېن ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن، 1933 - يىل 10 - ئايلاردا نەنجىڭغا بېرىپ جياڭجيېشى بىلەن كۆرۈشۈپ، « مەن نەنجىڭگە بېرىپ ھەر بىر پالاتاغا خىزمىتىمدىن دوكلات بەرسەم » دېدى. جياڭجيېشى ماقۇل كۆرۈپ « نەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن،

لىجىشى مېھمانخانىسىدا ياتقىن » دەپ مەخسۇس ئادەم تەيىنلەپ، يول بويى غەمخورلۇق قىلدى. دەل شۇ چاغدا شىنجاڭلىق ئەيسا ئالىپتېكىن جىن شۇرېننىڭ نەنجىڭگە كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ مەمۇرى پالاتا باش كاتىپ چۇمىنيى بىلەن كۆرۈشۈپ، جىن شۇرېن ئۈستىدىن ئەرز قىلىدىغانلىقىنى بايان قىلدۇ. چۇمىنيى قوشۇلغاندىن كېيىن، ئەيسا ئالىپتېكىن جىن شۇرېننىڭ ئادەم ئۆلتۈرگەن، ئوت قويغان ۋە خىيانەت قىلغان جىنايى قىلمىشلىرىنى ئاساس قىلىپ مەمۇرى پالاتاغا ئەرز قىلدى، جىن شۇرېن 10 - ئايلاردا نەنچاڭدىن نەنجىڭگە كېلىپ جۇڭ-ياڭ مېھمانخانىسىدا ياتقان ئىدى. مەمۇرى پالاتا بىر تەمەلدار بىلەن تورت نەپەر شىيەنبىڭ (ژاندارم) ئەۋەتىپ، قولغا ئېلىپ، يەرلىك سوتقا تاپشۇردى. جىن شۇرېن-نىڭ ئەرز قىلىنىشى مېنىڭ بىلىشىمچە ئىككى سەۋەپتىن ئىبارەت. بىرىنچىسى: ۋاڭ جىڭۋېينى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. 1930 - يىلى ۋاڭ جىڭۋېي بېيجىڭدە كېڭەيتىلگەن يىغىن ئېچىپ، جىن شۇرېنغا ئۆزىنى ھىمايە قىلىش توغرىسىدا تېلېگىرامما يوللىغان جىن شۇرېن « شىنجاڭ چېگرا ئولكە ، ئەزەلدىنلا مەركەزگە تايىنىپ ھەم ئىشىنىپ كەلگەن. ۋاڭ × × ئەپەندىم مۇبادا مەركەزگە بېرىپ قالىدىغان بولسىلا ئەلۋەتتە سەممى ھىمايە قىلىمىز، لېكىن مەركەزگە بارماستىن تۇرۇپ ئۆزىمىزچە پالان دېيىشكە ئاجىزلىق قىلىمىز، » دەپ جاۋاپ تېلېگىرامما قايتۇرغان ئىدى. دېمەك جىن شۇرېن : « بۇت بىلەن كارىمىز يوق، بۇتخانىنى تونۇيمىز. » دېمەكچى ئىدى. بۇ ھەقتە ۋاڭ جىڭۋېي ئىنتايىن خاپا بولغان ئىدى. كېيىن جىن شۇرېن تەخت-

تىن چۈشۈپ، نەنجىڭگە بېرىپ، خىزمەتتىن دوكلات بەرگەن ۋاقتى ۋاڭ جىڭۋېينىڭ مەمۇرى ئىشلار پالاتاسىغا باشلىق بولۇپ تۇرغان ۋاقتىغا توغرا كەلدى. ئەيسا ئالپتېكىن ئەرز قىلغان ھامان دەرھال قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق قىلدى. يەنى يۇقۇرقى ئۈچىنى ئالماقچى بولدى. ئىككىنچىسى، چۈمىنيىنى خاپا قىلىپ قويغان ئىدى. 1931 - يىل 8 - ئايدا چۇمىنيى جۇڭگو - فىرانسىيە تەكشۈرۈش ئۆمىگى بىلەن بىرگە ئۈرۈمچىگە بارغاندا، جىن شۇرېن ئۇنى ياخشى كۈتۈۋالمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە قايتىش ۋاقتىدا كۆرۈنەرلىك سوۋغا تەقدىم قىلمىغانلىقتىن بۇ ھەم نارازى ئىدى.

جىن شۇرېننىڭ دىپلوسى ھەققىدە يەرلىك سوت تۈنجى سوراق قىلغاندىن كېيىن، قىسقىچە مەلۇمات يېزىپ ئەدلىيە مىنىستىرلىك ئارقىلىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە شىنجاڭ يۇقۇرى سوتقا تېلېگىرامما يوللاپ تەكشۈرۈش يۈرگۈزدى. بۇ چاغدا ھۆكۈمەت بېشىغا چىققان شېڭ شىسەي تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن جاۋابسىز قالدۇردى. كېيىنچە جىن شۇرېننىڭ دوستلىرىنىڭ ھەيدەكچىلىكى ئارقىسىدا شېڭ شىسەي نۇرغۇن ئويلانغاندىن كېيىن، ھەر جەھەتنى كوزدە تۇتۇپ، 1933 - يىلى 12 - ئاينىڭ 30 كۈنى : « تەكشۈرۈپ كۆردىشىمىزچە، جىن شۇ-رېن شىنجاڭدا 5 يىل ھۆكۈمەت بېشىدا تۇرغاندا ھېچبىر نەتىجە يارىتالمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىشلەتكەن ئادەملىرى نامۇۋاپىق بولغاچقا، ئەھۋالغا ماسلىشىپ كېتەلمىگەن. ئەرزدىكى تارماقلارغا كەلسەك : يا دەۋىر شارائىتىنىڭ ئېھتىياجى، يا مەمۇرى چارە قوللىنىش تۈپەيلى قىلغان ئىشلىرى تامامەن توغرا، قانۇن بۇ-يىچە جىنايەتكە ياتمايدۇ. سابىق شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ كاتىۋى

چىن ۋېيگىنى ۋەكىل قىلىپ، سوراق ئۈستىدە گۇۋاھچىلىق قىلىشقا تەيىنلەنگەندىن تاشقىرى ئالاھىدە تېلېگراممىا ئارقىلىق جاۋاپ قايتۇردۇق.» دېگەن مەزمۇندا جاۋاپ قايتۇردى.

شىنجاڭ ئۆلكىسىدىن تەكشۈرۈپ ئېۋەتىلگەن جاۋاپ تېلېگراممىا نەنجىڭگە كەلگەندە ئەدلىيە - مىنىستىرلىك جاڭنىڭ يەرلىك سوتقا يوللاپ بەردى. لېكىن سوراپ بىر تەرەپ قىلىشىنىڭ ئورنىغا، كېيىنگە سوراپ ئاياقلاشتۇرمىدى. بۇ چاغدا جىن شۇرېننىڭ يۇرتداشى ھەم دوسلىرىدىن نۇرغۇن كىشىلەر شۇ چاغدىكى مەركىزىي ھۆكۈمەتكە جىن شۇرېننى قوغداش ئۈچۈن مۇنازىرىلەشتى. گەنسۇ، نىڭشىيا، چىڭخەي، شىنجاڭدىكى ئەمەلدارلار، يەرلىك مۇتىۋەر زاتلار ۋە جىن شۇرېننىڭ ئەسلى يۇرتى لىياۋشىيا رايونىدىكى ناھىيىلەرنىڭ خەلقلىرىمۇ جىن شۇرېننىڭ ئەنزىسىنىڭ ھەل بولىشىغا ياردەملىشىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈپ خەت يازدى. قورچاق - چىڭخەي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى مالىنفۇ جىياڭجېيشىغا ئىلتىماس قىلىپ قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شۇنىڭدەك بەزى ئۆلكە رەئىسلىرى تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن جىن شۇرېنغا ئوخشاش كۆڭگە قالماسلىق ئۈچۈن قۇتقۇزۇشقا كۈچ چىقىرىشقان ئىدى. بىراق جاڭنىڭ يەرلىك سوت بىرىنچىدىن مەمۇرى پالاتا تاپشۇرغان ئەنزە بولغاچقا، ۋاڭ جىڭۋېينىڭ يۈز خاتىرىسىنى قىلىپ، گۇناسىز» دەپ ھوكۇم چىقىرالمىدى، شۇنىڭدەك جامائەت پىكرىنى كۆزدە تۇتۇپ جازالىيالمىدى، ئۇنىڭ ئەنزىسىنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاشقا مەسئۇل قىلىنغان ئەمەلدار شېن بىڭچيەن قانۇندىن ئاساس تاپالماي، ئالى تەپتىش مەھكىمىسىگە ئىلتىماس

قىلىپ ئىشنى كەينىگە سوزدى. 1935 - يىلى 5 - ئايغا كەلگەندە سوراق قىلىپ قاراپ چىقىشنى باشلىدى. يەنى ئەيىپكار ھەم ئەيىپلىگۈچى ۋە گۇۋاھچىلاردىن ئانچە - مۇنچە ئىشلارنى سورىغاندىن كېيىن ئادۇۋكات جاڭ ياۋزىڭ، جياڭ يۇڭ، ۋاڭ رۇيلىڭ قاتارلىق ئۈچ كىشىگە ماددىلارغا بىنائەن ئاقلاشنى بۇيرىدى. „ باشقىلارنى ئادەم ئۆلتۈرۈشكە، ئوت قويۇشقا قۇتراتقان، تاجاۋۇز قىلغان، بۇلاڭچىلىق قىلغان دىگەن ئۈچ ئىشتا گۇناسىز " دىگەندىن تاشقىرى پەقەت تاشقى ئىشلار قىسمىدا „ جىن شۇرېن " ئۆزىنىڭ شەخسى ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن جۇمھۇرىيەتكە زىيان يەتكۈزدى دەپ قارىلاپ جىنايى ئىشلار قانۇنىنىڭ 118 - ماددىسىغا بىنائەن ئەسلىدە مۇددەتسىز جازاغا ياكى 7 يىلدىن ئارتۇق مۇددەتلىك جازاغا لايىق بولسىمۇ جىنايى ئىشلار قانۇنىنىڭ 77 - ماددىسى، 84 - ماددىسىغا ئاساسەن، ئەھۋالغا قاراپ، بۇ جازانىڭ ئىككىدىن بىر قىسمى ئېلىپ تاشلىنىپ 3 يىل 6 ئايلىق مۇددەتلىك جازا بېرىلسۇن، 5 يىللىق گىراژدانلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىنسۇن، " دەپ ھۆكۈم چىقىرىلدى. ئەدلىيە پالاتاسى ھۆكۈمەتكە ئىلتىماس قىلىپ 1935 - يىلى دۆلەت بايرىمى كۈنىسى پەۋقۇلئاددە كېچىرىم قىلدى.

جىن شۇرېن ئەركىنلىككە ئېرىشىپ نەنجىڭدە ياتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندا لەنجۇغا كېلىپ 1941 - يىلى ۋاپات بولغاندا 62 ياشتا ئىدى.

جىنشۇرېن ئەرز قىلمىغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇلكىلىك هوكۇمەتىنىڭ تەكشۇرۇپ جاۋاپ بەرگەنلىگى هەققىدە قىسقىچە مەلۇمات :

1 - تەكشۇرۇشىمىزچە شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا ئالاقە كېلىشىمى، ئەسلىدە شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى خوشنا بولغاچقا ئۆز ئارا سودا - ئالاقە قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ، ئەمىلىيەتتە زادىلا توختۇتۇپ قويۇشقا بولمايتتى. دولەت مۇداپىئەسىز ئاجىز بولغانلىقتىن، چېگرانى تاقاپ قويۇشقىمۇ بولمايتتى. هېچقانداق توسالغۇسىز، ئىختىيارىغا قويۇۋاتقاندىن كورە كېلىشىم تۇزۇشسەك، بىر ئاز چەكلەپ تۇرۇشقا پايدىلىق. ئۇنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، ئىگىدارلىق هوقۇققا نۇقسانى يوق. 18 - يىلى ئوتتۇرا ۋە شەرقى تەرەپتىكى ۋەقەلەر يۇزدىسىدىن، مەركەز چېگرانىڭ پەۋقۇلئاددە ئەهۋالىنى كوزدە تۇتۇپ، „ شىنجاڭنىڭ تىنچلىغى ساقلاپ قېلىنسۇن " دەپ تېلېگرامما ئارقىلىق بۇيرۇق بەرگەنلىگى ئەنگە ئېلىنغان. شۇڭلاشقا قائىدە بويىچە ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى تۇزۇلدى. بۇ هەقىقەتەن شارائىت تەقەززاسى. ئەلۋەتتە توغرا چۇشۇنۇشكە تېگىشلىك. كېلىشىمنىڭ

ئەسلى نوسخىسىنى تەكشۈرۈپ كورسەك، ئىگىلىك هوقۇقىقا قىل- چىمۇ نوقسان يەتكۈزىدىغان يېرى يوق.

2 - « قومۇلدىكى يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز ئى- گىلىرىگە قايتۇرۇش زۈگىلىنىڭ ① ۋەسىيىتىگە بىنائەن قىلىن- نۇلغان تەدبىر بولۇپ، مەقسەت فېئودالىق تۈزۈمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش، يەنى سىناق ئۈچۈن يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، قالايمىقانچىلىققا سەۋەپچى بولۇپ، دەرهال توختۇتۇلدى. ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ يېرىنى مەجبۇرى بۇيرۇق بىلەن خەن- زۇلارغا ئېلىپ بەرگەن ئىش ئەمەس. ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشى سەۋەبىنى تەكشۈرگىنىمىزدە جىن شۇرېن ئادەم ئىشلىتىشتە خاتا- لىشىپ، ئالدىراقسانلىق بىلەن ئىش كورگەنلىكتىن بولغان. ماجۇڭيىڭ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ ۋەقەنى زورايتىشقا كۈشكۈرتتى، ھەتتا ئەسكەرلىرىنى ئىشقا سېلىپ پاراكەندىچىلىك سالدى. ئولكىلىك هوكۇمەت ماجۇڭيىڭنىڭ شۇ جايدا تارقاتقان ئۇيغۇرچە، قازاقچە تەشۋىق ۋاراقىلىرىنى مەر- كەزگە قاراشلىق 36 - دىۋىزيەنىڭ تامغىسى بېسىلغان بۇيرۇق- لىرىنى قولغا چۈشۈردى. بۇ پۇلاتتەك پاكىت بولالايدۇ. هازىر ۋەقە تىنچلاندۇرۇلدى. ئولكىلىك هوكۇمەت قومۇل هاكىمى يول- ۋاسنىڭ قومۇل «خەلقىنىڭ يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئوز ئىگىلى- رىگە قايتۇرۇش، سېلىقلارنى يەڭگىللىتىش هەققىدە ئوتتۇنگەن ئالاقە هەم تېلېگراممىلىرى جىق. بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى قوزغى- لاڭ زادى بۇنىڭدىن كېلىپ چىققان»

3 . « شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ قەغەز پۇلى 30 نى

---

① سۇڭ جۇڭسەن ئەپەندىنى دېمەكچى.

بېرگە ئىگىشەتتى. جىن شۇرېننىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى ھەقىقى
ئەھۋال. لۇشياۋزۇنىڭ ئىسپاتلىشىچە: قەغەز پۇل بىلەن كۈ-
مۈش پۇللارنى تۇتۇپ قېلىش ئەسكەرلەرنى تەمىنلەش ئۈچۈن
بولغان. بۇنىڭدىن جىن شۇرېننىڭ ئىشلەتكىنى 144 مىڭ 751
سەر بولۇپ، ئۇنى شۇ چاغدىكى بازار باھاسى بويىچە كۈمۈش پۇلغا
سۇندۇرغاندا 3000 سەردىن ئارتۇغراق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن قالغان
80 مىڭ 249 سەر كۈمۈش پۇلنى لۇشياۋزۇنىڭ ۋاكالىتەن ئۆل-
كىلىك ھوكومەتكە تاپشۇرغانلىقى ئەندە بار. ھوكۇمەت پۇلىنى
سەۋەپسىز ئېلىپ كەتتى دېيىش جىنايەت بولۇپ شەكىللەنمەيدۇ.
ئالتۇن مەسىلىسىنى تەكشۈرۈشىمىزچە جىن شۇرېن بۇ ئالتۇننى
شەخسى نامىدا جۇرۇيشى، چېن جىشەن، جاڭ مىڭيۈەن، لى چى
ۋاتارلىقلاردىن ئىۋەتىپ ئالغان، ئۇ ئەسلىدە ھوكۇمەت پۇلى
ئەمەس. ئۇنى ئۆلكىلىك ھوكۇمەتكە ئاپتۇ ماشىنا سېتىۋېلىش
ئۈچۈن شەخسلەردىن قەرز ئالغان. پۇلنىڭ مىقدارىمۇ تامامەن
توغرا. لۇشياۋزۇنىڭ دېيىشىچە: مىنگونىڭ 22 - يىلى
(1933 - يىلى) ئەتىيازدا، جىن شۇرېن 1274 سەر 6 يېرىم
مىسقال ئالتۇننى ئايرۇپىلان تەيىنلەپ چۆچەككە ئېۋەتكەن. بويى-
رۇق بويىچە باكتۇدىكى سوۋېت بانكىسىغا تاپشۇرماقچى
بولغان. سوۋېت ئىتتىپاقى ئادەم تەيىنلەپ مۇددەتكە بولۇپ
تاپشۇرۇۋالىدىغان چاغدا „ئالتۇن تاپشۇرۇلماي تۇرسۇن!“
دېگەن بۇيرۇق كەلگەن. شۇ ئارىلىقتا جىن شۇرېنمۇ چۆچەككە
يېتىپ بارغان. جىن شۇرېن ئۈرۈمچىدىن ئالدىراش قېچىپ
چىققانلىقتىن بىرەر شەنكامدەك نەرسىسىمۇ يوق ئىدى. ئۇ: ئۈرۈم-
چىدىكى شەخسى مال - مۈلكىنى بىرىنىشكە رازىلىق بىلدۈرۈپ

ھېلىقى ئالتۇنلارنى يول خىراجەت قىلىشقا ئېلىپ ماڭماقچى بولۇپ بۇنىڭ بەدىلىگە ئۇرۇمچىدىكى خۇسۇسى مال ـ مۈلۈكلىرىنىڭ رۇيخېتىنى لىۇشياۋزۇغا تاپشۇرغان. شۇنىڭدەك لىيۇۋېنلۇڭ رەئىس بولغان چاغدا جىن شۇرېننىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى قوغداشقا مەسئۇل بولىدىغانلىقى ھەققىدە رەسمى ئېلان تارقاتقان. تەكشۈرۈشىمىزچە بۇ راست بولۇپ چىقتى. مەزكۇر ئىككى ھۆججەتلىك قەغەزنىڭ چاتاق يېرى يوق ئىكەن. مانا بۇ شۇ چاغدا ئالتۇننى ئېلىپ ئىشلەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ھەققى ئەھۋال. تەكرار تەكشۈرۈپ كورۇشىمىزچە تامامەن راست بولۇپ چىقتى. بىراق شۇ چاغدا ئالتۇن بەرگۈچىلەر قۇدا ـ باجا، دوست ـ يارەنلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن ئوتنە ئالغانلىق ھۆججىتى ئېلىنمىغان.»

4. «تەكشۈرۈشىمىزچە چوڭ كوۋرۈك ئەتراپىدا ئولتۇرۇشلۇق خەلق ئەسلىدە 20، 30 ئويلۇك ئاھالە، ئەزەلدىنلا ئادەم شالاڭ ئىدى. زەمبىرەك ئوتىدا مەڭگۈلۈك ئادەم ھالاك بولدى دېگەن پاكىتنىڭ بولۇشى مۇتلەق يوق گەپ. پەقەت ماشىنىلىك بىر نەچچە كۈن ئىشغال قىلىپ تۇرغانلىقتىن خېلى ۋەيرانچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. لېكىن چوڭ كولەمدە ئوت قويۇش بولمىغان. بىراق سوقۇش پاراكەندىچىلىكى بولغاچقا، ھەممىسىنىڭ ئەمىن تاپماسلىقى تەبىئى، يالغۇز چوڭ كوۋرۈكلا ئەمەس، ھەممىلا جاي شۇنداق بولغان.

„ شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمى » نىڭ
مەزمۇنى شۇكى: جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتى شىنجاڭ ئۆلكىسى
سوۋېت ئىتتىپاقى رېسپۇبلىكىلىرى بىلەن چېگرىداش بولۇپ،
تارىختا ئىقتىسادى تەرەققىيات مۇناسىۋەتلىرى بولۇپ كەلگەن.
يېنە تەكشۈرۈشىمىزچە ئىككى تەرەپ ھۆكۈمەتلىرى شىنجاڭ - سو-
ۋېت ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىنى ئورتاق گۈللەندۈرۈش
ئارزۇسىدا ئىكەنلىكىنى كۆپ قېتىم ئىسپاتلاشقان. شۇڭا شىنجاڭ
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى جۇڭخۇا
جۇمھۇرىيىتى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن رەسمى سودا - ئالاقە
شەرتنامىسى تۈزگۈزۈشتىن ئاۋال تۆۋەندىكىچە كېلىشىم قىلغان.

(1) شىنجاڭ ئۆلكىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى رېس-
پۇبلىكىسى، مال ئىمپورت - ئېكسپورت ۋە خەلق بېرىش - كې-
لىش قىلىدىغان چېگرا زاستاۋلىرى، جۇڭگو ۋە سوۋېت ئىتتىپا-
قىنىڭ ھازىرقى قانۇنلىرىغا بىنائەن كەلگۈسىدە ئەركەشتام
(ياكى تورغات) قورغاس، باختۇ ھەم جىمنەي لەردىن
ئۆتىدىغان بولىدۇ.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىدىن
شىنجاڭ سودىگەرلىرى، ئالاھىدە رۇخسەت قەغىزى بولمىسىمۇ،
شىنجاڭدىن چىقىدىغان ئالاھىدە يەرلىك ماللارنى، سوۋېت ئىت-
تىپاقىغا چەكسىز ئېلىپ كىرىشكە، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دۆلەت
ئىگىلىكىدىكى سودا ئورگانلىرىغا سېتىپ بېرىشكە ماقۇللىشىنى

ئۈمىت قىلىدۇ. بىراق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھازىر يۈرگۈزۈۋاتقان قانۇنىدا ئىمپورت قىلىش مەنئىي قىلىنغان ماللار بۇ چەكلىمىگە كىرمەيدۇ.

(3) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە گىراژدانلىرىنىڭ قەشقەر، چۆچەك، ئالتاي، ئۈرۈمچى رايونلىرىدا ئۆزلىكىدىن سودا - سېتىق قىلىشقا ھوقۇقلۇق ئىكەنلىكىنى ماقۇللايدۇ. ھەمدە يۇقۇرىدا ئاتالغان رايونلارغا ۋەكىل ياكى ھەيئەتلەرنى تەيىنلەپ يەركەن، تۇرپان، قاراشەھەر، خوتەن، ئاقسۇلارغا بىرىپ، شۇ جايلاردىكى تىجارەتچىلەر ياكى دۇكاندارلار بىلەن سودا دوگوۋورلىرى تۈزۈشكە ۋە ئۇلارنى ئىجرا قىلىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودىسىنىڭ تەرتىپكە چۈشۈشى ئۈچۈن، سوۋېت سودا ئورگان خىزمەتچىلىرى بىلەن گىراژدانلىرى شىنجاڭدا ھازىر يۈرگۈزۈلۋاتقان قانۇن ياكى بەلگىلىمە - پىرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىپ، ھەر بىر ۋەكىل ئەرباپلار سودا ئورگانلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردا ئۆز ئارا بېرىش - كېلىش قىلىشتا، ئەركىن بېرىپ - كېلىپ قاتنىشىپ تۇرۇشقا ھوقۇقلۇق بولىدىغانلىقىنى ماقۇللايدۇ.

(4) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت سوۋېت ھوكۇمىتىدىن سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراژدانلىرى، شىنجاڭدىكى تىجارەتچىلەر ياكى دۇكاندارلار بىلەن سودا دوگوۋورلىرى تۈزۈشكەن چاغدا، ئۇلارنىڭ ئۆز ئارا مال ئېلىش - سېتىش باھاسى توغرىلىق ئەركىن مەسلىھەتلىشىپ توختۇتۇشقا رۇخسەت قىلىشنى ئۈمىت قىلىدۇ. توشۇش ۋە ئەھدىنامىنىڭ مۇددەت

شەرتلىرىنى جۇڭگودا ھازىر يۈرگۈزۈلىۋاتقان قانۇن بويىچە تەرتىپنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن تۈزۈلگەن دوگوۋور ھۆكۈمەت ئىدارىسىنىڭ تىزىمىغا ئالدۇرۇلىدۇ. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇقتۇرۇشىدىكى دوگوۋور تەرتىۋىنى تىزىملاش ۋاقتى، شىنجاڭدا ھازىر يۈرگۈزۈلىۋاتقان قائىدە بويىچە، 5 كۈندىن ئۆتۈپ كەتمەسلىك لازىم. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت، شىنجاڭنىڭ ئۆزى باشقۇرۇپ تۇرغان يەرلىك مەھكىمىلەر، ئىككى تەرەپتە تالاش-تارتىش بولغان چاغدا، ئالدى بىلەن ئىككى تەرەپ تۈزۈشكەن دوگوۋور ياكى ئەھدىنامىنى تەكشۈرۈپ، جۇڭگونىڭ ھازىر يۈرگۈزىۋاتقان قانۇنى بويىچە، ئىككى تەرەپ تۈزۈشكەن ئەھدىنامىنى ئادالەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىنىشىنى ئىسپاتلىيالايدۇ.

(5) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراژدانلىرىنىڭ مەيلى ھازىر ياكى كەلگۈسىدە جۇڭگودا ھازىر يۈرگۈزلىۋاتقان قانۇن بويىچە تاپشۇرىدىغان تاموژنا باج ھەم باشقا باج پۇللىرى، جۇڭگو تىجارەتچىلىرى ۋە دۇكاندارلىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئۈستۈنرەك بولماسلىقىغا ياكى ئېغىرلىتىش ئەھۋاللىرىنىڭ بولماسلىقىغا رۇخسەت قىلىدۇ. مۇبادا كەلگۈسىدە ھازىر يۈرگۈزلىۋاتقان قانۇن بويىچە، تىجارەت بېجى ۋە تىجارەت بېجىغا ئوخشاپ قالىدىغان باج ئىئانە ئىشلىرى يولغا قويۇلغان ھالەتتە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق سوۋېت سودا ئورگانلىرى ۋە ئۇلارنىڭ گىراژدانلىرى ئەلۋەتتە جۇڭگو تىجارەتچىلىرى ۋە تاۋارلىرىدىن ئېلىنغانغا ئوخشاش باج ئېلىنىشى كېرەك.

(6) شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقى

ھۆكۈمىتىدىن، شىنجاڭدىكى خەلق ئىگىلىگىنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتۇش ئۈچۈن شىنجاڭنى رېۋاجلاندۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان ماشىنىلار مەسىلەن: سانائەت، ئېلېكتىرلىك، يېزا ئىگىلىگى قاتناش يەنى ئومۇمى ماشىنىسازلىق ماشىنىلىرىنى، كەلگۈسىدە سودا دوگوۋورىنىڭ خاراكتېرىگە بىنائەن، پۈتۈنلەي تەمىنلەشنى ئۈمىت قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئوخشاش خاراكتېرلىك دوگوۋور بويىچە شىنجاڭ تەسىراتى جەھەتتە لازىملىق مەلۇم سەۋىيەدىكى تېخنىكىلارنى، جۇڭگو خەلقى ئىچىدىن مۇتەخەسسىس خادىملارنى يېتىشتۇرىدۇ.

سوۋېت ھۆكۈمىتى ئوخشاش خاراكتېردىكى دوگوۋور بويىچە، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىگىلىگى، يېزا ئىگىلىگىنى ئىسلاھ قىلىش، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش، چارۋىچىلىقتەك ئىشلار توغرىسىدا مەلۇم دەرىجىدە ياردەم بېرىشنى يولغا قويىدۇ.

(7) شىنجاڭ ھۆكۈمىتى سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئىگىلىك مەنپەئەتىنى كۆزدە تۇتۇش ئۈچۈن، شىنجاڭ تىجارەتچىلىرىنىڭ جۇڭگو ئىچكى جايلىرىدىن چىققان مەھسۇلاتلارنى شىنجاڭغا ئەپكىلىش ياكى شىنجاڭدا چىقىدىغان ھەر خىل مەھسۇلاتلارنى جۇڭگونىڭ ئىچكى جايلىرىغا ئېلىپ بېرىشى توغرىسىدا قوشۇمچە ھوججەتتە كۆرسۈتۈلگەن ھەر خىل ماللارنىڭ سوۋېت زېمىنى ئارقىلىق ئۆتۈشىگە رۇخسەت قىلىشنى ئۈمىت قىلىدۇ. بۇ خىل قوشۇمچە ھوججەتلەرنى كەلگۈسىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالايتەن ۋەكىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن بىللە شىنجاڭ - سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى سودىنى راۋاجلاندۇرۇش ئاساسىدا، بۇ يىل 11 - ئاي-

نىڭ 15 - كۈنىدىن ئىلگىرى بىرلىكتە مەسلىھەت قىلىپ توختىتىلغان شۇ
توختامنىڭ قوشۇمچە ھۆججىتى، شىنجاڭ ۋە سوۋېت خەلق ئىگىلىكلىرى-
نىڭ ئېھتىياجىغا بىنائەن ھەر يىلى با مەسلىھەت بەلگىلەپ تۇرىدۇ.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈ-
مىتىدىن : شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ئۆزىدە زورۇر بولغان
ماللارنى، (سودا خاراكتېرىغا كىرمەيدىغان ماللار بۇنىڭ ئىچىگە
كىرمەيدۇ) سوۋېت تېرىتورىيىسىدىن ئۆتكۈزۈشنى تەلەپ قىلسا،
مەيلى دۆلەت ئىچىدىن سېتىۋالغان ياكى سودا توختاملىرى
بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئېلىنغان ماللار بولسۇن. سودا
توختاملىرىغا ئاساسەن 3 - دۆلەتتىن شىنجاڭغا ئۆتكۈزۈشكە
توغرى كەلگەندە دوستانە پوزىتسىيىدە تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ
قىلىشقا يول قويۇلىشىنى ئۈمىت قىلىدۇ.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ئالاقە
خېتىدە: ئەگەر سوۋېت زىمىنى ئارقىلىق ئاپىرىلىدىغان ماللار-
دىن ھازىر يۈرگۈزۈلىۋاتقان قانۇندا مەنئى قىلىنغانلىرى بولسا،
سوۋېت ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ تەلەپلىرى توغرۇلۇق، شۇ بويىچە
بېجىرىشكە بولمىسىمۇ، تەكشۈرۈپ شۇ بويىچە ئەنگە ئېلىنىدى دى-
گەنلىرىنى ماقۇللايدۇ. يۇقۇرىدا بەلگىلەنگەن ھەر خىل تارماقلار
ھەقىقەتەن شىنجاڭ - سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى ئىقتى-
سادىي مۇناسىۋەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، شىنجاڭ
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ماقۇللايدۇ، كۈچكە ئىگە دەپ تونۇيدۇ. ئا-
لايىتەن ئېلان قىلدۇق، ھەممىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

جۇڭخۇا جۇمھۇرىيىتىنىڭ 20 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى
1931 - يىل 1 - ئۆكتەبىر شەھەرى ئۈرۈمچى .

قوشۇمچە ھۆججەت № 1

ئۇقتۇرىمىزكى: شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت شىنجاڭ -
سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سودا ئىشلىرىغا ئاسانلىق ئىسـ-
تەش ئۈچۈن، شىنجاڭدىكى باجخانىلارغا، شىنجاڭ - سوۋېت
ئوتتۇرىسىدىكى يوللاردا ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان مال-
لارغا بىر خىل باج پىرىنسىپ بەلگىلەپ، ھەر ئىككى تەرەپ
سودا ئىشلىرىنىڭ ئورتاق راۋاجلاندۇرۇش توغرۇلۇق ئومۇمى
بۇيرۇق يوللىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىگە
ۋاقىپلاندۇرۇپ ئالاقە يوللاندى. ھۆرمەت بىلەن جاۋاپ كۈتە-
مىز، ھەمدە ھەممىسىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

قوشۇمچە ھۆججەت № 2

ئۇقتۇرىمىزكى: شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت سوۋېت ئىت-
تىپاقى رېسپۇبلىكىلىرى بىلەن شىنجاڭ سودا ئىشلىرىنىڭ راۋاج-
لىنىشىغا ئاسانلىق بولسۇن ئۈچۈن ئۈرۈمچى، قەشقەر، غۇلجا،
چۆچەكلەردە سوۋېت ئىتتىپاقى مالىيە ئورۇنلىرىنى قۇرۇپ، سو-
ۋېت ئىتتىپاقى سودا ئورگانلىرى ئىچىدە سودا - سېتىق، ما-
لىيە ياكى جۇڭگولۇق تىجارەتچىلەر بىلەن بولىدىغان باردى-
كەلدى ئىشلارنى باشقۇرىدۇ. جۇڭگو تىجارەتچىلىرى ئەگەر مەز-
كۇر مالىيە ئورۇنلىرىغا سودا ئىشلىرى جەھەتتە تاپشۇرىدىغان
ئىشلىرى بولغان چاغدا، قوشۇمچە بېجىرىدۇ. يۇقۇرىدىكى ئىش-

لارنى ئىجرا قىلغاندا مەزكۇر مالىيە ئورۇنلىرى ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارزۇسىغا بىنائەن مەلۇم مىقداردا رەسمىيەت بەدىلى ئېلىپ، ئالاھىدە ۋەكىلىنىڭ تەكشۈرۈپ بېجىرىشىگە ئالاقە يوللايدۇ. ھەمدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يۇقۇردا بايان قىلغان تارماقلارغا نىسبەتەن ماقۇللاش ئىپادىسىدە بولۇشىنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلدۇقى، ھەممىسىنىڭ ئىجرا قىلىشى ئۈچۈن تارقىتىلدى.

قوشۇمچە ھوججەت №3

ئۇقتۇرىمىزكى: سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ماللارنى توشۇش ۋە خەلقنىڭ بېرىش - كېلىشلىرىگە قولايلىق تۇغدۇرۇش ئۈچۈن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ، يەركەت. چېگرىسىنى 6 ئاي ئاچقاندىن كېيىن، ئېركەشتام چازىسىنى بېكىتىشنى، ئېركەشتام ئارقىلىق ئۆتكۈزۈشكە تىگىشلىك يول ئۈستىدىكى ماللارنى جايىغا يېتىپ بارغىچە ئاسانلىق بولسۇن ئۈچۈن، مەزكۇر پەۋقۇلئاددە ۋەكىلىنىڭ تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈشنى، ھەمدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يۇقۇردا بايان قىلىنغان تارماقلارغا نىسبەتەن قوشۇلۇشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلدۇق، ھەممىڭلەن بىردەك ئىجرا قىلغاي.

قوشۇمچە ھوججەت № 4

ئۇقتۇرىمىزكى: شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۈمەت سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولىدىغان تېلېگرام ئىشلىرىدا بەلگىلىمە تۈزۈشنى زورۇر تېپ تونۇيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن چۆچەك بىلەن ۋېيتاڭ

(باكتۇ) تېلېگىراف لىنىيەسىنى ئۇلاش كېرەك. شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى سىمسىز رادىيو ئالاقىسىدىمۇ، بىۋاستە ھەۋەرلىشىش بەلگىلىمىسى بولۇش كېرەك، يۇقۇرىدىكى تارماقلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ رەسمىيەتلىرى ھەم شەرت-شارائىتلىرىنى كەلگۈسىدە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق پەۋقۇلئاددە ۋەكىلى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىرلىكتە ئورتاق مەسلىھەتلەشىپ بەلگىلەيدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر باش كونسۇل جانابلىرىنى ئالاقە ئارقىلىق تەكلىپ قىلىپ، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ يۇقۇرىدىكى تارماقلارنى ماقۇللاشنى ئۈمىت قىلىدۇ. ئالايىتەن ئېلان قىلدۇق. ھەممەيلەن تەڭ ئىجرا قىلسۇن.

جىن شۇرېننىڭ تەختكە چىقىشى ۋە قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ سەۋەبلىرى ھەم ئاقىۋىتى

پەن زۇخۇەن

1 - جىن شۇرېننىڭ تەختكە چىقىشىنىڭ قىسقىچە ئوتمۇشى

1912 - يىلى، ياڭ زېڭشىن ئىلى شىڭخەي ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىيەت مىۋىسىگە ئىگە بولىۋېلىپ، سابىق چىڭ خاندانلىقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق مۇپەتتىشى، قوشۇمچە ئۈرۈمچى دوتەي-

لىگەندىن بىر سەكرەپلا جۇمھۇرىيەتنىڭ شىنجاڭ دۇدۇ (باش
گېنېرال) لىقى قوشۇمچە ئىچكى ئىشلار نازىرلىقىغا چىقىۋال-
دى. ياڭ زېڭشىن چىڭ خاندانلىقى دەۋرىدە گەنسۇ ئۆلكىسى-
نىڭ خېجۇ دېگەن جايىدا ئۇزۇن يىللار ئەمەلدار بولۇپ تۇر-
غان ئىدى. شىنجاڭدىكى ھەربىي - مەمۇرىي ھوقۇقنى قولىغا كى-
رگۈزىۋالغاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىننىڭ گەنسۇلۇق بولۇپمۇ خې-
جۇلۇق كونا تونۇشلىرى، خىزمەتچىلىرى كەينى - كەينىدىن
كېلىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەنسەپدار بولۇش ئە-
مەل تۇتۇپ باي بولۇش تاماسىدا كېلەتتى. جىن شۇرېنمۇ (يەنە
بىر ئىسمى دىڭ ئەن) خېجۇلۇق كونا مۇرىتلاردىن بىرسى ئىدى.
ياڭ زېڭشىن گەنسۇدىن بولۇپمۇ خېجۇدىن پانا ئىزدەپ كەلگەن-
لەرنىڭ ھەممىسىنى ئورۇنلاشتۇردى. جىن شۇرېننى بولسا ئالا-
يىتەن ئۆستۈردى. خەۋەرگە قارىغاندا جۇمھۇرىيەتنىڭ 5 - يى-
لى (1916 - يىلى) جىن شۇرېن شۇ چاغدا سىياسىي تەتقىقات
ئورنىدا ئوقۇپ ئىمتىھاندا بىرىنچىلىكنى ئېلىپ، ياڭ زېڭشىنغا
ياراپ قالغان ئىدى. جىن شۇرېن شىنجاڭغا كېلىپ 10 نەچچە
يىل ئىچىدە، قەشقەر كونا شەھەر، ئاقسۇ يېڭى شەھەر، ئۈرۈم-
چى ۋە كۇچار ناھىيىلىرىدە ھاكىم بولۇپ، ئاخىرى جۇمھۇرى-
يەتنىڭ 15 - يىلى (1926 - يىلى) ئۆلكىلىك مەھكىمىنىڭ
سىياسىي ئىشلار نازىرى بولۇپ ئۆستۈرۈلدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 -
يىلى (1928 - يىلى) مائارىپ نازىرى ليۇ ۋېنلۇڭ خىزمەت بى-
لەن چىقىپ كەتكەندە، جىن شۇرېن مائارىپ نازىرلىقىنى قو-
شۇمچە ئۆتىدى.

جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) 7 - ئاي-

نىڭ 7 - كۈنى ياڭ زېڭشىن رۇسچە سىياسى - قانۇن مەكتىۋىدە ئېچىپ ئولتۇرۇلگەندە، جىن شۇرېن، جاڭ پېيىۈەن دۇگوجىۋلار بىلەن بىرلىشىپ، فەن ياۋنەننى ئېتىپ، تاشلاپ توپولاڭنى باستۇرۇشتا خىزمەت كورسەتكۈچى بولۇپ، ياڭ زېڭشىننىڭ ئورنىغا ئىگە بولىۋالدى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتى جىن شۇرېننى شىنجاڭ ئولكىسىنىڭ رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى. دۇبەن دەپ ئېلان قىلمىغانلىغا جىن شۇرېن قاتتىق نارازى ئىدى. كېيىنچە جىن شۇرېنچىلار ھىيلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ نەنجىڭ ھوكۈمىتىگە تېلېگىراممىا يوللىغاچقا، شۇ يىلى 11 - ئايدا نەنجىڭ تەرەپ ئۇنى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىگىنى قوشۇمچە ئوتەشكە تەيىنلىدى. جىن شۇرېن يېڭى ئەمەلگە تەيىنلەنگەن كۈنى مەن ئۇنىڭ ئىشخانىسىدا ئىدىم. بىر مۇنچە ئادەملەر ئۇنى مۇبارەكلەپ كېلىشتى، ئۇنىڭ گەپ - سوزلىرى ۋە قىياپىتىگە قارىغاندا ھېچبىر پەرۋا قىلمىغاندەك كورۇنەتتى، يەنى نەنجىڭ تەيىنلىمىسىمۇ، ئوزەم دۇبەن دېگەندەك قىلاتتى. مانا بۇ جىن شۇرېننىڭ تەختكە چىقىپ شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلىشتىكى دەسلەپكى ئەھۋالاتى.

2. تەختكە چىققاندىن كېيىنكى تەدبىرلەر

جىن شۇرېن ياڭ زېڭشىننىڭ سۇيىقەست بىلەن ئولتۇرۇلگەنلىگىنى كورۇپ، ئوزىگە ناھايىتى ھۇشيار بولدى. پۈتۈن مەھكىمىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشلىرىنى كۈچەيتتى. بولۇپمۇ 3 - زالنىڭ ئالدىدىكى قاشا (رىشاتكا)نىڭ سىرتىدىكى جىسەكچى ئەسكەرلەرنى كوپەيتىپ ئاۋالقى 6، 7 ئادەمدىن 10 نەچچە

ئادەمگە يەتكۈزدى. ياڭزېڭشىن ھايات چې-بې-غىدا 3 - زالنىڭ
غەربىي تەرىپىدىكى ئىشخانىدا ھېچقاچان مۇھاپىزەتچى ئەسكەر
قويۇلمايتتى. جىن شۇرېننىڭ ئىشخانىسىدا بولسا ماۋزىر ئاسقان
مۇھاپىزەتچىلەر ھېمىشە ئۇنىڭ كەينىدە تۇرۇپ مۇھاپىزەت قى-
لاتتى. ئۇينىڭ سىرتىدىمۇ جىسەكچىلەر چارلاپ قوغدايتتى. ھەتتا
ئۇ تەرەتخانىغا بارسىمۇ 5 ، 6 جىسەكچى بىللە يۈرەتتى، قىس-
قىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ناھايىتى چىڭ ئىدى. ئوتمۇشتە
ياڭزېڭشىن بىلەن كورۈشكۈچىلەر 2 - ئىشىككە خەۋەر قىلغان-
دىن كېيىن رۇخسەت قىلسا 3 - زالغا كىرىپ كورۈشەتتى.
جىن شۇرېن ۋاقتىدا نازىرلار، دوتەيلەر 1 - دەرۋازىدىلا ھار-
ۋۇلىرىدىن چۈشۈپ، مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ باشلامچىلىغىدا جىن شۇ-
رېن بىلەن كورۈشەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا جىن شۇرېننىڭ
ئاچچىغى يامان ئىدى. ئەگەر ئۇ ئالاقىلارنى كورۈۋاتقان ياكى
باشقا بىرسى بىلەن سوھبەتلىشىۋاتقان چاغدا مۇھاپىزەتچىلەر كى-
رىپ ئىلتىماس قىلسا تىللايدىكەنمىش. شۇڭا ئۇنىڭ بوش ۋا-
قىتلىرىنى كۈتۈپ ئىلتىماس قىلاتتى.

جىن شۇرېننىڭ سىياسى تەدبىر جەھەتتە ئېنىق بەلگىلە-
مىسى يوق، تولاراق ياڭزېڭشىننىڭ كونا ئىشلىرىنى دوراپ ئىش-
لەيتتى. مەسىلەن: پوچتا - تېلېگراف تەكشۈرۈش ئىشلىرى ئاۋالقىسىچە
بولۇپ، ھەر بىر چېگرا ئېغىزلىرىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ تۇردى.
رۇخسەت قىلىنمىغان ئادەملەر مەيلىچە كىرىپ - چىقالمايتتى.
نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە نىسبەتەن ئالدىدا بىر خىل بولسا، كەي-
نىدە بىر خىل بولۇپ ھوكۇمەت پەرمانلىرىنىڭ يەتكۈزۈشكە تې-
گىشلىكلىرىنى ۋىلايەت، ناھىيەلەرگە يەتكۈزۈپ قويۇيتتى. ئىجرا
قىلىغان - قىلمىغانلىغىنى ھەرگىز سۈرۈشتۈرمەيتتى.

ھەربى جەھەتتە: جىن شۇرېن ياڭ زېڭشىن ۋاقتىدىكى ئەس-
كەرلەرنى چېرىكلەشكەن دەپ بۇرۇن-قىدەك قالايمىقان تارقاق
ئىستىلىنى ئۆزگەرتمەكچى بولۇپ، چوڭ رەتلەش ئېلىپ باردى.
ھەربى قىسىملارنى 3 دىۋىزىيىدىن كېڭەيتىپ 8 دىۋىزىيىگە يەت-
كۈزدى. گەنسۇلۇقلارنى، خىجۇلۇق ياشلارنى كوپلەپ قوبۇل قىل-
دى. ئەسكەرلەرنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى ياخشىلىدى. ھەربى
مەشىقنى كۈچەيتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ جىسەكچىلىرىنىڭ تولىسى
خىجۇلۇق بولۇپ، كىيىملىرى پۈزۈر، ھەر كۈنى دۇبەن مەھكى-
مىسىنىڭ 1 - دەرۋازىسى تېشىدىكى مەيداندا مەشىق قىلىپ،
ھەربى ماھارەت ئۆگۈنەتتى. جىن شۇرېن 5 - ئىنىسىنى ھەربى
ئىشلار نازىرلىقىغا، كونا خىزمەتچىسى — خىجۇلۇق سۈي زاۋ-
جىنى مۇھاپىزەتچى پولكىنىڭ باشلىقى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۆزىنى
يولىدىگەن جاڭ پېيۈەننى رازى قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى ئالايىتەن
ئىلتىماس بىلەن ئىلىدا تۇرىدىغان بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەل-
چىسىلىكىگە مەلۇم قىلدى. سۈيقەستتە ئۆلۈپ كەتكەن دۇفارۇگ-
نىڭ ئوغلى دۇگوجىڭنى بىرىگادا باشلىقى (لۈيجاڭ)لىققا تەيىن-
لىدى. يۇرتداشلىرى بولغان كونا ئوفىتسىرلەرنىڭ ھەممىسىنى
بىر دەرىجىدىن ئۆستۈردى. مەسىلەن: قۇمۇلدىكى بىرىگادا باش-
لىقى لىيۇشىزىڭ ئۇسۇپ دىۋىزىيە باشلىقى (شىجاڭ) بولدى.
ئۇنىڭدىن باشقا پولك باشلىقلىرى، بىرىگادا باشلىقى باتالىيون
باشلىقلىرى پولك باشلىقى (تۇەنجاڭ) بولغانلارنىڭ سانى ناھا-
يىتى جىق. ئۇ ئاۋالقى ھەربى ئەسلىھەلەرنىڭ كونىلىقىنى كوز-
دە تۇتۇپ، 1929 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا مىنى قەشقەر كونە-
شەرنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلەپ، ئەنگىلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇش-

لىق باش كونسۇلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھىندىستان ئارقىلىق 10 ئوق يەيدىغان (شىداچاڭ) مىلتىقتىن 3000 تال، 2 مىللىيون تال ئوق ئېلىشنى تاپشۇردى، بۇ قۇرال 1930 - يىل قىش پەسلىدىن باشلاپ 1931 - يىلىنىڭ باشلىرىغىچە ھىندىستاندىن قاغىلىق ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە كەلتۈرۈلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇنىڭ ھەربىي ھازىرلىقلارنى كېڭەيتىشى يالغۇز شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىقىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن بولۇپلا قالماستىن، تولاراق گەنسۇ ئۆلكىسى 1928 - يىلىدىن باشلاپ فېڭيۈشياڭنىڭ قول ئاستىدىكى لىيۇيۈيفېڭ گەنسۇغا خوجايىن بولۇپ، مەزكۇر ئۆلكىدىكى خۇيزۇ مىللىتارىستلاردىن ماتىڭشياڭ، ماجۇڭيىڭ قاتارلىقلار بىلەن زىمىن تالىشىپ قالدى. بىر نەچچە قېتىم سوقۇشۇشلارمۇ بولدى. يەرلىك ئورۇنلار قالايمىقانلاشقانلىقتىن، جىن شۇرېننىڭ قۇرال كۈچى ئارقىلىق گەنسۇنى ئەگەللىۋېلىشتەك قارا نىيىتى بار ئىدى. ئۇ يەنە شىنجاڭدا ھەربىي ئەربابلارنىڭ كاملىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ يۇرتدىشى لۇشاۋزۇنى ئىچكىرىگە ئېۋەتىپ شېڭشىسەينى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئالدۇرۇپ، دۇبەن مەھكىمىسى ھەربىي ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇشاۋىرلىقىغا تەيىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئامېرىكىدا كان ئىلمىنى ئوقۇغان ۋە بىر مەزگىل خېيلۇڭجاڭدىكى موخې ئالتۇن كانىدا ئىنژېنېر بولغان فۇجەنلىك ۋۇ ئەيچىن ئەپەندىنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. مەقسىتىچە ئالتايدىكى ئالتۇن كانىنى ئېچىپ، كىرىمنى ئاشۇرۇپ ھەربىي خىراجەتنى كۆپەيتىش ئىدى. لېكىن شىرىن خىياللىرى ئۇزۇنغا بارمىدى. ئۇ تەختكە چىقىپ تېخى 3 يىل بولماستىنلا، يەنى 1931 - يىلى

ئەتىياز ۋاقىتلىرىدا، قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشى تۇ-
رۇش ۋەقەسى چىقتى. بۇ ۋەقە پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلىدى. ئاخى-
رى ئۆزى شىنجاڭدىن قوغلاندى بولۇپ، كېتىشكە مەجبۇر بول-
دى. قۇمۇل ۋەقەسى ناھايىتى جىددىيلەشكەن چاغلاردا، جىن شۇرېن
ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بولۇم باشلىقى مۇۋېيتۇڭ قاتارلىقلارنى
ئالاقە مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى چېن جىشەن بىلەن بىرلىكتە سو-
ۋېت ۋەكىللىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئايروپىلان ۋە مىلتىق،
ئوق-دورا قاتارلىق ھەربىي لازىمەتلىكلەرنى سېتىۋېلىشقا تە-
يىنلىدى. سوۋېت تەرەپ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپلا ئالماشتۇ-
رۇش شەرتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئىككى تەرەپ نۇرغۇن
مەسلىھەتلىشىپ، ئاخىرى 1931 - يىلى ئۆكتەبىر ئېيىدا ئاتال-
مىش شىنجاڭ - سوۋېت ۋاقىتلىق سودا كېلىشىمىنى ئىمزالىدى.

بۇ — شىنجاڭ - سوۋېت كېلىشىمىگە جىن شۇرېن رەسمىي
قول قويۇشتىن بىر ئاي ئاۋال، تېكىستىنىڭ ئەينى بويىچە تې-
لېگراممىا ئارقىلىق ھەر بىر ۋىلايەت ۋالىلىرىغا يوللاپ پىكىر
ئالدى. دەل شۇ ۋاقىتتىكى قەشقەر ۋالىيسى ماشاۋۇ يۇقۇرىد-
دىكى تېلېگراممىنى ئالغاندىن كېيىن، دەرھال قەشقەر كونا-
شەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاڭجۇچېڭ، يېڭىشەھەر ناھىيىسى-
نىڭ ھاكىمى پەنزۇخۇەنلەرنى چاقىرىپ: „ئەسلىدىكى كېلىشىم
ماددىلىرى رۇسچىدىن تەرجىمە قىلىنغان ئوخشايدۇ. جۈملىلىرى
ئېنىق ھەم مۇۋاپىق ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەلقارا كېلىشىم-
لەرنىڭ توختامىدىكى ئىبارىلىرىگە ماس كەلمەيدۇ. مەسىلەن، 6 -
ماددىنىڭ ئاخىرقى جۈملىسىدە «يەنە خېلى ياردەم بېرىشە-
مىزلەرنى تىلەيمىز»، دېگەن جۈملە ئەھدىنامىلاردا قوللىنىشقا

ئىگىشلىك كەپلەردىن ئەمەس. 1921 - يىلى ئۆلكە باشلىقى ياڭزېڭشىن ئىلى دوتەيى شۈي گوجىڭگە بۇيرۇق بېرىپ، سوۋېت ۋەكىلى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تۈزگەن ۋاقىتلىق سودا ئالاقە كېلىشىمى بار ئىدى. 1921 - يىلى سوۋېت تەرەپ ۋەكىللىرى ئۈرۈمچىگە كېلىپ شىنجاڭ - سوۋېت سودا كېلىشىمىنى تۈزەتكەندە ئاۋالقى ئىشلار توغرۇلۇق بىر ئېغىزمۇ گەپ ئاچمىدى. بۇنى زادى چۈشەنگىلى بولمايدۇ. بۇنىڭدىن تاشقىرى، شىنجاڭ تەرەپنىڭ تەلەپلىرىدە تولاراق «ئۈمىت قىلىمىز» دېگەن ئىبارە قوللىنىلغان. ھالبۇكى سوۋېت تەرەپنىڭ تەلەپلىرىدە بولسا تولاراق كەسكىن ئىبارىلار قوللىنىلغان. شۇنىڭدەك سوۋېت تەرەپنىڭ ئىمپورت - ئېكسپورت قىلىنىدىغان ماللىرىدىن تولەشكە تېگىشلىك تاموژنا بېجىنىڭ مىقدارى جۇڭگو تىجارەتچىلىرى تولەيدىغان تاموژنا باجىدىن يۇقىرى ئەمەس. ئەمما جۇڭگو تىجارەتچىلىرى سوۋېت يېرىدە ئېلىپ كىرگەن ماللارغا قانچىلىك باج تولەيدىغانلىقى توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمە يوق، گويا تاموژنا بېجى ئېلىنىشتەكى ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولغان. سوۋېت تەرەپ جۇڭگو سودىگەرلىرىنىڭ سوۋېت زېمىنىغا ئېلىپ كىرگەن ماللىرىدىن ئىختىيارىچە باج ئالدۇ. دېمەك بۇ تەڭ ھوقۇقسىز كېلىشىمدىن ئىبارەت. جىن شۇرېننىڭ سوۋېت تەرەپكە مۇنچىۋالا يول قويۇشى، سوۋېت تەرەپنىڭ ھەربىي ئەسلىھەلەر بىلەن تەمىنلىشىنى تەلەپ قىلغاچقا، نىمە دېسە ئىجرا قىلىشماقتا. ھەر بىر ۋىلايەت ۋالىيلىرىغا تېلېگىرامما يوللاپ پىكىر ئالماقچى بولغانلىقى ھوكۇمەت رەسمىيىتىدىن ئىبارەت، شۇنىڭدەك «جاۋاپكارلىقتىن قۇتۇلۇش ئامالى»

دىگەن ماشاۋۇ (مادوتەي) ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قوشۇلىمىز دەپ تېلېگرامما يوللىدى، بۇ كېلىشىمگە 1931 - يىل 10 - ئايدا ھەر ئىككى تەرەپ ئىمزا قويدى.

يۇقۇرىدا ئېيتىلغان كېلىشىمدە، گەرچە سوۋېت ئىتتىپاقى ئايروپىلان ۋە ئوق - دورا بىلەن تەمىنلەيدۇ دەپ ئېنىق يېزىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن كېلىشىم ئىمزالانغاندىن كېيىن، سوۋېت ئايروپىلانلىرى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىشتى. 1931 - يىلى يازدا ئۇچقۇچى يېتىشتۈرۈش كۇرسى قۇرۇلدى. شەرقىي - شىمالدىن كەلگەن لىشياۋتيەن ئۇچقۇچىلىقنى ئۆگىتىشكە تەكلىپ قىلىندى. ھەر بىر ناھىيىگە خەنزۇلاردىن ئۇچقۇچىلىقنى ئۆگىنىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى تاللاپ ئېۋەتىشكە ئومۇمىي بۇيرۇق ئېۋەتىلدى. شۇ چاغدا مەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاقتىمدا ياڭ فامىلىلىك بىر ياشنى ئېۋەتىپ بەرگەن ئىدىم. 1932 - يىلى يازدا قەشقەردىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. بىر كۈنى شەھەرگە كىرىپ، نەنگۇەن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا كېتىۋاتسام دوخوۋوي ئوركېستىرنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. قارىسام ئۇلارنىڭ كەينىدە سوۋېت دولەت بايرىقى يېپىلغان بىر دانە زەمبىرەك ماشىنىسى ئاستا كېلىۋاتاتتى. سەپكە تىزىلغان ھەربىلەر بىلەن بىرگە ھەر بىر نازارەت، مەھكىمە، باشقارمىلار ۋە يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىن نۇرغۇن ئادەملەر بىرگە كېلىۋېتىپتۇ. سورىسام، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەلۇم لېيوتچىكى ئايروپىلاندا چارلاشقا چىقىپ قايتىپ كېلىۋېتىپ، شەھەرنىڭ غەربىدە ۋەقەگە ئۇچراپ، ئايروپىلان گۇم بولۇپ ئۇچقۇچىسى ئۆلگەن ئىكەن. جىن شۇرېن ئالايىتەن بۇيرۇق چىقى-

رىپ، تاۋۇتقا سېلىپ داغ - دۇغا بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلخانىسىغا ئاپىرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇزاتماقچى بولغان ئىكەن.

بۇنىڭدىن ئىلگىرى، يەنى 1931 - يىل ئەتىيازدا جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ ئوغلى جىن زۇدىڭ، ئاكىسىنىڭ ئوغلى جىن زۇجىڭ قاتارلىق 7 - 8 كىشىنى ھەربى ئىشلارنى ئۈگىنىش ئۈچۈن گېرمانىيىگە ئەۋەتتى. يەنە گېرمانىيىدىكى مەشھۇر شمىز ئېلېكتىر شىركىتى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئىنژېنېر ۋېيخۇلىنى تەكلىپ بىلەن ئۈرۈمچىگە ئالدۇرۇپ، ئۈرۈمچى دەرياسىنى تەكشۈرۈپ چوڭ تىپتىكى ئېلېكتىر ستانسىيىسى ۋە ھەر خىل زاۋۇتلار قۇرماقچى بولدى. كېيىنكى چاغدا قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئۇلغىيىشى تۈپەيلى، ئىنژېنېر ۋېيخۇلىن 1932 - يىلى كۈز پەسلىدە مەملىكىتىگە قايتىپ كەتتى. پىلان يوققا چىقتى. گېرمانىيىگە ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارمۇ 1933 - يىلى ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئىچكى ئۆلكىلەرگە كەتتى.

3 - قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئالدىنقى سەۋەپلىرى

(1) يىراق - راق سەۋەپلەر: چىڭ سۇلالىسى كاڭشى خانىنىڭ 35 - يىلى (1697 - يىل) جۇڭغارىيىگە جازا يۈرۈشى قىلغاندا شۇ چاغدىكى قۇمۇل بېگى ئابدۇللا جۇڭغاردىكى غالداننىڭ ئوغلىنى گوللاپ تۇتۇپ بەرگەنلىكى ھەم يۈيمەن، گۇاجۇ قاتارلىق جايلارنى تەقدىم قىلغانلىقى ئۈچۈن مەنچىڭ خانى ئۇنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتى بەدىلىگە جاساق تارخانى (ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مىراس قالىدىغان يانچىدارلىق مەرتىۋە) دېگەن

ئەمەل ئىنئام قىلغان. ئۇز ئادىتى بويىچە دارخان دەپ ئاتالدى. ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرى يۈكچىلىك، چىپەنلۈك، جياچىلىك، داۋگۋاڭ قاتارلىق خانلىقلار دەۋرىدە قۇمۇل ئايماق ۋاڭ، شاھزادە قاتارلىق ئۇنۋانلار بىلەن تارتۇقلاندى. گۇاڭشۇي خانلىقىنىڭ دەسلەپكى ۋاقتىدا شامەخسۇتقا شاھزادىلىق ئۇنۋان بەردى. جۇمھۇرىيەتنىڭ دەسلەپكى چېغىدا يۇدىنشىكەي قوش شاھزادە (قوش چىڭۋاڭلىق) ئۇنۋان بەردى.

گۇاڭشۇينىڭ 8 - يىلى (1882 - يىلى) دىن كېيىن، شىنجاڭنى ئۆلكە قىلىپ ئۆزگەرتتى. جايلاردا ئايرىم ھالدا ۋىلايەت، ئوبلاست، ناھىيە قاتارلىق يەرلىك مەمۇرى مەھكىمىلەر قۇرۇلۇپ، ئاۋالقى ئۇيغۇر ۋاڭ، گۇڭ ياكى بەگلەر قارمىقىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەممىسى، يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن يەرلىك ئورۇنلار باشقۇرىدىغان بولدى. يالغۇز قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى بۇرۇنقىدەكلا قۇمۇل چىڭۋاڭنىڭ ھوكۇمرانلىقىدا قالدى. چىڭۋاڭنىڭ ئۆز يەرلىرى، يەنى ئاتالمىش: بوۋىلىرىغا ئىنئام قىلىپ بېرىلگەن زېمىنلارنىڭ تولىسى مۇنبەت ئوبدان يەرلەر بولۇپ، جەمئى 40 مىڭ مودىن ئاشاتتى. تېخى ئۆزلەشتۈرۈلمىگەن بوز يەرلەر ئۇنىڭدىنمۇ جىق ئىدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر 13 سۇمۇل بولۇپ ھەر بىر سۇمۇلدا تەخمىنەن 150 دىن ئوشۇقراق ئائىلە بولاتتى. قىسمەن سۇمۇللار باركول بىلەن تۇتىشىدىغان تىيانشان ئېتەكلىرىدە بولۇپ، قالغانلىرى قۇمۇلغا يېقىن جايلاردا ئىدى. قۇمۇلغا يېقىن جايلاردىكى ھەر بىر سۇمۇلنى دورغىلار باشقۇراتتى. ئۇيغۇر خەلقى گەرچە چىڭۋاڭغا مەلۇم مىقداردا سېلىق تولىسىمۇ، لېكىن چىڭۋاڭنىڭ قولى ھىساۋىدا ھاشارغا ئىشلەيتتى. قائىدە بويىچە، ئۇيغۇرلار

چىڭۋاڭ ئۈچۈن ھەر ئايدا 3 كۈن ھاشار ئىشلەيتتى. كېيىن ھەر ئايدا 5 كۈن ئىشلەيدىغان بولدى. شۇنىڭدەك ھەر دەرىجىلىك باشلىقلار ئۇيغۇرلارنى مەجبۇرى بويرۇق بىلەن ھەقسىز ئەمگەككە سالاتتى. مەسىلەن: ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتىدا، ئاۋۋال چىڭۋاڭنىڭ تېرىلغۇسىغا ئىشلەپ بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن شەخسى يەرلىرىنىڭ ئىشلىرىنى قىلالايتتى. كۈزلۈك يىغىمدا يەنە ئالدى بىلەن چىڭۋاڭ قاتارلىقلارغا ئىشلەپ، ئاندىن ئۆز ئېتىزلىرىنى يىغىشتۇراتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ھەر خىل سېلىقنىڭ جىملىغى مەسىلەن: چىڭۋاڭ خانغا تارتۇق ئېلىپ بارماقچى بولسا، ئۇنىڭغا لازىملىق ھەممە نەرسە - كېرەك ياكى باشقا ۋاقىتلىق لازىمەتلىكلەرنى سومۇللارغا سېلىق قىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئوۋچىلىق قىلىنىدىغان تاغلىق رايونلارغا ۋاڭ ئوردىسىدىن ئوقدورا بېرىپ، ئوۋچىلارغا تۈلكە، يىلۋىز، سۆلەيسۇن قاتارلىق قىممەتلىك تېرىلەردىن تاپشۇرۇش سېلىقى سالاتتى. ئۇنىڭ سىرتىدا باشلىقلار زورلۇق بىلەنمۇ تارتىپ ئالاتتى، دېمەك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىر، تارتقان ئازاب - ئوقۇبىتى چەكسىز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن چىڭۋاڭ ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرىغا نارازىلىقى ئىنتايىن كۈچلۈك ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مىراسخور شامەخسۇت سابىق قېرى چىڭۋاڭنىڭ قەيناغىسىنىڭ بالىسى بولۇپ، ئەسلى ۋاڭنىڭ پۇشتىدىن بولمىغاچقا ئۇيغۇرلارنىڭ تولىسى ئىتائەت قىلمايتتى. گۇاڭشۈي خاننىڭ 33 - يىلى (1907 - يىل) يازدا قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىدىن 1000 دىن ئارتۇق ئادەم قوللىرىغا خىش - كېسەك ئېلىپ، ۋاڭ ئوردىسىنىڭ تاشقى دەرۋازىسىنى توساپ شامەخسۇتنى قۇمۇل مەھكىمىسىنى تاپشۇرۇش-

قا مەجبۇر قىلدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ياڭزېڭشىننىڭ خېجۇدىن شىنجاڭغا يۆتكەلگەن ۋاقتى ئىدى. ئۇ قۇمۇلغا كەلگەندە شۇ چاغلاردا شىنجاڭ ئۆلكە ئەمىرى ليەنكۇي تېلېگرامما ئارقىلىق ياڭزېڭشىننى مەزكۇر ئەنزىنى تەكشۈرۈپ بىر تەرەپ قىلىشقا تەيىنلىدۇ. بۇيرۇققا بىنائەن ياڭزېڭشىن شامەخسۇت چىڭۋاڭغا ئالۋاڭ - سېلىق، ھاشارنى ئازايتىشقا نەسىھەت قىلىپ، خەلقنى تارقىتىپ، تېچلىق يولى بىلەن ئىشنى تۈگەتمەكچى بولىدۇ. لېكىن شامەخسۇت چىڭۋاڭ پىكىرنى قوبۇل قىلماي، ئىسيان چىقىشقا سەۋەبچى بولىدۇ. بۇ قېتىمقى ئىسيان بارىكولدا تۇرۇشلۇق ئەمەلدار يېڭشىڭفۇ تەرىپىدىن تېزلا بېسىقتۇرۇلدى. گەرچە ۋەقە تېچلانغان بولسىمۇ، شۇندىن ئېتىۋارەن ئۇيغۇر خەلقى بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدا ئۆچمەنلىك - ئاداۋەت قالغان ئىدى.

جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى (1912- يىلى) قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى شىڭخەي ئىنقىلابى ۋە ئىلى قوزغىلىڭىنىڭ تەسىرى بىلەن تۆمۈر خەلپىنىڭ باشچىلىقىدا، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ شامەخسۇت چىڭۋاڭنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. يېڭشىڭفۇ 2 - نۆۋەت قوزغىلاڭنى بېسىقتۇرۇشقا ئاتلىنىپ جەنۇبىي تاغ ئېغىزىغا يېتىپ كەلگەندە قوزغىلاڭچىلار يوشۇرۇنۇپ زەربە بېرىپ ئۇلارنى يىقاتتى. كېيىن يۈەن داخۇا، چەن گۇاڭيەن دېگەننى تاققا بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتكەندە، چەن گۇاڭيەن مەغلۇپ بولغىنىنى غەلىبە قازاندىم دەپ مەلۇم قىلىپ ۋەقە ھەل بولمىغان ئىدى. ياڭزېڭشىن شىنجاڭنىڭ دۇدۇسى بولغاندىن كېيىن جاڭسەيتىڭ بىلەن باتالىيون باشلىقى لى فۇشۇ (خۇيزۇ - تۇڭگان) لارنى قوزغىلاڭچىلارغا نەسىھەت قىلىپ قاي-

تۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن تاقاقا ئېۋەتكەندە، ئۇ، شامەخسۇت بىلەن ھەر ئايدا 5 كۈن ھاشارغا ئىشلەشنى 2 كۈنگە قىسقارتىشنى مەسلىھەتلىشىپ، تاقاقا بېرىپ تومۇر بىلەن سوھبەت ئۆتكۈزدى. تومۇر خەلپىنى باتالىيون كوماندىرى (يىڭجاڭ) قىلىپ ئەسكەرلىرى بىلەن ئۈرۈمچىگە بېرىپ تۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدى. لىفۇشۇ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچىپ ئىشەندۈردى. تومۇر خەلپە ماقۇل بولۇپ، ئادەملىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە كېلىپ جايلاشتى. جۇمھۇرىيەتنىڭ 2 - يىلى (1913 - يىل) 9 - ئايدا ياڭزېڭشىن، «تومۇر خەلپە قۇراللىق ئادەملىرىنى باشلاپ قاچماقچى» دېگەن بانا بىلەن 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى مافۇشىڭغا بۇيرۇق بېرىپ، تومۇر خەلپىنى تۇتۇپ ئۆلتۈردى. قول ئاستىدىكىلەرنى قايتۇرۇۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن قۇمۇل قوزغىلىڭى گەرچە تېنچلاندۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن قۇمۇل خەلقىنىڭ ھۆكۈمەتكە ئىشەنچىسىزلىكىنى ۋە ئۆچمەنلىكىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، 10 نەچچە يىلدىن كېيىن يەنە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىنىڭ بىخلىرىنى قالدۇرغان ئىدى.

(2) يېقىنقى سەۋەبلەر: جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928-يىل) ياڭزېڭشىن سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. جىنشۇرېن ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆلكە رەئىسى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، قۇمۇلدىكى شامەخسۇت چىڭۋاڭ كېسەلدىن ئۆلۈپ ئۇنىڭ ئورنىغا بېشىر ۋاڭ بولدى. بېشىر ياش ھەم قىمارۋاز، ھاراقكەش بولۇپ، خەلق ئىچىدە ئىناۋىتى يوق ئىدى. قۇمۇل دېھقانلىرى يەنە ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدىن قۇتۇلىمىز، يەنى ئاتالمىش «يەرلەرنى ئىسلاھ قىلىپ ئۆز جايىغا قايتۇرۇش» دېگەننى تەلەپ قىلدى. جىن شۇرېن بۇ تەلەپ-

نى تەستىقلاپ، لۇڭ شىيەلىك ۋە شۈي دىگەنلەرنى بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئەۋەتىپ، چىگىۋاڭغا قاراشلىق يەرلەرنى ئولچەپ مۇ سانىنى ئېنىقلاپ بېرىشنى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى دەرىجىلىرىنى تەزىملاپ، شۇ بويىچە غەللە - پاراق ئېلىشقا بەلگىلەشنى بۇيرىدى. شۇنىڭدەك تۇخۇلۇ دىگەن جايدا ئارا تۈرۈك ناھىيەسىنى قۇرۇپ يەنە يېڭى ناھىيەسىنى قۇرۇشقا پىلان تۈزۈپ، باشقۇرۇشقا ئاسانلىق تۇغدۇرماقچى بولدى. مەزكور ھەيئەتلەر يېڭى ناھىيە بالدۇرراق قۇرۇلسا، ئامبال بولساق دىگەن تاما بىلەن، شۇ يەرلەردىكى ئوستۇرۇش قائىدىسى بويىچە يۇقۇرىغا مەلۇم قىلدى، دېھقانلار „قىزىل دەپتەر (ئاش داگزىسى)“گە تىزىملاپ كىرگۈزۈلۈپ قالسا، ئالۋان - سېلىق تۆلەش ئىشى قائىدە بولۇپ قالىدۇ. كېيىن ئوزگەرتكىلى بولمايدۇ.» دەپ يۇقۇرىغا ئىلتىماس قىلىپ، تەپسىلى تەكشۈرۈشنى ۋە ھازىرچە ئوستۇرۇلگەن قائىدە بويىچە سېلىق سېلىنماسلىقنى تەلەپ قىلدى. ئۆلكىلىك ھوكۇمەت گەرچە باشتىدىن تەكشۈرۈشكە تەستىقلاپ چۈشۈرگەن بولسىمۇ، ھېلىقى ھەيئەتلەر شەخسى ئەمەل - مەنپەئەتنى نەزەردە تۇتۇپ، تەكشۈرۈش يۈرگۈزمىدى.

شۇ چاغلاردا جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى (1928 - يىلى) دىن بۇيان، فېڭيۈشياڭ قول ئاستىدىكى ليۇيۇفېن گەنسۇ ئولكىسىگە نازارەتچى بولۇپ، دولەت قوشۇنلىرى گەنسۇ ئولكىسىنىڭ نۇرغۇن جايلىرىنى ئىگەللەش جەريانىدا خۇيزۇ — ما فامىلىلىك مىلىتارىستلار بىلەن نەچچە قېتىم زىددىن قالدىمىش سوقۇشى قىلغان ئىدى. شۇنىڭدەك ما فامىلىلىك مىلىتا-

رىستلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىمۇ قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بولۇپ، بىر - بىرىنى يەپ كەتمەكچى بولۇشۇپ، بىر نەچچە يىللار سوقۇش بولدى. ئەنشى، يۈيمەن ئەترايىدا تەبىئىي ئاپەت، ئۇرۇش ئاپىتى تۈپەيلىدىن خانىۋەيران بولغان كۆپلىگەن „مۇساپىرلار" شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆپچىلىك قىسمى قۇمۇلغا توپلاشقاندا جىن شۇرېن ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇرماقچى بولۇپ، قۇمۇلدىكى زېمىننى ئىسلاھ قىلىپ، ئىگىسىگە قايتۇرۇش ھەيئىتى لۈك شيەلىڭگە مۇشۇ ئىشنى باشقۇرسۇن دەپ بۇيرۇق بەردى. لۈك شيەلىڭ ئۇلارنى توخۇلۇدىكەن جايغا ئورۇنلاشتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇ جايلاردا سۇ مەنبەئى كام بولۇپ، قېچىپ چىققانلارنىڭ تولىسى سۇنىڭ يۇقۇرى ئېقىمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاچقان بوز يەرلىرىنى ئىگەللىۋالغان؛ شۇ سەۋەپتىن ئۇيغۇرلارنىڭ ھۆكۈمەتكە قارشىلىقى تېخىمۇ كۈچەيگەن. جۇمھۇرىيەتنىڭ 20 - يىلى (1931 - يىل) كونا يىل ھېساۋىدا 3 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كېچىسى قۇمۇل توخۇلۇدىكى جاڭ فامىلىلىك بىر ئەمەلدار ئۇيغۇر قىزىنى زورلاپ تويي قىلماقچى بولغان پەيتتە قوزغۇلاڭ كوتۇرۇلۇپ جاڭ ×× ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى ئۆلتۈرۈپ، مىلتىق قۇراللىرىنى تارتىۋالدى.

4. قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ ئاقىۋىتى

جىن شۇرېن قۇمۇلدىكى قوزغۇلاڭ توغرىسىدا خەۋەر ئالغاندىن كېيىن، „ئۆزىچە بۇ ئىش ئۇزۇن داۋام قىلمايدۇ" دەپ

تونۇپ، لۇشياۋزۇنى باش قوماندان قىلىپ ئېۋەتتى. لۇشياۋزۇ 7 قۇدۇققا بېرىپ ۋاقتىنچە شۇ يەردە تۇردى. دۇگوجىڭ قىسىم-لىرىنى باشلاپ ئىلگىرىلەپ لياۋدۇڭغا يېتىپ بارغاندا قوزغۇ-لاڭچىلار بىلەن ئۇچرىشىپ سوقۇش قىلدى. تاغلىقلارنىڭ تولى-سى ئوۋچى مەرگەن شۇنداقلا يەرلىك شارائىتقا پىششىق ئىدى. دۇگوجىڭنىڭ ئوفىتسېر - ئەسكەرلىرى ئادەتتە ئاز تەر-بىيە كۆرگەن تەجرىبىسىز ئىدى. دۇگوجىڭنىڭ ئۆزىگە كەلسەك، پەقەت ئاتىسىنىڭ ئورنىنى باسقاندىن باشقا ھەربى ئىشلاردىن ھېچقانداق ساۋادى يوق ئىدى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا: ھوكۇ-مەت ئەسكەرلىرى قوزغۇلاڭچىلار بىلەن ئۇچراشقاندا، ئارىلىق-نىڭ يىراق - يېقىنلىقىغا قارىماستىن بېشىنى ئىچىگە تىقى-ۋېلىپ قالايمىقان مىلتىق ئاتىدىكەن. ئوفىتسېرلار ھولۇقۇپ كې-تىپ قوماندانلىق قىلالمايدىكەن. نەتىجىدە پۈتۈن ئەسكەر نابۇت بولۇشقا ئاز قالغان دۇگوجىڭمۇ، شۇ مەيداندىلا ئېتىپ ئۆلتۈ-رۈلگەن. لۇشياۋزۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ 7 قۇدۇقتا ساقلانغان نۇرغۇن ئاشلىققا ئوت قويۇۋېتىپ، گۇچۇڭغا قېچىپ كېلىۋالىدۇ.

جىن شۇرېن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ناھايىتى ئالاقزادە بو-لۇپ، دەرھال ياردەمگە ئەسكەر ئېۋەتىپ، گۇچۇڭ ئەت-راپىدىكى مۇداپىئەنى كۈچەيتمەكچى بولدى، يەنە جىددى تېلېگ-راما ئېۋەتىپ قەشقەردىكى دىۋىزىيە باشلىقى ئېيىڭنى ئۈرۈم-چىگە چاقىرتتى. يولبويى ھارۋا، ئات يەڭگۈشلەپ كېچە - كۈندۈزلەپ مېڭىپ، 10 نەچچە كۈن ئىچىدە ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلسە، ئۇنى 1 - دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى قىلىپ قۇمۇلدىكى قوز-غۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشقا ئېۋەتمەكچى بولدى. لېكىن ئېيىڭ

ئاشقازان كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ داۋالاش كار قىلماي ئۆلۈپ كەتتى. جىن شۇرېن ئىلىدىكى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەلچىسى جاڭپېيۇەننى ئۈرۈمچىگە چاقىرتتى ھەمدە جۇڭگو پۇخرالىقىغا ئۆتكەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى تەشكىل قىلىپ، باپېڭگوتىنى باشلىق قىلىپ قوشتى، جاڭپېيۇەن بۇ ئەسكەرلەرنى باشلاپ قۇمۇلغا ماڭدى. جىن شۇرېن 4 - ئىنىسى جىن شۇجېڭنى ئۈرۈمچىنىڭ ئورنىغا دىۋىزىيە قوماندانلىقىنى تاپشۇرۇۋېلىش ئۈچۈن قەشقەرگە ماڭدۇردى. بۇ، 1931 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىنىڭ ئاخىرى بولغان ئىش.

جاڭپېيۇەن ئەسكەر باشلاپ، قۇمۇل ئالدىنقى سەپكە يېتىپ بېرىپ قوزغىلاڭچىلارنى مەغلۇپ قىلىپ، قۇمۇلغا كىرگەن چاغدا يولۋاسنىڭ قورا - جايىغا چۈشكۈن قىلدى. يولۋاس ئۇ چاغدا ۋاڭنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە، خەزىنە تامىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئادەتتە ۋاڭنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان، ھوقۇقلۇق ئىدى. ئېكىسپىلاتاتسىيە قىلىپ بايلاپ كەتكەن يولۋاسنىڭ ئائىلە مۈلكى بەك جىق، ئۆي ئىچلىرى ياسىداق ئىدى. جاڭپېيۇەن قۇمۇلغا بېرىپلا ياش بىر خەنزۇ قىزنى ئېلىپ يولۋاسنىڭ ئۆيىنى «ئوردا» قىلىۋالدى. كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتقىنىدا يولۋاسنىڭ ئۆيىدىكى ھەممە قىممەتلىك نەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇپ پۈتۈنلەي ئېلىپ كەتتى. يولۋاس ئەسلىدە قوزغىلاڭچىلارغا ھېسداشلىق قىلمايتتى. جاڭپېيۇەن ئۇنىڭ شەخسى مۈلۈكلىرىنى ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن ئاچچىقى كېلىپ، گەنسۇغا بېرىپ، ماجۇڭيىڭنى بىرلىكتە ئۈرۈمچىگە قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

جاڭپېيۋەن قۇمۇلدىن قايتىپ كېلىپ ئۈرۈمچىدە ئۇزۇن تۇردى. ئىلىغا قايتىش توغرىسىدا گەپ بولۇنمىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا: ئۇنى ئۈرۈمچىگە چاقىرتىپ، قۇمۇلغا ئېۋەتىشتىن ئىلگىرى، جىن‌شۇرېن ئۇنىڭغا: «مەن ھەربى ئىشلارنى بىلمەيمەن، قۇمۇل ۋەقەسىنى تىنچلاندۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ھەربى ھوقۇقنى ساڭا ئۆتكۈزىمەن» دەپتىكەنمىش، ئۇ چاغدا جىن‌شۇرېننىڭ 5 - ئىنىسى جىن‌شۇشىن ھەربى ئىشلار نازىرى ئىدى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ ناھايىتى نارازى بولغان ھالدا ئاكىسىغا: «ھەربى ھوقۇقنى يات ئادەمگە ئۆتكۈنگىلى بولمايدۇ، ئاكا سىز قىلمىسىڭىز مەن باشقۇراي» دەيدۇ. شۇڭا جياڭپېيۋەن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن تۇرغان بولسىمۇ، جىن شۇرېن ئاۋالقى گەپتىن ئېغىز ئاچمىغان، ئاخىرى جىن‌شۇرېننىڭ يېقىن ئادىمى دۇەن‌يۈيتاڭ، جاڭپېيۋەنگە: «بۇ يەردە ئۇزۇن تۇرۇشىڭىز پايدىلىق بولماسمىكىن» دىگەندە جاڭپېيۋەن سولاشقان ھالدا ئىلىغا قايتىپ كەتتى.

جاڭپېيۋەن ئۈرۈمچىدىن ئىلىغا قايتقاندىن كېيىن، جىن‌شۇرېن ئۆز قۇدىسى — ئاقسۇ ۋالىسى جۇرۇيشىنى 1 - دىۋىزىيە قوماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، قۇمۇلغا ئېۋەتتى، جۇرۇيشى قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن، بىر نەچچە قېتىم نوپۇزلۇق ئاخۇنۇملارنى تاققا ئېۋەتىپ قوزغىلاڭچىلارنى قايتىپ كېلىشكە دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچىلار جۇمھۇرىيەتنىڭ 1 - يىلى تۆمۈر خەلپىنى قانداق يۇقۇتۇۋەتكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھوكۆمەتكە ئىشەنمەي: «قايتساقمۇ قورال تاپشۇرماي قايتىمىز» دەپ شەرت قويدى. ئۈرۈمچى تەرەپ قورالىنى تاپشۇرمىسا بولمايدۇ» دەپ چىڭ تۇردى. ئۇزۇن ئۆتمەي ما-

جۇڭيىڭ قۇمۇلغا كېلىپ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى باركۆلگە ھۇجۇم قىلغاندا، ناھىيە ھاكىمى لىماۋشېڭ شەھەردىن چىقىپ ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى تۇرۇۋاتقان جايغا بېرىپ تىنچلىق سۆھبەت قىلغاندا، ئۇنى گورودىكى ئادەم قاتاردا تۇتۇۋېلىپ شەھەرگە «100 سەر ئالتۇن ئەپكىلىپ ئادەملىرىنى ئېلىپ كېتىڭلار» دەيدۇ. شەھەردىكى ھۆكۈمەت ئادەملىرى بىلەن خەلق بۇنداق جىق پۇلنى ھازىرلىيالمىغانلىقتىن، لىماۋشېڭنى ئۆلتۈرىۋەتتى، پولك باشلىقى خې ×× قۇتقازماقچى بولۇپ بېرىپ تۇتۇلۇپ قالدى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شەھەرگە بېسىپ كىرگەندە خەلقتىن تەشكىللەنگەن شەھەر پولكى قارشىلىق كۆرسىتەلمىدى. ئۇلار شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، ئۈرۈمچى تەرەپتىن گومىنداڭ باشلىغان قىسىم يېتىپ كېلىدۇ. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شەھەردىن چىقىپ ئۇرۇش قىلدى. شەھەر ئىچىدىكى خەلقتىن تەشكىللەنگەن قىسىملار دەرۋازىنى ئېچىپ گومىنداڭنى كىرگۈزۈۋېلىپ، دەرۋازىنى تاقاپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قارشى تۇردى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شەھەرنى مۇھاسىرە قىلغان بولسىمۇ، شەھەر ئىچىدىكى ئەسكەر ۋە خەلق كېچە - كۈندۈز نۆۋەت بىلەن سېپىلگە چىقىپ شەھەرنى ساقلىدى.

قۇمۇل، باركۆلدىكى جىددى پەيتتە فرانسىيە سېتىلان ئاپتوماشىنا زاۋۇتىدىن تەشكىل قىلىنغان مەزكۇر زاۋۇتنىڭ قۇمۇللاردا ماڭىدىغان ئاپتوماشىنىسىنى سىناق قىلغۇچى ساياھەتچىلەر گومىنگى شىنجاڭغا يېتىپ كېلىپ، قۇمۇلغا يېقىن جايغا چۈشكەن ئىدى. بۇ چاغدا ئۈرۈمچى - قۇمۇل ئارىلىقىدىكى تىنىپ-

گېراممىا خەۋەرلىشىش ئىشلىرى بۇزۇلغانلىقتىن، جىن شۇرېن: «مەزكور ساياھەتچىلەر ئۈمىگەندىكى سىمسىز رادىئوگراممىا ئۈسكۈنىلىرى ئۈرۈمچى - قۇمۇل ئارىلىقىدىكى خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈپ بەرسە ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۈرۈمچىگە كېلىشىگە رۇخسەت قىلىمىز» دەپ شەرت قويدى. جۇرۇيشى تەكشۈرگۈچىلەر ئۈمىگەندىكى جۇڭگولۇق يېڭى ۋەنمىڭگە بىر ئادەم قوشۇپ كىچىك ماشىنا بىلەن ئۈرۈمچىگە ئېۋەتىپ ياردەم سورىدى.

قۇمۇلدىكى دىخانلار قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن، جىن شۇرېن ئۆلكە ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇس ئەسكەرلىرىگە شىڭشىسەينى باش قوماندانلىقا تەيىنلىدى. يەنە چىن پېڭشيۈنى شەرقىي يول قوماندانلىقىغا تەيىنلەپ قۇمۇل ھەم باركۆلگە ياردەمگە ئېۋەتتى. بۇ ئىككى يول ئەسكەر ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى چېكىندۈردى. ماجۇڭيىڭ قالدى - قاتتىق قىسىملىرىنى باشلاپ سۇجوغا (جۇچۈەنگە) چېكىندى. قۇمۇل بىلەن باركول مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدى. جۇرۇيشى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ مالىيە نازىرلىقىغا تەيىنلەندى. سابىق مالىيە نازىرى شۈيچيەن ئاقسۇ ۋالىيسى بولۇپ يۆتكەلدى. جىن شۇرېن چوچەك ۋالىيسى لى خەيرۇنى قۇمۇلغا ئېۋەتتى.

شۇ يىلى 9- ئايدا قۇمۇلدىكى قوماندانلىق شتاۋى ھەربى تەمىنات باشقارمىسىنىڭ مەسئولى جى فېڭلو مىرگودىكى ليۇرۇڭشىڭنى تەمىنلەش ئۈچۈن ھەربى ئەسلىھەلەرنى ئېلىپ بارغاندا، تورت تەرەپتىكى تاغدىن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ليۇرۇڭشىڭنى ئېتىپ ئۆلتۈردى. ئەسكەرلەرنىڭ تەگدىن تولىسى ئۆلۈپ ياردار بولدى. جى فېڭلو بولسا يالغۇز ئاتلىق قېچىپ قۇمۇلغا كېلىۋېلىپ خىزمەتتىن ئىس-

تىپا سوراپ، ئۈرۈمچىگە ياندى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە: بۇ نۆۋەتتە مەرگۇغا قىلىنغان ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمنى ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى تاغدىكى قوزغۇلاڭچى دىخانلار بىلەن بىرلىكتە قىلغان ئىكەن.

بۇ چاغدا ماشىمىڭ ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئارقا يول بىلەن پىچانغا كېلىپ ھۇجۇم قىلدى. ناھىيە بازىرىنى قوغدىغۇچى پولك باشلىقى شۈڭفايۇ دەرۋازىنى تاقاپ قارشىلىق كورسەتتى، بۇ چاغدا شىڭشىسەينىڭ ئالدىنقى سەپتىن قايتىپ كېلىۋاتقان ئورۇس ئەسكەرلىرى ياردەملىشىپ پىچاننى مۇھاسىرىدىن قۇتقازدى. لېكىن ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى ئۇزۇن ئۆتمەي ئەگىپ تۇرپانغا چۈشتى. ئۇ چاغدا تۇرپاندىكى مافۇمىڭ (خۇيزۇ) ئۈرۈمچى تەرەپتىن ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىلگەن قۇرال - ياراقلارنى تارتىۋېلىپ ماشىمىڭنىڭ قىسمىنى قارشى ئالدى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا شۈڭفايۇ قوغلاپ زەربە بېرىمەن دەپ ماشىمىڭ قىسىملىرىغا تىرەك ۋولغا چۈشۈپ قالغاندا ئۇلار شۈڭفايۇنىڭ پىچاندا قارشىلىق كورسەتكىنىگە ئۆچلىگى كېلىپ، بۇرۇنغا تانا ئۆتكۈزۈپ يېتىلەپ يۈرۈپ، ئۆلتۈرۈۋەتكەن.

ماشىمىڭ تۇرپاننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن داۋانچىڭغا ئادەم ئەۋەتسە، بىر تەرەپتىن نەنسەنگە ئادەم ئەۋەتىپ خۇيزۇلار بىلەن بىرلىكتە ئىش قوزغىماقچى بولدى. تۇرپاننىڭ قولدىن كەتكەنلىكى، داۋانچىڭ ئەتراپىدا ئەھۋال ئېنىق ئەمەسلىكى ئۈرۈمچىگە ئاڭلانغان بولسىمۇ، چارلاپ كېلىشكە ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى. جىن شۇرېن ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ باشلىقى زۇۋېيشىڭنى ئۈرۈمچىدىن 20 كىلومېتىرچە يىراقلىقتىكى چىغدەن (جىجىساۋزى)نى مۇداپىئە قىلىشقا

ئېۋەتتى. بۇ چاغ 1932 - يىلىنىڭ ئاخىرى. قاتتىق سوغۇق بولغان ئىدى. زۇۋپېيشىڭ قىسىملىرى چىغدەننى ماكان تۇتۇپ، ئوت قالاپ، ئېھتىياتسىزلىق قىلىپ ئۇخلاپ ياتقاندا ماشىمىڭ قىسىملىرى كېچىدە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ئەسكەرلەرنىڭ تولىسىنى قىرىپ تاشلىدى. زۇۋپېيشىڭ ھەتتا پايپىغى بىلەن ئاياق كىيىمىنى كېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي بىر نەچچە مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن پىيادە ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەلگەندە جىن شۇرېن ئۇنى قاماپ قويدى. جىن شۇرېن يەنە خۇيزۇ ئاخۇنلىرىنى ۋە باشامقىلىرىنى يىغىپ، ھەر بىر مەسچىتلەرگە قاراشلىق خۇيزۇ خەلقىنى تېچلاندۇرۇپ، ھەر كىم ئوز كەسپىنى خاتىرجەم قىلىشنى پىتنە - ئىغۋالارغا ئىشەنمەي، ئەسكى ئادەملەر بىلەن مەخپى ئالاقە قىلماسلىقنى جېكىلىدى، شۇنىڭدەك ئۇلاردىن خۇيزۇ خەلقىنىڭ بۇزۇلماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلىپ ۋەدە ھوججەت يېزىڭلار دەپ بۇيرىدى. لېكىن بۇ خىل ئۇسۇل بىلەن خەلقنىڭ كوڭلىنى تېچلاندۇرالمىدى، بولۇپمۇ سېپىل سىرتىدا ئولتۇراقلاشقان تىجارەتچى خەنزۇلار ھەدەپ سېپىلنىڭ ئىچىگە كوچۇپ كىرىشىپ تۇققان، دوست - يارەنلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ئورۇنلاشتى. مەنمۇ باشقىلارغا ئوخشاش شەھەر ئىچىگە كوچۇپ كىرىۋالدىم. پۈتۈن شەھەردە ھەربىي ھالەت بولۇپ، سودىگەرلەر پولكى قۇرۇلدى. ئاھالىلار ھەر كېچىسى بىردىن ئادەم چىقىرىپ، سېپىل ئۈستىدە گۈزەت قىلدى. دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىنى كېچە - كۈندۈز نۇرغۇن ئەسكەر مۇھاپىزەت قىلدى.

ماشىمىڭنىڭ بۇيرىقى بويىچە ماجەنساڭ بىر قىسىم ئەسكەرنى باشلاپ قاراشەھەرگە ماگدى. تەخمىنەن شۇ يىلىنىڭ ئە-

تىياز پەسلىدىن ئىلگىرى ياكى كېيىن بولۇشى كېرەك، قاراھەھەردە تۇرۇشلۇق موڭغۇللارنىڭ خانى - خەنۋاڭ تاغ يولى بىلەن ئېۋەتكەن ئىككى ئادەمى ئىككى سوتكىدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ جىن شۇرېنغا قاراشەھەر ۋالىسى نيۈشى، پولك باشلىقى جەنشىكۈيلەرنىڭ مارىلڭ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى مەلۇم قىلدى. شۇنىڭ كەينىدىنلا، كۆچاردىكى ھارۋۇدكەشلەرنىڭ شاگىيۇسى تومۇر ئىلى ھەم ئادەم توپلاپ قوزغىلاڭ كوتەرگەنلىكى، ماجەنساڭ قىسىملىرى بىلەن بىرلىكتە ئاقسۇ ئەتراپىنى قالايمىقان قىلىۋاتقانلىقى، قەشقەردىمۇ جىددى ھالەت يۈز بەرگەنلىكى، شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرى تېچ ئەمەس ئىكەنلىكى قاتارلىق خەۋەرلەر تۈشمۇ - تۈشتىن كەلگىلى تۇردى. شۇڭا ئۈرۈمچى شەھرى ئېغىر ۋەھىمىگە چۈشكەن ئىدى.

شۇ ۋاقىتتا جىنشۇرېن ئۈرۈمچىنى ھەقىقى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، گارنىزون قوماندان شىتاۋى قۇرۇپ، ئۆزى سىلىڭ (قوماندان) بولدى. چىنجۇگنى مۇشاۋىر (سەنمۇ) لىققا تەيىن قىلدى. ھەمدە شەھەر گارنىزون قوماندانلىقى قۇرۇپ قوماندانلىققا سۈيزاۋجىنى تەيىنلىدى. جىفېڭلۇ شەھەر گارنىزونى ھەربى تەمىنات باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولدى. شۈكشياۋيۈەن رۇسچە بىلگەنلىكتىن شىتاپنىڭ ئالاقە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولدى. بۇ چاغدىكى ئۈرۈمچى ئىنتايىن جىددى ھالەتتە ئىدى.

مەن نەنگۈەندىن شەھەر ئىچىگە كوچۈپ كىرىشتىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى، ئاپتوماشىنا ئىدارىسى (گاراژ) نىڭ باشلىقى گېمېركىن (ئاق ئۇرۇس) مېنىڭ ئۆيۈمگە كېلىپ پاراڭلاشقاندا، ئۇنىڭ تونۇشىچە: «جىنشۇرېن قومۇل ۋەقەسىنى بىر تەرەپ

قىلىشتا ئۇتتۇرۇپ قويدى، مىللىي قىرغىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ پۈتۈن ئۆلكىنىڭ قالايمىقانچىلىقىغا سەۋەبچى بولدى. جىن شۇرېنغا يالغۇز ئۇيغۇرلار ئەمەس، خۇيزۇلارمۇ قارشى تۇرىۋاتىدۇ. خەنزۇلارمۇ جىن شۇرېندىن قۇتۇلمىسا، ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش ھالاكەتكە ئۇچرايدۇ» دېدى. ئۇنىڭ گېپىگە قارىغاندا مەندە جىن شۇرېن ئۈستىدىن ئىنقىلاپ قىلىدىغان خىيال بارمۇ - دەپ چېكىپ باققانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ چاغدىكى تونۇشۇمچە: „شىنجاڭدا مىللەتلەر مۇرەككەپ، يول قاتناش مۇشكۇل. ئىنقىلاپ ھەركىتىنى ئويلىشىپ ئېھتىيات بىلەن ئىشلەش كېرەك. يېڭىلىك قىلغىلى بولمايدۇ» دەپ بىلەتتىم. يەنە بىر كۈنى تاۋمىڭيۈي كېلىپ مەن بىلەن سۆزلەشكىنىدە، ئۇنىڭدىنمۇ: „جىن شۇرېن ئاممىنىڭ نەپرىتىگە ئۇچرىدى. ئەگەر ئاغدۇرۇپ تاشلانمىسا خەلقنىڭ نەپرىتى بېسىلمايدۇ. جايلارنى تېچلاندۇرغىلى بولمايدۇ» دېگەن تونۇش بار ئىدى. تاۋمىڭيۈي يەنە ماڭا: „شەرقىي - شىمالدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ مەغلۇپ بولغان ماجەنشيەن، لىدۇ ۋە سۇبىڭۋىنلەر باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم پىدائىيلار سوۋېت ئىتتىپاقى زېمىنىغا چېكىنىپ، ھازىر سىبىرىيە ۋە تۈركىستان - سىبىرىيە تۆمۈر يولى ئارقىلىق چۆچەككە كېلىپ، شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكىرىگە كېتىدىكەن. جىن شۇرېن لۇشياۋزۇنى چۆچەككە ۋالىي قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا ھېلىقى پىدائىي قىسىملارنى قارشى ئېلىشنى تاپىلىدى» دېگەن خەۋەرنى ئېيتتى.

1933 - يىلى 2 - ئاينىڭ 20 - كۈنى „ئىچكىرىگە بارىمەن» دەپ جىن شۇرېندىن رۇخسەت ئېلىپ، لۇشياۋزۇ بە-

لەن بىلە چوچەككە ماڭدىم. بىلىلە ماڭغانلاردىن خەن شۇن، گۇاڭلۇلار بار ئىدى. يولدا 4 كۈن يۈرۈپ چوچەككە يېتىپ باردۇق. لۇشياۋزۇ لىجۇڭلىنىڭ ئورنىغا چوچەك ۋالىسى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن مەن چوچەكتىن يولغا چىقىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باكتۇغا يېتىپ بارغىنىمدا شەرقىي - شىماللىق پىدائىي قىسىملارمۇ شۇ جايغا يېتىپ كەلگەن ئىكەن. مەن تيەنجىنگە بېرىپ ئۇزۇن ئۆتمەستىنلا، ئۈرۈمچىدە 12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى بولدى.

12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشىدە جىن شۇرېن قوغلاندى بولۇپ، تيەنجىنگە كەلگەندە مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە نوۋەت كۆرۈشتۈم، جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى شارائىتى ۋە نېمە ئىش قىلىدىغانلىقى توغرىلىق ھېچنەرسە سۆزلىمىدى. ئۇ ئەنگلىيە كونسېسسىيەسىدىكى ماچاڭداۋ يولىغا يېقىن چەتئەللىكچە سېلىنغان بىر ئىمارەتنى ئىجارىگە ئېلىپ، ئايلىق ئىجارىسى ئۈچۈن 100 يۈەندىن تۆلەپ ئولتاردى. ئەھۋالدىن قارىغاندا تيەنجىندە جىم - جىت ياتىدىغان ئادەمدەك كۆرۈنەتتى. 1934 - يىلى جىن شۇرېن بېيجىڭگە بېرىپ تاماشا قىلىش ئەسناسىدا، خۇاڭلىجۇڭنىڭ باشلىشى بىلەن نەنچاڭغا بېرىپ جياڭجېشى بىلەن كۆرۈشكەندە جياڭجېشى ئۇنىڭغا نەنجىڭگە بېرىپ شۇ چاغدىكى مەمۇرىي ئىشلار پالاتاسىنىڭ باشلىقى ۋاڭجىڭۋېي بىلەن كۆرۈشۈشنى تاپىلىدى. بۇ ۋاقىتتا شىنجاڭ يېڭىسارلىق ئەيسا ئالپتېكىن نەنجىڭدە ئىدى. جىن شۇرېننىڭ تيەنجىنگە كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئەيسا ۋاڭجىڭۋېيگە جىن شۇرېن ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ، قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلدى، „ئەگەر جازا-

لانىمىسا خەنزۇغا چاپان يېپىپ، «ئاز سانلىق مىللەتنى كەمسىتـ-
كەنلىك بولىدۇ. ئاتالمىش بەشى مىللەتنىڭ جۇمھۇرىيەت دې-
گەننى قۇرۇق گەپتىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. ھەمدە چېگرادى-
كى مىللەتلەرنىڭ مەركەزگە مايىل بولۇشىدىن ئۈمىت كۈتكىلى
بولمايدۇ.» دەپ كۆرسەتتى. شۇنىڭدەك يەنە جىن شۇرېن ئۆز
ئالدىغا سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توختام تۈزۈشۈپ، ھەربىي
ئەسلىھەلەر سېتىۋېلىپ خەلقنى دەھشەتلىك باستۇردى. مىللىي
قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. «شىنجاڭدىن نۇرغۇن مىقداردا
ئالتۇن ئېلىپ قېچىپ كەتتى. ھەرخىل قانۇنسىزلىقلارنى قىلدى.
ئەگەر ئۇنىڭ قانۇنىنى ئاياغ - ئاستى قىلىشقا يول قويۇلى-
دىغان بولسا، دۆلەتنىڭ قانۇن - ئىنتىزاملىرىنى قانداق ساق-
لاپ قالغىلى بولىدۇ» دەپ شىكايەت قىلدى. شۇڭا ۋاڭجىڭۋېي
جىن شۇرېننى قاماققا ئالدى. خۇاڭلىجۇڭ شاڭخەيدىكى مەشھۇر
ئادۋوكاتنى ياللاپ، جىن شۇرېننىڭ نۇرغۇن ئالتۇنلىرىنى خەش-
لەپ شاپاشلاپ ھەركەتلەندى. ئالتۇن، پۇل ئۆز كارامىتىنى
كۆرسۈتۈپ 1936 - يىلى جىن شۇرېن قاماقتىن بوشاپ چىقتى.

جىن شۇرېن دەۋرىدىن ئەسلىمىلەر

ليۇ دېخى

(1)

1928 - يىلىدىكى «7 - ئىيۇل» ۋەقەسىدە، مەن سىفەن
مەكتىۋىنىڭ 1 - سىنىپىدا ئوقۇيتتىم ، كۆزۈم بىلەن كۆرگەنلى-

رىمۇ بار. ئۇ چاغدا فەنياۋنەن سىياسى- قانۇن مەكتىۋىنىڭ
ئىلمىي مۇدىرى جاڭچۈنشى، رادىئو ئىستانسىسىنىڭ باشلىقى
لۇباۋرۇ، سىياسى ئىشلار نازارىتىنىڭ بولۇم باشلىقى ياڭچىڭنەن،
يەنە باشقا خىزمەتچىلەر بىلەن مەخپى كېلىشىۋالغان ئىدى. ۋە-
قەنى قوزغاشتىن بۇرۇن فەنياۋنەن مىچۇەندىكى بەزى خۇنەن-
لىك دىھقانلار ۋە دۇبەن يامۇلىنىڭ ئالدىدىكى سەيپۇڭلار ھەم
خۇنەنلىك تىككۈچىلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، دۇبەن يامۇلىنىڭ ئەت-
راپىدا تۇرۇپ، بۇيرۇق كۈتۈشكە ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى.

"7 - ئىيۇل" كۈنىسى، ياڭزېڭشىن سىياسى- قانۇن مەك-
تىۋىدە بېرىپ شۇ نۆۋەتتىكى ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قات-
ناشتى، نۇتۇق سۆزلىدى، ئوقۇغۇچىلاردىن خۇشۇكالڭ سوزگە چە-
قان بولدى. مۇراسىم تۈگەپ زىياپەت باشلىنىش ئارىلىغىدا كوپ-
چىلىك مېھمانلار زالىدا دەم ئېلىشىپ ئولتۇرۇردى، ئەپيۇنكەشى جىن
شۇرېننىڭ خۇمارى تۇتۇپ سولىشىپ كەتتى، ياڭزېڭشىن ئۇنى
چۈشۈنۈپ جىن شۇرېنغا: "ئىشخانىدا بىر مۇنچە ھۆججەتلەر تېخى
بىر تەرەپ قىلىنمىغان، سىز ئالدىن قايتىپ كېتىڭ. زىياپەتنى
كۈتمىسىڭىزمۇ بولىدۇ" دېدى. شۇنىڭ بىلەن جىن شۇرېن خوش-
لىشىپ قايتىپ كەتتى.

فەنياۋنەن ياڭزېڭشىننى ئېتىپ ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، مەق-
سىدىمگە يەتتىم دەپ ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ جاڭجۈن يامۇلى-
نىڭ 3 - زالىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ يەرگە بېرىپ جىن شۇرېننى
مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار دەپ تەكلىپ قىلدى. جىن شۇرېن
كەسكىن ئەمەس لىككىرتاق - تاق ئادەم بولغاچقا سەل ئىككى-
لىنىپ قالدى، ياڭزېڭشىننىڭ ھەربى ئىشلار نازارىتىغا قاراشلىق
بولۇم باشلىقى جاڭپېيۋۈەن، جىن شۇرېنغا: مەكتەپنىڭ ئوقۇش

پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتناشقانلىقى كەتكەن ياكۇزىكشىن قايتىپ كەلـ
مەي تۇرۇپ، مەكتەپ مەسئۇلى فەن ياۋنەننىڭ قايتىپ كېلىشىگە گۇ-
مانلىق. بۇنى ئىنقىلاپ ئاندىن بىردىك دىدى. بۇ گەپكە گۇچۇڭ-
نىڭ شەنجاڭلىغىنى ئەمدىلا تاپشۇرۇپ كەلگەن لى خەيرۇ ھەم
قوشۇلدى. جىن شۇرىن شۇڭا يوقۇلاڭ بانىلارنى كۈرسۈتۈپ مەس-
لىھەتكە چىقىمدى. بۇ ئاردىلىقتا مەكتەپ تەرەپتىن بىر ئادەم
كېلىپ: ياكۇزىكشىن، دۇفاروك، گاۋلىيەندۇ ۋە كانىۋاي چاڭ ×× ،
جاڭ ×× لارنىڭ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. جىن
شۇرىن دەرھال مۇھاپىزەتچىلەرگە تورتىنى يىغماقچى بولدى. لېكىن
مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ قاۋۇلراقلىرى ياكۇزىكشىن بىللەن بىللە كەتكەن
ئىدى. دەل شۇ پەيتتە باتالىيون باشلىقى دۇگۇجىڭ، (دۇفاروك-
نىڭ ئوغلى). ئاتىسىنىڭ سىياسى- قانۇن مەكتەپتە ئېتىلىپ ئۆل-
گەنلىكىنى ئاڭلاپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ ئىنتىقام ئېلىشقا
ماڭىدۇ. مەكتەپنىڭ كەينى دەرۋازىسىغا بارغاندا، ياردار بولغان
يەن يۈيشەن ئۇچراپ ھەقىقى ئەھۋالىنى، يەنى ئوقۇغۇچىلار قوز-
غىغان ئىش ئەمەس دىگەندىن كېيىن ئۇلار قايتىپ كەلگەندە
جىن شۇرىن ئۇنى چوڭ يامۇلغا بىردىشقا بۇيرۇيدۇ، دۇگۇجىڭ دۇبەن
مەھكىمىسىنىڭ 3 - زالىغا يېتىپ كەلگەندە گەرچە فەن ياۋنەن
قارشى چىققان بولسىمۇ لېكىن تەڭ كېلەلمەي قولىغا چۈشۈپ
قالدى ۋە دەرھال ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى
ئۆز كوزى بىلەن كورگەن چىڭگۇاڭ دەرھال جىن شۇرىنغا: توپو-
لاڭنى بېسىقتۇردىڭىز، ھەمدە باش قوماندانىنىڭ ئىنتىقامىنى ئال-
دىڭىز، بىز، سىزنى ھىمايە قىلىدۇق، ماۋۇ راديو گىرامىمنىڭ
ھەممىسىنى سىزگە تاپشۇراي! دەپ قولىدىكى راديو گىراممىلار-

نى تاپشۇردى. جىن شۇرېن ئۇنىڭغا: ئۇنداق بولسا ياخشى، سىز ھازىر تېلېگىراف ئىستانسىسىغا چاپسان بېرىڭ. تېلېگىراف ماشىنىلىرىغا تولۇق جاۋاپكار بولىسىز، ھوكۇمەت ئالاقىلىرى ئاۋالقىدەك باشقۇرۇلسۇن دېدى.

شۇ كۈنى، فەن ياۋنەن قاتارلىقلار ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن ئىچكى ئىشلار نازىرى لى چى، مالىيە نازىرى شۇي يىسەن، تەمىرات نازىرى يەن يۈشەن (ياردار بولۇپ كېلەلمىدى)، ئۆلكىلىك كېڭەش باشلىقى لى رۇڭ، ئۈرۈمچى ناھىيەسىنىڭ ھاكىمى چىن جىشەنلەرنى چاقىرىپ، مەسلىھەت ئۆتكۈزدى. مۇزاكىرە ئارقىلىق (1) خەلقنى تېچلاندۇرۇش ئۈچۈن ئېلان چىقىرىش؛ (2) ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنى مەركەزگە مەلۇم قىلىپ تېلېگىرام يوللاش؛ (3) پۈتۈن ۋىلايەت، ناھىيەلەردىكى ھەربى-مەمۇرى خادىملارغا ئومۇمى تېلېگىرامما يوللاش، بىر تەرەپتىن ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنى چۈشەندۈرۈپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ پوزىتسىيەسىنى بىلمەكچى بولدى.

خەلقنى تېچلاندۇرۇش ئېلانى شۇ كۈنى كەچقۇرۇن چاپلاندى. مەن ئۇ چاغدا دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇۋاتاتتىم. سىياسى-قانۇن مەكتەپتە ۋەقە چىققانلىقىنى ئاڭلاپ شۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ئاكام ليۇ دېيىندىن قاتتىق ئەندىشە قىلدىم، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئاكامنى ئىزدەپ كەلسەم دەرۋازىنىڭ چوڭ تېمىغا چاپلانغان ئېلاننى بىر مۇنچە ئادەملەر توپلۇشۇپ ئوقۇۋاتقان ئىكەن. جىن شۇرېننىڭ نامىدا چىققان ئېلاننىڭ ئاساسى مەزمۇنى فەن ياۋنەننىڭ يالغۇز كىشىنى ئولتۇرۇش جەريانى ۋە جىن شۇرېننىڭ توپىلاڭنى بېسىقتۇرغانلىقىغا دائىر ئەھۋاللار، يەنە

ئۇنىڭدا فەن ياۋنەن قاتارلىقلار قولغا ئېلىندى. ھەر مىللەت خەلقىنىڭ خاتىرجەم كەسىپ قىلىشىنى ھەرگىز پاراكەندە بولماسلىقلىرىنى ئۈمىت قىلىمىز دېيىلگەن.

7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، ياڭزېڭشىننىڭ جەسىدى سىياسى-قانۇن مەكتەپتە ساندۇققا سېلىنىپ شاگدى مياۋ بۇتخانىسىغا ئاپىرىلدى. ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تەزىيە مۇراسىمى 40 كۈن داۋام قىلدى. مەشھۇر راھىپلار، شېيخلار، لامالارنىڭ ھەر قايسىسى ئۆز قائىدىسى بويىچە رەسمىيەت ئادا قىلدى. ياڭزېڭشىننى ئۇزۇتۇش مۇراسىمىنى چېندىيەنگۈي باشقۇرۇپ خېلى تەنتەنىلىك ئۇزاتتى.

ئاڭلىشىمىزچە فەن ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرۈش قەستىگە جاڭپېيخۇي قاتناشقان ئىكەن. ئۇ، ئەسلىدە تاشقى ئىشلار ۋاكالەتخانىسىنىڭ بولۇم باشلىقى بولۇپ فەن ياۋنەن بىلەن بەك يېقىن ئۆتىدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىياسى- قانۇن مەكتەپنىڭ قانۇن ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ جاڭچۈنشى بىلەنمۇ ياخشى، لېكىن جاڭشىڭ فەن ياۋنەننىڭ ئىشى ئەمەلگە ئېشىپ چوڭ ھوقۇقنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئاندىن بىردىن ياردەم بەرمەكچى بولغان. شۇڭلاشقا جىنشۇرېن باشتىن - ئاخىر ئۇنىڭغا ئىشەنمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن «12 - ئاپرېل» ۋەقەسىدە جىنشۇرېننى غۇلاتقان چاغدا، جاڭشىڭ ئاساسلىق ئادەملەرنىڭ بىرسى بولدى. شىڭشىسەيمۇ ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىپ ياڭزېڭشىن جىنشۇرېنلارغا سەممىيەتسىزلىك قىلغان ئادەم كەلگۈسىدە شىڭشىسەيگىمۇ شۇنداق قىلىدۇ دېگەن تونۇشقا كەلدىدە 1937 - يىلى جاڭشىڭ باشچىلىقىدىكى ئىسيان كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنغانلار ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى.

(2)

جىن شۇرېن شىنجاڭنىڭ چوڭ ھوقۇقىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ھەربىي ھازىرلىقلارنى رەتلەش، چېگرا رايوننى مۇھاپىزەت قىلىش، مائارىپنى يولغا قويۇش، كادىرلار يېتىشتۈرۈش، تەبىئىي بايلىقلارنى ئېچىش، سانائەتنى يولغا قويۇشتەك سىياسىي پروگراممىنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ ئەمما ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئىشنى ھەربىي تەييارلىقلارنى كۈچەيتىشتىن باشلىدى. يالغۇز بىرگىنە دەۋردە، سەندۇگبىدا دىۋىزىيە شتاۋى بولۇپ جياڭسۇگلىڭ دېگەن كىشى دىۋىزىيە قوماندانى (سىجاڭ) ئىدى. يېشى 70 تىن ئاشقان بۇ ئادەم، ئۆزىنى ئۇتتەي ئۇلۇپ كەتتى. جىن شۇرېن سىجاڭلىقنى قوشۇمچە ئېلىۋېلىپ يەۋقۇلئاددە روتىلارنى 10 غا يەتكۈزدى. روتا ئىشتاپلىرىنىڭ ھەممىسى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئىچىدە ئىدى، دۇگۇجەڭنى دەسلەپتە پولك باشلىقى كېيىنچە بىرىگادا باشلىقى (لۈيجاڭ) لىققا ئۇستۇردى. بىرىگادا ئىشتاۋى ھازىرقى جيەنگولۇنىڭ شىمالىدا ئىدى. جىن شۇرېننىڭ چاپارمەنى سۈيزاۋجى، «7- ئىيۇل» ۋەقەسىدە خىزمەت كورسەتكەنلىكتىن تۇەنجاڭلىققا (پولك كوماندىرلىقىغا) ئۇستى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جىن شۇرېن بىرتۈركۈم ئوتتۇرا ھەم تۆۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ئوفىتسېرلارنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن، ئاۋدىئاتسىيە ئەترىدى قۇردى. 1928 - يىلدىن تارتىپ ھەربىي مەكتەپ قۇرۇپ ئۇرۇمچى ۋە ھەر قايسى ناھىيەلەردىن بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئادەم سانى 70

ئەتراپىدا بولسا كېرەك. ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك، ياتاق، كىيىم - كېچەك راسخوتلىرىنى ھۆكۈمەت تەمىنلىدى ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر ئايدا ياردەم پۇلى بېرىلىپ تۇردى. بۇ، پۇلنىڭ سانى شۇ ۋاقىتلاردىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ مۇئاشىغا تەڭ ئىدى. مۇدىرلىقنى جىن شۇرېن ئۆزى قوشۇمچە ئىشلىدى. چېن پەڭشيۇ ئىلمىي مۇدىر ئىدى. تىل - ئەدەبىيات، ماتېماتىكىدىن باشقا، ئىستىمولاتېگىيە - تاكتىكا دەرسلىرى ئاساس قىلىناتتى، باشقۇرۇش چىڭ بولۇپ دەرستىن قېلىشقا يول قويۇلمايتتى.

(3)

1928 - يىلى، ياڭزېڭشىن ئەپيۇننى مەنئى قىلىشنى، ئەپيۇن تېرىشقا ئۆزگەرتتى. ئەپيۇن تېرىلىدىغان ئاساسلىق ناھىيەلەردە ئىدارە تەسىس قىلىپ ئەپيۇندىن باج ئالدى.

جىن شۇرېن دۇگۇجىڭ قاتارلىق مەنسەپدارلارنىڭ ھەممىسى ئەپيۇنكەش ئىدى. ھۆكۈمەتكە يېقىنلاردىن لاۋيېلەر، شاۋيېلەر، خېنىملار، چوڭلارنىڭ قىزلىرى ھەممىسى دېگىدەك ئەپيۇنكەش ئىدى. ھەتتا پاھىشەخانىلاردىمۇ ئەپيۇن چىراقلىرى تەييار بولۇپ مېھمان كۈتۈشنىڭ ۋاستىسى بولاتتى. ئۇيغۇر- قازاقلار نەشە چېكىشكە ئامراق. شۇڭا ياڭزېڭشىن جىن شۇرېن دەۋرلىرىدە ئەپيۇنخانا ھەم بەڭ چېكىدىغان مەيخانىلار ھەممىلا جايدا ئومۇملاشقان ئىدى. ئەپيۇن - بەڭ چېكىپ، بەشلەڭ قەغەز ئويناش، دائىملىق ئىشقا ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئەپيۇن تاماكا چەكمەيدىغانلارمۇ، ئانچە - مۇنچە شوراپ قويمىسا بولمايتتى.

ھەر يىلى ئەپيۇندىن مەھسۇلات ئېلىش پەسلىدە چوڭ-كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى دىگىدەك ئەپيۇن سېتىۋېلىش ئۈچۈن گۈچۈڭ، چوچەك ئەترابلىرىغا ئادەم ئېۋەتەتتى، بۇنىڭ ئىچىدە دۇگۇجىڭ ھەممىدىن جىق سېتىۋالاتتى، قانچە بولسا شۇنچە ئالاتتى، ئۇ، ئۆزىنىڭ ئېھتىياجىنى تەمىنلىگەندىن تاشقىرى، جىن شۇرېن ئۈچۈنمۇ بىر قىسىم ئەپيۇن سېتىۋالاتتى.

بۇنداق ئەھۋاللار تا 1936 - يىلغىچە داۋام قىلدى، شۇ چاغدا مەن قەشقەر باجخانا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدىم، شۇ يىللىرى قەشقەردىكى ھىندىستانلىق سودىگەرلەردىن 300 مىڭ سەردىن جىقراق نەشە، 3 - 4 مىڭ سەردەك ئەپيۇن چىقتى. قانۇن بويىچە مۇسادىرە قىلىشقا ھەتتا جازالاشقا تېگىشلىك ئىدى. قەشقەردىكى، ئەنگلىيە كونسۇلىنىڭ ئارىغا كىرىشى بىلەن ئەپيۇننى پۈتۈن مۇسادىرە قىلدۇق، نەشىنى 60 پىرسەنت باج تولەپ ھىندىستانغا ئېلىپ كېتىدىغان قىلدۇق.

(4)

ياڭ زېڭشىن ، جىن شۇرېن دەۋرلىرىدە شىنجاڭنىڭ ۋىلايەت ناھىيىلىرىدىكى پۈتۈنلەي ئۆزلىرىنىڭ تۇققانلىرى ياكى دوست-يارەنلىرىنى ئەمەلدار قىلاتتى. ئۇ چاغدا بىرەر قېتىم شەنجاڭ بولغان كىشى، بىر نەچچە يىل يېتىپ يەيتتى، ياڭ زېڭشىننىڭ تەيىنلىگەن شەنجاڭلىرى ئاۋال شاگدىمياۋ (بۇتخانا)غا بېرىپ قەسەم بېرەتتى، بىر تەيىنلەنگەن شەنجاڭ 4 5 يىلغىچە، ھەتتا 7-8 يىلغىچە تۇرىۋېرەتتى. ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن دەۋرلە-

ۋىدە ھەر قايسى ناھىيەلەردىن ئېلىنىدىغان باجنى كوتۇرگە بېرىۋاتاتتى. مەسىلەن: ئاشلىق بېجى، چارۋا - مال بېجى قاتارلىقلارنى ئاتاقتا سودىگەرلەر توختام بويىچە كوتۇرگە ئالىدۇ دېيىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە مەرتىۋىلىك زاتلار بىلەن ھاكىملار يەك ئىچىدە تىل بىرىكتۈرۈپ ھەر يىلى كوتۇرگە ئالاتتى ۋە پايدىغا تەڭ شېرىك بولۇشاتتى. ئىمپورت - ئېكسپورت (تامۇژنا) بېجىنى ئالساق، ئىلى، چوچەك، قەشقەر، ئۇچتۇرپان قاتارلىق جايلاردىكى مەخسۇس تەيىنلەنگەن تامۇژنى باجگىرلىرى مەسئۇل قىلىناتتى. ئالتايدىن كېپەك ئالتۇن ئېلىش ئۈچۈن ھەر يىلى نۇرغۇن ئادەملەر ئالتايدىكى ئالتۇن سايغا بېرىپ كېپەك ئالتۇن كولىشاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئالتۇن بېجى يىغىدىغان ھەيئەت تەيىنلەپ ئالتۇن بېجى ئالاتتى. ئالتۇن بېجىنىڭ نىسبەت مىقدارى 4 پىرسەنت بولسىمۇ، يىلىغا 5 — 6 يۈز سەر ئالتۇن يىغىلاتتى. ئاڭلىشىمىزچە بۇ ئالتۇننىڭ ھەممىسى جىن شۇرېننىڭ يانچۇقىغا چۈشۈپ كېتىدىكەن. جەنۇبىي شىنجاڭدا بازار بېجى، ئۇششاق ياي-مىچىلاردىن ئېلىنىدىغان باج - خىراجلار، ھاكىملارنىڭ خېنىم - قىزلىرىنىڭ ئۇپا - ئەڭلىكلىرىگە خەشلىنەتتى.

ھەر ناھىيىنىڭ غەللە - پارىغىنى شەنجاڭلار يىغاتتى-دە، ئارتۇق ئېلىنغان قىسمى شەنجاڭنىڭ نەپىقىسى بولاتتى. يەنە ھەربىر ناھىيەلەردە بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈلسە، ئۈنۈمىدىنمۇ بەلگىلىمە بويىچە غەللە - پاراق ئېلىناتتى. بۇنىڭدىن توپلانغان غەللە شەنجاڭ بېكىتمىلەرگە تەئەللۇق بولاتتى، يۇقۇرىغا تاپشۇرمايتتى، بەزىدە ئازغىنە قىسمىنى يۇقۇرىغا تاپشۇرۇپ قوياتتى. ھەرقايسى ناھىيەلەردىن غەللە - پاراق يىغىدىغان چاغدا ئۆلكىلىك ھۆكۈ-

ھەتتەن شەنجاڭلارنىڭ غەللە - پاراق يىغىشقا يارىدەملىشىدىغان نازارەتچى ھەيئەتلەرنى تەيىنلەيتتى. مەزكۇر نازارەتچى ھەيئەتلەر يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يېتىشى - قوپۇشى، غىزالىنىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى شەنجاڭ بېگىم مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇراتتى، ئىش تۈگەپ ئۈرۈمچىگە يانغاندا شەنجاڭ ئايرىم ھالدا نۇرغۇن يول خىراجىتى سوغا قىلاتتى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدىن ئوت ئۆچى نامىدىكى باج ئېلىنماتتى، ئۇنىمۇ شەنجاڭلار ھەريىلى ھەر قايسى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا ئادەم ئەۋەتىپ يىغىۋېلىپ، نىسبەت بويىچە ئۆلكە غەزىنىسىگە تاپشۇراتتى، ئارتۇق قىسمىغا شەنجاڭ بېگىم ئىگە بولاتتى.

يەنە ئۇ چاغلاردا، ھەر قايسى ئورۇننىڭ ئىشى جىق ئادەمى ئازلىق قىلاتتى، ساۋاتسىزلار تولا، يېزىش، ھېسابلاش قولىدىن كېلىدىغانلار ئاز بولغانلىقتىن، بىر ئىش قىلسىلا، بىر ئۆلۈش مۇئاش ئالاتتى. بۇنىڭ نامى قوشۇمچە خىزمەت دەپ ئاتىلاتتى. شۇڭا بىر ئادەم ھەممىلا 2 دىن 3 كىچە خىزمەتنى قوشۇمچە ئىشلەپ، 3 كىشىلىك (ئۆلۈش) مۇئاش ئالاتتى.

(5)

جىنشۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى، جىنشۇرېنغا شىنجاڭدا پىرقە خىزمىتىنى باشقۇرىدىغان گومىنداڭنىڭ بىر نەپەر مەسئۇل ئەربابىنى ئەۋەتىش توغرۇلۇق مەسلىھەت سېلىپ قايتا - قايتا تېلېگىرامما ئەۋەتتى. جىنشۇرېن باھانە كۆرسىتىپ بۇ ئىشنى ئارقىغا تارتتى، كېيىن

گومىنداڭ ئاۋال ئادەمنى بەلگىلەپ ئاندىن ئۇقتۇرۇش چارىسىنى قوللىنىپ ۋىيىۇگجىڭ دېگەن بىرسىنى شىنجاڭغا فىرقە خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا تەيىنلىدى.

جىن شۇرېننىڭ فىرقە خىزمىتى توغرۇلۇق خوشى يوق بولسىمۇ، لېكىن بۇ نۆۋەت مەركەز ئادەم تەيىنلىگەنلىكى ئۈچۈن كورۇنۇشتە بولسىمۇ ھە-ئە دەپ قويۇشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن لىيشاۋلىنى ئومۇمى مەسئۇل قىلىپ ئاۋال ئولكىلىك فىرقىنى قۇرۇشقا تەيىنلىدى.

ۋىيىۇگجىڭ فىرقە خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلغۇچى سۈپىتىدە ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئۆلكىلىك فىرقىدە ياتتى. ئۇ يالغۇز بولغاچقا تاماق مەسىلىسىمۇ قىيىن ئىدى. ئامالسىزلىقتا شىمىسىز رادىيو ئىستانسىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭيۈەنخەننىڭ ئويىدىن تاماق يەپ يۈردى. ئۈرۈمچىدە يۇقۇرى تەبىقىدىكى زاتلارنىڭ ھېچقايسىسى ۋىيىۇگجىڭ بىلەن يېقىنلاشمىدى. پەقەت سۇڭجىمىڭ ئىسىملىك تېخنىك خادىم لەنجۇلۇق بولغاچقا (ۋىيىۇگجىڭمۇ لەنجۇلۇق ئىدى) يۇرتداشلىق يۈزىسىدىن ئۇنىڭ بىلەن دايىم ئۇچرىشىپ پاراڭلىشىپ توردى. ئەمەلىيەتتە ئۇ جىن شۇرېن تەرىپىدىن ۋىيىۇگجىڭنىڭ سوز-ھەرىكەتلىرىنى نازارەت قىلىشقا تەيىنلىگەن ئادەم ئىدى. ۋىيىۇگجىڭ سۇڭجىمىڭنىڭ پايلاقچى ئىكەنلىكىنى سەزمەستىن بەزىبىر گەپلىرىدە جىن شۇرېنغا نارازىلىق سوزلەرمۇ قىلاتتى. بۇنى جىن شۇرېن ئاڭلاپ نارازى بولدى. دەل شۇ پەيتتە ۋاڭيۈەنخەن جىن شۇرېنغا: ۋىيىۇگجىڭ مەن گوچۇڭغا ھوكۇمەت خىزمىتى بىلەن كەتكەندە ئايالىمغا قانات سورەپتۇ دەپ ئەرز قىلدى. جىن شۇرېن مۇشۇ بانا بىلەن زىلائۇنى قوغلىۋەتتى.

(6)

قومولدىكى لىيۇشىزىڭنىڭ ئورنىغا جورۇيشى سىجاڭ (دىۋىزىيە باشلىقى) بولغاندىن كېيىن، يولۋاس بىلەن ماجۇڭيىڭ بىرلىشىپ قومۇلنى مۇھاسىرە قىلدى، ۋەزىيەت جىددىيلەشتى. جىن شۇرېن لۇشياۋزۇنى قوماندان، شىڭشىسەينى سەنمۇ (ھەربىي ئىشلار مۇشاۋىرى) دۇگۇجۈنى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدى. دۇگۇجۈنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى قىسىملىرى لۇدۇڭغا بارغاندا، شىڭشىسەي مەسلىھەت بېرىپ: لۇدۇڭنىڭ ئالدى تەرىپىدە 5 جىلغا بار، بولۇپمۇ بەشىنچى جىلغىنىڭ يەر شارائىتى ئىنتايىن خەۋپلىك، ئەگەر شۇ جايدا ئاكوپ كولاپ توسىدىغان بولساق دۈشمەنلەر ئۆتەلمەيدۇ. ئۈچىنچى جىلغىمۇ خەۋپلىك. ئەگەر ئۈچىنچى جىلغىدا ئاكوپ كولاپ، 2 - مۇداپىئە سېپى قۇرىدىغان بولساق، لۇدۇڭ يۈتۈنلەي خەۋپسىز بولىدۇ. ئەگەر لۇدۇڭ قولدىن كېتىپ جىجىساۋزا (چىغلىق) ياكى چوچەك بولاقتا چېكىنىشكە توغرى كەلسە ئۇ جاي ئوچۇقچۇلۇق بولغاچقا كېچىسى ئوت قالىماسلىق كېرەك، ئۇ چاغدا دۈشمەنلەر بىزنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىمىزنى پەرق ئېتەلمەستىن ئىلگىرىلەشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۇنداق قىلماي ئوت قالايدىغان بولساق دۈشمەنلەر قىسىملىرىمىزنىڭ تۇرغان جايىنى بىلىۋېلىپ تۆرت تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتسە، تەڭ كېلەلمەي قالىمىز دەپ مەسلىھەت بەردى. ئەمما لۇدۇڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن ئاكوپ كولاپ مۇداپىئە كۆرۈش بۇياقتا تۇرسۇن، ھەممە ئادەم چېدىر ئىچىدە بەشلەڭ

قەغەز ئوينىپ ئەپيۇن چېكىپ خىرامان ياتتى.

شۇ چاغدا ماجۇگىيىڭ قىسمىنىڭ رازۋېت روتا باشلىغى تاۋ ×× ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لودۇگغا كەلمەكتە ئىدى. بەشىنچى جىلغىغا كەلگەندە، يوشۇرۇنۇپ ياتقانلار بولمىسۇن دەپ ئېھتىيات قىلىپ، ئەسكەرلىرىنى ئومىلەپ مېڭىشقا بۇيرىدى، ئەسكەرلىرى نېمىدىن قورقىمىز؟ دېگەندە، تاۋ ××: دۇگۇجىڭ ھەربى ئىشلارنى ئۇقمايدۇ، لېكىن شىڭشىسەيدىن ئېھتىيات قىلماي بولمايدۇ، دېدى. ئەمما بۇ يەردە بىرمۇ ئەسكەر يوق ئىكەن، تاۋليەنجاڭ تۇرۇپ: شىڭشىسەيمۇ قورۇق نامى بار نېمىكەن دېدى. ئۇچىنچى جىلغىغا يېتىپ كەلگەندە، تاۋ ×× يەنە ئەسكەرلىرىگە ئېھتىيات قىلىڭلار دەپ تاپىلايدۇ. نەتىجىدە ئۇ يەردىمۇ ھېچكىم يوق، شۇنداق قىلىپ تاۋنىڭ قىسملىرى دۇگۇجىڭ گازارمىسىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىدۇ. دۇگۇجىڭنىڭ بىخوت ياتقان ئەسكەرلىرى ھولۇقۇپ كېتىپ قاچقانلىرى قېچىپ، تىرە-پىرەڭ بولىدۇ. دۇگۇجىڭمۇ قولغا چۈشۈپ قالغىلى قىل قالدى. ئۇ پەقەتلا ۋاڭجېنيۈەن باشلىق 30 نەچچە مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەرنىڭ ھىمايىسىدا قۇتۇلۇپ چىقتى.

دۇگۇجىڭ جىجىساۋزىغا يېتىپ كەلگەندە، قاراڭغۇ چۈشتى. ئەسكەرلىرى تاماق يەيتتۇق دەپ غىڭشىيدۇ، دۇگۇجىڭمۇنىڭمۇ ئەپيۇن خۇمارى تۇتۇپ شۇ يەرگە چۈشكۈن قىلدى. بەزىلەر كېچىدە ئوت قالىمايلى دۈشمەن كۆرسە جەزمەن قوغلاپ كېلىدۇ دېسىمۇ، لېكىن دۇگۇجىڭ لودۇگدىكى ساۋاقنى كوزدە تۇتماي ئوت قالاپ، تاماق ئېتىڭلار دەيدۇ، تاۋليەنجاڭ ئوتقا قاراپ دۇگۇجىڭنىڭ قىسملىرى بار جايىنى بىلىۋالىدۇ دە، قورشاپ ھۇجۇم قىلىدۇ. دۇگۇجىڭ ئەھۋالنىڭ يامانلىقىنى بىلىپ بىر نەچچە ئادەملىرى بىلەنلا قاچ-

قان بولسىمۇ ئوتتۇرا يولدا ياردار بولىدۇ، ھەتتا ماڭالماي قا-
لىدۇ. بىنىدا ئىككى نەپەر مۇھاپىزەتچىسى قالغان ئىدى، ئۇلار
يىغلىشىپ دۇ × × بىلەن ھايات - ماماتتا بىللە بولۇشقا ۋەدە
قىلىشىۋاتقاندا ماجۇڭيىڭنىڭ بىر لىيەنجاڭى ئاڭلاپ دۇڭگۇجىڭنىڭ
ئۆلمىگەنلىكىنى كورگەندىن كېيىن بىر پاي ئوق بىلەن ئېتىپ
ئولتۇرۇپ كاللىسىنى كېسىدۇ-دە، ھېلىقى ئىككى نەپەر يىغلاڭغۇ
ئەسكەرنى ھەيدەپ ئاپىرىپ مەلۇم قىلىدۇ. ماجۇڭيىڭ ئەينى
ۋاقىتتىكى ئەھۋالنى سوراشتۇرغاندا، ھېلىقى ئىككى ئادەم راس
سوز قىلىدۇ. ماجۇڭيىڭ ھېلىقى ئىككىسىگە سىلەرنىڭ نىيىتىڭلار
تۈزۈك ئادەم ئىكەنسىلەر دەپتۇ. كەينىدىنلا ئەسكەرلىرىنى يىغىپ
ھېلىقى لىيەنجاڭنى سەپ ئالدىغا چىقىرىپ قىلىچ بىلەن چېپىپ
تاشلايدۇ. بەزىلەرنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، ھېلىقى لىيەنجاڭ خىز-
مىتىنى مەلۇم قىلغاندا ئەمەلىيەتنى ئاشۇرۇپ سوزلىگەنلىكى ئۈ-
چۈن ئولتۇرگەنمىش، يەنە بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە: ماجۇڭيىڭنىڭ
قارىشى بويىچە دۇڭگۇجىڭنى كوتۇرۇپ گازارمىغا ئەكەلگەن بولسا
داۋالاپ ساقايتساق تەسىرى ياخشى بولاتتى، لىيەنجاڭنىڭ ئېتىپ
ئولتۇرگەنلىكى خاتا بوپتۇ دەپ چېپىۋەتكەنمىش، زادى قايسى
راس، بۇنى ئىسپاتلاش قىيىن.

دۇڭگۇجىڭنىڭ ئەسكەرلىرى پۈتۈنلەي تار- مار بولۇپ روھ-
سىزلىنىپ كەتتى. لۇشياۋزۇ ئىسلىدە سەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ
چاشقاندىنمۇ قورقۇنچاق نەرسە بولغاچقا، ھەدەپ چېكىنىۋەردى.
ماجۇڭيىڭ شىڭشىسەينىڭ بارلىقىنى بىلىپ ئىلگىرىلەشكە جۈر-
ئەت قىلالماي سوقۇشماستىن قوغلاش چارىسىنى قوللاندى. جىن
شۇرېننىڭ قومۇل مۇھاسىرىسىنى بىر تەرەپ قىلىش پىلانى مۇشۇ
جايغا كېلىپ سۇغا چىلاشتى.

(7)

قۇمۇل ۋەقەسى بىرىنچى قېتىم تېنچلانغاندىن كېيىن، ھە-
سەنباي قاتارلىق قۇمۇللۇقلار جىن شۇرېندىن قۇمۇلغا قايتىپ كې-
لىشكە رۇخسەت سورىغاندا جىن شۇرېن رۇخسەت قىلىدۇ. ھەسەن-
باي قاتارلىق قۇمۇللۇقلار 100 دىن ئارتۇق ئېشەك بىلەن شىن-
جاڭغا قاراپ كېلىۋېتىش جەريانىدا ھەر بىر مۇھىم چازىغا كەل-
گەندە تېلېگىرامما ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇرغان ئىدى. قۇمۇل
تەۋەسىگە يېتىپ كەلگەندە خەۋەرلىشىش مۇمكىن بولمىدى. ئەس-
لىدە جاڭ لىيەنجاڭ دىگەن بىرسى ھەسەنباي قاتارلىق ئۇيغۇر-
لارنىڭ قۇمۇلغا كوچۇپ كېلىۋاتقان خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن
ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى باشلاپ بېرىپ ئۇلارنى توساپ ھەممە
ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ، بارلىق مال - مۇلۇكلىرىنى يەنى نەچچە مىڭ
سەر ئەپيۇن 1000 سەردىن ئارتۇق كۈمۈش تەڭگە نۇرغۇن چاي
ۋە كۈندىلىك ئىستىمال بۇيۇملارنى بۇلىۋېلىپ قۇمۇلغا كېلىۋالغان
ئىدى. جاڭ لىيەنجاڭ بۇ ئىشنى ھېچكىم تۇيمىدى دەپ ئويلايدۇ،
لېكىن جاڭ لىيەنجاڭلار بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتقان چاغدا تاغ بېشىدا
ئېشەك بېقىۋاتقان بىر كىچىك بالا ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان
ئىكەن، بۇ بالا كېلىپ يولۋاسقا مەلۇم قىلىدۇ. يولۋاس دەرھال
لى خەيرۇنىڭ تەكشۈرۈپ چارە كۆرۈشىنى تەلەپ قىلىدۇ. لى خەيرۇ
كوڭۇل بولمەيدۇ، بۇ توغرۇلۇق يولۋاس ناھايىتى نارازى بولۇپ،
سىلەر قىلىساڭلار مەنمۇ قىلىشنى بىلىمەن دەيدۇ-دە، دەل شۇ
چاغدا بىر تۈركۈم سودىگەرلەر توگىگە كىرا قىلىپ سۈيىۋەن-گە

كېتىۋاتقان ئىدى. ئۇلار باردىكولگە يېقىنلاشقاندا يولۋاسنىڭ ئەسكەرلىرى توساپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدۇ، ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆلتۈرىۋېتىدۇ. ئاڭلىغان گەپكە قارىغاندا پەقەت ئىككى ئايالنى ئۆلتۈرمەي تاققا ئېلىپ چىقىپ كەتكەن ئىكەن. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭ-سۈييۈەن قاتناش يولى پۈتۈنلەي توختىدى.

يولۋاس جىنشۇرېنغا قارشى بولغانلىقتىن، جىنشۇرېن شىڭشىسەينى باش قوماندان قىلىپ، ياڭجېڭجۇڭ، فۇچۈەن ئىككىيلەننى قېتىپ قومۇلغا ئېۋەتتى، ئۇلار بىلەن بىر قىسىم ئوروس ئەسكەرلەرمۇ بار ئىدى. يولۋاس شىمالىي تاغدا تۇراتتى، شىڭ شىسەي شىمالىي تاققا يۈرۈش قىلغاندا يولۋاسلار سوقۇشماستىنلا قاچىدۇ ۋە بىر نەچچە تۇڭ ئۈچەيلەرنى ئەپكېتىشكە ئۈلگۈرەلمەيدۇ.

چاغان (باھار) بايرىمىغا ئاز قالغانلىقى ئۈچۈن، شىڭ شىسەي ئۈچەيلەرنى باھا قويۇپ، ساتقۇزۇپ، ئەسكەرلەردىن ھال سوراشقا ئىشلەتمەكچى بولىدۇ. تۇڭغا قاچىلانغان ئۈچەيلەرنى سودىگەرلەرگە باھالاپ سېتىپ ھەر تۇڭدىكى ئۈچەينى 1000 تالدىن ھېساپلاپ ئۆتكۈزىدۇ. ئەمما سودىگەرلەر تۇڭدىكى سان توغرا چىقماي قالامدىكىن دەپ قورقۇشۇپ ھەممە تۇڭلارنى ئېچىپ ساناشنى تەلەپ قىلىدۇ. نەتىجىدە ئېچىپ قارىغىدەك بولسا، تۇڭدا ئۈچەيدىن باشقا، خېلى جىق مىقداردىكى كېپەك ئالتۇن ۋە بوكەن مۈڭگۈزى چىقىدۇ. بۇنى كۆرگەن شىڭشىسەي كېپەك ئالتۇن بىلەن بوكەن مۈڭگۈزىنىڭ بىر قىسمىنى ئەسكەر باشلىقلىرىغا ئىنئام قىلماقچى بولىدۇ. بەزىلەر تۇرۇپ: كېپەك ئالتۇننى ئېلىپ يۈرۈش تەس ئىكەن، ئۇنى باھالاپ بەلگىلەپ سېتىۋەتسەك دەيدۇ.

شۇ چاغدىكى بازار باھاسى بويىچە، ھەر بىر سەر كېپەك ئالتۇن 80 سەر ئۇلكە پۇلى بولاتتى. شىڭشىسەي يەنە: كېپەك ئالتۇن ئالغۇسى كەلگەنلەرگە كېپەك ئالتۇن بېرەيلى، ئالمىغۇچىلارنىڭ ھەر بىر سەرىگە 90 سەر ئۇلكە پۇلى بېرەيلى دىدى. بۇكەن مۈڭگۈزنى ھەربىر ئۇنۋاننىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە قاراپ بىر جۈپتىن، بىر تالدىن بېرىلگەنلەر بولدى. قالغان بۇكەن مۈڭگۈزنى كېپەك ئالتۇنلى شىڭشىسەي ئۆزى ئالدى. قوي ئۈچەيلىرىنى بولسا، ساناپ چىقىپ، سودىگەرلەرگە سېتىۋەتتى، ئۇنىڭ پۇلىنى پۈتۈنلەي ئەسكەرلەرگە ئىنئام قىلىپ بەردى. چاغان ئۆتكەندىن كېيىن، شىڭشىسەي قۇمۇلغا ياندى.

(8)

ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ماشىمىڭ قۇمۇلدىن تۇرپانغا كەلگەندە، تۇرپاندىن مەخمۇت مۇھىتى قوزغۇلۇپ ئاۋالقى ھەلەجاڭ تۇڭ - جۇڭلىن بىلەن باتالىيون باشلىقى لى X X نى تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلىدۇ. شىڭشىسەي تاغدىن قۇمۇلغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، تۇرپان، پىچاندىن كەلگەن جىددىي تېلېگراممىلارنى كۆرۈپ شۇڭفايۇ تۈەنجاڭنى ئۈرۈمچىگە ئېۋەتىپ، تۇرپان، پىچاندىن ئۆتكەندە مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپىلايدۇ. شۇڭفايۇ تۇرپاندا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىزغىن ئالقىشلىشىغا ئىگە بولىدۇ. لى يىڭجاڭ ھەم سېپىل دەرۋازىسىغا چىقىپ قارشى ئالىدۇ. شۇ چاغدا شۇڭفايۇنىڭ مەرەملىرىدىن بىرسى: شەھەرگە كىرمەيلى خەۋپ باردەك تۇرىدۇ، دېگەندە شۇڭفايۇ ئۇنىمىغا، ئۇيغۇرلارنىڭ

قارشى ئالغانلىقىغا ئىشەنگىلى بولامدۇ يوق؟ ئويلاپ بېقىش كېرەك. ئەمما لى يىنجاڭنىڭ قارشى ئېلىپ چىققىنىغا قارىغاندا، بۇيەردە چاتاق يوق ئوخشايدۇ دەپ تۇرپان شەھىرىگە كىرىدۇ. ئۇلار شەھەر ئىچىگە كىرگەن ھامان دەرۋازىنى ئېتىپ شۇڭفايۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىنى ئېتىپ تاشلاپ ئۇنى تىرىك تۇتۇۋالىدۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا شۇڭفايۇنىڭ تىلىنى كېسىپ، كۆزىنى ئويۇپ، ناھايىتى دەھشەتلىك ئۆلتۈرگەنمىش. قانخورلۇق قىلىشقا سىڭگەن، ئىككى قولى شىنجاڭ خەلقىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان جاللاتنىڭ مۇشۇنداق ئۆلۈشى گۇنايىغا لايىق بولغان ئىدى.

جىن شۇرېن شۇڭفايۇنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ قۇمۇلدىكى شىڭشىسەيگە تېلېگرامما يوللاپ، تۇرپانغا قايتىپ بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلغىن دەپ بۇيرىدى. شىڭشىسەي تۇرپانغا كەلگىنىدە، مەخمۇت مۇھىتى ئاستانىغا، ماشىيىڭ قارا شەھەرگە تىكىۋەتكەن ئىدى. دەل شۇ مەزگىل ئۈرۈمچىدە چوڭ كوۋرۇك ۋەقەسى يۈز بەردى. جىن شۇرېن شىڭشىسەيگە دەرھال ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەل دەپ تېلېگرامما يوللىدى. تۇرپان ۋەقەسى شۇ ھالەتتىلا قېپقالدى.

(9)

ئۈرۈمچى دەرياسىنىڭ شەرقى قىرغىقىدا، يەنى: ھازىرقى شىڭخۋا بېيلۇدىن خۇڭشەنزۈيگىچىلىك ئارىلىقتا ئولتۇراقلاشقان خەلقنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى خۇيزۇلار ئىدى. شۇنىڭدەك بۇ ئارىلىقتا نۇرغۇن تۈگمەنلەر بار ئىدى. 1932 - يىل قىشتا، نەن-

سەندىكى ماچۇەنلۇنىڭ ئەسكەرلىرى ئۈرۈمچى ئەتراپى، مىچۇەن
ئەتراپىنىڭ چاڭسەنزە دىگەن جايلىرىدىكى دىخانلارنى ھەيدەپ
كېلىپ ئۈرۈمچى چوڭكوۋرۈك ئەتراپىدىكى خەلق ئارىسىغا جاي-
لاشتۇردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دىگىدەك ئۇرۇق - تۇققان جە-
مەتلىرى بار.

ماچۇەنلۇ ساڭفاڭكوغا كەلگەندە ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى خەلق
ناھايىتى دەككە - دۈككىدە بولۇشتى. ئۈرۈمچى شەھىرىدە جىن
شۇرېننىڭ ئاز ساندىكى «خەلق ئەسكەرلىرى پولكى» بىلەن
10 ئورۇندىكى پەۋقۇلئاددە چوڭ روتىسى بار ئىدى، چوڭكوۋ-
رۈك ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئۆزگۈرۈشلەرنى جىن شۇرېن ھوكۇمى-
تىنىڭ دائىرىسىدىكىلەر: گەرچە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى مىچۇەن-
دىكى ئىسيانچى خەلق بىلەن بىرلىشىپ چوڭكوۋرۈك ۋە ئۈرۈم-
چى دەرياسىنىڭ ئىككى قىرغىقىغا ئورۇنلىشىۋالدى. كەلگۈسىدە
چوڭ كوۋرۈكتىن نەنگەنگە كېڭەيسە ئۈرۈمچى خەۋپ ئاستىدا قا-
لىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى يوقۇتۇۋېتىش كېرەك دىگەن قا-
رارغا كېلىدۇ- دە. ئەسكەرنى 3 يولغا بولۇپ تازىلاش ئۈچۈن
چىقىدۇ، بىرىنچى يولدىن چىققان خەلق ئەسكەرلىرى كېتىۋات-
قاندا بىر ئۆيدىن ئوق ئېتىلىپ خەلق ئەسكەرلىرىدىن بىرسى
ئۆلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پاخالغا كىرىسىن چېچىپ ئۈرۈمچى
چوڭ كوۋرۈكتىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرىگە ئوت قويىدۇ. بىردەم-
نىڭ ئىچىدىلا ئوت يالقۇنى ئاسمانغا كۆتۈرۈلىدۇ خەلق تىگىش-
لىك نەرسىلىرىنى ئېلىپلا قاچىدۇ. ياشلار ماجۇڭيىڭنىڭ قىسىمىغا
قوشۇلىدۇ، قېرىلار، ئاياللار خۇڭسەندىكى بۇتخانا تەرەپكە قاچىدۇ
ئىككىنچى يول بىلەن كەلگەن پەۋقۇلئاددە روتا چوڭ كوۋرۈككە
كەلگەندە ئىسيانچى خەلق بىلەن دۇقۇرۇشۇپ ئۇرۇش قىلىدۇ. بۇ

ئۇرۇشتا روتا باشلىقى جاڭكەي ياردار بولدۇ. شۇ چاغدا ئۇ-
چىنچى يول بىلەن كەلگەن ئورۇس ئەسكەرلەرمۇ چوڭ كوۋرۇككە
كېلىدۇ. مۇشۇ ئۈچ يولدىن كەلگەن قىسىملار چوڭ كوۋرۇك ئەت-
راپىدىن قېچىپ چىققان ئەر- ئايال، ياش- قېرى ئاممىنى پۇ-
تۇنلەي قىرىپ تاشلايدۇ. خەلقنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنىمۇ تاما-
مەن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدۇ. مانا بۇنى چوڭ كوۋرۇك ۋەقەسى دەيمىز.

كونىچە بىرىنچى ئاينىڭ ئون بەشىنچى كۈنى بولاي دىگەندە
هاۋا ئاستا- ئاستا ئىسسىدى. چوڭ كورۇكتە ئۆلگەن ئادەملەر-
نىڭ ئۆلۈكلىرى كۆمۈلمىسە، مەلۇم كېسەل ئاپىتى پەيدا بولۇشى
تۇرغان گەپ ئىدى. ئۆلكىلىك فىرقىدىكى گوڭ بېيچىڭ بەي يۇيشيۇلار-
نىڭ ئويۇشتۇرۇشى بىلەن، قىزىل كىرېست جەمئىيىتى قۇرۇلۇپ،
جەسەتلەرنى كۆمۈش ئىشلىرىنى يولغا قويدى. مەن ئۇ چاغدا
پوچتا - تېلېگىراف ئىدارىسىدا بۇغالتېرلىق قىلاتتىم، لى شياۋشيا،
ۋاڭ جۇچېڭ قاتارلىقلار بىلەن بىللە ئىشچىلارنى باشلاپ، قىزىل
بايراقنى ئېگىز كوتەرگەن هالدا خۇڭسەنگە قاراپ كېتىپ بارغى-
نىمىزدا لالما ئىتلارنىڭ ئۆلۈكلەرنى ئارىلاپ يۈرگەنلىرىنى
كوردۇق، قولىمىزدىكى گۇرجەك بىلەن بىر تەرەپتىن ئىتلارنى
ئۇرۇپ تۇرىمىز، بىر تەرەپتىن مېڭىپ تۇرىمىز. خۇڭسەنگە
يېتىپ بارغىنىمىزدا، ھەممىلا يەردە ئۆلتۈرۈلگەن ئەر - ئايال
قېرى- ياشلارنىڭ جەسەتلىرىنى كوردۇق، قىش بولغانلىقتىن يەر-
لىك كولاش تەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ بىر ئازگالغا تەخمى-
نەن 300 دەك جەسەتنى توپلاپ ئۈستىگە توپا تاشلاپ كومۈۋەت-
تۇق. پاجىئەلىك ۋەقەلەر بۇنىڭ بىلەنلا تۈگەپ قالغىنى يوق.
چۈنكى بۇ قېتىم چوڭ كوۋرۇك ۋەقەسىگە قاتناشقانلارنىڭ تولى-

سى، چاڭ سەنزە ئەتراپىدىكى خۇيزۇ دېخانلىرى بولۇپ ئۇلار-
نى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قۇتۇرتۇپ ئەكەلگەن ئىدى. ئەتىياز
بولغاندا ئۇلار بىز دېخانلار يەر تېرىش بىلەن كۈن ئالىمىز
ماجۇڭيىڭ بولسا بۇ يەرنى پاراكەندە قىلغان بىلەن ئىككىنچى
بىر يەرگە كەتىشىلا قۇتۇلىدۇ. بىزنىڭ بالا - چاقىلىرىمىز بار.
ئىشىنىڭ مۇنداق بولىشىغا ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرمەيدۇ دېگەن
تونۇشتا بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جەنشۇرېن دائىرىلىرى بىلەن
تېچلىق يولىدا كېلىشمەكچى بولۇپ باشقا ئىشلارغا ئارىلاشماي-
مىز، ئۇلكە تەرەپ ۋەكىل ئەۋەتسۇن سوھبەتلىشەيلى دەپ تە-
لەپ قويىدۇ. ئۇلكە تەرەپ ياڭ جېڭجۇڭنى مەسئۇل قىلىپ ۋە-
كىل ئەۋەتىشكە ماقۇل بولدى. لېكىن ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاس-
تىدىكىلىرى خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئادەم ئەۋەتىپ سوھبەت
ئۆتكۈزۈۋاتقان مەچىتنىڭ ئۆپچۆرىسىگە يوشۇرۇن ئوزۇنلاتتۇرىدۇ.
ئۇلكە تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى مەچىتكە كېلىپ سوھبەتلىشىۋاتقان
چاغدا، ھېلىقى يوشۇرۇنۇۋالغانلار بىردىنلا ئوق چىقىرىپ ۋەكىل-
لەرنى شۇ مەيداندىلا ئېتىپ، ئۆلتۈرىدۇ، ئۇلكە تەرەپ ۋەكىللەر-
نىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلاپ بۇ ئىشنى مەخسەتلىك قويۇلغان
تۇزاق ئىكەن دەپ تونۇپ، دەرھال ئەسكەر ماڭدۇرىدۇ: بۇ ئەس-
كەرلەر شۇ جايدىكى دېخانلارنى ئاق قارىسىغا قارىماستىن، تۇ-
تۇپ باغلاپ بىر خامانغا جەملەپ ئەتراپىغا پاخال تۇپلاپ ئوت
قويۇپ ئۆلتۈرىۋېتىدۇ. ماجۇڭيىڭنىڭ يوشۇرۇنغان ئادەملىرى ئاللە-
قاچان تىكىۋەتكەن ئىدى. ئۇلكە تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن ئەسكەرلەر
ئوت قويۇپ، ئادەم ئۆلتۈرۈپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ قايتىپ بار-
غاندىن كېيىن خىزمەت كورسەتتۇق دەپ مەلۇم قىلىدۇ.

ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەردىن ماخپىيىڭ دېگەن بىرسى ئاز سانلىق ئادەم بىلەن ئالتاي، چۆچەكلەرگە بېرىپ ھەرىكەت قىلىپ باقسىمۇ نەتىجە چىقىرالماي، يېنىشىدا شىخودىن ئۆتۈپ ماناسقا كېلىۋاتقاندا قۇتۇبىنىڭ شەنجاڭى خۇشۇكالىڭ خەلق ئەسكەرلىرىنىڭ تۇەنجاڭى يىڭشىڭشۇ دېگەنلەر، ماخپىيلىق قۇتۇبىگە كېلىپ يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلارنى قوزغۇتۇپ ئىسيان كۆتەرگىدەك دەپ ئاڭلاپ يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلارنى قىرىپ تۈگۈتۈش ياكى ياشلار بىلەن ئوتتۇرا ياشتىكىلەرنى قىرىش ئاياللار- ئۇششاق باللارنى قالدۇرساق ماخپىيىڭ كەلسىمۇ چوڭ چاتاق چىقىرالمايدۇ دەپ ئويلىغان يىڭشىڭشۇ بەزى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ، كېچىدە يېقىن ئەتراپتىكى خۇيزۇلار كەنتىگە بېرىپ ئەرلەرنى ئۆلتۈرۈپ، ئاشلىقلىرىنى پۈتۈنلەي بۇلاڭ- تالاڭ قىلدى. ئۆلگەن ئادەمنىڭ سانى قانچە بۇ ھەقتە ئېنىق مەلۇمات يوق، ھەر ھالدا بىر قېتىملىق قىرغىنچىلىق بولغانلىقى ئېنىق، شۇنىڭدىن كېيىن، سانجىنىڭ خۇيزۇلىرىمۇ قىرغىنچىلىققا ئۇچرىدى، ئۆلگەنلەرنىڭ سانى قۇتۇبىدىكىلەردىن ئازىراق.

ئۇنىڭدىن كېيىنكىسى فۇكاڭ شەنجاڭى جۇجېڭفۇلىڭ بارىكوللۇق ئىدى، لياڭ تۇەنجاڭ دېگەن گۇچېڭغا كېتىۋېتىپ فۇكاڭدىن ئۆتكەندە جۇشەنجاڭدىن فۇكاڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ ئەھۋالى قانداق دەپ سوراپتۇ، جۇشەنجاڭ: فۇكاڭدىكى خۇيزۇ- خەنزۇلار ئوبدان چىقىشىپ ئۆتىۋاتىدۇ، بىرەر مەسىلە چىقسا پۈتۈنلەي مەن مەسئۇل، چاتاق چىقمايدۇ، قىرىپ- چېپىشنىڭ ھاجىتى يوق دەپتۇ، لياڭ تۇەنجاڭ: ئەگەر سىز جاۋابكار بولۇپ ھېچقانداق ئىش يوقلىقىغا كاپالەتلىك قىلالىسىڭىز بوپتۇ، دەيدۇ. لياڭ تۇەن-

جاڭ يولغا زېمچۇەنزىدىگە بېرىپ يوقلىما قىلسا بىر ئادىمى يوق بولۇپ چىقىپتۇ. بۇ ئادەمنى كېيىنچە ئىزدەپ ئۈگۈگلياگزا دېگەن جايدىن ھېلىقى ئادەمنىڭ ئۆلۈكىنى تاپىدۇ. ئۇنىڭ مىلتىغى بىلەن ئېتى يوقمىش، لياڭ تۈەنجاڭ بۇ يېقىن ئەتراپتا ئۆلتۈرۈشلۈق ئادەملەر كىملەر دەپ سوراپتۇ، بەزىلەر: كوپچىلىكى خۇيزۇلاردەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن چېپىڭلار- قىرىڭلار دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ، بۇ ۋاقىت تاڭ ئاتقان چاغ بولۇپ بەزىلەر بامدات ناماز ئوتەۋاتقان ئىكەن. لياڭ ×× دەرھال مىچىتنى قورشاپ ناماز ئوتەۋاتقان خەلقنىڭ ھەممىسىنى قىرىۋېتىپتۇ، ئاندىن كەنتكە بېرىپ يەنە بىر مۇنچە ئادەمنى قىرىپتۇ، بۇ يەردە ئۆلتۈرۈلگەنلەر 100 دىن ئارتۇق، ۋەقەدىن كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، لياڭ ×× نىڭ ھېلىقى ئۆلگەن ئەسكىرىنى دىڭفايۇ دېگەن پومىشىنىك يولىيورۇق كورسۇتۇپ ئۆلتۈرتكۈزگەن ئىكەن. لياڭ ×× ئۈگۈگلياگزىدىكى خۇيزۇلارنى قىرغاندىن كېيىن جۇلۇڭگەيدىكى خۇيزۇلار قورقۇنچىدا گۈچۈڭ تەرەپكە كەتكەن.

خاتىمە

بۇ ماقالىنى يېزىشتا گۇدې، ۋېيىنئاۋ، ۋاڭئىنرۇڭ، جاڭ تۇڭجۇ قاتارلىقلارنىڭ ياردىمىنى ئالدىم، ئۇلار شۇ چاغدىكى بەزى ئەھۋاللارنى سوزلەپ بەردى، لېكىن ۋەقەلەرنىڭ جەريانىغا 50 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئوتكەچكە، بەزىبىر ئەسلىمىلەرنى ئاساس قىلغان بىلەنمۇ خاتالىقلارنىڭ بولۇشى تەبىئىي، شۇڭا ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تولاراق يولىيورۇقتا بولۇشىنى ئۈمىت قىلىمىز.

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرىدىن پارچىلار

گۇڭ بىيچىڭ

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا قىلغان بەزەن ھەركەتلىرىدىگە مەن بىۋاستە قاتناشقان. قىسمەن ئىشلارنى نەنجىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىدىكى بەزەن كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىشىش جەريانىدا ئىگەللىدىم، چەتتىن ئىگەللىگەن ئەھۋاللارمۇ بار. بايان قىلىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن جىن شۇرېن دەۋرى، شىڭ شىسەي دەۋرى دەپ ئىككىگە ئايرىدىم، ئارىلىقتا ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەنلىكى ئۈچۈن ئېسىمدە تولۇق قالمىغان ياكى خاتا جايلىرى بولۇشى مۇمكىن، تۈزۈتۈپ پايدىلىنىشىڭىزلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

جىن شۇرېن دەۋرى

(1) دەسلەپكى سىناقلار

دەسلەپ ھاكىمىيەتنى ئىگەللىگەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى، ئۇ چاغلاردا شىنجاڭ توغرىسىدا ئاز بىلەتتى. شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى ياڭ زېڭشىن

نەنجىڭدە ئىش باشقۇرۇش ئورنى تەسىس قىلىندى. چيەن تۇڭ ۋە جاڭ فىڭجيۇ ئىسىملىك ئىككى ۋەكىلى تۇراتتى. ياڭ زېڭشىن ئۆلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن تەختكە چىقتى. چيەن تۇڭنىڭ جىن شۇرېن بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغانلىقتىن ئىستىپا سوراپ بوشاندى. جاڭ فىڭجيۇ ئوز خىزمىتىدە قالدى، جاڭ فىڭجيۇ قورچاق قانۇن تۈزۈش پالاتاسىنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە نەنجىڭدىكى شىنجاڭ بەنسىچو (ئىش باشقۇرۇش ئورنى) نىڭ مائاۋىنى باشلىقى ئىدى. گومىنداڭ شۇ ۋاقىتلاردا شىنجاڭ ئەھۋاللىرىنى هوكۇمەت دائىرىلىرىنىڭ ئالاقىلىرى، باردى - كەلدى تېلېگراممىلاردىن تولىراق جاڭ فىڭجيۇدىن ئىگەللەيتتى.

ياڭ زېڭشىن ئۆلگەندىن كېيىن، گومىنداڭ گەرچە شىنجاڭغا بىر مەزگىل كۆڭۈل بۆلۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كارى بولمايمۇ تۇرمىدى. ياڭ زېڭشىنىنىڭ ئولۇشى، ئانچە چوڭ تەپرىنىشلىقا سەۋەپ بولمىدى. نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى هوكۇمەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئارىلىق يىراق بولغاچقا، تېچ بولسىلا شىنجاڭغا ئەسكەر ئېۋەتىپ تۇرغۇزۇش هاجەتسىز ئىدى. ئەمىلىيەتتە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭغا ئەسكەر ئېۋەتىشنىڭ ئاسان ئىش ئەمەسلىكىنى، ئەسكەر ئېۋەتىلمىگەن تەقدىردە شىنجاڭنى قولدىن چىقارماسلىق زورۇرلىكىنى بىلەتتى، شۇ چاغدىكى نەنجىڭ هوكۇمىتى ياڭ زېڭشىنىنىڭ ئورنىغا جىن شۇرېننى تەيىنلىدى. لېكىن شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش مەسىلىسىدە باشقىچە يول تېپىش زورۇر دەپ قارايتتى، شىنجاڭنى پەيدىن-پەي كونترول قىلىش ئۈچۈن، ئاۋال گومىنداڭ فىرقىسىنى

قۇرۇپ، تەشكىللى خىزمەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كېڭەيتىش ئارقىلىق سىڭىپ كىرىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىناۋىتىگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئەڭ ئاخىرىدا ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزمەكچى بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈن گومىنداڭ 1929 - يىلى لومېيخۇەن باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك فىرقىنىڭ ھەيئەت ئەزالىرىنى ئېلان قىلىپ، شىنجاڭغا بېرىشقا جىددى ھازىرلىق كۆردى.

ئۇ ۋاقىتتا مەن نەنجىڭدىكى شىنجاڭ ئىشلىرى باشقارمىسىدا كاتىپلىق قىلاتتىم. لومېيخۇەن قاتارلىقلار، شىنجاڭ فىرقىسىنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، «مەركىزى فىرقىدا ئىشلەيدىغان ساۋاقدىشىم ۋاڭ زېڭشەن ماڭا كېلىپ (ئۇ ھەن دۇڭلۇق خۇبېرۇ) ئۆزىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك فىرقىنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا ئېلان قىلىنغانلىقىنى ئەيتىپ، شىنجاڭنىڭ يېقىنقى ئەھۋالىدىن تونۇشتۇرۇپ قويۇشۇمنى ئۆتۈندى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاڭ فېڭجيۇ ماڭا: گومىنداڭ شىنجاڭغا بارىدىغان بىر تۈركۈم فىرقە ھەيئەتلىرىنى ئېلان قىلدى. بىراق ئۇلار باشقا ئۆلكىنىڭ ئادەملىرى بولغانلىقتىن، شىنجاڭ توغرىسىدا ھېچ نەرسە چۈشەنمەيدۇ. ئۇلار شىنجاڭغا بارسا چوقۇم مەسىلە چىقىدۇ. جىن شۇرېن قوشۇلماسلىقى مۇمكىن دېگەن سۆزلەرنى قىلدى. مەن ئۇنىڭغا ساۋاقدىشىم ۋاڭ زېڭشەن مەندىن شىنجاڭنىڭ خېلى ئەھۋاللىرىنى ئىگىلىدى. بەلكى ئۇ تۈركىيىگە بېرىپ ئوقۇغان چاغلىرىدىمۇ بەزى ئەھۋاللاردىن خەۋەر تاپقان بولىشى ئېھتىمال ، دېدىم. جاڭ فېڭجيۇ گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئادەم ئەۋەتىپ فىرقە قۇر

ماقچى بولغانلىقىنى تېلېگراما ئارقىلىق جېن شۇرېنغا مەلۇم
قىلدى، جېن شۇرېن گومىنداڭنىڭ مەركىزىي فىرقىسى بىلەن
نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتكە تېلېگراما يوللاپ بۇ
ئادەملەرنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى رەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.
ئۇنىڭ ئاساسى سەۋەبلىرى تەيىنلەنگەنلەرنىڭ ھەممىسى شىنجاڭ-
لىق ئەمەس. بەلكى شىنجاڭغا كېلىپ باقمىغان، يەرلىك ئەھ-
ۋالدىن قىلچە خەۋىرى يوق، شىنجاڭدا مىللەتلەر مۇرەككەپ،
ئەھۋالنى بىلمەيدىغان ئادەملەر شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلىسە
چوقۇم مەسىلە چىقىدۇ ئۇلارنىڭ كېلىشى «فىرقە»، «دۆلەت»،
يەرلىك جاي ۋە خەلق ئۈچۈن زىيانلىق، ئويلىشىپ كۆرۈپ
مۇۋاپىق ئادەم تەيىنلەپ ئەۋەتىلىشىنى ئىلتىماس قىلىمىز،
بولمىغۇر ئەھۋاللار يۈز بېرىپ قالسا، يىغىشتۇرۇش قىيىن بولىدۇ.
مەن بۇ جاۋابكارلىقنى كۆتۈرەلمەيمەن، دېدى. شۇڭا، گومىن-
داڭ مۇباھا ئادەملەر بارغاندىن كېيىن، راستىنلا مەسىلە چىقسا،
ئارىلىق يىراق بولغاچقا دەرھال چارە قوللىنىشقا ئۈلگۈرمەي
قالىدۇ، دەپ ئەسلى ئەۋەتمەكچى بولغان ئادەملەرنى توختىتىۋال-
دى. ئەمما گومىنداڭ يەنە ئادەم تەيىنلەشنى تاشلاپ
قويغىنى يوق.

ئۇ چاغدا گومىنداڭ مەركىزىي فىرقىسى تەشكىلات بۇسىغا
ئاكا - ئۇكا چېن گوفۇ، چېن لىفۇلار مەسئۇل ئىدى.
شىنجاڭغا ئەۋەتىلىدىغان ئادەملەر جىن شۇرېن تەرىپىدىن رەت
قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇلار بوشاپ قالماستىن جاڭ فېڭجيۇغا:
شىنجاڭلىق سۈپىتىدە شىنجاڭغا قايتىپ فىرقە ئىشلىرىنى باش-
قۇرساڭ دەپ تەكلىپ قويدى. شۇنىڭدەك بىر نەچچە ئادەم

قوغۇپ ئۇنىڭغا ياردەملەشتۈرمەكچى بولدى. بۇنداق قىلىش «مەركەز» ئادەم تەيىنلەپ، يەرلىكنىڭ ئادەم چىقىرىش پىرىنسىپىغا ئۇيغۇن كېلەتتى. لېكىن جاڭ فېڭجيۇ بۇ خىزمەتنى قوبۇل قىلمىدى. شۇ سەۋەپتىن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا فىرقە خادىملىرىنى ئەۋەتىش ئىشى كورۇنۇشتە ۋاقىتىنچە توختاپ قالدى.

(2) يەرلىكنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل قىلىپ فىرقە خادىملىرىنى باشقىدىن تەيىنلەش

گومىنداڭنىڭ ساپ ئىچكىرىلىكتىن شىنجاڭغا ئادەم تەيىنلەش ئىشى ئەمەلگە ئاشمىغانلىقتىن جىن شۇرېن بىلەن بىر قانچە نوۋەت مەسلىھەتلىشىپ، يەرلىكنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل قىلىپ، «ئارىلاش گۇرۇپپا تەشكىل قىلغان» ھالدا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى جىن شۇرېن، باش كاتىپ لۇشياۋزۇ، مالىيە نازىرى جۇرۇيشى ۋە ئىچكىرىدىكى شىنجاڭلىق ياشلاردىن گۇڭبىيچىڭ، بەييۇيشيۇ ۋە گومىنداڭنىڭ مەركىزىي سىياسى مەكتىۋىنى پۈتتۈرىدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن گەنسۇلۇق لى چيا، ساۋچىۋېنسېلەرنى شىنجاڭدىكى فىرقە ئىشلىرى پەۋقۇلئاددە ھەيئەتلىكىگە تەيىنلەپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك فىرقىنى قۇرماقچى بولدى. ئەھۋالنىڭ ئومۇمىي مۇنداق ئىدى: ئاكا - ئۇكا چېنلەر شىنجاڭغا ئادەم ئەۋەتىپ فىرقە قۇرۇش توغرۇلۇق جىن شۇرېنغا ھەدەپ تېلېگرامما يوللاپ ئۈزلۈكسىز جىكىلەپ تۇردى، جىن شۇرېن ئۇلارغا ئەۋەتىلمىدىغان ئادەمنى شىنجاڭلىق بولسۇن ياكى شىنجاڭ

ئەھۋالنىنى چۈشۈنمىدىغان كىشىلەردىن بولسۇن دىگەن ھەرقەتە چىڭ
تۇرۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ تالاش - تارتىشى تۈگىمىگەن ئەھۋال
ئاستىدا، ئەپچىل چارە قوللۇنۇپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت
ھەيئەت ئەزالىرىدىن 3 - 4 كىچە ئادەم كورسۈتۈش، ئاندىن
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت 4 - 5 ئادەم كورسەتسە، مەركىزى
فىرقە» ئويلۇشۇپ بېكىتىپ تەيىنلەيدىغان بولدى. مەن بىلەن بەي
يۇيشىيۇنى 2 - ھەرت بويىچە ئىتىراپ قىلىپ ئېلان قىلدى،
مەركىزىي سىياسى مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى لى چىيا، ساۋچىيۇدىنلار
جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇلار بىلەن يۇرتداش بولغانلىقى ئۈچۈن
ئاكا - ئۇكا چېنلەر ماقۇل كېلىشى تەبىئى ئىدى. مەن بىلەن
بەي يۇيشىيۇ يۇقۇرى تەلىم - تەربىيە ئالغان ياشلاردىن بولغا-
نىمىز ئۈچۈن ئۇلار ئەلۋەتتە ئوزىگە تارتىپ پايدىلىنىشى،
يالاقچىلىرى قىلىۋېلىشىنى ئويلايتتى، كېيىن بىز ۋاقىپ بولدۇقكى
ئاكا - ئۇكا چېنلەر لى چىيا بىلەن ساۋچيۇينلەرنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ
ئۇلارنى مەركەز قىلغان ھالدا ئوز كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرمەكچى
بولغان ئىكەن. ئۇلار جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇ، جۇرۇيشىلەرنى
ياشىنىپ قالدى، شىنجاڭدا ئۇزۇن ئىشلەپ كېتەلمەيدۇ دەپ
قارايتتى، شىنجاڭدىن كورسىتىلگەن بۇ ئادەملەر ئاكا - ئۇكا
چېنلەرنىڭ گەرچە ئوز ئادەملىرى بولمىسىمۇ پايدىلىنىشقا
بولىدىغان ئادەملەر دەپ قارايتتى، شۇڭا بۇ ئادەملەرنىڭ
ئىسمىلىكىنى چاپسانلا ئېلان قىلدى.

بىزنىڭ شىنجاڭدا فىرقە خىزمەتلىرىنى ئىشلەيدىغان پەۋقۇل-
ئاددە ھەيئەتلەردىن بولۇپ تەيىنلەنمىشىمىز، جىن شۇرېنگە نىسبەتەن

ئېيتقاندا كۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولدى. فىرقە خىزمىتى ئاتاقتىلا بولۇپ، ئەمەلىيەتتە يوق ئىدى. بۇ ياشلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ مەركەزدىن يىراق ئىكەنلىكىنى بەلكى «ئاسمان ئېگىز - پادىشاغا يىراق»، بولغانلىقتىن فىرقىنىڭ ۋۇسكىسىنى ئېسىپ قويسىلا كىپايە قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشتى.

بىز فىرقىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھەيئەتلىكىگە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، پات ئاردىلا شىنجاڭغا ماڭىمىز دەپ ئويلايتتۇق. جاڭ فېڭجيۇ بىزگە: «مەركەز» بىزنى «فىرقىنىڭ 4 - نۇۋەتلىك، ئەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا» قاتناشقاندىن كېيىن ماڭساڭلا دەيدۇ دېدى. بەي يۈيشيۇ بىلەن مەن گومىنداڭنىڭ 4 - نۇۋەتلىك ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىغا قاتناشقاندىن كېيىن، ئايرىم ھالدا چېن گوفۇ ھەم چېن لىفۇلەر بىلەن كۆرۈشتۇق. چېن گوفۇ بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇ بىزگە پەقەت بىر نەچچە ئېغىز رىغبەتلەندۈرۈش گەپلىرىنى قىلغان بولدى. چېن لىفۇ بىلەن كۆرۈشكىنىمىزدە، ئاۋال بىزگە جىن شۇرېن بىلەن مۇناسىۋەتىڭلار قانداق دەپ سورىدى. بىز تونۇشمايمىز دېدۇق، ئاندىن ئۇ، شىنجاڭغا بېرىپ خىزمەت قىلىش ئوڭاي ئەمەس. سىلەر شىنجاڭلىق بول-ساڭلارمۇ، ئېھتىيات قىلىڭلار، يەرلىك ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىچىدە ئەكسى تەسىر قوزغىماڭلار، ھەر ئىشنى با مەسلىھەت ئىشلەڭلار، جىن شۇرېن قاتارلىق قېرىدلارغا نىسبەتەن پىرىنسىپال بولمىغان مەسىلىلەردە يول قويۇڭلا، ھەر قانداق ئىشتا ئالدى-راقسان بولماڭلا. بىر - بىرىڭلارغا قېيدىشىپ يۈرمەڭلار، كەل-گۈسىدە شىنجاڭغا بېرىپ خىزمەت قىلىدىغانلار، ئەمەلىيەتتە سىلەر

تۇرتۇگىلا بولسىلەر، شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، قىيىنچىلىقلار بولسا خەت يازساڭلار ئىلاج قىلىپ ھەل قىلغىلى بولىدۇ. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ياشلىرىنىڭ قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا ياردەملىشىڭلار، ياشلارنى ئىگەللەڭلار، ياشلار بىزنىڭ دەسمايىمىز، ئۇلارغا سەل قارىغىلى بولمايدۇ، لىچيا، ساۋچۇۋېنلەر بىلەن دايىم ئالاقىلىشىپ تۇرۇڭلار، شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ ۋاقىپلاندۇرۇڭلار، - دېدى.

شۇ چاغدا قۇمۇل ئەتراپىدا، ئۇيغۇرلار جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئىدى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا چىقىپ قۇمۇل، باركۆل ئەتراپىدا ھەركەتلىنىۋاتاتتى. بىز شىنجاڭغا بېرىش ئۈچۈن قۇمۇلدىن ئۆتۈپ ئۈرۈمچىگە بېرىشىمىز لازىم. سەپىرىمىزنىڭ بىخەتەرلىكى توغرۇلۇق، تەۋەككۇل قىلىپ، مېڭىشقا جۈرئەت قىلالمايتتۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت جىن شۇرېننى شىنجاڭنىڭ رەئىسى قوشۇمچە چېگرا مۇداپىيە دۇبەنلىكىگە تەيىنلەپ ئېلان قىلدى. ھەمدە شىنجاڭنىڭ ئىچكىرىدىن سېتىۋالغان سىمسىز رادىيو ئۈسكۈنىلىرىنى شىنجاڭغا ئالغاچ كېتىشنى بىزگە تاپشۇردى. يەنە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئالتاي ئالتۇن كانىنى ئېچىش ئۈچۈن تىيەنجىندىن تەكلىپ قىلىنغان ۋۇئەيچېن ئىسىملىك مەسلىھەتچىمۇ بىز بىلەن بىللە ماڭماقچى ئىدى. شۇڭلاشقا، بىز جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى زايساندا تۇرۇشلۇق كونسۇلى گۇاڭ لۇ (شۇ چاغدا نەنجىڭدە ئىدى) بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىخەتەرلىك يۈزىسىدىن، نەنجىڭدە بىر مەزگىل تۇرۇپ، يەرلىك ئەھۋالنىڭ

ئۆزگىرىشىنى بايقاپ، ئاندىن بىر قارارغا كەلمەكچى بولدۇق.
قۇمۇل «قوزغىلىڭى» بىر مەزگىل بېسىلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى،
«مەركىزىي فىرقە» بولسا، ھەدەپ بىزنى مېڭىشقا ھايدايتتى،
شۇنىڭدەك بىزگە بىر قىسىم رادىيو ئۈسكۈنىلىرى ئېلىپ كېتىشنى
بۇيرىدى، شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىن، ئىچكىرى جايلارنىڭ خە-
ۋەرلىرىنى ئاڭلاپ تۇرالايسىلەر دەيتتى. بىز جاڭفىڭجيۇ، گۇاڭ
لۇلار بىرگە شىنجاڭنىڭ يول مەسىلىسىنى بىر نەچچە نۆۋەت
مەسلىھەتلىشىپ سىبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا بېرىشنى قارار قىلدۇق.

(1) ئۇ چاغدا جۇڭگو - سوۋېت ئالاقىسى ئەكسىگە
كەلمىگەن ئىدى. چەتئەلگە چىقىدىغان پاسپورتنى تاشقى ئىشلار
مىنىستىرلىكى بىۋاستە باشقۇرۇپ قول قويۇپ بېرەلمەيتتى؛

(2) بىز فىرقىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھەيئەت ئەزالىق سالاھ-
يىتىمىزنى ئاشكارا قىلىشقا بولمايتتى.

«مەركىزىي فىرقە» بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ياپونىيە شىنخۇدا
تۇرۇشلۇق باش كونسۇلىمىزغا قول قويدۇرۇپ دىپلوماتىك خادىم-
لەر سالاھىيىتىدە ماڭماقچى بولدۇق. نېمە ئۈچۈن مۇنداق قىلىشقا
توغرا كەلدى؟ بۇ يەردە شۇنى چۈشەندۈرۈپ ئۆتۈش لازىمكى:
(1) شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىدىغا يېقىن جايلار-
دىكى مىللەتلەر بىلەن تارىختا زېمىن ئۆزگىرىشلىرى تۈپەيلىدىن
قانداشلىق مۇناسىۋىتى بولغانلىقتىن؛ (2) شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر،
قازاق، قىرغىز مىللەتلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىدىغا يېقىن
جايلىرىغا بېرىش - كېلىش قىلىدىغانلىقتىن؛ (3) شىنجاڭ بىلەن
سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا ئىقتىسادىي سودا مۇناسىۋەتلىرى
قويۇق بولغانلىقتىن تاشكەنت، ئەنجان، شەمەي، ئالموتا، زايسان

قاتارلىق جايلاردا 5 كونسۇلخانا تەسىس قىلىنغان ئىدى، بۇ جايلارغا جۇڭگونىڭ دىپلوماتىك خادىملىرىنىڭ بېرىش - كېلىشى ئىشلىرى قويۇق بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز - ۇ دىپلوماتىك خادىملار سالاھىيىتىگە كىرىپ سىبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلدۇق.

سوۋېت ئىتتىپاقى چېگراسىدىن ئۆرۈمچىگە كەلگىچە

مەن، گۇاڭ لۇ، بەي يۈشۇ، ۋۇ ئەيچېن تورتىمىز 1932 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا گوۋانامىلىرىمىزغا قول قويدۇرۇپ، شىنخۇدىن پاراخوتقا چۈشۈپ ۋىلادىۋوستوككا ئۇ يەردىن تۈركسىب تومۇر يولى ئارقىلىق چوچەك ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق.

بىز ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا زېمىنىگە قەدەم قويۇپ، دۆلەت مۇداپىيەمىزنى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن سېلىشتۇرۇپ چەكسىز خورسىندۇق، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا زاستاپلىرىدا، بىردىن چوڭ رادىيو ئىستانسىسى، قاۋۇل مۇداپىيە قىسىملىرى بار بولۇپ چېگرادى تىنماي چارلاپ - چوگۇلەپ يۈرەتتى، بىزگە ئوخشاش چېگرىدىن چىقىدىغانلارنى، گەرچە گوۋانامىلىرىمىز بولسىمۇ، يۇقۇرى ئورۇنغا مەلۇم قىلىپ ئاندىن ماڭغۇزاتتى. بىز ئۆز چېگرا مۇداپىيە جايىمىزغا يېتىپ كەلسەك چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنى كۆرگىلى بولمىدى. چېگرا قىسىملىرىمىزنىڭ شتابىغا يېتىپ كېلىپ، ئاپتو ماشىنا بىر نەچچە قېتىم سىگنال بەرگەندىن كېيىن، ئاندىن ئادەم پەيدا بولدى، ھەممە ئادەم ئوي ئىچىدە ئوت

سۇنۇپ ئولتۇرۇشۇپتۇ، 10 نەچچە ئاۋارە چىرىكلەرنىڭ تولىسى ئەپيۇنكەشلەر ئىدى. ئۇلار تىترەپ تۇرۇشاتتى، ئۇلاردا دۆلەت مۇداپىيەسى ۋە سوۋېت چېگرىسىنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ھېچ قانداق ساۋات يوق ئىدى. ئۇينىڭ تاملىرىدا بىرەر ھەربىي خەرىتە ياكى ئادەتتىكى خەرىتىمۇ كورۇنمەيتتى. ئەھۋالىدىن قارىغاندا ئۇلار ئەتىدىن - كەچكىچە ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق ۋە ئەپيۇننىڭ قويۇق ئىس پۇراقلىرى ئىچىدە مەس بولۇپ ياتسا كېرەك.

بىز چوچەككە كەلگەندىن كېيىن ۋالى لى خەيرۇنىڭ شەرق تەرەپكە يوتكۇلۇپ «باندىتلارنى تازىلاش» ئۈچۈن كەتكەنلىكىنى گۇچىڭ ئەتراپىدىكى ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلەشكەنلىكىنى ئۇقتۇق، بىز چۈشكەن ئۇينىڭ ئىگىسى جۇڭ دىخۇادىن ئۇقۇشىمىزچە، شەرقتىكى ۋەقەنى ئوزىمىز كەلتۈرۈپ چىقاردۇق، ھەدەپ «يوقىتىمىز» دىگەن بىلەن پايدىسىز دىدى. يەرلىك ئادەملەرنىڭ ھەممىسى جىن شۇرېننىڭ بۇنداقلىقىغا نارازى بولسىمۇ، ئەمما ھېچكىم ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويالمايتتى.

ئىگەللىشىمىزچە جىن شۇرېننى شىنجاڭدىكى فىرقە ئىشلىرىنىڭ پەۋقۇلئاددە ھەيئەت ئەزاسى دەپ ئېلان قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقە قۇرۇلۇپ، ھەر بىر ناھىيىگە ناھىيىلىك فىرقە ھەيئەتلىرى تەيىنلەپ، فىرقە خىزمىتىنى قانات يايغۇزغان، تەيىنلەنگەن ناھىيىلىك ھەيئەتلەرنىڭ تولىسى، شىنجاڭ رۇسچە سىياسى - قانۇن مەكتەپ دارىلمۇئەللىمىن، ياكى ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ چىققان ئوقۇغۇچىلاردىن ئىدى. ئۇلار ھەر ئايدا نەچچە ئون سەرلەپ كومۇچ پۇل ئېلىشىپ، ئەتىدىن

كەچكىچە قىلچە ئىش قىلماي يۈرۈشەتتى، بەزى چاغلاردا نەنجىڭ-دىن ئېۋەتىلگەن ئالاقىلارنى كورۈپ قوياتتى، ئادەتتىكى چاغلاردا ناھىيىلىك ھوكۈمەتكە بېرىپ قويۇشاتتى، ھەر قانداق يىغىن زىياپەتلەرگە قاتنىشىپ ئوزىنى كورسۈتۈپ، غادىيىپ يۈرۈشەتتى، جىن شۇرېننىڭ بۇ ئادەملەرنى ناھىيىلەرگە ئېۋەتىپ ئورۇنلاشتۇرغانلىغىنى، ئۇلارنى ئىشلەۋاتىدۇ دىگەنىمى كورسۈتەتتى.

(4) ئۈرۈمچىگە دەسلەپ كەلگەندە

بىز ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئولكىلىك فىرقىگە چۈشتۇق. ئەيتىشلارغا قارىغاندا بۇ جاي ئىلگىرى ئولكىلىك كېڭەشنىڭ كونا ئورنى ئىكەن. ئۈرۈمچىگە كېلىپ دەسلەپكى بىر نەچچە كۈنگىچە، شىنجاڭ ھوكۈمىتىنىڭ ھەيئەتلىرى، نازىرلار، بولۇم باشلىقلىرى، ھاكىملار ۋە يەرلىك مۆتىۋەر زاتلار، سودىگەرلەر جەمىيىتىنىڭ رەئىسى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ پەتە قىلدى، جىن شۇرېن بىلەن بىر قېتىملا كورۈشتۇق، چۈنكى شەرقىي تەرەپتە ۋەزىيەت جىددى بولغانلىقتىن ئۇ ئالدىراش ئىدى. بىز بىلەن كورۈشۈپ ئىچكىرىنىڭ ئەھۋاللىرىدىن ئازىراق سوزلەشتى، فىرقىنىڭ ئىشلىرى توغرۇلۇق ئانچە كارى بولمىدى.

ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ئىچى - سىرتىدىن نۇرغۇن ئادەملەر بىز بىلەن يېقىنلىشىشنى خالايتتى، دەسلەپكى چاغدا ھەممىسى كېلىشكە جۈرئەت قىلالمىدى، بىز بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ ئوزىمىز بېرىپ كورۈشتۇق. يەرلىك مەسىلىلەر ھەققىدە ئەتراپلىق، سەممىي ئەھۋاللاشتۇق، بەزىبىر ئىدارىدىكى ياشلار ۋە مەكتەپ

ئوقۇغۇچىلىرى كېلىپ، بىز بىلەن خوشال مۇڭدىشاتتى، بىزدىن خېلى چوڭ ئۈمىتلەرنى كۈتەتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىز-دىن دىگىدەك بۈگۈنكى ۋەزىيەتنى كەلتۈرۈپ چىقارغانلار، جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭ تۇققانلىرى ياكى ئۆز يۇرتلۇقلىرى دىيىشەتتى، شىنجاڭدا سىياسى ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ مۇشۇ بىر تۈركۈم ئادەملەرنى يوتكەش زورۇر، ئۇنداق بولمىغاندا بۇ جاي تېخىمۇ پاراكەندىلىشىدۇ. ئۇيغۇرلارنى قوزغىلاڭ قىلىشقا مۇشۇلار ئۆزلىرى مەجبۇر قىلدى. سوقۇشقانسىرى ئەھۋال يامان-لىشىۋاتىدۇ دەيتتى. جىن شۇرېن جايلاردا قوزغىلاڭ بولغان-لىقتىن يەرلىكلەرنى ئىشقا سېلىشتىن تېخىمۇ قورقاتتى، ئۇيغۇر سودىگەرلەردىن ھوسەيىن باي، تۇرسۇن بابا دىگەنلەر بىز بىلەن كورۈشكەندە: ھۆكۈمەت ھازىر قومۇل ئۇيغۇرلىرى قوزغىلاڭ قىلدى دەپ، ئۈرۈمچىنىڭ شەھەردە ئولتۇرۇشلۇق بىزلەرگىمۇ ئىشەنمەيدىغان بولدى. بىز كىچە - كۈندۈز ئەندىشىدە قالدۇق، قومۇلدىكى ۋەقەنىڭ بالدۇرراق تېچلىنىشىنى ئۈمىت قىلىمىز، ئۇل-غىيىپ كېتىشىنى خالىمايمىز، ئۇلغىيىپ كەتكىنى زىيانلىق - دىدى.

ئاڭلىغانلىرىمىز جىق بولغانسېرى، ۋەزىيەتنىڭ شۇنچە ناچارلىقىنى، بىزنىڭمۇ جاۋاپكارلىقىمىز بارلىقىنى ھېس قىلدۇق. بىزنىڭ تونۇشىمىزچە كۆز ئالدىمىزدىكى ئەھۋال ئاستىدا فىرقە خىزمىتى ۋە كان ئېچىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەمەلىيەتتە ئىشلەش-كىمۇ مۇمكىن بولمايتتى. كىشىلەرنىڭ نەپرەت قىلىدىغانلىرى جىن لاۋۇ (جىن شۇرېننىڭ 5 - ئىنىسى) گاسۇي (جىن شۇرېننىڭ

غالچىسى، سۈيزاۋجى، شۇ چاغدا پولك باشلىقى ئىدى) ۋە جىن شۇرېننىڭ ئوپچۆرىسىدىكى گەنسۇلۇقلار ئىدى. بۇ ئادەملەرنى خىزمەتتىن ئېلىۋېتىشكە ياكى قۇتۇلۇشقا بولمايتتى، پەقەت ئۇلاردىن ھازىرقى ۋەزىيەتكە نىسبەتەن تېچلىق چارىسى قوللۇنۇپ، سوقۇشماسلىقنى ھەمدە ئۆي - ماكانىدىن ئايرىلىپ ئاچ - يالىڭاچلىقتا يۈرگەنلەرنى قۇتقۇزۇش، ياكى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئۈمىد قىلىش ئىدى. ئاۋال ۋەزىيەت مۇقىملاشسا، ئاندىن ئىسلاھ قىلىشتىن گەپ ئاچقىلى بولاتتى. بۇنداق گەپلەرنى بىز جىن شۇرېنغا بىۋاسىتە ئېيتالمايتتۇق، پەقەت ئۇنىڭ قولىدا تۇتقىنى مالىيە نازىرى جۇرۇيشى ۋە يۇرتدىشى ھەم ساۋاقدىشى - ئۆلكىنىڭ ھۆكۈمەت باش كاتىۋى لۇشياۋزۇ ئارقىلىقلا يەتكۈزەتتۇق.

(5) بىزنىڭ پائالىيەتلىرىمىز

1933 - يىلى يېڭى يىل بايرىمىدىن كېيىن شەرقىي تەرەپتىن شۇم خەۋەرلەر كەلگىلى تۇردى، تۇرپان، پىچانلاردىنمۇ جىددىي خەۋەرلەر كېلىپ تۇردى، 2 - ئاينىڭ 22 - كۈنى بولسا كېرەك، ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ چوڭ كۆۋرۈك، خۇگسەنزۈي ۋە جېڭجۇسەن ئەتراپىغا ھۇجۇم قىلدى. بىر تۈركۈم ھۆكۈمرانلار ئالاقزادە بولۇپ غەم - قايغۇدا قالدى. بىز ئۈچۈن خىزمەت باشلاش پۇرسىتى كەلگەن ئىدى. بىز سوقۇشتا ئۆي - ماكانىدىن ئايرىلىپ، ئاچ - يالىڭاچ يۈرگەن خەلقنى سوقۇشتا ئۆلگەن

ئەمما ھېچكىمنىڭ كارى بولمايۋاتقان ئۆلۈكلەرنى كوزدە تۇتۇپ، ئۆز يۇرتىمىزنى سۆيۈشتە بىر خىل جاۋاپكارلىقىمىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق.

ئۈرۈمچى مۇھاسىرىسى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھوكۇمرانلار كېچە - كۈندۈز دىڭىدەك شەھەر مۇداپىيسى توغرۇلۇق مۇزاكىرىلىشىپ باشقا ئىشلارغا چولىسى تەگمىدى. ئۇ چاغدا ئۈرۈمچىنىڭ تەسىرىدە ئۆي - ماكانسىز، ئاچ - يالىڭاچ قالغان ئەر - ئايال، ياش - قېرىلار ئۆيمۇ - ئۆي يۈرۈپ تىلەمچىلىك قىلاتتى. ئۈرۈمچىدە ئاشلىق مەسىلىسى جىددىيلىشىپ تىلەمچىلەرنىڭ كۈنى ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. چوڭ كوۋرۈك، خۇگسەنزۈي، جىڭجۇسەن ئەتراپىدىكى نەچچە يۈزلىگەن جەسەتلەر ئاپتاپتا قاغجىراپ ياتاتتى، لالما ئىتلار چىشلەپ سورىشەتتى، ئەگەر يەنە بىرىم ئاي ياتىدىغان بولسا چىرىپ - سېسىپ ئۈرۈمچى شەھىرىدىكى، شۇنداقلا يېقىن ئەتراپتىكى ئاھالىلەرنىڭ سالامەتلىكىگە تەسىر يەتكۈزەتتى، شۇڭا بىز مەسلىھەتلىشىپ شەپقەت تەشكىلاتى قۇرۇپ ھاياتلارنى ئۇزۇقلاندۇرۇش، ئۆلۈكلەرنى كۆمۈشكە ئورۇنلاشتۇردۇق.

بىز باشقۇرىدىغان شەپقەت جەمئىيىتى، ھوكۇمرانلارنىڭ ماقۇللىشىغا ئېرىشتى، شۇنداقلا ئۈرۈمچى سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى، ئۇيغۇر سودىگەرلىرى ۋە مەسچىتلەردىكى ئاخۇنۇملارنىڭ قوللاپ - ياردەم بېرىشلىرىگە ئېرىشتى، خەلقنىڭ ئاغرىق - سىلاقلىرىنى داۋالاش ئۈچۈن، كاتولىكلار چىركوسى بىلەن فۇيىنتاڭدىكىدىن تارقاتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلدۇق، ئۇلاردا

بىر قىسىم مۇرىتلىرىنىڭ كۆچى بولغاچقا، خىزمەتنى ئىلگىرى
سۈرۈش ئاسان بولدى. بىز يەنە پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى
دانىيېلنىڭ كىچىكگىرىنىمۇ تەكلىپ قىلدۇق، چۈنكى ئۇ ھەم ئۆز
ئالدىغا بىر سىستېما بولۇپ، قول ئاستىدىكىلەرنى ياردەم قىل-
غۇزاتتى ياكى بىزنىڭ خىزمىتىمىزگە قاتنىشاتتى.
بىز ھەر تەرەپنى ماقۇل قىلىپ، تەشكىللەش ئىشىنى
باشلىۋەتتۇق. ئۇرۇمچى سودىگەرلەر جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى مياۋپېي-
رەن بىلەن ۋۇئەيچېنلار مەسئۇل بولسۇن، دەپ قارار قىلدۇق.
شۇنداق قىلىپ كوپچۇلۇكنىڭ ئىناۋىتىگە ئېرىشتۇق، ئول-
كىنىڭ فىرقىنىڭ دەرۋازىسىغا شەپقەت جەمئىيىتىنىڭ ۋىۋىسكى-
سىنى ئاستۇق، دەجلىس ئېچىپ، خىزمەتكە كىرىشىشنى قارار
قىلدۇق: (1) ئىانە توپلاش، (2) جايلاردىكى جەسەتلەرنى
كۆمۈش؛ (3) نەنگۇەندىكى ئۇيغۇر مەسچىتى چوڭ كۇۋرۇكتىكى
مەسچىت ۋە دۇڭگۇەندىكى دىخانچىلىق تەجرىبە مەيدانلىرىدا
ئوزۇق تارقىتىدىغان بىردىن ئورۇن قۇرۇش؛ (4) گۇمۇدىگە
ئادەم ئېۋەتىپ فۇكاڭ، سانجى، قۇتۇبى قاتارلىق جايلاردا
خەيرى - ساخاۋەت ئۈچۈن نان ياكى جىڭ موما تارقىتىپ،
ئۇرۇمچىگە كېلەلمەيدىغان مۇساپىرلارنى قۇتقۇزۇش؛ (5) ئول-
كىنىڭ ھۆكۈمىتىكە ھەر بىر ناھىيە ھەم جايلاردىكى ئاممىۋى
جەمئىيەتلەرگە مۇساپىرلارنى يىغىش توغرۇلۇق ئۇقتۇرۇش ھەققىدە
پىكىر بېرىش، كوپچۇلۇك بىر ئېغىزدىن مياۋپېيرەن بىلەن ۋۇ-
ئەيچېننى شەپقەت جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى قىلىپ سايلىدى (1)
بەييۈيشىيۇ، چاڭ ×× لەر جەسەتلەرنى كۆمۈشكە مەسئۇل
قىلىندى؛ (2) ۋاڭ جۇچېڭ، دېڭ خۇيلىن، تاۋمىڭيۈي، لى شاۋ

شىيا، ۋاڭ خەيجۇلار ئاش - ئوزۇق باشقۇرۇشقا مەسئۇل قىلىنـ
دى؛ (3) جۇ خەيدۇڭ، گۇڭ بېچېڭ، مىياۋ پېيرۇن لەر، ئىمانە
توپلاشقا مەسئۇل قىلىندى؛ (4) كىچىك گىر، مىسسىيونېر خۇجېت
(ئەنگىلىيىلىك) پاپا شىمبودىن (گېرمانىيىلىك) لەر داۋالاشقا
مەسئۇل قىلىندى؛ (5) لەن يەنشۇ، ماخۇڭشياڭلار چەت
ناھىيىلەردە ساخاۋەت تارقىتىشقا مەسئۇل قىلىندى.

خىزمەت باشلاندى، ئۆلكىلىك فىرقىغە كەلدى - كەتتى
ئادەملەر كۆپەيدى، بىر مۇنچە ئادەملەر ئۆزلىگىدىن كېلىپ
خىزمەتكە قاتناشتى، ئۇنىڭدا سودىگەرلەر، ئىشچىلار، ئوقۇغۇچىلار
ۋە ھۆكۈمەت خادىملىرى بولۇپ خىزمەتنى ناھايىتى قىزغىن ھەم
ئەستايىدىل ئىشلەشتى، بەزىلەر شەخسى ئىشلىرىنى ئېسىدىن
چىقىرىپ تاماق يېيىشنىمۇ ئۇنتۇدى. جەسەتلەرنى كۆمۈش ئەت-
رىتىدىكىلەر قەھرىتان سوغۇققا قارىماي، ئاق قار، كۆك مۇز
دېمەستىن بىر نەچچە سائەتلەپ ئىشلەشتى، سوغۇقتا قول -
پۇتلىرى قاناپ كەتسىمۇ ۋاي دېمەيتتى، ئاش - ئوزۇق تەييار-
لاش جايىدىكى ئادەملەر ئەتىگەندىن كەچكىچە سۇ كۆتۈرۈپ
كۆمۈر توشۇيتتى، ئوت قالاپ، قاچا - قۇچا يىغىشتۇراتتى، پۇل
تارقىتىدىغانلار ئاتلىق، ئېشەكلىك جايلارغا بېرىپ پۇل تارقاتتى.

ئۈرۈمچى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلغان شارائىتتا خىزمىتىمىز
ئوڭۇشلۇق يۈرگۈزۈلدى، ئۈرۈمچى شەھىرى جانلاندى، بەزىلەرمۇ
مۇھاسىرە ۋاقتىدىكى قورقۇنچلىرىنى ئۇنتۇپ قالدى. لېكىن،
بىزنىڭ خىزمەتلىرىمىز كىشىلەرنىڭ رازىلىقىغا مۇيەسسەر بولغان-
لىقىنى كۆرگەن ھۆكۈمرانلار كۆڭلىدە خېلىلا ئازاپلىنىش ھېس
قىلاتتى. بۇخىل ئەھۋالنى بىز جۇرۇيشى ۋە جىن ھۇرېنىنىڭ

5 - ئىنىسى بىلەن بولغان سۆھبەتلىرىمىزدە، ئانچە - مۇنچە سېغىنىۋالاتتۇق. ئەمما كورۇنۇشتە ئۇلار بىزنى ئاغزىدىن چۈشۈر-مەي مەدھىيىلەپ تۇراتتى.

(6) تەشكىللىنىپ ئىلگىرىلەش

بىز خىزمەتتىكى ئوڭۇشلۇقلىرىمىز ئارقىسىدا، دەسلەپكى قەدەمدە ئاممىنى ئىگەللىيەلىدۇق. ھوكۇمەتنىڭ بىرقىسىم ئەمەلدار-لىرىمۇ بىزگە مايىل بولۇشقا باشلىدى. بىز خىزمىتىمىزنى يەنە بىرقەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا قانات يايدۇرۇش ئۈچۈن، مەن بەي يۈيشىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بۇ جەھەتتىكى ئەھۋالاتلارنى گومىنداڭ مەركىزى فىرقىسىغا، نەنجىڭدە تۇرۇشلۇق شىنجاڭ ئىشى باشقۇرۇش ئورۇنىنىڭ باشلىقى جاڭ فېڭجيۈگە ئايرىم ھالدا مەلۇم قىلدۇق. ئاندىن مۇناسىۋەتلىك ئادەملەر بىلەن ئالاقىنى كۈچەيتىپ ئۇلارنى بىرنەچچە گۇرۇپپىغا تەشكىللەپ، بىزنىڭ ھىند-جانگغا كېلىپ خىزمەت قىلىشىمىز يۇرتىمىزدىكى ياش - قېرى، ئاكا - ئۇكا، ئاچا - سىڭىللىرىمىز ئۈچۈن ئىكەنلىگىنى كوپچۈ-لۈكنى جاپا - مۇشەققەتتىن چوقۇم قۇتقۇزىدىغانلىغىمىزنى تەرغىپ قىلماقچى بولدۇق. ھەرقانداق مەسىلە ياكى قىيىنچىلىقلار بولسا، بىزگە ئېيتقىلار، قولىمىزدىن كەلگىنىنى دەرھال بېجىرىمىز، مەسىلە بولسا ، ھەر تەرەپلەپ ھەل قىلىشنىڭ ئىلاجىنى قىلىمىز، چوڭلىرىنى «مەركەز» گە ئىلتىماس قىلىپ چارە ئىزدەشتۇرىمىز دېدۇق. مۇبادا ئېغىز ئارقىلىق دېيىشكە بىئەپ بولسا قەغەز يۈزىدە ئىمزاسىز يازساڭلارمۇ بولىدۇ. پەقەت راس گەپ ۋە راس

ئەھۋال بولسىلا، بىز ھەممىنى قوبۇل قىلىمىز دىدۇق. بۇ قارارىمىزنى ۋۇ ئەيچىن بىلەن مياۋپېيرەنگە خىزمەتنى بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ كۈچەيتىش، ئىشەنچىلىك كىشىلەرنى ئۆزىمىزگە تارتىپ خىزمىتىمىزنىڭ يۈرۈشلۈك بولىشى ئۈچۈن دىگەنىدىلا ئېيتتۇق، ئەسلى مەقسىدىمىزنى دىمىدۇق.

مەن ھەم بەي يۈيشيۈنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى مەقسىدىمىز ئەسلىدە سىياسى پائالىيەت ياكى فىرقە خىزمىتىنى ئىشلەش ئەمەس ئىدى. لېكىن يۇرتىمىزدىكى ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتى، « شەپقەت » جەمىيىتىنى قۇرۇشىمىز بىلەن بەزىلەرنىڭ ھىمايىسىگە مۇيەسسەر بولىشىمىز كېلىچەكتە ھەر قانداق خىزمەت ئۈچۈن دەسمايە بولالايتتى. شۇڭا بەي يۈيشيۇ بىلەن بۇخىل ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىشنى، يۇرتىمىز ئۈچۈن جىقراق پايدىلىق ئىشلار قىلىشنى مۇزاكىرەلەشتۇق. بۇنداق قىلىش يۇرتىمىز ئۈچۈن شۇنىڭدەك ئۆزىمىز ئۈچۈنمۇ تامامەن پايدىلىق ئىدى. بىزنىڭ بۇنداق قىلىشىمىز، شەكسىز ھالدا گومىنداڭنىڭ ۋەۋسكىسىنى پاقىرىتاتتى، ئاكا - ئۇكا جىن لەر كېلىپ بىزنى كورگەن بولسا، ھە بۇ ئۇششاق غالچىلار شىنجاڭدا ئاساس يارىتىپتۇ دىگەن بولاتتى. كوپلىگەن كىشىلەر ئولكىلىك فىرقىغە كېلىپ، بىز بىلەن سوھبەت ئوتكۈزۈپ تۇراتتى، بەزىلەر بىزگە ئۇرۇش خەۋەرلىرىنى سوزلەيتتى، بەزىلەر قۇمۇل ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشتىكى ئوتمۇشىنى سوزلەپ بەرسە، بەزىلەر جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن گەنسۇلۇق يۇرتداشلىرىنى ياكى تۇققانلىرىنى يېنىغا تارتىپ ئورۇنلاشتۇرغان ئەھۋاللارنى سوزلەپ بېرەتتى، بەزىلەر شىنجاڭ قەغەز پۇلىنىڭ قىممىتى چۈشكەنلىكىنى، غەزىنىنىڭ قۇرۇپ قالغانلىقىنى، بەزىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ « قوزغۇلاڭ » چىقار-

غۇسى يوق ئىدى، ئەمما جىن شۇرېننىڭ „ يەرلەرنى ئۆزگەرتىش"
بويرۇغىنىڭ مەجبۇر قىلىشى بىلەن كېلىپ چىققانلىغىنى دەپ
بېرەتتى؛ ھەممە ئادەمدىكى ئورتاق بىر پىكىر شىنجاڭنىڭ ھا-
زىرقى ھوكۇمرانلىرىغا ئىشەنمەيدىغانلىغى ۋە ئۇلاردىن ئۈمىت
ئۈزگەنلىگىدىن ئىبارەت ئىدى. شۇنىڭدەك يىراقتىكى سۇ، ئۇس-
سۇزلۇقنى قاندۇرالماس دىگەندەك « مەركەزنىڭ » بىر تەرەپ
قىلىشىدىن كورە بىزنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىمىزنى ئۈمىت قىلاتتى.

(7) زىددىيەتنىڭ باشلىنىشى

جىن شۇرېننىڭ ئۆلكىلىك فىرقىنى قۇرۇپ بىزنى كورسۇ-
تۇشتىكى ئەسلى مەقسىدى، پەقەت بىز شىنجاڭغا يېتىپ كەلگەندىن
كېيىن، ئۆلكىلىك فىرقىگە ئورۇنلۇشۇپ ئەتىمدىن كەچكىچە ئۇلار-
نىڭ زىياپەتلىرىگە قاتنىشىپ، ئېيىغا بىر نەچچە يۈزسەر ياكى
ئۇنىڭدىنمۇ جىقراق پۇلنى ئېلىپ، چوڭ يەپ چوڭ ئىچىپ ھېچ-
قانداق ئىش بىلەن كارىمىز بولماي، ئاتالمىش „ نازىرلار ،
ھەيئەتلەر "، „ دارىنلارنىڭ ياموللىرىغا " قاتراپ ئوينىاپ -
تاماشا قىلساق، „ فىرقە دارىنلىرى " دىگەن ئەلپازىمىزنى كور-
سۇتۇپ ئۇلارغا يانتاياق بولۇپ. زورۇر تاپقاندا ئۇلار ئۈچۈن
چوقان سېلىپ قول - چوماق بولۇپ بەرسەك، ھەتتا پۇخرانى
بېسىپ، پالاقشىپ يۇگۇرۇپ، ئۇلارنى قوغداپ ئىگىز پەشتاقتا
چىقىرىپ قويساق، ھالاۋەتنى ئۇلار كورسە بولماقچى ئىدى
بىراق شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتى تۇپەيلى بىزنى ئۇلار
بىلەن ئەكسىنچە يولدا مېڭىپ، گومىنداڭ ئۈچۈن چوقان سېلىپ

ئۇلار ئۈچۈن يول ماڭماسلىقىمىزنى كەلتۈرۈپ چىقاردى، شۇڭا ئۇلار بىزدىن ئۈمىت ئۈزۈپلا قالماستىن، بەلكى ئاستا - ئاستا بىزدىن ئېھتىيات قىلىشقا باشلىدى. ئەمما ئىلگىرىلەشلەر، ھەم شۇچاغدىكى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشلىرى، بىز ئىككى تەرەپ-نىڭ زىددىيىتىنى كۈن ساناپ كەسكىنلەشتۈرۈۋەتتى.

بىر كۈنى كېچىسى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەتتە ئىشلەي-دىغان مېنىڭ 4 - ئىنىم ئالدىراش كېلىپ ماڭا: جىن شۇرېن پۈتۈن ئۆلكىنىڭ ۋىلايەت ناھىيىلىرى ھەم شىنجاڭ چېگراسىغا يېقىن 5 كونسۇلخانىغا ئۇقتۇرۇش قىلىپ، سىلەرنى « مەركەز » ئېۋەتىپتۇ. جاڭفېڭجيۇ بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئىكەن، جايلار قالايمىقانلىشىۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، ئۇلار كېلىپ تەتۈر ھەركەت-لەردە بولدى، بولاردىن قاتتىق ئېھتىيات قىلىش كېرەك دەپ مەخپى بۇيرۇق چۈشۈرگەنلىكىنى كوردۇم دېدى. بۇ خەۋەرنى ئاڭ-لىغاندىن كېيىن، كۆلگىمىز كەلدى، ئەمما بىزمۇ ئالدىنى ئالمىساق بولمايتتى. ھەممىدىن ئاۋال مەن ئۆزەمنىڭ خاتىرىلىرىمنى تەكشۈردۇم. ھەر كۈنلۈك خاتىرە قىلغانلىرىمنىڭ تولىسىغا جىن شۇرېنغا نارازىلىق بىلدۈرۈش كەيپىياتى سىڭگەن ئىدى. شۇڭا ئېھتىيات قىلىپ خاتىرىنى كويدۈرۈۋەتتىم. لېكىن خىزمىتىمىزنى ئاۋالقىدەك، بەلكى تېخىمۇ كۈچەۋرەك يۈرگۈزدۇق، بۇ ئىشنىڭ سەۋەپلىرىنى كىيىنرەك بىلسەك، جىن شۇرېن نەنجىڭدىكى شىن-جاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىغا ئورۇنباسار باشلىق قىلىپ ئېۋەتكەن ۋاڭ رۇيى، جىن شۇرېنغا تېلېگىراممىا يوللاپ بىزگە دىققەت قىلىشنى تاپىلىغان ئىكەن. شۇڭا جىن شۇرېن ھېچبىر ئويلاپ كورمەستىنلا، ھەممە يەرگە ئومۇمىيۈزلۈك مەخپى بۇيرۇق ئېۋەتكەن. ئىكەن. ۋاڭ رۇيى بىر تومتۇۋاق زەھەرلىك ئەسكى ئادەم ئىدى.

نەنچەڭگە بارغاندىن كېيىن، چاڭ فېڭجيۇ ئۇستىدىن ھۇجۇم يۈرگۈزۈپ ئىش باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىقى بولۇشقا ئۇرۇنغان. ئۇ بىزنى شىنجاڭ خەلقىنىڭ پاكى جىن شۇرېننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ كېتىدۇ دەپ قورقۇپ مۇشۇ چارىنى تاپقان. بىز بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېننىڭ قۇدىسى جۇرۇيشىگە: ساخاۋەت جەمئىيىتىمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى، بىز بۇنى ئاخىرلاشتۇرساق دەيمىز دەپ ئېيتتۇق. ھېلىمگەر جۇرۇيشى قاقاخلاپ كۈلۈپ كېتىپ: ۋاي ئۇكۇلۇرۇم، سىلەر بىر ئوبدان ئىشلەۋاتىسىلەر، راسا ئىشلەيدىغان ۋاقىتىڭلاردا نېمىشكە يىغىشتۇرىمىز دەيسىلەر؟ سىلەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۈچۈن خېلى ئىشلارنى ئىشلەپ بەردىڭلار، دۇكاننى يىغىشتۇرىمىز دېسەڭلەر جىن جۇشىمۇ ماقۇل بولماسمىكىن؟ دېدى. ئاخىرى بىز جىن شۇرېننىڭ 5 - ئىنىسىنى چېكىپ كۆرسەك، ئۇ ھەم ئىشنى توختۇتۇپ قويۇشىمىزغا قوشۇلمىدى. ئۇلارنىڭ بۇ پوزىتسىيىسى راستىمۇ، يالغانمۇ ئويلىنىشىمىزغا ئەرزىيتتى. بىزمۇ كورۇنۇشتە ئىشلىگىمىز يوق دېگىنىمىز بىلەن دىلىمىزدا بۇ خىزمەتنى زادى بوش تۇتمىدۇق، بىزنىڭ تونۇشىمىزچە بۇ بىر كۈرەشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. گەرچە، بىز شىنجاڭغا كېلىشتە چىن لىفۇ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلمىۋاتقانلار بىلەن يېرىكلىشىپ قالماڭلار، دەپ تاپىلىغان بولسىمۇ بىراق بىز ۋالڭرۇيىگە باش ئەگمەسلىكىمىز كېرەك، جىن شۇرېنغىمۇ ئىككىلىسىپ كەتمەسلىكىمىز كېرەك دەپ ئويلاپ ھۇجۇمنىڭ نىشانەسىنى ۋاڭ رۇيى تومتۇۋاقىقا قاراتتۇق. بۇنداق قىلىش جىن شۇرېنغا زەربە بەرگەنلىكىمىز بولاتتى. چاڭ فېڭجيۇنىڭ مىجەزى ئىتتىك ئادەم ئىكەنلىكىنى ۋالڭرۇيىگە ھەرگىز بوش كەلمەيدىغان-

لىغىنى بىلەتتۇق. شۇڭا بىز ۋالقرۇيىنى چىقىپ خەت ئېۋەتتۇق. كېيىن بىلىشىمىزچە ۋالقرۇيى خېلى دەككە يەپتۇ، دەل شۇ ۋاقىتلاردا ئەتراپتىكى سوقۇش يەنىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى. جىن شۇرېن ھەممىگە تەڭ كېلىش ئۈچۈن «شىنجاڭدا باندىتلارنى تازىلاش قوماندانلىقى» ناملىق يېڭى ھىلىنى تاپتى ھەم ئۇنى قۇرۇپ قارمىقىدا 8 باشقارما قۇردى. ئۇ بىردىنلا ماڭا سىياسى بولۇمنىڭ مۇدىرى بولىسەن دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. بىز ئۇنىڭ ھىلە ئىشلىتىپ باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرمەكچى بولىۋاتقانلىقىنى بىلەتتۇق. مەن جىن شۇرېننىڭ ئۆزىگىلا بۇ ئىشنى قىلالمايمەن دېدىم.

جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ «قىرغىنچىلىق قىلىچىدىن» ئىبارەت «شىنجاڭدا باندىتلارنى تازىلاش قوماندانلىقى»غا تەييارلىق كۆرۈۋاتقان چاغدا، جاي - جايلاردىكى تەرىقچىلىق توغرىسىدا خەۋەرلەر ئۈزلۈكسىز كېلىپ ئۈرۈمچىدىكىلەرنىڭ كۆڭلىنى يەنە پاراكەندە قىلدى. پۈتۈن شەھەرنى يەنە ئېغىر كەيپىيات قاپلاپ كەتتى.

(8) «چوڭ ئۆزگىرىش» ۋە بىزنىڭ خىزمىتىمىزنىڭ يېڭى يۆنىلىشى

جىن شۇرېن ئىمكان قەدەر شىنجاڭ خەلقىگە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ شىنجاڭ خەلقىنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرەتتى. جىن شۇرېننىڭ ھوكۇمران گۇرۇھى ئىچكى قىسمىدا ئۇلارنىڭ ئېيتقىنىدەك ئىتتىپاق ئەمەس بەلكى ئۆچمەنلىك بىلەن تولۇپ تاشقان ئىدى؛ ئۇلار ھەر چاغدىكى ۋەزىيەتكە ھەرزامان چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرۈش

ياكى قولىنىڭ ئۈچىدا ئىشلەپ قۇيۇشتەك پوزىتسىيە قوللانغان ئىدى.

- ئۈرۈمچى شەھەردىكى ئادەملەر مۇنداق مۇرەككەپ ۋەزىيەتلىك ئەھۋالدا تۇرغان پەيتتە «چوڭ ئۆزگىرىش» يېتىپ كەلدى، 12 - ئاپرېل كۈنى جىن شۇرېن تەختتىن چۈشۈپ قوغلاندى بولدى. ئۇنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن 4 يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلاشتى. بۇ، شىنجاڭدىكى «12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشى» ئىدى.

جىن شۇرېننىڭ قوغلاندى بولۇشى بىلەن، شەھەرنىڭ ئىچى تېشىدا بىر كېچە - كۈندۈز ئۇرۇش بولدى.

«12 - ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشنىڭ 3 - كۈنى ئۆلكىلىك فىرقىدە ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەتلىرى بىلەن ھەر مىللەت بىرلەشمە ئۇيۇشمىسىنىڭ قوشما مەجلىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت قۇرۇلدى. جىن شۇرېننىڭ كونا ھۆكۈمىتى ئاخىرلاشقانلىقى بۇندىن كېيىن يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ بارلىق تەدبىرلىرى ئەمەلگە قويۇلىدىغانلىقى جاكالاندى. مەجلىستە ليۇ ۋېنلۇڭ ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى، جۇرىشى، لى چى، يەن يۇيشەن، تۇۋېنپى، چېن جىشەن، تاۋمىڭيۈي، گۇڭ بېيچېڭ، ۋۇ ئەيچېن، خۇسەيىن باي، كىچىكگىر، تۇرسۇن. بابا، لەن يەنشۇ قاتارلىق 36 ئادەم ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەتلىرى دەپ تونۇلدى. ۋاقىتلىق دۇبەن جىن رۇگېچېڭ (شەرقىي شىمال پىدائىي قىسىملار لۈيجاڭى) ئىستىپا بېرىپ باش قوماندان شىڭ شىسەينى دۇبەنلىككە ھەممەيلەن بىر ئېغىزدىن سايلاپ چىقتى. لى شياۋتيەن شۇ مەيداندىلا مەن ئالدىن تۈزۈپ چىققان يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسىنى ئوقۇپ بەردى. بۇ پروگراممىنى شۇ كۈنى يىغىن ئېچىلىشتىن ئاۋال تۈزۈپ چىققان ئىدىم؛ 10 ماددىلىق پروگراممىدا تو-

ۋەندىكى 4 نۇقتا ئالاھىدە تەكىتلەنگەن: (1) شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرى سىياسى، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ـ مائارىپ جەھەتتە باراۋەر بولۇش؛ (2) خەلقتە ئۇيۇشۇش، يىغىن ئېچىش، مەتبۇئات ۋە سۆز ئەركىنلىكى بولۇش؛ (3) جىن شۇرېن دەۋرىدىكى خەلققە ئىشلىتىلگەن قانۇنسىز ۋە ئىنسانپەرۋەرلىككە خىلاپ بولغان تەدبىرلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش؛ (4) دېخانلارغا ئاكتىپ ياردەم قىلىپ يېزا، قىشلاق ئىگىلىكىنى تولۇقلاش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاشتىن ئىبارەت.

(9) جىن شۇرېننىڭ قاماققا ئېلىنىشى

1930 ـ يىلى ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى، فىرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ تەھلىكىسى ۋە ئازدۇرۇشى بىلەن نەنجىڭدە جۇڭگو ـ فىرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەشكىل قىلىپ، شىمالىي جۇڭگودىكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا كىرىپ، فىرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشتەك قارا نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولدى. فىرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ مۇددىئاسى شىنجاڭ ئەمەسلىكى ئېنىق. لېكىن گومىنداڭ نومۇسسىزلىرىنىڭ سۇيىقەستى شىنجاڭدا ئىدى. جۇڭگو ـ فىرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى تەشكىل قىلىنىپ تېخى يولغا چىقماستا، چوڭ خائىن چۇمىنيى شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورنىنىڭ باشلىقى جاڭفېڭجيۇغا: فىرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئوەملەپ ماڭدۇرغان ماشىنىسى مەزمۇت ھەم چىدامىلىق، باياۋان ـ قۇملۇقلاردا مېڭىشقا مۇۋاپىق، سۈيىۋەن، نىڭشيا، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەرنىڭ ھەممىسىدە ئىشلىتىشكە بولسىمۇ، لېكىن ئەڭ غايىۋى جايى شى-

جاڭ دىگەن سۆزنى قىلغان ئىدى. فرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ مۇددىئاسى ئۇمىلەپ ماگدىرىغان ماشىنىنى ئىشقا سېلىشتا ئەمەس ئىدى. ئەمما ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سۆيىقەستىمۇ فرانسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئومۇلەپ ماگدىرىغان ماشىنىسىنى ئىشقا سېلىشقا ياخشىچاق بولۇشى ئۈچۈنلا ئەمەس ئىدى. جۇڭگو فرانسىيە ئىلمىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى شىنجاڭغا كەلگەندە جىن شۇرېن ئۇلارنى قارشى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار شىنجاڭدا ئويلاپ كەلگەن مەخسەتلىرىگە تامامەن يېتەلىگىنى يوق. چوڭ خائىن ۋاڭ جىڭۋېي بىلەن چۈمنىيلەرنىڭ جىن شۇرېندىن ئالغان ئەمەلىي مەنپەئەتلىرى، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى چىش تىرنىغىچە نەپرەت بىلدۈرىدىغان جياڭ جېيشىنىڭ كۆرگەن مەنپەئەتىدەك جىق بولالمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جىن شۇرېن تەختتىن چۈشۈپ قوغلاندى قاتاردا نەنجىڭگە بارغاندىن كېيىن چوڭ خائىن ۋاڭ جىڭۋېي ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئەيسا بەگ قاتارلىقلارنى كۈشكۈرتۈش ئارقىلىق جىن شۇرېن ئۈستىدىن ئادەم ئۆلتۈردى، گوت قويدى، شىنجاڭ خەلقىنى ئەزدى دەپ ئەرز قىلدۇردى. نەتىجىدە جىن شۇرېن قاماققا ئېلىندى.

جىن شۇرېن دەۋرىدە گومىنداڭ شۇنچە ھەركەتلەرنى قىلىپ ئارزۇ مەخسەتلىرىگە يېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن يول ئېچىۋالغان ئىدى. يەنى گومىنداڭ سىياسىتىنى تەرغىپ قىلغۇچى بىزدەك ئۇششاق غالچىلار، شىنجاڭدىكى بەزى ئادەملەرنىڭ بىزگە نىسبەتەن «ياخشى تەسىرات» ئېلىشتەك ئىلتىپاتىغا ئېرىشەلىدۇق. بۇ ئىلتىپات، بىزگە ئىلھام بولدى. «يۇرتىمىز» ئۈچۈن جىقراق «تىرىدان ئىشلار»نى قىلىشاق دەيدىغان مەھەللىۋى كوزقاراشتىكى جاۋابكارلىق ھېسسىياتىدا بولدۇق، يەنە دىمو

تەرەپتىن كىلەچەكتە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خەلقىنى ئېزىپ - ئې-
كسپىلاتاتسىيە قىلىشى ئۈچۈن پايدىلىق بىر ھەرىكەت - شارائىت
پەيدا قىلالماقچى بولدۇق .

شىڭ شىسەي دەۋرى

گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركەتلىرى ، جىن شۇرېن دەۋ-
رىدە پەقەت بىر باشلىنىش ئىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭدا
شىڭ شىسەي، جۇشياۋلىياڭ ، ۋۇجۇڭشىن ۋە جاڭجىجۇڭلەر ھو-
كۇمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە گومىنداڭ ئوخشاش بولمىغان
باھانىلار ، ئۇسۇللار ئارقىلىق، سىياسى ، ئىقتىسادىي ، مەدەنى -
مائارىپ ۋە قىرقە خىزمەتلىرى جەھەتتە ھەركەت يۈرگۈزۈپ شىن-
جاڭغا ۋە شىنجاڭ خەلقىغە زىيان - زەخمەتلەرنى يەتكۈزدى ،
تارىختا كۆرۈلمىگەن ھادىسىلەرنى كەلتۈرۈپ چىقاردى . بۇ-گو-
مىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۈمىتىنىڭ ھوكۈمرانلىق سىياسىتىگە باغ-
لىق ، ۋۇجۇڭشىن دەۋرىدە ئەھۋال ھەممىدىن ئېغىر بولدى . خىز-
مەت مۇناسىۋىتى يۈزىسىدىن ، مەن ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھوكۇ-
مىتىنىڭ بەزى ئەرباپلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇردۇم، شۇڭا بە-
زى بىر ئەھۋاللاردىن خەۋىرىم بار . تولاراق شىڭ شىسەي ھا-
كىمىيەت بېشىغا چىققان دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ئەھۋاللار ئۈستى-
دە توۋەندىكىچە توختۇلىمەن :

(1) كۆرۈنۈشتە ھال سوراپ، يەر ئاستىدا ھاكىمىيەت تالىشىش

شىنجاڭدا 1931 - يىلىدىن باشلاپ «قۇمۇل ۋەقەسى» پەيدا بولغاندىن بۇيان، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گەرچە شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ مەلۇماتىنى ۋە گەنسۇ، قورچاق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا كىرگەنلىكى ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى ئالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار بۇ يەردە بولىۋاتقان ئېغىر ئەھۋاللارنى نەزەرگە ئالمىدى. 1933 - يىلى شىنجاڭدا «12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» بولدى. جىن شۇرېن تەختتىن چۈشتى، گومىنداڭ دائىرىلىرى ئىشنىڭ تېخىمۇ ئۇلغىيىپ كېتىشىدىن قورقۇپ ئالدىراپ - تېنەپ ناھايىتى كەڭ دائىرىلىك ھال سوراش ئۆمىكى تەيىنلىدى.

شىنجاڭدىكى «12 - ئاپرېل سىياسىي ئۆزگىرىشى» نىڭ خەۋىرى نەنجىڭگە يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئەكسىيەتچى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تاقابىل تۇرۇش سىياسىتى ئۈستىدە مۇزاكىرە يۈرگۈزۈپ بەزىلەر ئادەم تەيىنلەپ ھەربىي كۈچ بىلەن بېسىقتۇرايلى دېسە، بەزىلەر ھال سورايلى دېدى، بەزىلەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى قايتىدىن تەشكىللەپ ئادەم تەيىنلىگەندىن كېيىن ئەھۋالغا قاراپ ئىش قىلايلى دېيىشتى، ئەڭ ئاخىرىدا ھال سوراش قارارىغا كەلدى. جاڭ فېڭجيۈننىڭ كېيىنكى چاغلاردا ماڭا دېيىشىچە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى، بۇ بىر پارچە سېمىز گۆشنى قولدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن، شىنجاڭ خەلقىگە يالغاندىن شەپقەت قىلماقچى بولۇپ بۇ جاي بەك خا-

ۋەيران بولدى. خەلق سەرگەردانلىقتا، قىرغىنچىلىقتا ئۆچۈردى دېگەندەك گەپلەر بىلەن، قورچاق مەنزۇرى پالاتا شىنجاڭ خەلقىگە مۇراجەتنامە دېگەن نەرسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ «مەركىزى ھۆكۈمەت» نىڭ شىنجاڭغا نەقەدەر كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى شىنجاڭ خەلقىگە غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىنى، چۈنكى يول ئارىلىقى يىراق بولغانلىقتىن، ئۆتكەندىكى ئىشلارنى ۋاقتىدا مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلالماي، «مەركەز» يىغىشتۇرالمايدىغان دەرىجىگە يەتكۈزۈپ قويدۇق دېيىلگەن. شۇنىڭ بىلەن خەلقنى تېنچلاندۇرۇپ، جايلارنى خاتىرجەم قىلىش، ئۈچۈن شىنجاڭغا ھال سوراش ئۆمىكى ئەۋەتتى.

ھال سوراش ئۆمىكىنىڭ باشلىقى خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىن مەقسىتى، كورۇنۇشتە تەشۋىقات ھال سوراش بولغىنى بىلەن، ئەسلى غەرىزى شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى قولغا كىرگۈزۈش ئىدى. ئۇنىڭ باشچىلىقىدىكى كەڭ دائىرىلىك تەشۋىقات - ھال سوراش ئۆمىكى فىرقە خىزمىتى، ئىچكى ئىشلار ھەربىي ئىشلار، مائارىپ، دىن نەقلىيات - قاتناش قاتارلىق «ئەرباپلار» نىڭ ھەممىسىنى سەپلىۋېلىپ، شىنجاڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت زۆرۈر تېپىلغاندا، بويرۇق ئارقىلىق خۇاڭمۇسۇڭنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى، قوشۇمچە چېگرا مۇداپىيە دۇبەنى دەپ جاكالايدۇ دەپ ئويلايتتى.

جاڭفىڭجيۇنىڭ ئېيتىشىچە: خۇاڭمۇسۇڭنى شىنجاڭغا تەشۋىقات - ھال سوراش ئەرباپى قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن ئۇ ھەدەپ كەينىگە تارتىپ شىنجاڭغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىغان. ئامالسىز بارماقچى بولغان بولسىمۇ ئۆلۈمدىن قورقىد-

غان خۇاڭمۇسۇڭ، ئاۋال ياڭبىڭلى، ئەيسالارنى تىلىك - تەكلاشقا ئېيۋەتىپ ئۆزى لەنجۇدا خەۋەر كۈتكەن.

تاۋمىڭيۈي ئىككىمىز 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا، ئايروپىلان بىلەن نەنجىڭگە بېرىپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىگە شىنجاڭ ئەھۋالىدىن دوكلات قىلماقچى بولدۇق. لەنجۇدىن ئۆتۈشىمىزدە، لەنجۇدىكى تېنچلاندۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى دېڭباۋسەننىڭ ئۆيىدە خۇاڭمۇسۇڭ بىلەن كورۈشتۇق، مەسلىھەت بويىچە تاۋمىڭيۈي خۇاڭمۇسۇڭ بىلەن شىنجاڭغا يانماقچى بولدى. مەن نەنجىڭگە بېرىپ، جىياڭجېشى ھەم ۋاڭجىڭۋېيگە دوكلات بەرمەكچى بولدۇم. مەن نەنچاڭغا بېرىپ جىياڭجېشى بىلەن كورۈشتۈم. شىنجاڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتىمغا ئانچە ئەھمىيەت بەرمەستىن، ھەدەپ خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئەھۋالى قانداق، شىڭشىسەي قانداق دۈبەن ئىكەن؟ دەپ سورايتتى. ئۇ خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا بارغاندىن كېيىنكى بارلىق پائالىيەتلىرىگە كۆڭۈل بولەتتى. يەرلىك ئەھۋاللارغا، شىڭشىسەي، لىيۇ ۋېنلۇڭلارنىڭ ئولكىلىك ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتتىكى بىر تۈركۈم ئادەملەر ۋە ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق قىلمىش - ئەتمىشلىرىگە ئېتىۋار قىلمايتتى. خۇاڭمۇسۇڭ شىڭشىسەيگە ئۆز قەلىمى بىلەن ئىككى پارچە خەت يېزىپ لىپاپىنى ئۆزى پەملىدى. ئۇ ماڭا نەنجىڭگە بېرىپ ۋاڭجىڭۋېي بىلەن كورۈشكەندىن كېيىن دەرھال شىنجاڭغا قايتىپ كېتىشىمنى بۇيرۇدى. ۋە شىڭشىسەيگە خۇاڭمۇسۇڭنىڭ يول-يورۇقلىرىغا ئوبدان قولاق سېلىپ، باشقىچە ھەركەتلەردە بولماسلىقى لازىملىقىنى يەتكۈزۈپ قويۇشۇمنى تاپىلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئىشلىرىنى چاپسانراق تۈگەتسۇن، بۇ

جەريانىدا، مەن بىلەن مۇناسىۋەتلىشىپ تۇرسۇن دېدى. مەن ئەنجىڭگە بېرىپ ۋاڭجىڭۋېي بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇ ئۆستى-ئۆستىلەپ قانداق قىلىش كېرەك؟ دەپ سورىدى. قىلغان سۆز-لىرىنىڭ ئۇرانىدىن خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭ ئىشلىرىنى باشقۇرسا، مەسىلە چىقامدۇ يوق دېگەن مەنا چىقىپ تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ-غا «مەركەز» نىڭ كاتتا ئادەملىرى ئۇ يەردە ئىش بېجىرىدىغان بولسا ياخشى بولىدۇ. شىڭشىسەي بۇرۇن مەسلىھەتچى بولغان ۋاقىتلاردا خۇاڭنىڭ قول ئاستىدا خىزمەت قىلغان، مېنىڭچە مە-سىلە چىقمايدۇ دەپ جاۋاپ بەردىم. بۇ جاۋابىمغا ئۇ بەك خوش بولدى. مەنمۇ ئۇنىڭ مەخسىدى نېمە ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم. چوڭ خائىن چۆمنىيى شۇ چاغلاردا قورچاق مەمۇرى پالاتاسىنىڭ باش كاتىۋى ئىدى. ئۇ مېنى بىر - ئىككى قېتىم ئىزدىدى. ئۇنىڭ مەخسىدىمۇ خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭغا باشلىق بولامدۇ - يوق دېگەننى تىڭ - تىڭلاش ئىدى. ئۇ، يەنە ماڭا شىنجاڭدىكى ۋاقىت-لىق ھۆكۈمەت ئەرباپلىرى خۇاڭنى ئوبدان ھىمايە قىلسۇن دەپ تاپىلىدى. شىنجاڭدىكىلەر ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولسا، ئۇ-لارنىڭ ئىستىقبالىغا پايدىلىق دېدى.

خۇاڭمۇسۇڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن تاۋمىڭيۈي، لى شاۋتيەن، چېن جۇڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ھىمايىسى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت جۇشىسى ليۇۋېنلۇڭنىڭ ئىتائەتچانلىقى، ئەيسابەگ، گاۋچاڭجۇ، ياڭبىڭلى لەرنىڭ ھەر تەرەپلىمە تىل بىرىكتۈرۈ-شى ئارقىسىدا شىڭشىسەي ھەقىقەتەن يېتىم ھالەتكە چۈشۈپ قالغان ئىدى. ھەمدە «12 - ئاپرېل» ئۆزگىرىشىنىڭ ئارقا كۆرۈ-نىشى ۋە شىڭشىسەينىڭ سۇيىقەستىنى ئاشكارلاپ قويغان ئىدى. شىڭشىسەي ئۆز مەنپەتىنى قوغداپ، ئورنىنى مۇستەھكەملەش

ئۈچۈن تاۋمىڭيۇي، لى شاۋتيەن، چېن جۇگلارنى ئولتۇرۇپ خۇاڭ مۇسۇڭنى نەزەر بەنت قىلدى. نەنجىڭ بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ جان قايغۇسىدا قالدى.

(2) شىڭشىسەيگە ۋەزىپە تەيىنلەپ خۇاڭ مۇسۇڭنى قۇتقۇزۇۋېلىش

شىڭشىسەي تاۋمىڭيۇي قاتارلىق ئۈچ كىشىنى ئولتۇرگەندىن كېيىن لىيۇۋېنلۇڭ نامىدىن ۋە ھەر مىللەت ئويۇشمىلىرىنىڭ نامىدىن نەنجىڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە تاۋ، لى، چېن قاتارلىقلار يولدىن چەتتە دېپ دوكلات ئېۋەتتى ھەمدە جاڭ فىڭجيۇ بىلەن ماڭا: گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش قىلدى. بىزنىڭ چەتتىن ئاڭلىغانلىرىمىزغا قارىغاندا خۇاڭ مۇسۇڭ نەزەر بەنت قىلىنغان؛ لىيۇۋېنلۇڭمۇ قورقۇنچ ئاستىدا قالغان؛ ۋاقىتلىق ھوكۇمەت خادىملىرى ۋە ھەر قايسى ئويۇشمىلارمۇ خاتىرجەم بولالمىغان. بۇ چاغدا شىنجاڭ تەرەپتىن مەركەزگە كورسۇتۇلگەن ئولكە ھوكومەت ئەزالىرى، نازىرلىرى ۋە شىڭشىسەينى دوبەن قىلىش، لىيۇۋېنلۇڭنى ئولكە رەئىسى قىلىش ئىسىملىكلىرى تېخى ئېلان قىلىنمىغان ئىدى. مەركەز خۇاڭ مۇسۇڭنىڭ نەزەر بەنت قىلىنغانلىقىدىن خېلى ئەنسىرىدى. بۇ پۇرسەتتە بىز ۋاڭ جىڭۋېي، جىياڭ جيېشىلەر بىلەن كورۇشۇپ، خىزمەتكە تەيىنلەنگەن ئىسىملىكلەرنى تېزراق ئېلان قىلىپ خۇاڭ مۇسۇڭنى ساقلاپ قېلىش توغرىسىدا پىكىر قىلدۇق. خۇاڭنىڭ بىخەتەرلىكى ئۈچۈن جىياڭ جيې-

شى، ۋاڭ جىڭۋېيغا تېلېگرام ئېۋەتتى. ۋاڭ جىڭۋېي مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، شىڭ شىسەيگە خۇاڭ مۇسۇڭغا ھېچ قانداق زىيانكەشلىك قىلىپ قويماسلىق توغرىسىدا تېلېگرام ئېۋەتىشىمنى ھاۋالە قىلدى. يەنى مېنى ئايروپىلان بىلەن بېرىپ قۇتقۇزۇپ كېلىشكە بويرىدى. شىڭ شىسەي، تاۋ مىڭيۈي، لى شاۋتيەن، چېن جۇڭ دەك ئەڭ يېقىن ئادەملىرىدىگە قاتىل قولىنى سونغان يەردە ماڭا ھېچ قانداق كاپالەت يوق ئىدى. مەن بۇ تەرەپنى ئويلاپ ئەسلىدە شىڭ شىسەينى شىنجاڭغا تونۇشتۇرغان پېڭ شاۋتيەن بىلەن بىللە بېرىش قارارىغا كەلدىم.

شىڭ شىسەي بىزنىڭ ئېۋەتكەن تېلېگراممىلارغا قاراپ خۇاڭ مۇسۇڭنى نەزەربەندتىن بوشاتتى. ئەمما بىر مەزگىل ئۇنى قويۇۋەتكىنى يوق. ۋاڭ جىڭۋېي خۇاڭنىڭ ئەركىنلىككە چىققانلىقىنى ئاڭلاپ بىزنى شىنجاڭغا بېرىڭلار دەپ ھەيدەكچىلىك قىلمىدى. مەنمۇ خوش بولدۇم. ئاز كۈن ئۆتمەي نەنجىڭ ھۆكۈمىتى شىڭ شىسەينى دۇبەن، لىيۇ ۋېنلۇڭنى ئۆلكە رەئىسى دەپ ئېلان قىلدى. خۇاڭ مۇسۇڭمۇ شىنجاڭدا قىلماقچى بولغان ھەممە ئىشلىرىدىن ۋاز كېچىپ ئامال قىلىپ ئۆزىنى يولۋاسنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى ئويلاندى. ئۇنىڭ بىلەن شىنجاڭغا بىللە بارغان مەسلىھەتچىلەرمۇ شۇنداق ھېسياتتا بولدى. مەركەز شىڭ شىسەينى دۇبەن دەپ ئېلان قىلغان بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۇلار جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ شىنجاڭدىن قايتىپ كېلىۋالدى.

(3) جاڭ پېيۇەن ماجۇڭيىڭغا ياردەم قىلىپ شىڭشىسەي بىلەن لىيۇۋېيلاۇگىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنۇش

خۇاڭ مۇسۇڭ نەنجىڭگە قايتقاندىن كېيىن مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا ئۆزىنىڭ بۇ قېتىم شىنجاڭغا ھال سوراش ئۈچۈن بېرىپ ۋەزىپىنى ئورۇنلىيالمىغانلىقىنىڭ سەۋەپلىرىنى ئېيتقان بولسىمۇ نەزەر بەنت بولۇپ قالغان ئەھۋالنى ئېيتمىدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى بوشاشتۇرۇپ قويماسلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. خۇاڭ مۇسۇڭ قاتارلىقلارنىڭ شەرمەندە بولغانلىقىنى، نەنجىڭدىكى ھەممە ئادەم بىلەتتى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭمۇ تامغا ئۇسۇپ تۇمشۇغىنى يېرىۋالغانلىقىنىمۇ بىلەتتى. ئەمما مۇخبىرلار يەنىلا ئۇلارنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلىپ پەدەزلەپ ئاخبارات تارقاتتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭ مەسىلىسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا مەغلۇبىيەتكە تەن بەرمىدى. يەنىلا قول سېلىشنى ئويلايتتى. بەزەنلەر شىڭشىسەيگە ياردەملىشىپ «تىنچلاندۇرۇش» باھانىسى بىلەن شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ، شىڭشىسەينى جايلىۋېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. ئەمما شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈش ئۇنداق ئوڭاي ئىش ئەمەس ئىدى. بەزەنلەر شىنجاڭدىكى خوجانىياز ھاجى ماجۇڭيىڭ ۋە ئىلىدىكى جاڭ پېيۈەنلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، شىڭشىسەينى ئوتتۇرىغا قىسىپ يوقۇتىۋېتىش، زۆرۈر تېپىلغاندا مەركەز قورال بىلەن تەمىنلەش، بۇ ئارقى-

لىق جۇڭگياڭ ئۆز مەنپەئەتىنى قولغا كەلتۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەكشۈرۈش نامى بىلەن لۇۋپىڭگەلنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى.

لۇۋپىڭگەن كەتكەندىن كېيىن ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەكىلى ۋۇيىڭچى نەنجىڭگە كېلىپ ھەركەتلەندى. ۋاڭ جىڭۋېي ئۇنىڭ بىلەن كۆپ قېتىم كۆرۈشتى. سىبىرىيە يولى بىلەن كەلگەن جاڭ پېيۈەننىڭ ۋەكىلى چېن زىجۇاڭمۇ نەنجىڭگە كېلىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىنىڭ ھەر قايسى باشلىقلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ھەركەت قىلدى. لۇۋپىڭگەن ئۈرۈمچىگە بارغاندىن كېيىن ئامال قىلىپ جاڭ پېيۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭنى ۋە ئۇيغۇر قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ شېڭ شىسەينى ئوتتۇرىدىن كۆتۈرۈۋېتىشنى ئاساسىي مەقسەت قىلدى. ئەمما شېڭ شىسەي ئۇنىڭ ھىيلىسىنى سېزىۋېلىپ كۆرۈنۈشتە لۇۋپىڭگەن بىلەن كارى بولمىغاندەك قىلىپ، يوشۇرۇن ھالدا خوجانىيازھاجىنى ئۆزىگە تارتىپ ماجۇڭيىڭنى يېتىم ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا چېن دېلى، چاڭ يۈگلولارنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسى ئارقىلىق، سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ياردەم بېرىپ قوللىشىنى، ئەسكەر كىرگۈزۈپ جاڭ پېيۈەننى يۈگەنلەپ تۇرۇشىنى، زۆرۈر تېپىلغاندا ئۇنى يوقۇتۇپ تاشلاشنى تەلەپ قىلدى.

« 12 - ئاپرېل ئۆزگۈرۈشى » دىن كېيىن، تاۋمىڭيۈي قاتارلىقلارنى ئۆلتۈرۈشتىن ئىلگىرى شېڭ شىسەي، لىيۇۋېنلوڭلار يېڭى ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن 6 - ئاينىڭ باشلىرىدا

ۋۇ ئەيچىننى ماجۇڭيىڭ بىلەن سۆھبەتلەشكە، گۇاڭ لۇنى جاڭ پېييۇن بىلەن سۆھبەتلەشكە ئەۋەتكەن ئىدى. جاڭ پېييۇەن كورۇنۇشتە شىڭ شىسەيگە ھە - ھە دەپ تۇرۇپ ئەمەلىيەتتە ئەسكەرلىرىنى تولۇقلاپ قورال سېتىۋالدى. لۇۋبىنگەن ئۇرۇمە-چىدىن كەتكەندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ، جاڭ پېييۇەنلەر ئىككى تەرەپتىن ھەربىي يۈرۈش قىلدى. ئەمما ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا ماجۇڭيىڭ مەغلۇپ بولۇپ جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە چېكىندى. جاڭ پېييۇەنمۇ مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى - ئۆزى ئۆلتۈرۈۋالدى.

شىنجاڭلىقلاردىن بەزەنلەرنىڭ سۆزلىرىگە قارىغاندا: "مەركەز" "مەركەزدىكى كاتتىۋاشلار" دېگىنى نېمىسى؟ ئەگەر خۇاڭ مۇسۇڭ شىنجاڭغا كەلمىگەن بولسا، تاۋمىڭيۈ قاتارلىقلار ئۆلتۈرۈلمىگەن بولاتتى. لۇۋبىنگەن شىنجاڭغا كەل-مىگەن بولسا، ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېييۇن ئەسكەر تارتىپ ئۇ قەدەر قاتتىق ئۇرۇش قىلمىغان بولاتتى. ئۇلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ھال سورايمىز، تەكشۈرىمىز دېگەنلىرىدىن شىنجاڭ خەلقى زادى قانچىلىك مەنپەت كۆردى؟ پايدا كۆرمىسىلا ئەمەس بەلكى تېخىمۇ چوڭ پاراكەندىچىلىك تارتىپ خارنۇەي-رانچىلىققا، قىرغىنچىلىققا ئۇچرىدى. ئۇلار بولسا "تەختى پەردە ئۆلتۈردى"، "يورغا ئاتقا مىندى"، پۇخرالار بولسا جەبرى - جاپاغا قالدى.

(4) ئامال قىلىپ مەقسەتكە يېتىش

شىڭ شىسەي ۋاقىتىنچە بولسىمۇ شىمالىي شىنجاڭنى كونترول قىلدى. ئەمما جەنۇبىي شىنجاڭ تېخى تېچلانمىغان ئىدى. ماجۇڭ-

يېڭى جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنگەن بولسىمۇ يەنىلا ئۆز مەغلۇبـ-
يىتىگە تەن بەرمىدى. شۇڭا شىڭ شىسەي جەنۇبىي شىنجاڭ
تەرەپنى ئېچىلاندۇرۇشقا پائال كىرىشتى. بۇ چاغدا گومىنداڭ
ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى تەكرار مۇھاكىمە قىلىپ شىنجاڭغا بىر
مەزگىل ئارىلاشقىلى بولمايدۇ دەپ، بوشاپ قالدى. ھەممە
شىنجاڭ دائىرىلىرى كورسەتكەن ئولكىلىك ھوكۇمەت ئەزالىرى،
نازىرلىرىنىڭ ئىسىملىكىنى ئېلان قىلدى. ئاندىن 2 - قەدەمدىكى
تەييارلىق خىزمەتلىرىنى ئىشلەپ: (1) قورچاق مەمۇرى پالاتا
تەرەپتىن شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش پىلان كومىتېتى قۇرۇپ،
كېيىنچە شىنجاڭغا كەڭ كولەمدە تەسىر كورگۈزۈشنى پىلانلىدى؛
(2) ئىچكى ئولكىلەردە يۈرگەن ئاز ساندىكى ئۇيغۇرلارنى
شىنجاڭغا ئېۋەتىپ كەلگۈسىدە شىنجاڭغا كىرگەندە تايىنىدىغان
تايانچ كۈچ قىلماقچى بولدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن ھەر خىل چارىلارنى قوللاندى. ئۇلار شىنجاڭنى كونترول
قىلىش ئۈچۈن شىنجاڭدا كوپ ساننى تەشكىل قىلىدىغان ئۇيـ-
غۇرلارنىڭ ئەنئەنىچىنى قولغا كەلتۈرۈش زورۇرلىكىنى ھېس قىلىشتى.
شۇڭا 1933 - يىلىدىن باشلاپ ۋاڭ جىڭۋېي مەركىزىي ئالى
مەكتەپ، مەركىزىي سىياسى قانۇن مەكتىۋى، مەركىزىي ھەربى
مەكتەپلەرگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئۇيغۇر ئوقۇغۇچىلاردىن ۋە شۇ
چاغدا جىن شۇرېن ئۈستىدىن ئەرز قىلىۋاتقان ئەيسا قاتارلىقلاردىن
پايدىلىنىشقا باشلىدى. ئۇلارغا تېپىلمۇ غەمخورلۇق كورسەتتى -
يېشى چوڭراق بولغان ئەيسانى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇردى.
ئەيسا ئارقىلىق تىيەنجىندە تىجارەت قىلىۋاتقان مەسئۇت، ئىسمايىل،

قادىر دىگەنلەرنى نەنجىڭگە ئالدۇرۇپ كېلىپ «مەركىزىي فىرقە»، «مۇڭغۇل زاڭزۇ ھەيئىتى» قاتارلىق ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى. (قادىر دىگىنى بىۋاستە ھىندىستاندىن كەلدى) ئۇلارغا ياخشى ياتاق ئورۇنلاشتۇرۇپلا قالماستىن يەنە ھەر تۈرلۈك قۇشۇمچە ياردەم بەردى. نەنجىڭدە يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسى قۇرۇشقا، «ئالتاي» ژورنىلى چىقىرىشقا يول قويدى، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى مۇسۇلمانلار بىلەن ئالاقىلاشتۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئىناۋىتىنى كۆتەردى. 1934 - يىلى يازدا يولۋاس ماجۇڭيىڭغا ئەگىشىپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قېچىپ نەنجىڭگە باردى. ئەيسا، مەسئۇتلار مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئېچىپ يولۋاسنى شىنجاڭنىڭ شەرقىي يولىدىكى (قۇمۇل يولى دىمەكچى - ت) ھەربى قوماندان دەپ كۆككە كۆتەردى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىمۇ ئۇنىڭغا ھەربى ئىشلار ھەيئىتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ نەنجىڭدە تۇرغۇزدى. ۋاڭ جىڭۋېي چېن گوفۇ قاتارلىقلار ھەر نۆۋەت غەربىي شىمال مەسىلىسى توغرىسىدا يىغىن ئاچسا ياكى چاي-زىياپەت ئۆتكۈزسە ئەيسا، مەسئۇت قاتارلىقلارنى گويا ئەنگۈشتەر قىلىۋېلىپ، ئۇلارنى سۆزگە تەكلىپ قىلىپ پايدىلاندى. ھەتتا خەنزۇلارغا ئوخشاش ئاتاش ئۈچۈن ئۇلارغا خەنزۇچە ئىسىم قويدى. مەسىلەن: ئەي خۇەنشىن، مۇ يىشىن، خامىشىن ۋە باشقىلار. ئەيسا قاتارلىق كىشىلەر ئەسلىدە شىنجاڭدا تۇرالماي ئىچكى ئۆلكىلەرگە قېچىپ بېرىپ يۈرگەنلەر ئىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى ئۇلارنى تۇۋار سۈپىتىدە دەستەك قىلىپ ئورۇن بەردى. ئۇلارمۇ خوش بولۇپ ئويناپ تاماشا قىلغاچ سىياسى جەھەتتە بىرەر مەنپەئەتكە ئىگە بولىشىنى ئۈمىد قىلىپ گومىنداڭ ھۆكۈ-

مىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلدى.

1934 - يىلىدىن باشلاپ شىڭ شىسەي شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈردى ۋە ئۆزىنى ساختا ئىلغار كۆرسەتتى. سىياسەت ۋە تەدبىرلىرىنىڭ قىسمەنلىرى شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەنپەئەتىگە ئۇيغۇن كەلگەنلىكتىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى ئاتتىق چۆچىدى. بۇ چاغدا مەسئۇت، ئەيسالار شىڭ شىسەينى قىزىللىشىپ كەتتى دەپ كەڭ تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ؛ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ بىر تەرەپ قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئەمما ئىچكى - تاشقى ۋەزىيەت شارايىتىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا ھەربىي كۈچ ئىشلىتەلىگۈدەك ئەمەس، بەلكى شىڭ شىسەي ئۈستىدىن گەپ - سۆزمۇ قىلالمىدى. ۋاڭ جىڭۋېي بىر قانچە قېتىم مەن بىلەن كۆرۈشۈپ: مەركەز شىنجاڭغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلىدۇ. سىرتتا ھەر خىل ئۇسەك سۆزلەر بولىۋاتىدۇ. ئۇنداق سۆزلەرنىڭ ھەممىسى ئۇتۇرۇقسىز سۆزلەر. شىڭ شىسەي شىنجاڭنى ياخشىلاپ ئىدارە قىلسۇن، ھەر قانداق قىيىنچىلىقى بولسا بولۇپمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە "مەركەز" ئىمكان قەدەر ياردەم بېرىدۇ، - دېدى. شىڭ شىسەي مۇنداق سۆزلەرگە پىسەن قىلمىدى. 1936 - يىلى ۋاڭ جىڭۋېي تەختتىن چۈشۈپ جياڭ جيېشى مەمۇرى پالاتاغا يۈەنجاڭ بولغاندا شىنجاڭغا غەمخورلۇق قىلىش توغرىسىدا خېلى ھەركەت قىلدى. شىڭ شىسەي بۇنىڭغىمۇ قۇلاق سالمىدى.

1937 - يىلى ياپون جاھانگىرلىكى جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلغاندا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى قارشى تۇرماستىن، فاشىست گېرمانىيىنىڭ ياراشتۇرۇپ قويۇشىدىن خام خىيال قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربىي قۇرال ياردەم

بېرىشنى ئۆتتۈندى. مەيلى «جۇڭگو - گېرمانىيە» ئاۋىئاتسىيە قاتنىشىدا بولسۇن ياكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى ئېلىشتا بولسۇن شىنجاڭدىن ئۆتمەي بولمايتتى. شۇڭا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭنى قولغا كەلتۈرۈشنى مۇھىم كۆرۈپ ئالدى بىلەن ھاۋا قاتنىشى جەھەتتە قول سالماقچى بولدى. بىراق گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئىلگىرى نەچچە قېتىم تۇمشۇقىغا يېگەنلىكى ئۈچۈن بىۋاستە سوزلۇشۇشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە گومىنداڭ مەركىزى چۇڭچىڭگە يۆتكەپ كەتتى. شىنجاڭ مەسىلىسىنى قىلچىمۇ بوشاتمىدى. ئامال قىلىپ ئۆزىگە تارتىش، گۈللەش ئۇسۇللىرىنى قوللاندى. 1942 - يىلىغا كەلگەندە شىڭ شىسەي گومىنداڭ تەرەپكە بويسۇندى. شۇنىڭدىن باشلاپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتى سىياسى، ئىقتىسادى، مەدىنى جەھەتلەردە ھەركەتلىنىپ كۆپلەپ ئادەم كىرگۈزدى. شىنجاڭنى دولەت مۇداپىئەسىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى دەپ زور تۈركۈمدە ھەربى قوشۇن كىرگۈزدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ خەلقى بالايى - ئاپەت ئىچىدە قالدى.

1944 - يىلى كۈزدە شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭنى تولۇق ئىگەللىدى. جياڭ جيېشى جۇشياۋلياڭنى ئۈرۈمچىدە تۇرغۇزۇپ، شىنجاڭ خەلقىنى ئېزىش، ئېكسپلاتاتسىيە قىلىش مەقسىدىنى ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغاندا، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى قوزغالدى. شۇ يىلى نويابىردا ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاپچىلىرى غۇلجىنى ئىشغال قىلدى. كەڭسايغا ئەسكەر كىرگۈزۈپ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا يولىنى كېسىپ تاشلىماقچى بولدى. ئۈرۈمچىدە

«رومكىسىنى تىيانشانغا چىقىشتۇرۇپ» ياتقان جۇشياۋلياڭ
بۇ كوكۇلسىز خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھولۇقۇپ كېتىپ
كوپلەپ ئەسكەر ئېۋەتكەن بولسىمۇ قەھرىمان مىللى ئارمىيىنى
توساپ قالالمىدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولۇپ شىنئەنگە
قايتىپ كەتكەن شى × × پەمىلىلىك دىۋىزىيە قوماندانىنىڭ
ماڭا سوزلەپ بېرىشىچە: «گومىنداڭ قوشۇنلىرىدا قورال خىل
بولسىمۇ، شىنجاڭنىڭ ھاۋا كېلىماتى سوغۇق بولغانلىقتىن
گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىر زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن. بىر
قىسمى كەڭسايدا توڭلاپ ئۆلگەندىن تاشقىرى، شىخو، ماناسقا
ياردەمگە ئېۋەتكەن ئەسكەرلەرمۇ سوغۇقتا چىدىماي پىرۇنتقا
بارالمىغان. شۇ چاغدا گومىنداڭ «مەركەزي» خۇزۇگىنەنگە
يەنە ئەسكەر ئېۋەتكىن دېگەندە خۇزۇگىنەن كۈلۈپ: شىنجاڭ
خەلقى زۇلۇمنىڭ ئازاۋىدىن قاتتىق غەزەپكە كەلدى. ئۇلارنىڭ
غەزىۋىگە دىۋىلەرنى ئېۋەتكەن بىلەنمۇ تاقابىل تۇرالمايدۇ.
ئۇلار مۇنايىملىق بىلەن قايتىپ كەلسە بولىدۇ دېگەن. دېمەك
گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتى قورال كۈچى بىلەن ھەل قى-
لىشقا بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ تېنچلىق يول بىلەن ھەل
قىلىشقا كىرىشتى.

شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ
ۋۇجۇڭشىننى ئولكە رەئىسى قىلىپ ئېۋەتتى. ئۇ كېلىپ سىياسى
ئىقتىسادى، مەدەنى مائارىپ جەھەتتە ھەر خىل ئىسپادىلارنى
كورسەتتى. شىڭ شىسەي دەۋرىدىكىدىنمۇ ئاشۇردۇەتتى. گومىن-
داڭ ئەمەلدارلىرى زور تۇركۇملەپ چىقىپ، ھەممىسى پايدا مەنپەئەت
قوغلاشتى. خىيانەت ۋە باشقا پەسلىكلەرنى قىلىپ خەلقنى
ئېكىسپىلاتاتسىيە قىلىشنى قانۇنلاشتۇردى. شىنجاڭ خەلقى بۇلارنى

ئەنتايىن ئۆچ كۆردى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر تاياقتا ھەيداپ «شياڭناۋجېنىڭ» دەپ ئات قويدى. شۇنىڭدىن باشلاپ «شياڭناۋجېنىڭ» دېگەن سۆز ئىچكى ئۆلكىلەردىن كەلگەنلەرنىڭ مەخسۇس لەقىمى بولۇپ قالدى.

1963 · 9 · 20

جىن شۇرېننىڭ گېرمانىيىگە ئوقۇغۇچى ئېۋەتكەنلىكى توغرىسىدىكى ئەھۋاللار

سەي خېڭمىڭ

جىن شۇرېن 1928 - يىلى كونا بيۇروكراتلىق كىيىمى بىلەن سىياسىي سەھنىگە چىقتى. ئۇ چاغلاردا ئۆلكە سىرتىدىكى بەزەن ئەخلاسى قايتقان سىياسەتۋازلار ۋە قارانىيەت مىلىتارىستلار يېرى كەڭ بايلىقى مول شىنجاڭنى «جەننەت»دەك كۆرۈپ بۇ يەردە ئۆز تەسىرىنى كېڭەيتىش ياكى ئۆز كۈچىنى راۋاجلاندۇرماقچى بولاتتى. ئۆلكە ئىچىدە خوجانىياز ھاجى رەھبەرلىكىدە دېھقانلار قوزغىلاڭ كۆتەرگەن، ماجۇڭيىڭ ھەربىي قىسىملىرىنى باشلاپ چىقىپ، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ھەركەت قىلىۋاتقان، يېڭى تۇرغۇت قەبىلىسى، ئايماق باشلىقى، دۇپتون سېرىننىڭ باشچىلىقىدا قوزغىلاڭ كۆتەرمەكچى بولۇۋاتقان، ھەر قايسى جايلاردىكى دېھقانلار دىنىي ۋە سىياسىي جەھەتتىكى

ئىزدىشكە چىددىماي كوتۇرۇلىۋاتقان، بولۇپمۇ ئىلغار ياشلاردىن مەسىلەن جياڭ يىۋۇ، بى فاگىمىڭ، لى فۇشىڭ، چىڭشى قاتارلىقلار يۇرگۈزگەن ئىنقىلاۋىي پائالىيەتلەر جىن شۇرېننى ئالاقىزادە قىلىۋاتقان ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، جىن شۇرېن ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ ئەمەل تۇتۇپ باي بولغان مۇخلىسلار قۇرال كۈچى بىلەن باستۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئورنىنى ساقلاپ قالماقچى بولدى. ئۇلار بىر تەرەپتىن ئىشپىيونلۇق ھەركىتىنى كۈچەيتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ھەربىي كۈچلىرىنى كېڭەيتىپ، ئاشلىق ۋە ئوت - چۆپ ھازىرلاپ ئۆزىنىڭ يۇرتداش ۋە تونۇش - بىلىشلىرىنى كوپلەپ قوبۇل قىلىپ ئەمەلدارلىققا ئورۇنلاشتۇردى. ئىلگىرىلىگەن ھالدا گەنسۇنى قولغا چۈشۈرۈپ كۈچ دائىرىسىنى كېڭەيتمەكچى بولدى.

جىن شۇرېن ھەربىي ئىشلىرىنى تەرتىپكە سېلىشتا ئەختەساسلىق كىشىلەرگە مۇھتاج ئىدى. لېكىن تاللاپ ئىشلىتىۋاتقان ئادەملىرى ئۇنىڭ يۇرتداش، قۇۋمى - قېرىنداشلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ كوپ قىسمى ھەر يەردىن كەلگەن ھېچنەرسە بىلمەيدىغان قىلرا قوساقلار ئىدى. جىن شۇرېن بۇلارنىڭ «ھېسابىتا بار، ھەمدەمدە يوق» ئادەملەر ئىكەنلىكىنى، مۇھىم ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى، شۇنداقلا ھەقىقىي قابىلىيەتلىك زىيالىيلارنى دادىل ئىشلىتىشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. شۇڭا ھەربىي ئىشلارغا مەسئۇل بولىدىغان كۈچلەرنى يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىن گېرمانىيىگە ھەربىي ئوقۇشقا ئەۋەتىپ يېتىشتۈرمەكچى بولدى.

1931 - يىلى جىن شۇرېننىڭ ئوغلى جىن زۇدىڭ ئاكىسى-

نىڭ ئوغلى جىن زۇجىڭ، جىن شۇرېننىڭ قۇدىسى جۇرۇيچىش-نىڭ ئوغلى جۇيۇيىنىڭ، جىن شۇرېننىڭ 2 - دۆۋزدىيە باشلىغى لىيۇشىزدىكىنىڭ ئاكىسىنىڭ ئوغلى لىيۇ خۇگىلىيي، جىن شۇرېننىڭ باشى كاتىۋى لۇشىياۋزۇنىڭ ئوغلى لۇكېمېدىن ئىبارەت 5 كې-شىنى گېرمانىيىگە ئوقۇشقا ئېۋەتتى، ھەمدە ئۈرۈمچى ساقچى باشلىغى ۋۇگۋاگرۇگقا 2 نەپەر مۇھاپىزەتچى بىلەن ئۇلارنى قوغداپ مېڭىشقا تەيىنلىدى، بۇ تۈركۈم پەرزەنتلەر ئىچىدە بەزىلىرى تولۇقسىز ئورتا مەكتەپ سەۋىيىسىدە بولسا، بەزىلىرى-نىڭ باشلانغۇچ مەكتەپ سەۋىيىسىمۇ يوق ئىدى، ئەمما جىن شۇرېن ئۇلارغا قۇرۇقلۇق ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسېرلىك ئونۋانىنى بېرىپ، بېرلىن قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۆيىسىدە ئوقۇشقا ئېۋەتتى. لېكىن گېرمانىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە داشۆيىسىنىڭ جۇڭگودىن قوبۇل قىلىدىغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ سانى چەكلىك بولغانلىقتىن پەقەت جىڭزودىكىنىلا قوبۇل قىلدى. قالغانلىرىنى شىۋىتسارىيە بېرنى-قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋىگە كىرگۈزۈپ قويدى.

جىن شۇرېننىڭ پەرزەنتلىرىنى چەتكە ئېۋەتىپ ئوقۇتۇش ھەركىتى، جامائەتچىلىكنىڭ ئىنتايىن نارازىلىقىنى قوزغىدى. شۇ چاغلاردا بۇلارنى «5 بەگزادىنىڭ چەت ئەلگە چىقىشى» دەپ ئاتاشتى، ئولكىلىك روس تىلى سىياسى قانۇن مەكتىۋى ۋە ئولكىلىك ئورتا مەكتەپنىڭ ياتاق، دەرسخانا، ۋە كارىدور-لىرىغا يۇقالسۇن جىن شۇرېن! ماجۇڭيىڭنى قارشى ئالىمىز دېگەن شوئارلار چاپلانغان ئىدى. بۇ، بىر تۈركۈم قارا قورساق بەگزادىلارنىڭ چەتئەلگە ئېۋەتىلگەنلىكى خەلقنىڭ غەزىۋىنى قوزغاپلا قالماستىن، بەلكى بۇ خىل شەخسىيەتچى فېئودال

ھۆكۈمرانلارغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى ئىپادىلەيدى.

جىن شۇرېن جامائەت پىكرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا ئۆزىنى پەدزلەپ ئەككىنچى تۈركۈم گېرمانىيەگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتمەكچى بولدى.

1932 - يىلى ئەتىيازدا جىن شۇرېن ئۆلكىلىك روس تىلى سىياسىي قانۇن مەكتىۋىدىكى ئوقۇغۇچىلاردىن ئىمتىھان ئېلىپ گېرمانىيەگە ئوقۇغۇچى ئەۋەتمەكچى بولۇپ ئىمتىھانغا ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى. نەتىجىدە گۇيۇگاۋلىڭ، جىڭ فىڭجى، سۇڭ گوجىڭ، سەيخىڭسىڭ قاتارلىق 4 كىشى ئىمتىھاندىن ئۆتتى. بۇلار ئادەتتىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ۋە كىچىك سودىگەرلەرنىڭ پەرزەنتلىرى ئىدى.

1932 - يىلى 7 - ئايدا بۇ، بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار گېرمانىيەگە يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، جىن شۇرېن ئۇلارغا ھەربىي ئىشلارنى ياخشى ئۆگىنىڭلار دەپ تاپشۇرۇق بەردى. ئۇلار گېرمانىيەگە بارغاندىن كېيىن گېرمانىيىدە سانائەت يېزا ئىگىلىكىنىڭ تەرەققىي قىلغانلىقىنى كۆرۈپ، شىنجاڭدا سانائەت بولغاندىلا ئاندىن گۈللەندۈرگىلى بولىدۇ دەپ چۈشىنىپ، شۇ چاغلاردا گېرمانىيىدە تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىۋاتقان سودا - سانائەت ھەيئىتى بۇرھان شەھىدىگە (بۇرھان شەھىدى چەتئەلدىكى ئوقۇغۇچىلارنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىمۇ ئىشلەيتتى) سانائەت ساھەسىدە ئوقۇشىمىزغا رۇخسەت قىلىش ئىلتىماسىمىزنى جىن شۇرېنغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى تەلەپ قىلدى. بۇلار ئالدى بىلەن بېرلىن سىفەن داشۆبېدە ئوقۇۋاتقان بوسمەننى تەكلىپ قىلىپ، نېمىس تىلى، ماتېماتىكا، تەبىئىي پەن، ۋە خىمىيە دەرسلىرىنى پىششىقلاش ئۈچۈن دەرس ئوقىدى، پىششىقلاش مۇددىتى توشقاندىن كېيىن (جەمئىي 8 ئاي) بۇرھان شەھىدى

ئۇلارنىڭ ئارزۇسى بويىچە پىراكتىكا ۋە ئۆگىنىش ئۈچۈن ھەر قايسى جايلارغا تونۇشتۇردى. گۆيۈڭلۈك، جىڭفەنجىنى ماشىنا ئۈسكۈنىلەرنى، پىششىقلاپ ئىشلەش زاۋۇتىغا، سۈڭگۈچىنى رەيىن دۆلەت ئىگىلىگەندىكى تەجرىبە دېخانچىلىق مەيدانىدا پىراكتىكا قىلىشقا، سەي خېكىسىگىنى سانائەت داشۆيسىنىڭ تەييارلىق فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا تونۇشتۇردى. ئۇلار گېرمانىيەدە پىراكتىكا ۋە ئوقۇشىنى 3-4 ئاي داۋام ئەتتۈرگەندە شىنجاڭدا «12 - ئاپرېل» سىياسى ئۆزگۈرۈشى بولدى. ئوقۇش راسخوتىغا مەسئۇل بولىدىغان ئادەم بولمىغانلىقتىن 1933 - يىلى 6 - ئايدا شىنجاڭغا قايتىپ كەلدۇق. بىزنىڭ گېرمانىيەدە ئوقۇغان ۋاختىمىز بىر يىلغا يېقىن بولدى.

جىن شۇرېننىڭ بىرىنچى تۈركۈمدە ئەۋەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئايلىق راسخوتى ھەر بىر كىشىگە 400 مارك (بىر مارك شۇ چاغدىكى تەڭگە پۇلغا بىر سەر بىر مىسقالغا توغرى كېلەتتى) تۇرمۇش خىراجىتى 50 مارك بەلگىلەنگەن ئىدى. ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەر بىرسىگە 360 مارك بېرىلدى. ئۇنىڭدىن باشقا بىرلىندە بىرىنچى تۈركۈمدىكى 5 نەپەر ئوقۇغۇچىنىڭ تۇرمۇشىنى باشقۇرىدىغان ۋۇگۋاگرۇڭ ۋە ئۇلارنىڭ سىرتقا چىقىش رەسمىيىتىنى ئۆتەپ بېرىدىغان فەن جىۋېيغا 200 ماركتىن مائاش بېرەتتى. دېمەك بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئوقۇش راسخوتى ۋە باشقۇرغۇچى خادىملارنىڭ خىراجىتى ئۈچۈن ئېيىغا 4000 مارك، پىرۇۋۇت ھەققى ۋە ئىش خىراجىتىنى قوشقاندا، ئېيىغا 5000 مارك كېتەتتى، دۆلىتىمىزنىڭ تەڭگە پۇلىغا 5500 سەر شىنجاڭ ئۆلكە پۇلىغا 19.800 سەر (بىر سەر تەڭگە ئۆلكە پۇلىغا 3 سەر ئالتە مىسقال) بولاتتى، بۇ سان شىنجاڭنىڭ

ئەھۋالدىن ئېيتقاندا زور چىقىم ئىدى. بۇ پۇل مائارىپقا ئىشلىتىلسە 14 سىنىپلىق ئورتا مەكتەپتىن 12 نى قۇرغىلى بولاتتى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ خىراجىتىنى تەمىنلەش ئۈچۈن ئالتايدىن يىغىۋېلىنغان ئالتۇنلار يۇشىنىڭ يەرلىك ماللار شىركىتىنىڭ قىممەت باھادىكى ژۇك تېرىلىرى ئۈزۈلمەي گېرمانىيەگە ئېۋەتىلەتتى. بېرلىن دۆلەتلىك بانكىدا شىنجاڭنىڭ نەچچە ئونمىڭ مارك پۇلى دائىم زاپاس تۇراتتى.

جىن شۇرېن ئېۋەتكەن بالىلارنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى تۆۋەن بولغانلىقى ھەمدە راھەتپەرەس بەگزادىلەر بولغانلىقى ئۈچۈن يېڭى ھەربى تېخنىكىنى ئۆزلەشتۈرەلمىدى، شۇنداقلا قاتتىق ھەربى تەلىم - تەربىيەگە چىدىمىدى. نەتىجىدە ئوقۇشنى 3 يىل داۋاملاشتۇرالىغان جىن زودىگەندىن باشقىلىرى بەزىلىرى 3 ئاي بەزىلىرى يېرىم يىل ئوقۇپ ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بېرلىنگە قايتىپ كېلىۋېلىپ لاغايلاپ يۈردى. بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن بەزىلىرى ساقچى مەكتىۋىگە كىردى. بەزىلىرى بېرلىن داشۆي سىياسى پاكۇلتېتىغا (سىرتتىن دەرس ئاڭلاش ئۈچۈن) بارغان بولسىمۇ لېكىن نەچچە ئاي ئوتمەيلا بارمايدىغان بولۇۋالدى.

1933 - يىلى جىن شۇرېن ئاغدۇرۇلۇپ، شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئوقۇش راسخوت پۇلى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار يېرىم يولدىن قايتىپ كەلدى. بىرىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار بېرلىندە بىر مەزگىل لاغايلاپ يۈرۈپ بانكىدىكى پۇللارنى خەجلەپ بولغاندىن كېيىن 1935 - 1936 - يىللىرى دۆلەتـ

مىزگە قايتىپ كەلدى. جىنزودىڭ، جىنزۇجەڭلار چياڭجيېشى ھەربىي قىسمىدا تۆۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدار بولدى. ليۇ خۇڭ ليې ئىشپىيون بولدى. جۇ يۈيىنىڭ ئىنىڭشىسەي ۋە گومىنداڭ دەۋرىدە ھاكىم بولدى، ليۇكېيى سودىگەرچىلىك قىلدى.

ئىككىنچى تۈركۈمدىكى ئوقۇغۇچىلار شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شىڭشىسەي ئۇلارنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كاتىۋات باشقارمىسىنىڭ بۆلۈم ئەزاسى قىلىپ تەيىنلىدى. 1934- يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭدا مالىيىنى رەتلەشتە ئۇلارنى مالىيە نازارىتىگە كۆزدىن كۆچۈرگۈچى قىلىپ ئىۋەتتى. ئۇلار شىنجاڭ- نىڭ قالايمىقان چىرىكلىشىپ كەتكەن مالىيىسىنى تەرتىپكە سېلىشتا خېلى كۆپ خىزمەت ئىشلىدى.

مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىللە بولغان 12 يىل

باي ئېزىز

مەن 1932 - يىلى تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىغا قاتناشقان ئىدىم. بۇ ئىشلارغا ئازكام 50 يىل بولدى. ھازىر ئېسىمدە قالغان پاكىتلارنى يېزىپ ماتېرىيال سۈپىتىدە تەقدىم قىلماقچىمەن، قېپقالغان جايلىرى بولسا، خەۋەردار ئاغىنىلەرنىڭ تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

سىزنى قۇمۇل قوزغىلىڭىدىن باشلايمەن

قۇمۇل ۋاڭ ۋە جىنشۇرېن ھۆكۈمىتى خەلقنى رەھىمسىزلەرچە ... بىلەن ئەزگەنلىكى ئۈچۈن قۇمۇل، ئارا تۈرۈك ئىككى ناھىيىدە

خوجانىيازھاجى ۋە سالى دورغا باشچىلىقىدا ئون نەچچە ئادەمدىن تەركىب تاپقان قوزغولاڭ كوتۈرۈش تەشكىلاتى قۇرۇلدى. ئۇلار «ئىسلام ئىچىش» شۇئارى ئاستىدا كەڭ كولەمدە تەشۋىقات يۈرگۈزدى ۋە دېخانلارنى قوراللاندۇرۇپ ۋاقىت پىشىپ يېتىلگەندە قوزغولاڭ كوتۈرۈش پىلانىنى بەلگىلىدى.

ئۇ چاغدا ئارا تۈرۈك ناھىيىسىدە بىر لىيەن ھۆكۈمەت ئەسكىرى تۇراتتى. بۇ ئەسكەرلەرنىڭ باشلىقى ئۇيغۇر قىزى ئالىمەن دىگەندە يەرلىك خەلق ئۇنىڭغا ئىنتايىن غەزەپلەندى. سالى دورغا باشچىلىقىدىكى بىر توپ دېخانلار مەسلىھەتلىشىپ، مەزكور لىيەنجاڭغا قىلماقچى بولغان تويغا قوشۇلىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ توي مۇراسىمىغا تەييارلىق كورۈشنى خەۋەر قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن سالى دورغا بىر قىسىم مەرگەنلەرنى توپلاپ، توي بولىۋاتقاندا پىلان بويىچە كازارمىغا ھۇجۇم قىلىپ ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى قورال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. سالى دورغا مەزكور لىيەنجاڭنى ئولتۈرۈپ ئەسكەرلەرنى يوقاتقاندىن كېيىن تاققا چىقىپ كېيىنكى ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردى.

ئۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىدا خىزمەتتە تۇراتتى. سالى دورغا خوجانىيازھاجى ۋە باشقا تەشكىلات ئەزالىرىغا تەشۋىق قىلىپ ئامىنى قوزغاپ تاققا ئاشلىق يەتكۈزۈپ بېرىشكە ئۇقتۇرۇش قىلدى. ئۇلارنىڭ يۈرگۈزگەن تەشۋىقاتلىرى نەتىجىسىدە ھەر قايسى جايلاردىكى دېخان - چارۋىچىلار قوللىرىغا تاياق - توقماق، كەتمەن، پالتا ئېلىپ تاققا چىقىپ تاغلىقلارنىڭ ھەركەتلىرىگە قاتناشتى.

قۇمۇلدا قوزغولاڭ كوتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىغان جىن شۇرېن ھوكۇمىتى ئاقسۇدىكى جياۋ دوتەينى يوتكەپ كېلىپ ئالدىنقى

سەپ قوماندانلىقىغا تەيىنلەپ، ئەسكىرى كۈچ ئۇيۇشتۇرۇپ قومۇل قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرماقچى بولدى. خوجانىيازھاجى قاتارلىقلار جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ زور مىقداردا ئەسكەر ئېۋەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن گەنسۇغا ئادەم ئېۋەتىپ ماجۇڭيىڭنى ياردەمگە تەكلىپ قىلدى. يەنە بىر تەرەپتىن خوجانىياز ھاجى بىر نەچچە ئادەم بىلەن قومۇلدىكى قوماندانلىق شتابىغا كىرىپ سالى دورغىنى تىرىك تۇتۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلدى. قوماندان ئۇنىڭ ۋەدىلىرىگە ئىشىنىپ تاققا بىر نەچچە يۈز ئەسكەر ئېۋەتمەكچى بولۇپ ئوزۇق-تۈلۈك ۋە كىيىم-كېچەك تەييارلاشقا كىرىشتى. بۇ جەرياندا تاغلىقلار تەييارلىق كۆرۈۋاتقان ئىدى. شۇنىڭدەك خوجانىيازھاجى تاققا مەخپىي ئادەم ئېۋەتىپ، سالى دورغىغا جاي تاللاپ دۈشمەنگە زەربە بېرىشنى خەۋەر قىلدى.

خوجانىياز ھاجى يەنە سالى دورغىغا، مەن ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى باشلاپ مەلۇم جايغا يەتكەندە ئالدى بىلەن مېنى خائىن دەپ باغلىۋالىڭلار، ئاندىن كېيىن باشقىلارنى باغلاڭلار دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. سالى دورغا پىلان بويىچە ئىشلەپ ئۆز مەقسىتىگە يەتتى. ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىنى تاغ ئىچىدە تولۇق يوقىتىپ ئۇلارنىڭ قورالىنى غەنىمەت ئېلىپ ئۆزلىرىنى قوراللاندۇردى. شۇنىڭدىن باشلاپ خوجا نىيازھاجىنىڭ نامى چىقىشقا باشلىدى.

ماجۇڭيىڭنىڭ تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا چىقىشى

ماجۇڭيىڭ 500 ئاتلىق ئەسكەر بىلەن قومۇلغا چىقىپ خوجانىيازھاجى بىلەن بىرلىكتە قومۇل شەھىرىنى مۇھاسىرە قىلدى.

كېيىن 7 قوْدۇقتىكى بىر جەڭدە ماجوڭيىڭ ياردار بولۇپ، ۋاقتىنچە يەنە گەنسۇغا قايتىپ كەتتى.

قۇمۇل شەھىرىنىڭ بازار باشلىقى يولۋاس بىر نەچچە مەرگەنلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ تاقتا چىقىپ قوراللىق دىخانلارغا قوشۇلدى. لېكىن ئۇزۇن ئوتمەي خوجانىياز ھاجى بىلەن كېلىشەلمەي تاغدا ئوز ئالدىغا ئىش قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بىر قېتىم خوجانىيازھاجىنى تۇتۇۋېلىپ بىر قانچە كۈن نەزەر بەنت قىلغاندا، قوزغولاڭچى ئاما ئادەم ئېۋەتىپ خوجانىياز ھاجىنى قۇتقۇزۇپ كەلدى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن خوجانىيازھاجى بىلەن يولۋاس ئوتتۇرىسىدا ياراشتۇرغىلى بولمايدىغان ئېغىر زىددىيەت پەيدا بولدى.

خوجانىياز ھاجى قۇمۇلدا باش كوتەرگەندىن كېيىن، تاشقى موڭغولىيەدىن قاسىم ئەپەندى (قازاق) قاتارلىق بىر نەچچە ئادەم كەلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىككىسى مۇشاۋىر -(مەسلىھەتچى) بولدى.

ماجوڭيىڭدىن قېپقالغان ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دىگەن كەشەلەرنى تېپىپ يۈزدىن ئارتۇق ئادەم توپلاپ تاقتا چىقىپ خوجانىيازھاجى بىلەن بىرلىشىپ، ئەسكەر تەربىيەلەش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى ۋە ئەسكەرلەرگە ھەر خىل قوراللارنى ئىشلىتىشنى ئۆگەتتى.

يىچان، تۇرپاندىكى ئۇچقۇن

ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دىگەنلەر تۇرپاندا شەرت - شارائىت پىشىپ قالدى، بىز چىقىپ ياردەم قىلساق دەپ خوجانىياز ھاجىغا پىكىر قىلغاندا، ھاجى ئۇلارنىڭ بۇ تەلىۋىگە قوشۇلمىدى.

ئەمما ئۇلار گەپكە كىرمەي ئارقا يول بىلەن پىچانغا چىقىپ، پىچاننىڭ تەگىدىن تولىسىنى ئىشغال قىلدى. بۇچاغدا شۈن لۇ- جاڭ نەچچە يۈز ئاتلىق ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى ۋە نەچچە يۈز ئاتلىق قالماق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قۇمۇلغا كېتىۋاتقان ئىدى. ماشىمىڭ قوشۇنلىرىنىڭ پىچانغا ھۇجۇم قىلغانلىقىنى نۇر لويى دىگەن بىر كىشى شۈن لۇيجاڭنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يېتىپ خەۋەر قىلغاندا، شۈن لۇيجاڭ دەرھال ئارقىغا قايتىپ پىچاندا قاتتىق سوقۇش قىلدى. نەتىجىدە ماشىمىڭ، تۇرسۇن، تومۇر دى- گەنلەر مەغلۇپ بولۇپ لۈكچۈنگە چېكىندى. شۈن لۇيجاڭ پىچاندا چوڭ قەتلى ئام يۈرگۈزدى.

ئۇ چاغدا لۈكچۈندە خۇيىڭجاڭ قوماندانلىقىدا بىر باتالىيون ھوكۇمەت ئەسكىرى بار ئىدى. ماشىمىڭ لۈكچۈنگە بېرىپ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلدى. ئەمما خۇيىڭجاڭ تەسلىمنى قو- بۇل قىلماي رەت قىلدى. ماشىمىڭ بۇ ئەھۋالدا دۇگخاگغا قايتىپ كېتىش قارارىغا كېلىپ لۈكچۈندىن شەرققە قاراپ دىڭغايغا كېتىدۇ. (يۇقۇرقى ئەھۋاللارنى مەن مومىن ئاخۇننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغان ئىدىم.)

بۇ چاغدا تۇرپاندا مەھمۇت مۇھىتى، باي ئېزىز، پاشاخوجا (لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ ئوغلى) ئابدۇراخمان (بۇ ئادەم قەشقەر ئا- تۇشلۇق تۇگمىچى بولۇپ ئۇرۇمچى، فۇكاڭ، سانجى، جىمسار، گۇچۇڭ. تۇرپان ئارىلىقلىرىدىكى ئاخپاراتلارنى بىزگە يەتكۈزۈپ تۇراتتى.) قاتارلىق 13 ئادەم تەشكىلات قۇرۇپ „ ئىسلام ئىچمىش “ شۇئارى ئاستىدا تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ ھەر قايسى ناھىيەلەردىكى ئاممىنى قوزغاشقا كىرىشتۇق.

بىز يەنە مومىن ئاخۇننى قۇمۇلغا ئېۋەتىپ خوجانىيازھاجى

بىلەن ئالاقە باغلىدۇق. شۇكۈنلەردە تۇرپان ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئىمىن باينى مەھمۇت مۇھىتى بىلەن بىرلىكتە لۈكچۈنگە بېرىپ تەشۋىق قىلىڭلار دەپ ئاستانىغا ئېۋەتكەن ئىدى. مەن ئۇچاغدا ماشىنىڭنىڭ پىچانغا. ھۇجۇم قىلغانلىغىنى ئاڭلاپ تېۋىپىلىك قىيا- پىتىم بىلەن ئاتلىق ئاستانىغا بېرىپ مەھمۇت مۇھىتىنىڭ كۆرەسىگە كىرسەم، مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئوغلى ئابلىمىت مىلتىق ياغلاۋاتقان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن ئاتاڭ قېنى؟ دەپ سوراپ تۇرۇشۇمغا مەھمۇت مۇھىتى كېلىپ قالدى. مەن ئۇ كىشىدىن ئەھۋال سورىسام، ئۇ كىشى ئەسلىدە ئىمىن باي بىلەن بىرلىكتە لۈكچۈنگە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتقاندا، يولدا ئىبراھىم دورغا باشچىلىغىدا بىر توپ خەلق ئۇچراپ مېنى ئىنقىلاپقا رەھبەرلىك قىلىپ بەرگىن دەپ تەلەپ قىلدى، مەن ئۇلارغا ئېنىق جاۋاپ بەرمىدىم، ھازىر ئۇلار ماشىنىڭنى قايتۇرۇپ كېلىمىز دەپ قالدى. مەن ئىمىن باي بىلەن ئۆيگە قايتىپ كەلدىم دېدى.

بۈگۈنى مەھمۇت باي ئائىلە شەجەرلىرى بىلەن ھىساۋات دەپتەرلىرىنى ماڭا ساقلاپ قويۇشقا تاپشۇردى، يەنە بىر دانە تاپانچا بەردى. مەن بۇ نەرسىلەرنى تۇرپانغا ئېلىپ كېلىپ يۇ- شۇرغاندىن كېيىن ھەمدۇللا ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە سالامغا باردىم. ئاخۇن مېنى كورۇپلا: „ بۈگۈن ناھىيىلىك ھۆ- كۈمەت سەن بىلەن ئىككىمىزنى ئاستانىغا بېرىپ خەلقنى باز- دىتلارغا قوشۇلماڭلا دەپ تەشۋىق قىلىڭلار دەيدۇ. شۇنىڭ ئۈ- چۈن ئىككىمىز ئاستانىغا بارايلى» دېدى.

ئەتىسى بىز ئىككىمىز ئاستانىغا بېرىپ توختى ھاجىنىڭ (ھازىر مىللى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ئەھمەت ۋا- جىتنىڭ ئاتىسى) ئۆيىگە چۈشتۇق. مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئاكىسى

مەخسۇت باي (بۇ ئادەم شۇچاغدىلا روسچە بىلىدىغان زىيالىي ئىدى.) بىزنى كورۇپلا يىغلاپ تۇرۇپ «ئىسلام دىنىمىزنىڭ گۇللىنىشى ئۈچۈن ھەممىمىز ئورتاق كۈچ چىقىرايلى!» دېدى. ئاخۇنۇم باشلىق بىر قانچىمىز، يىغلىمىسىلا، ھەممىمىز ئىسلام ئۈچۈن ئىشلەشنى خالايمىز دېدۇق. ئاندىن ئۇ بىزگە: تۇرپان ئاھالىي شەھەرنى ساقلاش ئۈچۈن ھىسامىدىن (زىيەر ھاجىنىڭ چوڭ ئوغلى) غا 70 تال مىلتىق بېرىپتۇ. بىز شەھەرگە ھۇجۇم قىلساق، شەھەر ئىچىدىن ھىسامىدىن بىزگە ماسلىشىدۇ. مۇنداق بولغاندا تۇرپاننى ئاسانلا ئىشغال قىلالايمىز. شۇڭا مەن ھازىر باي ئىمىنى، ئابدۇ قادىر داموللا بىلەن تۇرپانغا ماڭىمەن. قالغان ئادەملەر ئەتە ئەتىگەن چوقۇم يېتىپ بېرىشى كېرەك. بىز شەھەر ئىچىدىن سىلەرگە ماسلىشىپ تۇرۇش قىلساق، تۇرپان يېڭى شەھەرنى ئېلىۋالالايمىز دېدى. شۇنىڭ بىلەن يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئۈچ كىشى يەنە تۇرپانغا ماڭدۇق.

ئەتىسى ئەتىگەندە قوزغۇلاڭچىلار كېلىپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلمىدى، بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ھېچقايسىمىز بىلمەيتتۇق. كېيىن مەن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن ئاتلىنىپ بۇلىيۇققا بارساق تاياق توقماق كوتەرگەن خەلق ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى ئۇچراتتۇق، بىز ئۇلاردىن بۈگۈن ئەتىگەن نېمە ئۈچۈن شەھەرگە ھۇجۇم قىلمىدىڭلار؟ دەپ سورىساق ئۇلار دېدىكى: موسۇلباي ئۇرۇمچىدىن قايتىپ كېلىپ، تۇرپاننى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن ئۇرۇمچىدىن نۇرغۇن ئەسكەر كېلىۋاتىدۇ. ئۇلار تامامەن يېڭى قۇرال بىلەن قۇراللانغان (بۇ قۇراللارنى بۇرھان شەھىدى ئەنگلىيىدىن سېتىۋېلىپ كەلگەن) ئالدى بىلەن شۇلارنى توساپ يېڭىشتۇرۇۋېتىڭلار دېدى. شۇڭا بىز شەھەرگە ھۇجۇم قىلمىدۇق. بىز ئەمدى كىمنىڭ دىككە مېڭىشقا

تەييارلىق كۆرۈۋاتىمىز دېيىشتى.

قوزغولاڭچىلار كىنىدىككە يېتىپ بارغاندا، ئۈرۈمچىدىن كېلىۋاتقانلار تېخى يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. ئەمما گۇچۇڭدىن بىر باتالىيون ھۆكۈمەت ئەسكىرى كېلىپ تۇرپان شاپتوللۇقتا ئورۇنلاشقان ئىكەن، مەن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن شاپتوللۇقتا بارساق قاتتىق ئۇرۇش بولۇۋېتىپتۇ. ھەر ئىككى تەرەپ چىقىم تارتىپتۇ. ماشىمىڭنىڭ بىر بۆلۈك ئادىمى ئاستانىغا قېچىپ كەتكەن ئىكەن.

بىز مەھمۇت مۇھىتى، ماشىمىڭلار مەسلىھەتلىشىپ تۇرپان يېڭىشەھەرگە قايتىپ كېتىۋاتساق يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا خەلقلەر كۆزيېشى قىلىپ ئامان دەپ نۇسرەت تىلەشتى، بىز شەھەرگە يېقىنلاپ بېرىپ 70 تال قورالنى ئېلىپ ئاندىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق، چۈشكە قالمايلا شەھەرنى ئىگىلىدۇق.

تۇرپان ئۇرۇشى

ئۈرۈمچىدىن كەلگەن قوشۇن بىلەن گۇچۇڭدىن كەلگەن قوشۇن شۇ كۈنى بىرلىشىپ تۇرپان كونا شەھەرگە كىرىپ، ئەتىسى تاڭ يورۇغاندا يېڭىشەھەرنى مۇھاسىرە قىلدى. ھەمدۇللا ئاخۇنۇم، مەھمۇت باي ۋە ماشىمىڭلار مەسلىھەتلىشىپ قەتئىي قارشى تۇرماقچى بولدۇق. ئۆلسەك شېھىت، قالساق غازى دەپ شۇ كېچىسى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقماقچى بولۇپ شەرقىي دەرۋازىدىن چىقىشىمىزغا ھەسسامىدىنغا ئوق تەگدى، ئۈرۈمچىدىن كەلگەن چوڭ قوشۇن بىلەن ماداخەنزە قوشۇنلىرىغا

قارشى بىر مەيدان قاتتىق ئۇرۇش قىلىشۋاتقىنىمىزدا لەمجىن تە-
رەپتىن قوللىرىغا تاياق - توقماق كوتەرگەن نۇرغۇن ئادەم يار-
دەمگە كەلدى. ماداخەنزە بۇ ئەھۋالنى كورۇپ قاچماقچى بولدى.
50 ھارۋىغا قۇرال - ياراقلىرىنى بېسىپ قېچىپ يارغولغا كەلگەندە
قوزغولاڭچى ئامما ئۇلارنى توساپ ئولجا ئالدى. ساندۇقلارغا
قاچىلانغان ئوق دورىلارنى چوڭ مىچىتكە تىزىلدۇق. بەزەن
ساندۇقلاردا يۇمىلاق بىرنەرسىلەر قاچىلانغان ئىكەن. ئۇنەرسىلەر-
نىڭ نىمىلىگىنى، قانداق ئىشلىتىدىغانلىغىنى ھېچكىم بىل-
مەيتتى. مەن بىرنەچچە تىجارەتچىلەردىن بۇنەرسىلەرنىڭ نىمە-
لىگىنى سورىسام ئۇلارماڭا، بۇنەرسىلەرنىڭ قول بومبىسى
ئىكەنلىگىنى، قالايمىقان ئىشلەتكىلى بولمايدىغانلىغىنى، ئەگەر
ئۇنىڭغا تېگىپ قويىدىغان بولسا پارتلاپ كېتىدىغانلىغىنى ئېيتتى.

بىز دۇشمەننىڭ يېڭىشەرگە قىلغان مۇھاسىرىسىنى بۇزۇپ
چىقىپ كونا شەھەرگە ھۇجۇم قىلدۇق. كونا شەھەردە ئاق ئوروس
ئەسكەرلىرى پىلىموت بىلەن بىزگە ھە دەپ ئوق ياغدۇراتتى.
دەرۋازىغا يېقىنلاپ بارغىلى بولمايتتى. قانداق قىلىش كېرەك؟
بىردىن بىر چارە دەرۋازىغا ئوت قويۇش ئىدى. شۇيەردىلا كىشى-
لەر ئوزلىرىنى مەلۇم قىلىپ كىرىسىن تۇڭلىرىنى كوتۇرۇپ شە-
ھەر دەرۋازىسىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى. بىرسى ئولسە ئون ئا-
دەم تەييار بولاتتى. پىلىموت ئوقى ئاستىدا كوپ ئادەم ئولگەن-
لىگىگە قارىماي ئاخىرى دەرۋازىغا ئوت قويدۇق. ئوت يالقۇنلىرى
ئاسمان پەلەككە كوتۇرۇلدى. بۇ چاغدا ماداخەنزە (شىڭشىسەي
چوچەكتىن يېتەكلەپ كەلگەن ئاتلىق ئەسكەرلەر پولكىنىڭ پولكو-
ۋنىكى ——) ئاق بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولىدىغان-
لىغىنى بىلدۇردى. بىر ئازدىن كېيىن ماداخەنزە نەچچە ئادەمنى

دەگەشتۇرۇپ سېپىل ئىچىدىن چىقتى. بىز تەرەپمۇ نەچچە ۋەكىل ئەۋەتتۇق. ئۇلار ئۇز ئارا سوزلەشتى. بىر مەنچىت ئىچىدە تەنپەن يۈرگۈزدى. تەنپەندە: ① ماداخەنزە قۇرال تاپشۇرۇش؛ ② قوزغۇلاڭچى ئامما تۇرپان كوناشەھەرگە كىرمەسلىك؛ ③ هوكۇمەت ئەسكەرلىرى تۇرپان يېڭىشەھەردىكى ئىشلارغا ئارىلاشماسلىق توغرىسىدا كېلىشىم هاسىل قىلىندى. نەتىجىدە ماداخەنزە قۇرال تاپشۇردى. بىزنىڭ تەجرىبىمىز بولمىغانلىقتىن، ئۇلار قانچىلىك تاپشۇرغان بولسا، بىز شۇنىڭغا قانائەت قىلدۇق. ئارىدىن ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە، قوللىرىغا تاياق - توخماق كۆتەرگەن ئون نەچچە ئادەم كونا شەھەرگە كىرىپ 6 - 7 چوشقىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قۇيۇپتۇ. بۇ توغرىدا ماداخەنزە نارازىلىق بىلدۈردى. مەھمۇت باي توختامغا ئەمەل قىلىپ كوناشەھەرگە كىرىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغانلارنى باغلاتتۇرۇپ شەھەر ئايلاندۇرۇپ سازايى قىلغان بولدى.

بۇ چاغدا ئاستانە تەرەپتىن، پىچانىدىكى ئوروس ئەسكەرلىرى تۇرپانغا كېلىۋېتىپتۇ دەيدىغان خەۋەر كەلدى. مەھمۇت مۇھتى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا تۆمۈر هاجىغا بىرقانچە يۈز ئادەم بىلەن بېرىپ توساپ زەربە بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

شۇ چاغدا هاپىز هاجى بىر پارچە خەت ئېلىپ كەلدى. خەتتە شۇن لۇيجاڭ توشقان بۇلاققا كەلگەندە قوزغۇلاڭچى خەلق توساپ قويدى، ماشىنىسىنىڭ رادىئاتورى (سۇ قاچىسى) توكۇلۇپ قاپتۇ، ئون نەچچە هارۋا ئەۋەتىپ ياردەم قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن دېيىلگەن ئىكەن. شۇن لۇيجاڭ دېگەن جاللات ئاخىرى بىزنىڭ قولىمىزغا چۈشۈپتۇ! دەپ شۇ ئانلا بىر دانە ماشىنا بىلەن 20 نەچچە ئادەم ئەۋەتىپ شۇن لۇيجاڭنى تۇتتۇرۇپ كەلدۇق.

بىركېچە ئۇنى ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ مەدرىسىدە ساقلاپ ئەت-تىسى ئاممىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇق، ئاما ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈردى، بىز يەنە ژۇداچىلىڭ دىگەن بىر كاتىپىنىمۇ تۇتقان ئىدۇق ئۇنىمۇ ئۇرۇپ ئۆلتۈرىۋەتتى.

بۇ چاغلاردا ماشىمىلىڭ سىجاڭ، مەھمۇت مۇھىتى مۇئاۋىن سى-جاڭ ئىدى. (ئۇزلىرى قويۇپ ئاتىۋالغان ئىسىم) بۇ ئىككى سىجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى. مەن 7 نەپەر ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ ماشىمىڭ بىلەن بىرلىكتە پىچاندا ئۇرۇشقا قاتناشتىم. مەن نىمە ئۈچۈن ماشىمىڭ بىلەن بىللە بولىمەن؟ چۈنكى مەھمۇت سىجاڭ، ماشىمىڭنى گەنسۇغا قېچىپ كەتمىسۇن دەپ بىر ئاز ئىشەنمەيتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ھەركەتلىرىگە نازارەت قىلىش ئۈچۈن مېنى قوشۇپ قويغان ئىدى. ماشىمىڭ قوشۇنلىرى پىچانغا بېرىپ شەرقىي يولغا (قۇمول يولىغا) ئورۇنلۇشۇپ شەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. بۇكۈنى لۈكچۈندىن تايىپ باشچىلىغىدا نەچچە يۈز ئادەم ياردەمگە كەلدى. شۇكۈنى كېچىسى مەھمۇت سىجاڭ چۈشكۈن قىلغان جايغا كېلىپ ئۇرۇش ئەھۋالىدىن دوكلات بېرىپ قايتىپ كېتىش ئۈچۈن ئىشىكتىن چىقسام، كېچىدە ئۇرۇش نا-ھايىتى قاتتىق بولىۋاتقان ئىكەن. شۇڭا مەن قايتىپ كېتەلمەي بىركېچە قونۇپ قالدىم. ئەتىسى سەھەردە ماشىمىڭ تۇرغان جايغا قايتىپ بارسام قۇمۇل يولى تەرەپتىن بىر ھاروا كەلدى. ماشىمىڭ ھاروىنى كورۇپلا ئۆيدىن چىقىپ تاپانچا بىلەن ئىچى ئاتنى ئېتىپ تاشلىدى. ھاروىدىن ئۈچ ئادەم چۈشتى. ئۇنىڭ بىرسى ناسىر بەگ (ئازاتلىقتىن كېيىن ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتكە باشلىق بولغان ناسىر بەگ) ئىككىنچىسى نۇربەگ (خېيدىڭباڭ دەپمۇ ئاتايتتى. ئازاتلىقتىن بۇرۇن خوتەنگە ۋالى بولغان).

ئۆچىنچىسى مامۇت بەگ (ئۈرۈمچىلىك). بۇلار ھارۋىدىن چۈشۈپلا قېچىپ كەتتى. كېيىن بىلسەك بۇ ئۈچ ئادەمنى شىڭشىسەي تەرجىمان قىلىپ قۇمۇل تەرەپكە ئېلىپ بارغان ئىكەن.

ئۇرۇش قاتتىق داۋام قىلماقتا. شىڭشىسەينىڭ قۇمۇلدىن قايتقان ئەسكەرلىرى تەرەپ - تەرەپتىن كېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. شۇ كۈنكى ئۇرۇشتا ئېتىلغان ئوق خۇددى مولدۇرىدەك توكۇلۇپ تۇردى. شىڭشىسەي قىسىملىرى بىردانە تومۇر كۆككىنى (زىرھلىق ئاپتوموبىل) ئىشقا سېلىپ پىلىموت قويۇپ نۇرغۇن ئادەمنى قىرىپ تاشلىدى ۋە ياردار قىلدى. مېنىڭ يەتتە ئادىمىمدىن ئاران بىرسى قالدى. ئابلا رەئىس ئەسىرگە چۈشۈپ كەتتى. تومۇر باشچىلىقىدىكى نەچچە يۈز ئادەم ئۆلۈپ تۈگىدى. تومۇرنىڭ ئۇرۇنباسارى تۇرسۇن ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتقان يېرىدىن ئاتلىنىپ مېنىڭ يېنىمغا كېلىپ: دۈشمەن ئەسكەرلىرى، كوپلەپ كەتتى قاچمىساق بولمايدىغان ئوخشايدۇ دېدى. مەن شۇ ئانلا ئابدۇقادىر داموللىنى ئېلىپ ماشىنىڭ تۇرغان يەرگە بارساق بىرمۇ ئادەم يوق. ئۇلار ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەن ئىكەن. بىزمۇ قېچىپ يول ئۈستىدە ماشىنىغا يېتىشىۋالدۇق. بۇچاغدا تۇرپان تەرەپتىن بىردانە ماشىنا كېلىۋىدى، ماشىنىڭ ئاتنى تاشلاپ ماشىنىغا ئولتۇرۇپ تۇرپانغا كەتتى. مەن ئون نەچچە ئادەم بىلەن لەمجىنگە كېلىپ مەھمۇت سىجاڭنى ساقلىدىم. بىر ئازدىن كېيىن سىجاڭ يېتىپ كەلدى. مېنى كورۇپلا: تۇرپانغا بېرىپ ياردەمگە ئەسكەر باشلاپ كېلىڭلار، مەن قارا غوجا ئېغىزىدا شىڭشىسەينىڭ ئەسكەرلىرىنى توساپ تۇرىمەن دېدى. شۇڭا مەن ئابدۇقادىر داموللا بىلەن تۇرپانغا ماڭدۇق. بىز ئاستانىغا كەلگەندە مەخسۇت باي بىزدىن مەھمۇت سىجاڭنى سورىدى. بىز سىجاڭنىڭ

ئەھۋالىنى ئەيتىپ بەرگەندىن كېيىن ئاندىن خاتىرجەم بولدى.

مەن تۇرپانغا كېلىپ ھەمدۇللا ئاخۇنۇم ۋە ماشىمىك بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەھمۇت سىجاڭغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن 200 ئادەم بىلەن ئاخۇن تۆەنجاڭنى ئېۋەتتۇق. پىلانىمىزدا ئاخۇن تۆەنجاڭ ئالدى بىلەن لەمجىنگە بېرىپ ئاندىن كەينىگە يېنىپ ئېغىزغا ھۇجۇم قىلماقچى. مەھمۇت سىجاڭ ۋە قۇربان سەئىدى باشچىلىقىدىكى قىسىملار ئېغىزنى توساپ شىڭشىسەي قوشۇنلىرى بىلەن ئۈچ كۈن ئۇرۇشتى. ئاخۇن تۆەنجاڭ يېتىپ كەلگىچە، ئورۇس ئەسكەرلىرى تاغدىن ئۆتۈپ بىزگە ھۇجۇم قىلغان ئىدى. ئۇلار پىلىموت قويۇپ ئون نەچچە ئادىمىمىزنى نابۇت قىلدى. بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن قۇربان سەئىدى قىسىملىرى چېكىنىپ توشقان بۇلاققا كېلىۋالدى. مەھمۇت سىجاڭ بىر نەچچە يېقىن ئادەملىرى بىلەن ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، دۈشمەنلەرنىڭ پەيىنى بۇزۇق، خورىنى ئۈستۈن، شۇڭا توخسۇن ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە كېتىمەن دېدى.

جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈش

شۇ كۈنى كەچتە ماشىمىك مېنى چاقىرتىپ، ئون نەچچە ئادەم ئېلىپ بېرىپ قۇمۇل يولىدىكى بىر كۆۋرۈكنىڭ ئالدى تەرىپىگە لەخمە كولاپ ئۈستىگە شۇپۇر تاشلاپ، دۈشمەنلەرنىڭ تۆمۈر كوككىسى ئۆتەلمەيدىغان قىلىپ كولاڭلار دەپ بۇيرىدى. مەن ئون نەچچە ئادەم ئېلىپ بېرىپ، يەر توڭ بولغانلىقتىن لەخمە كولىيالمىدۇق. ئامالسىز قايتىپ كەلدىم، ئەتىسى ئابدۇقادىر داموللا مېنى ھەمدۇللا ئەلەمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ كېلىمىك دېدى. مەن

ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئاپامنى ۋە خوتۇن باللىرىمنى پاقا بۇلاق تەرەپكە ماڭدۇرۇۋېتىپ، ئاندىن ئۆيدىكى مىلتىقنى ئېلىپ ھەمدۇللا ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە باردىم. شۇ كۈنى شىڭشىسەي ئايروپىلان ئەۋەتىپ تۇرپان يېڭى شەھەرنى بومباردىمان قىلدى. شۇڭا ھەمدۇللا ئاخۇنۇم بىلەن بىرلىكتە پاقا بۇلاق تەرەپكە قاچتۇق. پاقا بۇلاقتا بىر كىراكەشنى تېپىپ ئاپام بىلەن ئايالىمنى جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە ئاپىرىپ قويۇشقا كىرا قىلىۋېتىپ ئۆزەم توخسۇنغا باردىم. مەن تاھىر بەگ، پالتاخۇن دېگەنلەر بىلەن توخسۇنغا بارغىنىمىزدا ماشىمىڭ قېچىپ كۆمۈشكە يېتىپ بارغان ئىدى. توخسۇنلۇق توختى تۇەنجاڭ بولسا ئۆز ئادەملىرى بىلەن توخسۇن خودۇڭ رايونىنىڭ قارا بۇلاق دېگەن يېرىدە شىڭشىسەي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشىۋاتقان ئىكەن. بىز ماشىمىڭ، مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئادەملىرى جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتۇق. يول ئۈستىدە كېتىۋېتىپ بۇ ئۇرۇشتا توختى تۇەنجاڭ مەغلۇپ بولغانلىقىنى، شىڭشىسەينىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىدۇق.

بىز قارا شەھەرگە بېرىپ ماجۇڭيىڭنى قايتا تەكلىپ قىلىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلىپ مەۋسۇلباي (مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئاكىسى) بىلەن ۋاڭ نىيازنى (خۇيزۇ) كورلا ئارقىلىق دۇڭخاڭغا ئەۋەتتۇق. جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن مەن بىلەن يۇنۇس بەگ، كىچىك ئاخۇن ئۈچىمىزنى كۇچارغا ئەۋەتتى. بىز ئۈچىمىز بۈگۈرگە يېتىپ بارغاندا، كۇچاردا تۆمۈر ئەمەلى ۋە ھادى ئەلەم (شايارلىق) ئادەملەر باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى ئامما كۇچارغا ھۇجۇم قىلىپ مۇھاسىرە قىلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. كۇچاردا ئەسلىدە چوڭراق دورا ئىسكىلاتى بار ئىدى. ئامما

شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، كۆچاردىكى ھەربىي - مەمۇرى ئەمەلدارلار
دورىخانا ئۆگۈزىسىدە چىقىپ بىر ئادىمىدە ئوق ئېتىشنى بۇيرۇپ
دورىنى پارتىلىتىدۇ. گۈلدۈرلىگەن دورا ئاۋازى يەر جاھاننى
تىترىتىدۇ. پۈتۈن شەھەرنى ئىس تۇمان قاپلايدۇ. بىز بۇ ئەھ-
ۋالنى بۇگۈردە تۇرۇپ ئاڭلىدۇق. بىز كۆچارغا يېتىپ بارساق،
تومۇر تۆەنجاڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا كەتكەن ئىكەن.
بىز كۆچار، شايار، ئىرقسۇ قاتارلىق جايلاردا تەشۋىق قىلىپ،
ۋەزىيەتنى ئاخىرلاشقاندا قارا شەھەرگە قايتىپ كېتەيلى دەپ
تۇرساق، كۆچارلىق ئىسلامباي، ھېلىم ھاجى دېگەنلەر بىزنى
توساپ، ئاقسۇدىن كەلگەن خەۋەردە تومۇر تۆنجاڭ بىلەن ما-
لۆيجاڭنىڭ ئارىسى بىر ئاز بۇزۇلۇپ قاپتۇ. سىلەر بېرىپ ئىت-
تىپاقلاشتۇرۇپ تۈزەپ قويۇڭلار دېدى. شۇ سەۋەپتىن بىز قارا
شەھەرگە قايتماستىن ئاقسۇغا بارماقچى بولدۇق. بىز ئاقسۇ
كونا شەھەرگە يېتىپ بېرىپ تومۇر تۆەنجاڭ بىلەن كۆرۈشتۇق،
ئۇكىشى بىزگە مۇنداق دېدى: ما لۆيجاڭ كوموشتە دەن ئاچىدىغان
دەنجا، ئۆزىنى - ئۆزى لۆيجاڭ دەپ ئاتىۋېلىپ ئادەم ياراتماي-
دىغان بولىۋالدى. ئۇنىڭ يۈ دارىن، ئېر دارىن، سەن دارىن
دەپ ئۈچ ئىنىسى بار. ئۇرۇش دىسە يىراق قاچىدۇ، ئولجا
ئېلىشقا كەلگەندە ھەممىدىن جىق ئالىدۇ. ئۇنىڭ بۇكېسىلىنى
تۈزەتمىسەم بولمايدۇ دېدى. بىز بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ يۈنۇس
بەگ، كىچىك ئاخۇن ئۈچىمىز ئاسوققا (يېڭى شەھەرگە) چىقىپ
ما لۆيجاڭ بىلەن كۆرۈشتۇق. نۇرغۇن ياخشى گەپلەرنى قىلىپ
ئىككىسىنى ياخشىلاشتۇرۇپ قويدۇق. بىز تومۇر ئېلىنى ئاسوققا
باشلاپ چىقىپ، مالۆيجاڭ بېسىۋالغان قۇرال - ياراق، ئوق -

دورىلاردىن بىر قىسمىنى ئېلىپ بەردۇق. تۆمۈر ئېلى قورال ئالغاندىن كېيىن ئاندىن ئالدىنقى سەپكە بېرىپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلدى. مارالۋېشى تۇمشۇقتا قەشقەردىن كەلگەن مادۇتەي ئەسكەرلىرى بىلەن 40 نەچچە كۈن سوقۇش قىلدى. تۆمۈر ئېلى بىلەن مالۇيجاڭ ئىككىسى مېنى ئارقاسەپ تەمىنات خىزمىتىنى ئىشلەشكە تەيىنلىدى. شۇڭا مەن ئاقسۇدا ھەربىي كىيىم ۋە ئىگەر-توقۇم ياساتقىش بىلەن بولدۇم. يۇنۇس بەگ بىلەن كىچىك ئاخۇن ئىككىسى قاخشال يولى بىلەن قەشقەرگە كەتتى.

مەن قارا شەھەردىكى ماشىمىڭغا بىر پارچە خەت يازدىم. مەزمۇنى مالۇيجاڭ تۆمۈر ئېلىنى كوزدىگە ئىلماي نەتىجىدە ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا نارازىلىق پەيدا بولۇپتۇ. بۇنداق بولۇشى ئىشلىرىمىز ئۈچۈن پايدىسىز. شۇڭا ئىچكى ئۆلكىدىن چىققان خويزۇلاردىن ئېۋەتىپ مالۇيجاڭغا بىرئاز بېسىم ئىشلەتكەن بولسىڭىز ياخشى بولاتتى دېگەندىن ئىبارەت. مېنىڭ خېتىمگە ئاساسەن ماجەنچاڭ ئىسىملىك ياشراق بىرسىنى بىر قىسىم ئادەم بىلەن ئېۋەتتى، ئۇ كېشى مارالۋېشىغا يېتىپ كېلىپلا ئۇرۇشقا قاتناشتى. ماجەنچاڭ ئاقسۇغا كەلگەندە مەن ئاقسۇ كونا شەھەر ھاكىمى ئايۇپ بىلەن بىللە بېرىپ كۆرۈشتۇم. ماجەنساڭمۇ مېنىڭ ئارقاسەپ تەمىنات خىزمىتى ئىشلەۋاتقانلىقىمغا قوشۇلدى.

مارالۋېشى تۇمشۇقتا 40 نەچچە كۈن جەڭ قىلغان تۆمۈر ئېلى غەلىبە قىلدى. ياڭچىمەن ئۇرۇشتا يارىدار بولۇپ قەشقەرگە قاراپ قاچتى. مەن ئاقسۇدىن قەشقەرگە يېتىپ بارغاندا تۆمۈر ئېلى سىلىڭ بولۇپ قەشقەر كونا شەھەرگە جايلاشقان ئىكەن. يۇنۇس بەگ قەشقەرگە ۋالى بولۇپتۇ. يەنە بىر ماناسلىق خويزۇ

ئورۇنباسار ۋالى بولۇپتۇ. كىچىك ئاخۇن تۇەنجاڭ (پولكوۋنىك) بولۇپتۇ. مازىخۇي (ماجەنجاڭ) قەشقەر يېڭىشەرگە جايلاشقان ئىكەن. مەن بېرىپ كورۇشكەندە ئۇ، ماڭا تومۇر ئىلى سىلىڭ بولغاندىن بۇيان مەن بىلەن باھەسلىھەت ئىش قىلمايدۇ، دەپ نارازىلىق سوزلەرنى قىلدى.

قەشقەردە

مېنىڭ بىلىشىمچە قەشقەردە 4 خىل كۇچ بار ئىدى: ① تومۇر سىلىڭ باشچىلىقىدىكى ھەربي كۇچ؛ ② ماجەنجاڭ باشچىلىقىدىكى ھەربي كۇچ؛ ③ ئوسمان سىجاڭ باشچىلىقىدىكى ھەربي كۇچ؛ ④ ئوزبېك سېتىۋالدىجان باشچىلىقىدىكى ھەربي كۇچلەردىن ئىبارەت.

قەشقەر ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى. قەشقەرلىق ئابدۇكېرىمخان مەخسۇم ئابدۇرەيىم بايۋەتچە دېگەنلەر ھوكۇمەت خىزمىتىگە ئارىلىشىۋالغان ئىكەن. مەن قەشقەرگە بارغان ھامان مېنى يەركەنگە بۇيرىدى. يەكەندە تومۇر سىلىڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەردىن ھاپىز لۇيجاڭ بار ئىدى. شامەنسۇرمۇ شۇ يەردە ئىكەن. ئۇچاغدا يەركەندە ھامىتخان خوجا دېگەن كىشى شەنجاڭ ئىدى.

شامەنسۇر دېگەن ئىسمىنى ئاڭلاپ بۇ قانداق ئادەمدۇر دەپ ھەيران بولدۇم. مەن يەكەنگە بارسام شامەنسۇر دېگەن كىشى كېلىپ مەن بىلەن قۇچاغلىشىپ كورۇشتى. ئاندىن ئۇنىڭ كونا ئاغىنەم ئىكەنلىكىنى تونۇدۇم. ئۇ ئەسلىدە ئابدۇللا ئىسىملىك

دورىگەر بولۇپ تۇرپاندا بىللە تىبابەتچىلىك قىلغان ئىدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەن خاتىرجەم يەكەندە تۇرۇپ قالدىم. ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندە شامەنسۇر، ساۋۇت داموللا قاتارلىقلار خوتەن قىسىملىرىنى باشلاپ قەشقەرغە تومۇر سىجاڭنى زىيارەت قىلغىلى كەتتى. ئۇلار ئاساسەن تومۇر سىجاڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇش ئۈچۈن بارغان ئىدى. بۇ مەسىلىدە تومۇر سىجاڭ بىلەن پىكىردە بىرلىككە كېلەلمەي «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرالمىدىلا ئەمەس، ئەكسىنچە توقۇنۇش پەيدا بولۇپ تومۇر سىجاڭ، خوتەن قىسىملىرىنى قۇرالسىزلاندۇرىۋەتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ خوتەنلىكلەر تومۇر سىجاڭغا ئىتائەت قىلمىدى. ئوتتۇرىدىكى مۇناسىۋەت كۈندىن - كۈنگە يامانلاشتى.

تومۇر سىجاڭ، سېيىتۋالدىجان پولكى بىلەن ھاپىز لۈيجاڭغا خوتەنگە ھۇجۇم قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇ ۋاقىتلاردا تومۇر سىجاڭنىڭ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى ئابدۇقادىر مۇخبەرنىڭ باشچىلىقىدا تومۇر سىجاڭنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى ئەكىلىش ئۈچۈن كۇچارغا كەتكەن ئىدى. قەشقەر كونىشەھەردە ھامۇتخان لۈيجاڭنىڭ بىر لۈي ئەسكىرىلا قالغان ئىدى. شۇنداق ۋاقىتتا ئوسمان سىجاڭ يۈز ئورۇپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تاققا چىقىپ كەتتى. تومۇر سىجاڭ ھامۇتخان لۈيجاڭغا ئوسمان سىجاڭنى قوغلاشقا بۇيرۇق قىلدۇ. قىرغىزلار ئالىقاچان تاغ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئىدى. ئەتىسى تومۇر سىجاڭ كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ لەنگەرگە چىقىپ ئۇرۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ قەشقەر كونىشەھەرگە قايتىپ كېلە-

ۋاقتاندا يول ئۈستىدە ماجەنچاڭ ئېۋەتكەن كاڭمازا باشچىلىقىدىكى بىر پولك ئەسكەرگە ئۇچرايدۇ. تومۇر سىجاڭ ماشىنىدىن چۈشۈپ مەزكۇر پولكنىڭ تۈەنجاڭىنى ۋاقتىدا كەلمىدىڭلار دەپ ئەيىپلايدۇ. تۇڭگان ئەسكەرلىرى شۇ يەردە ئوق چىقىرىپ تومۇر سىجاڭ ۋە باشقا مەرھەملىرىنى ئېتىپ ئۆلتۈرىدۇ ھەمدە تومۇر سىجاڭنىڭ كاللىسىنى كېسىپ شەھەر دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويىدۇ. (كاڭ مازا قارا شەھەرلىك خۇيزۇ بولۇپ كېيىن لۈيجاڭ بولغان.) مەن يەكەندە تۇرۇپ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدىم. ئەسلىدە خوتەنگە ھۇجۇم قىلماقچى بولغان ھاپىز لۈيجاڭ ۋە سىتەۋالدىجاڭ قىسىملىرى كەينىگە قايتىپ قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى. تومۇر سىجاڭنىڭ قارىمىقىدىكى قوشۇنلار كۆرۈنۈشتە قىساس ئالماقچى بولۇپ سوقۇش قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار ھەر قايسىسى ئۆز كۈچىنى ساقلاپ قالاتتى. شۇڭا ھەقىقى يوسۇندا ئۇرۇشقا قاتناشمىدى.

بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭلار ئاقسۇغا كەلگەن ئىدى. تومۇر سىجاڭنىڭ قوشۇنلىرى قەشقەردىكى ماجەنچاڭ قوشۇنلىرى بىلەن سوقۇشىۋاتاتتى. بولۇپمۇ سىتەۋالدىجاڭنىڭ ئۆزبېك پولكى ئىنتايىن قاتتىق جەڭ قىلدى. قەشقەر كونىشەھەرنى بىر قانچە قېتىم ئىشغال قىلدى. دەل شۇ ۋاقىتتا ساۋۇت داموللا باشچىلىقىدىكى « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» رەسمى قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. ئاقسۇدىكى خوجانىياز ھاجى مەھمۇت سىجاڭ قوشۇنلىرىمۇ قەشقەرگە كېلىپ ماجەنچاڭغا قارشى ئۇرۇشقا قاتناشتى.

خوجانىياز هاجى « شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جەمھۇرىيىتى»
گە رەئىس جۇمھۇرلۇققا تەيىنلەندى. ساۋۇت داموللا باش ۋەزىر
(زۇڭلى) بولدى. مەھمۇت سىجاڭنىمۇ دولەت مۇداپىئە مىنىس-
تىرى دەپ تەيىنلىدى. خوجانىياز هاجى قوشۇنلىرى قەشقەر
يېڭىشەھەرگە راسا هۇجۇم قىلىۋاتقاندا قۇربان ھېيت كېلىپ
قالدى. هاجى، ئەسكەرلىرىنى قايتىپ كېلىپ ھېيت ناماز ئو-
قۇشقا بۇيرۇق قىلدى. بۇيرۇققا بىنائەن ھەممە ئەسكەر سەپنى
بوشۇتۇپ قايتىپ كەلدى. بۇ پۇرسەتتە ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرى
ئىلگىرى قولىدىن كەتكۈزۈپ قويغان سەپلەرنى ئەسلىگە كەل-
تۈرۈپ يېڭىشەھەرنى مۇستەھكەملىۋالدى.

بۇ چاغدا مافۇيۈەن قوشۇنلىرى ئاقسۇدىن قەشقەرگە
كەلدى. ئەمما ساھىپ باشچىلىقىدىكى خوتەن ئەسكەرلىرى
مارالۋېشى پەيزىۋاتلاردا توساپ زەربە بەردى. نەتىجىدە خو-
تەن ئەسكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپ مارالۋېشى، پەيزىۋاتلارنى تاش-
لاپ چېكىنىدى. مافۇيۈەن قوشۇنلىرى ئىلگىرىلەپ كېلىپ قەشقەرگە
هۇجۇم قىلدى. خوجانىياز هاجى ئاتۇشنىڭ ئاغۇ تاغلىرىغا
چېكىندى. تۇڭگان قوشۇنلىرى ئاتۇشقىچە قوغلۇشۇپ كېلىپ قات-
تىق سوقۇشلار بولدى. ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ
كېتىپ هاجىنىڭ يېنىدا ئاران ئون نەچچىلا ئادەم قالغاندا
تۇڭگان ئەسكەرلىرى هاجىنى قوغلاپ بىر ئېقىنغا قاپساپ كې-
لىدۇ. ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. شۇ چاغدا هاجى
ئاتتىن چۈشۈپ ئوز قولى بىلەن دۈشمەننىڭ نۇرغۇن ئادىمىنى
ئېتىپ ئولتۈرۈپ خەتەردىن قۇتۇلدى. تۇڭگانلار كەتكەندىن
كېيىن خوجانىياز هاجى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئەركەشتامغا

بېرىپ نەق بىر ئاي تۇردى. بۇ يەرگە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر مۇنچە ئادەملەر كېلىپ ساۋۇت داموللىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرغانلىقىغا نارازىلىق قىلدى. ھەمدە خوجا نىياز ھاجىنى رەئىس جۇمھۇر بولماسلىقىڭىز لازىم ئىدى دەپ ئەيىپلىدى. بۇ مەسىلىدە خوجانىياز ھاجى خېلىلا «خىجالەت» بولدى. ئەڭ ئاخىرىدا سوۋېتلىكلەر ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىش تەكلىۋىنى قويدى ھەمدە ئۇرغۇن سوغا تەقدىم قىلىپ شەرەپلىك ئۇنۋان بەردى.

«شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ دۆلەت بايرىقى مەسىلىسىدە بىر قانچە كۈن مۇنازىرىلىشىپ بىر قىسىم كىشىلەر مۇستەقىل بولۇش، بايراقتا ئاي يۇلتۇز بەلگىسى ئورنىتىشنى تەشەببۇس قىلدى. يۇنۇس بەگ پىكىر قىلىپ بىز ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا بىر مەركەزگە تايىنىشىمىز كېرەك. ئۇنداق قىلمىساق چەتئەل جاھانگىرلىرى بوزەك تاپىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن دۆلەت بايرىقىمىزغا ئاي - يۇلتۇز ئورناتقاندىن تاشقىرى يۇقۇرقى بۇرجىسىغا «كوك ئاسمان ئاق كۈن» بەلگىسى (گومىنداڭ دۆلەت بايرىقىنىڭ بەلگىسى - ت) ئورنىتىشىمىز لازىم دېگەن تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويدى. كوپچىلىك بۇ پىكىرنى ماقۇل كورۇپ «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» بايرىقىغا ئاي - يۇلتۇز ئورنىتىپ، دەستىنىڭ ئۈچىغا يېقىن بۇرجىسىغا «ئاق كۈن» بەلگىسى ئورناتماقچى بولدى.

خوجا نىياز ھاجى ئەركەشتامدىن يەركەنگە كېلىپ ساۋۇت داموللا، زىرىپ قارى ھاجى، سۇلتانجان قاتارلىق ئۈچ كىشىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا مەھمۇت سىجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈردى. مەھمۇت سىجاڭ غوپۇر تۇەنجاڭغا بۇيرۇق بېرىپ قولغا ئالدى.

سۇلتانجان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» نىڭ باش كاتىۋى بولۇپ پۈتۈن ئىش شۇ كىشىنىڭ قولىدىن ئۆتەتتى. سۇلتانجان ئەسلىدە سوۋېت يېرىدىن قېچىپ ئۆتكەن ئۇنسۇر ئىدى. كېيىن ئۇ تۈرمىدىن قېچىپ چەتئەللەرگە ئۆتۈپ ئەرەب دۆلەتلىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۈردى. (سۇلتانجان ئەسلىدە تۈركىيە پۇخراسى ئىدى. تۈركىيە ئۇنى سوۋېت ئىشپىيونى دەپ گۇمانلىنىپ تۈركىيىگە كىرگۈزمىگەن.)

شىڭ شىسەي ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە قوغلاپ كەلگەندە ئۇلار قەشقەردە بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ ئاندىن خوتەنگە جۇغلاندى. مەن بۇ چاغدا يەكەندە شەنجاڭ ئىدىم. ماشىمىڭ، مافۇيۇەنلەر بىلەن تونۇش بولغىنىم ئۈچۈن ئۇلار مېنىڭ داۋاملىق شەنجاڭ بولۇشۇمنى قۇۋۋەتلىدى. ئۇلار يەكەنگە كەلگەندە خوجانىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭلار مەكىتتە ئىدى. ماشىمىڭ قىسىملىرى مەكىتكە بېرىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. بۇ سوقۇشتا مەھمۇت سىجاڭنىڭ ئادىيوتانتلار باشلىقى نىيازغا ئوق تەگدى. شۇ سەۋەپتىن ئەسكەرلەر تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ يەكەن دەرياسى بويلاپ ئاقسۇغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇلار قېچىپ مارالۋېشى ئەتراپىدىكى شاقۇر دىگەن جايغا بارغاندا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى كىيىم - كېچەكلىرىنى يېشىپ خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقاندا مافۇيۇەن قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ تۈن نىسپىدە ھۇجۇم قىلدى. خوجانىياز ھاجى قىسىملىرى ئۇيقۇلۇقتا قورقۇپ كېتىپ قاچتى. مافۇيۇەن قىسىملىرى نۇرغۇن قورال ۋە بايلىقلارنى غەنىمەت ئالدى.

خوجانىياز ھاجى ئاقسۇغا بېرىپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ تەيىنلەندى. بۇ 1934 - يىلى 5 - ئايلاردىكى

ئىش. لىيۇبىنىڭ قەشقەردە گارنىزون سىلىڭى بولدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇئاۋىن سىلىڭ بولغان ئىدى.

مەھمۇت سىجاڭ مارالۋېشىدىكى ۋاقتىدا خوجانىياز ھاجى ئايروپىلان بىلەن ئاقسۇدىن كېلىپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن كورۇشتى. بۇ ئىككىسى مۇئاۋىن رەئىس بولۇپ ئۈرۈمچىگە بېرىش مەسىلىسىنى مەسلىھەتلەشتى. ئايروپىلان مارالۋېشىغا كېلىپ يەرگە قونۇش ۋاقتىدا بىر ئاز خەتەرگە ئۇچراپ ھاجىنىڭ پۇتى يارىلاندى. مەھمۇت سىجاڭ ھاجىغا ئۈرۈمچىگە بارماڭ دەپ نەسىھەت قىلدى. ئەگەر بارىدىغان بولسىڭىز ھەممە ئىشىمىز بۇزۇلۇدۇ دېدى. خوجا نىياز ھاجى ئۇنىڭ سوزلىرىگە قۇلاق سالماي ئۈرۈمچىگە بېرىپ مۇئاۋىن رەئىس بولدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇئاۋىن سىلىڭ بولۇپ قەشقەر كونىشەردە لىيۇبىنىڭ يېڭىشەردە تۇردى. شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقى رىبالكىن ئىسىملىك ھەربىي ئەمەلدارنى ئەۋەتىپ مەھمۇت سىجاڭغا ھەربىي مۇشاۋىرلىققا تەيىنلىدى. (بۇ كىشى كېيىن ئاڭلىساق سوۋېت ئىتتىپاقى مەلۇم تانكا جىتۋەنجۇنىنىڭ گېنېرالى بولغان) بۇ كىشى ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنى ئۇتتى. مەھمۇت سىجاڭ ئۆز ئىستىقبالى توغرىسىدا ئىنتايىن قايغۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا بىر نەچچىلا ئادىمى قالغان ئىدى. مەسىلەن ئابلا داموللا نەئىمى (تۇرپانلىق) سىجاڭنىڭ پۈتۈن مەخپى ئالاقىلىرىنى باشقۇراتتى. قۇربان سەئىدى، (تۇرپانلىق) ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىككى يىل ئوقۇپ كېلىپ نەمەت خەلپەتنىڭ ئورنىغا سەنمۇجاڭ بولدى. ئىلياس فوگۇەنجاڭ

«ئادىيوتانتلار باشلىقى» مەھمۇت سىجاڭنىڭ مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى ئىدى. ئىلىياسنىڭ سوۋېت كونسۇلى بىلەن مۇناسىۋىتى بار دەپ چەتئەلگە كېتىۋاتقاندا يولدا تۇتۇپ تاشلىدى. يۇقۇرقى كىشىلەر ئىچىدە بەزەنلىرى تولۇق ئىشەنچىلىك ئەمەس ئىدى. شۇڭا مەھمۇت سىجاڭ كۈن ئۆتكۈزمەكنىڭ قىيىنلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ يەنە بەزەن ھەركەتلەرنىمۇ قىلاتتى. قەشقەر شەھەر كوچىلىرىدا دايىم دىگىدەك سوۋېتكە قارشى تەشۋىق ۋەرەقىلىرى تارقىتىپ تۇراتتى. تاڭ ئاتقاندا ئۇ ھېچنىمىنى بىلمەس كىشى بولۇپ تەكشۈرۈشكە ئادەم ئاچىرتاتتى. ئەمەلىيەتتە بۇ ۋەرەقىلەرنى ئابلا داموللىغا ئۆزى بۇيرۇپ قىلدۇراتتى.

ئابدۇغوپۇر داموللىنىڭ ئۆلتۈرۈلىشى

شىڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بىلەن ئابدۇغوپۇر داموللا بىر قېتىم ئۈرۈمچىگە بېرىپ قەشقەرگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تەشۋىق ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. مەھمۇت سىجاڭ ئۇ كىشىنى شىڭ شىسەي بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ كەلگەن خەۋىپلىك ئۇنسۇر دەپ قاراپ يوقۇتىۋەتمەكچى بولدى. شۇ كۈنلەردە شىڭ شىسەي ئابدۇغوپۇر داموللىنى 2 - قېتىم ئۈرۈمچىگە قىچىرتىپ تېلېگرامما ئەۋەتتى. شۇ سەۋەپتىن ئابدۇغوپۇر داموللا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن خوشلاشقىلى كەلگەندە، سىجاڭ مەخسەتلىك ھالدا كۈندۈزى كورۇشمەي كەچقۇرۇنلىقى كورۇشمەكچى بولدى. شۇ ئاخشىمى ئابدۇغوپۇر داموللا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن

كۆرۈشۈپ ئۆيگە قايتىپ كېتىۋېتىپ تۇمەن دەرياسى كۆۋرۈكىگە كەلگەندە سىجاڭ تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان 2 ئادەم كۆۋرۈك ئاستىدىن چىقىپ پىچاق بىلەن ئابدۇغوپۇر داموللىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. ئابلا داموللا مېنى ئويغۇتۇپ، بۈگۈن كېچە تۇمەن دەرياسى كۆۋرۈكىدە ئابدۇغوپۇر داموللىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ دېدى. مەن ياتاقتىن چىقسام قۇربان سەئىدى كەلدى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ شۇ ئاندىلا ماڭا بىر پولك ئەسكەر چىقىرىپ چارلاپ قاتىللارنى تۇتۇڭلار دېدى. مەن ئۇ چاغدا ھەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئىدىم. بۇيرۇققا بىنائەن بىر پولك ئەسكەر چىقىرىپ چارلاش يۈرگۈزگەن بولسامۇ قاتىللارنى قولغا چۈشۈرەلمىدۇق. ئەتىسى ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزدى. مەھمۇت سىجاڭ مۇراسىمغا قاتناشتى.

مەھمۇت سىجاڭنىڭ مومىن ئاخۇن دەپ بىر ئىشەنچلىك ئادىمى بار ئىدى. بۇ ئادەم سودىگەرچىلىك قىلاتتى. بۇ ئادەم ئەسكى چاپان كىيىپ يۈرۈيدىغان بولغاچقا ئادەتتە ئۇ كىشىگە ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى. مەھمۇت سىجاڭ بۇ ئادەمنى نەنجىڭگە ئەۋەتكەن ئىدى. مومىن ئاخۇن خوتەن، كېرىيە، دۇڭخاڭ ئارقىلىق قەلەندەر شەكلىدە نەنجىڭگە يېتىپ بېرىپ ئەيسا بەگ، مەسئۇت سەبرى قاتارلىقلارنى تېپىپ، ئۇلار ئارقىلىق گومىنداڭ باشلىقلىرى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ. گومىنداڭ مەركىزى ئۇ كىشىنىڭ دوكلادىنى ئاڭلاپ بىر مۇنچە يوليورۇق بەرگەندىن كېيىن يول خىراجىتى بېرىپتۇ. بۇ كىشى مىڭ تاختىدەك چاي ئېلىپ شىنجاڭغا قايتىپ قۇمۇلغا كەلگەندە يولۋاس بۇ ئادەمنى قولغا ئېلىپ ئۈرۈمچىگە يوللاپ بېرىپتۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ

ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى قەشقەرگە كەلگەندە مو-
ھسن ئاخۇننى نەنجىڭگە ئەۋەتكەن مەسىلىنى تەنقىدى تەلەپپۇز
بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ، سىجاڭ بۇ خاتالىقنى ئېتىراپ قىلىپ،
بۇنىڭدىن كېيىن قايتا سادىر قىلماسلىق كېرەك! دەيدۇ. مەھمۇت
سىجاڭ بۇ سۆزگە ھېچقانداق سۆز قىلمايدۇ. كېيىن مەھمۇت
سىجاڭ ئىسمىن داموللىنى نەنجىڭگە ئەۋەتتى. بۇ ئادەم نەنجىڭدىن
قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، چوللەردە يول تاپالماي كەلگەن يولى
بىلەن نەنجىڭگە قايتىپ كەتكەن ئىدى.

شىڭ شىسەي مەھمۇت سىجاڭنى ئۈرۈمچىگە تەكلىپ قىلىپ
ئۇرغۇن قېتىم تېلېگىراما ئەۋەتتى. مەھمۇت سىجاڭ كورۇنۇشتە
بېرىشقا تەييارلىق كورسىمۇ ئەمەلىيەتتە ھىندىستانغا قېچىش
تەييارلىقىنى كورەتتى. ئۇ قۇربان سەئىدىگە ھىندىستانغا قېچىش
پىلانىنى ئېيتقاندا: بىز ئۈرنىمىزدىن قوزغالمايلى، چەتكە چىققان
بىلەنمۇ ھېچقانداق مەخسەتكە يېتەلمەيمىز، چەتتە سەرگەردان
بولۇپ يۈرمەكتىن باشقا ئىش يوق دەپ قوشۇلمىدى. شۇڭا
سىجاڭ چەتكە قېچىش پىلانىنى ۋاقتىنچە تاشلاپ قويدى.

ھىندىستانغا قېچىش

كېيىنچە مەھمۇت سىجاڭ ۋەزىيەتنىڭ بارغانچە چىڭىسىپ
كېتىۋاتقانلىقىنى كورۇپ قۇربان سەئىدى سەنمۇجاڭغا تۇيدۇر-
ماستىن، 2 - قېتىملىق قېچىش پىلانىنى تۈزدى.

مەھمۇت سىجاڭ تۇرپاندىكى بىر كارىزنى 400 سەر

ئالتۇنغا ساتتى. يەنە باشقا نەرسە كېرەكلىرىنى سېتىشتۇرۇپ جەمى 800 سەر ئالتۇن تەييارلىدى. بۇنىڭدىن 400 سەر ئالتۇننى ئابدۇقادىر داموللىغا تاپشۇرۇپ چەتئەلگە ئوتكوزمەكچى بولۇۋىدى، يول ئۇستىدە شىڭ شىسەي تەرىپىدىن مۇسادىر قىلىنىپ كەتتى. قالغان 400 سەر ئالتۇننى قاچقاندا بىللە ئېلىپ ماڭدۇق.

بىز پىلانىمىز بويىچە 1937 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۇنى يولغا چىقتۇق. مېنىڭ ئالدىدا ياقۇپ تۇەنفۇ (پودپولكوۋنىك) غا پولكوۋنىك قۇربان نىيازنى ئېتىۋېتىشقا بۇيرۇق قىلدۇق. (ياقۇپ تۇەنفۇ، شايارلىق) نەتىجىدە بۇ ئىش ئەمەلگە ئاشمىدى (پۇتىدىن يارىدار قىلدى)،

مەھمۇت سىجاڭ يەكەنگە بېرىپ ماخۇسەن قىسىملىرىغا: مەن شىڭ شىسەي بىلەن بۇزۇلۇشۇپ قايتىپ چىقتىم، خوتەنگە بېرىپ ماخۇسەن بىلەن كورۇشىمەن دەپ نەچچە پارچە خەت يېزىپ ئەۋەتتى. بۇ خەتنى كورگەن ماخۇسەن قىسىملىرى ھەيران بولدى ھەمدە خوشال بولدى. شۇڭا ئۇلار مەھمۇت سىجاڭ كەلگىدەك دەپ ئورتەڭ - ئورتەڭلەرگە زىياپەت ئورۇنلاشتۇرۇپ قارشى ئېلىش تەييارلىقى كوردى. شۇنداق قىلىپ لاداق يولى بوش قالغان ئىدى.

بىز قېچىپ لاداققا باردۇق. توختى ھاجى ئوردو تىلى بىلگەچكە تەرجىمانلىق قىلاتتى. لاداقتىن 8 كۇن يۇرۇپ كەشمىرگە باردۇق. ئۇ يەردە خېلى جىق تىجارەتچى ئۇيغۇرلار بار ئىكەن. كەشمىردە تۇرۇشلۇق ئېنگىلىزلار رەسمىيەت ئوتەپ

قۇراللىرىمىزنى تاپشۇرۇپ ئالدى. مەھمۇت سىجاڭ بىلەن گابىلا داموللا ئىككىسى كالكوتتىغا بېرىپ گومىنداڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن كۆرۈشۈپ پاسپورت تەلەپ قىلدى.

مەھمۇت سىجاڭ ماڭا 100 دانە تىللا بېرىپ نەنجىڭگە ئەۋەتتى. مەن كالكوتتىغا بېرىپ كونسۇلخانىدىن يول خېتى ئېلىپ بىر ياپون پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ گۇاڭجۇ ئارقىلىق نەنجىڭگە باردىم. مەسئوت، ئەيسالار شۇ يەردە، مەسئوت مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى، ئەيسا قانۇن تۈزۈش پالاتاسىنىڭ ئەزاسى ئىكەن. ئۇلارنىڭ باشلامچىلىقى ئارقىسىدا 9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى جياڭجيېشى بىلەن كۆرۈشۈپ 15 مىنۇتچە سۆزلەشتىم. مەن ئۈچ تۈرلۈك تەلەپ قويدۇم. ① بىز ماخۇسەنگە ئىشەنمەيمىز؛ ② شىڭ شىسەي سوۋېت تەرەپ بولۇپ كەتتى؛ ③ بىزگە قۇرال بەرسۇن، شىنجاڭغا ۋەكىل ئەۋەتىپ شىڭ شىسەينى يوقىتىپ كېتىش كېرەك دېگەندىن ئىبارەت، جياڭجيېشى ماڭا: سىلەر چاپا چەكتىڭلار، ھازىر جۇڭگو - سوۋېت ئۆز - ئارا ھۇجۇم قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالاش ئالدىدا تۇرماقتا. ئەگەر شىڭ شىسەينى يوقىتىسەك جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتىگە تەسىر يېتىشى مۇمكىن. ھازىر ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش دەۋرى. قالغان ئىشلارنى چېڭ لىفۇ بىلەن سۆزلىشىڭلار، مەن تېلېفون ئارقىلىق ئۇنىڭغا خەۋەر قىلىمەن دېدى. مەن چېڭ لىفۇ بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇ ماڭا: ئاۋال ياڭ زېڭشىننى ئەسكى دېدىڭلار، كېيىن جىن شۇرېننى ئەسكى دېدىڭلار، ئەمدى شىڭ - شىسەينى يامان دېسەڭلار، سىلەرگە مەن ئاسماندىن پەرىشتە

تەكلىپ قىلىپ رەئىس قىلىپ بېرەتتىممۇ؟ دېگەندەك بىر مۇنچە قۇلاققا ياقمايدىغان سۆزلەرنى قىلدى. كېيىن ئۇ يەنە سۆزلەپ: يېقىندا شىنجاڭغا بارىمەن. مېنىڭ ئالدىدا يەنە بىر كۆرۈشەيلى دېدى. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي چىڭ لىنۇ شىنجاڭغا كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىدۇق. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىڭ شىسەينى چىڭ لىنۇنىڭ ئادىمى دەپ تونۇيمەن.

بۇ ئەھۋاللارنى خەت ئارقىلىق مەھمۇت سىجاڭغا دوكلات قىلدىم. مەھمۇت سىجاڭ مېنى شاڭخەيگە كېلىپ چەتئەل كونسىيەلىرىگە بېرىپ تۇرۇشۇمنى تاپشۇردى. مەن شاڭخەيگە بېرىشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتسام مەسئۇت ئەيسالارمۇ بىللە بارىمىز دېدى. ئەيسا بەگ قانۇن تۈزۈش پالاتاسىدىن بىر دانە ئاپتوموبىل ھەل قىلغان ئىكەن. شۇنىڭغا ئولتۇرۇپ شاڭخەيگە باردۇق. ئەيسا بىر ھەپتە تۇرۇپ قايتىپ كەتتى، مەن يالغۇز قالدىم.

مەن نەنجىڭگە كەلگەندىن كېيىن مەھمۇت سىجاڭ مايىت تۆەنجاڭ (توخسۇنلۇق) ئابدۇللا داموللا، باۋۇدۇن ھاجى قاتارلىقلار بىرلىكتە ھەرەمگە بېرىپتۇ. ئۇ يەردىن تۈركىيىگە بېرىپ يەنە ھىندىستانغا قايتىپ كەلگەن ئىكەن.

ئۇ چاغلاردا ھىندىستانلىقلار ھەمىشە نامايىش قىلىپ ئەنگلىيە ھۆكۈمىتىگە قارشى تۇراتتى. مەھمۇت سىجاڭغا ئەگىشىپ چەققانلار بىكار يېتىپ زېرىكىپ، نەچچە ئېغىز ئوردۇچە گەپ-سۆزلەرنى ئۆگىنىۋېلىپ نامايىشلارغا قاتنىشىپ ھىندىستانلىقلارغا قۇلۇقلارغا كالتەك ئېلىپ نامايىش قىلغىلار دەپ ئۆگەتكەن ئىكەن، ھىندىلار بۇ گەپتىن خېلى تەسىرلىنىپتۇ، ئەنگلىيە ھۆكۈ-

مىتى بۇنى سېزىۋېلىپ مەھمۇت سىجاڭ كەلگەن ھامان قولغا ئېلىپ 27 كۈن قاماپ قويدى. ئەڭ ئاخىرىدا ھۆكۈمەت تەرەپ 3 كۈن ئىچىدە كېتىشىمىزنى ئۇقتۇرۇش قىلدى. شۇ سەۋەبتىن بىز ھىندىستاندا تۇرالمىدۇق.

جۇڭگوغا قايتىش

مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى قاتارلىق تۆت كىشى كالكۇتتىغا كېلىپ ياپونىيىنىڭ سودا پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ شاڭخەيگە كەتتى. شاڭخەيدە ئۈچ كۈن تۇرۇپ ئۇ يەردىن ياپونىيىگە كەتتى. توكيوغا بارغاندا «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى» قۇرماقچى بولۇپ بىزگە (بىز ئۇ چاغدا كوكخوتتا ئىدۇق) تېلېگرامما ئەۋەتىپ ۋەكىل قاتناشتۇرۇشىمىزنى ئۇقتۇردى. كوكخوتتىكىلەر مەن بىلەن مايىت ھاجىنى ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتتى. بىز 1939 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا توكيوغا يېتىپ بېرىپ «شەرقىي تۈركىستان ئىستىقلال ئۇيۇشمىسى» قۇرۇپ، مەھمۇت سىجاڭنى رەئىس، ئىمىن ھەزرەتنى مۇئاۋىن رەئىس سايلىدۇق (ئىمىن ھەزرەت ئافغانىستاندا ئىدى.) ئەلى ھاجى ئومۇمى ئىشلار باشلىقى بولدى. ئۇيۇشمىنىڭ خىراجىتىنى ئىئانە توپلاش يولى بىلەن تەمىنلىمەكچى بولدۇق. 1940 - يىلى 1 - ئايدا بىز كوكخوتقا قايتىپ كەلدۇق. ئۇيۇشمىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى يەتكۈزدۇق. ئۇ يەردىكىلەر

ئەنئانە بېرىشكە قوشۇلمىدى. ئەنئانە توپلاپ چەتئەللەردە ساياھەت قىلىپ يۈرگەنلەرنى باقامسىزمۇ؟ دەپ ئۇنىمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئۇيۇشما قۇرۇلغان بولسىمۇ راۋاج تاپالمىدى.

مەھمۇت سىجاڭ توكيودىن بېيجىڭگە قايتىپ كەلگەندە، مەن كوكخۇتتىن ئالدىغا كېلىپ كۆرۈشتۈم. بەزەنلەر مەھمۇت سىجاڭ ياپونىيە ھوكۇمىتى بىلەن قانداقتۇر بىر كېلىشىم تۈزۈشۈپتۇ دەيدۇ. مېنىڭچە بولغاندا پاكىت يوق. مەھمۇت سىجاڭ ياپونىيىگە بارغان بولسىمۇ، ئەمما ياپونلارغا ئىنتايىن نارازى ئىدى. مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى، ئابلا داموللا قاتارلىقلار ياپونىيىدىن جۇڭگوغا قايتىپ كېلىپ سەنخەيگۇەنگە كەلگەندە ياپون ساقچىلىرى ئۇلارنىڭ يۈك - تاقلىرىنى تەكشۈرگەندە سومكا ئىچىدە نەرسە - كېرەك ئورىغان بىر پارچە گېزىتتە ياپون باشلىقىنىڭ سۈرىتى بىر ئاز پۈرلۈشۈپ كىرلەشكەنلىكىنى كۆرۈپ توختى ھاجىنى ئىككى شاپىلاق ئۇرغان ھەمدە ئىككى كۈن توختۇتۇپ قويغان. بۇ ئىش مەھمۇت سىجاڭنىڭ كۆڭلىدە ئىنتايىن ئېغىر كېلىپ ياپونلارغا بەك نارازى بولغان. مەھمۇت سىجاڭ تيەنجىندە گومىنداڭنىڭ قاتناش بانكىسىغا 30 تاي گەزمال ئامانەت قويغان ئىدى. كېيىن ياپون باسقۇنچىلىرى تيەنجىننى ئىشغال قىلىپ مەزكۇر مالنى مۇسادىرە قىلىۋالدى. مەھمۇت سىجاڭ شۇ مالنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلسا، ياپونلار قايتۇرۇپ بەرمىدى، شۇ سەۋەبتىنمۇ ياپونلارغا نارازى ئىدى. يۇقۇرقى پاكىتلاردىن مەھمۇت سىجاڭ بىلەن ياپونىيە ھوكۇمىتى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق ئالاقە بولمىغانلىقىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

1 ـ سىتىۋالدىجان پولكىنى قورالسىزلاندۇرۇش

سىتىۋالدىجاننىڭ ئۆزبېك پولكى تۆمۈر سىجاڭ قەشقەرنى ئىشغال قىلغاندا قۇرۇلغان پولك بولۇپ پۈتۈنلەي ئۆزبېكلەردىن قۇرۇلغان ئاتلىق پولك ئىدى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى خوتەنگە چېكىنگەندە، سىتىۋالدىجان پولكى بىلەن خوتەن قىسىملىرى يېڭىسساردا توساپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ئۆزبېك پولكى مەغلۇپ بولدى. سىتىۋالدىجان ئۆزى ئەركەشتام ئارقىلىق ھىندىستانغا قاچتى. چېگرىغا بارغاندا ئېنگلىز ھەربىي قىسىملىرى چېگرىدىن ئۆتكۈزمىگەچكە قايتىپ كېلىپ مېنىڭ يېنىمغا كەلدى ۋە مەندىن مەھمۇت سىجاڭغا بىر پارچە خەت يېزىپ ھاياتىغا كاپالەت قىلىشنى ئۆتۈندى. لېكىن مەن خەت يېزىپ مەھمۇت سىجاڭغا ئەۋەتىش ئارىلىقىدا لىيۇ بىڭ سىلىڭ سىتىۋالدىجان بىلەن ئەيسا ھاجى دېگەنلەرگە ئۆلۈم جازاسى بەردى. سىتىۋالدىجان ئېتىلگاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا يۈسۈپجان پولك كوماندىرى بولدى. شېڭ شىسەي بۇ پولكنى قورالسىزلاندۇرۇش ئۈچۈن، مەزكۇر پولكنى مارالۋېشىغا يېرىشقا بۇيرىدى. سەنجاڭ نەمەت خەلپەت بىرولكتە باشلاپ ماڭدى. شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مەزكۇر پولكنى قورالسىزلاندۇرۇشقا ياردەم تەلەپ قىلغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىستاكوۋ قوماندانلىقىدا قىزىل ئارمىيىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ مارالۋېشى ئەتراپىدا مەزكۇر پولكنى قورالسىزلاندۇردى. يۈسۈپجان مۇھاسىرىنى بۆزۈپ

تەكلىماكان تەرەپكە قېچىپ قولغا چۈشمىگەن.

2- ئوسمان سىجاڭنى قولغا ئېلىش

ئوسمان سىجاڭ (قىرغىز) نى قولغا ئېلىش توغرىسىدا خوجا نىياز ھاجى بەرگەن بۇيرۇققا ئاساسەن 1935 - يىلى مەھمۇت سىجاڭ ئوسمان سىجاڭنى دىۋىزىيە ئىشتاۋىغا مېھمانغا چاقىردى. ئوسمان بىر تۈركۈم ئادەملىرى بىلەن كەلگەندە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە كارىدوردا داستىخان سالدى. ئۆزى ئىچكىركى مېھمانخانىغا بىرلا ئادىمى بىلەن كىرگەندە شۇ يەردە تۇتۇپ قولغا ئالدى. يەنە بىر نەچچە ھەربىي باشلىقلارنىمۇ قولغا ئېلىپ يىرلىكتە ئۈرۈمچىگە ئېۋەتىپ بەردى.

3- قەشقەردىكى قۇم دەرۋازا تۈرمىسىگە ئوت قويۇش

مەھمۇت سىجاڭ قاچقاندىن كېيىن قەشقەردە 3 - 4 يۈز ئادەمنى قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىغان ئىدى. مېنىڭ ئاپام ئىككى قات بولۇپ تۇغۇت كۈنلىرى يېقىنلىشىپ قالغان بولسىمۇ، شىڭ شىسەي ئادەملىرى قولغا ئېلىپ قاماپ قويغان ئىدى. (كېيىن ئابدۇ نىياز سىجاڭنىڭ توپىلاڭچى قوشۇنلىرى ئاپامنى قۇتقۇزۇپ تازغۇنغا قايتۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا تۇغۇلغان قىزىم ھازىر ئۈرۈمچى پوچتا تېلېگرافتا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ.) بىز كەتكەندىن كېيىن ماخۇسەن، ئابدۇ نىياز سىجاڭلار قەشقەرگە ھوجۇم قىلغاندا شىڭ شىسەي بۇيرۇق بويىچە قەشقەر كونىشەر قۇم دەرۋازىسىدىكى تۈرمىگە ئوت قويدۇرۇۋەتكەن.

تۇرمىدە قامالغانلار ئىچىدە گۇناسىزلار خېلى كۆپ ئىدى.

4- قەشقەردە بولۇنغان قىرغىن

ماجۇڭيىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنىپ قەشقەرگە يېتىپ بارغاندا خوجانىياز ھاجى ۋاقىتىنچە ئاتۇشىنىڭ تاغلىرىدىغا چېكىنىدى. ماجۇڭيىڭ قەشقەر كونىشەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ ئىنسانىيەت قىلىپىدىن چىقىپ تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى. شەھەر ئىچىدە ئادەم كۆرۈنسىلا ئۆلتۈردى. ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ كۆپلىگى كىشىنى ھەيران قالدۇردۇ. ئۆلۈكلەرنى زەمبىللەر بىلەن توشۇپ چىقىپ كۆمگەن. مۇنداق قەتلىئام تارىختا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

5- مەھمۇت سىجاڭنىڭ ۋاپاتى

مەھمۇت مۇھىتى ياپونىيىدىن قايتىپ كېلىپ بېيجىڭدە، ئىنگىرى قۇمۇل ۋاڭ تۇرىدىغان قەسىردە تۇردى. قالغانلىرىمىز كوكخوتتا ئىدۇق. بىر قېتىم مەھمۇت سىجاڭ، توختى ھاجى، يۈسۈپ باي قاتارلىقلار بىرلىكتە كوكخوتقا كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشۈپ «ئۇيۇشما» قۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەتلەشتى. شۇ كۈنلەردە مەھمۇت سىجاڭنىڭ مىجەزى كەم ئىدى. كېيىن بېيجىڭغا قايتىپ كەتتى. ئارىدىن بىرەر ئاي ئۆتكەندە مەھمۇت سىجاڭنىڭ كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغانلىقى توغرۇلۇق تېلېگرامما ئالدۇق. بۇ 1944 - يىلىدىكى ئىش. بىزلەر بېيجىڭغا باردۇق. مەن

مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ساندۇغىدىن بىر نۇسخا قۇرئان تەرجىمىسىنى تاپتىم. بۇ نۇسخىنى ساقلاپ يۈرۈپ ئۈرۈمچىگە كەلگەندە مەھمۇت سىجاڭنىڭ قىزى ھەجەرخانغا بەردىم. كېيىن ئاڭلىسام بۇ قۇرئان تەرجىمىسى نەمەت خەلپەتنىڭ قولىدا چۈشكەن ئىكەن.

1980 - يىل بىرىنچى ئاي

سابىق ئۇيغۇر مەدىنى خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

جۇنەيد بەكرى

30 - يىللار تارىختا ئاجايىپ ۋەقەلەر يۈز بەرگەن قالايمىقان يىللار ئىدى. بۇ مەزگىلدە جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسى مەشھۇر 25 مىڭ يۇللۇق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلانغان ۋە خەلق ئازاتلىق ھەركىتىنى باشلىۋەتكەن ئىدى، بۇ مەزگىلدە شىنجاڭدىمۇ تارىخى خاراكتېرلىك زور تەۋرىنىش ۋە زور ئىجتىمائىي ئۆزگۈرۈشلەر (مەسىلەن: «قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭى»، «12 - ئاپرېل ئۆزگۈرۈشى») يۈز بەردى ۋە بۇنىڭغا ماسلىشىپ بىر خىل يېڭىلىق پىكىر ئېقىمى ۋە مەدەنىيەت ھەركىتى ۋۇجۇتقا كەلدى. شۇ يىللارنىڭ باشلىرىدا ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى

چاغلاردا پىشقەدەم كوممۇنىزىمچىلاردىن ئىمك دەيىۋەن، چېلىك
يۈن ، دېڭفا، چېڭ تەنچۇ، ماۋزېمىك ،لىن جىلۇ، شىڭ يەتپىڭ
(ماۋدۇن) ، جاڭ جۇڭشى ... قاتارلىق يولداشلار ئىلگىرى -
كېيىن بولۇپ، شىنجاڭغا كەلدى، بۇ ئىنقىلاۋىي پىشقەدەملەر
ئېچىلمىغان بوز يەردىن ئىبارەت بۇ كەڭ رايونغا ئىنقىلاپ ئۇ-
رۇغىنى چاچتى . شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىجتىما-
ئىي ھاياتىغا پىروگرېسسىۋ تەسىر كۆرسەتتى، بۇلارنىڭ تۈرتكىسى
ۋە شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى ۋە ئېھتىياجى، شۇنىڭ-
دەك تارىخىي تەرەققىياتنىڭ تەلىۋى بويىچە ئەينى زامانىدىكى
ۋەتەن ۋە مىللەتنى سۆيىدىغان تەرەققىيپەرۋەر زاتلار، يارقىن
مەئرىپەتچىلەر شۇ زامانلاردا ھۆكۈم سۈرگەن زۇلۇم - زالالەت
ۋە ئەۋھامى خۇراپاتلىققا قارشى شىددەتلىك ئوت ئېچىپ، بى-
لىملىق ۋە ئىلىم - ئىرپانغا يۈرۈش قىلىش يولىدىكى تۈرلۈك
تۈمەن توسالغۇلارنى بۇسۇپ، مەدەنىي - مائارىپ ئۈچۈن يېڭى
يول ئاچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن يىللار تاقىلىپ كەلگەن ئىلىم -
پەن دەرۋازىسى ئېچىلىپ، مەدەنىي - مائارىپنىڭ ئويغىنىشى ۋە
گۈللىنىشى دەۋرى باشلاندى. ئۆلكىنىڭ مەركىزى بولغان ئۈرۈم-
چىدە ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتى - شىنجاڭ دارىلپۇنۇنى تۇنجى
قېتىم قۇرۇلدى. شۇنىڭدەك ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىن، گىم-
نازىيە مەكتەپلىرى تەسىس قىلىندى ۋە بىر مۇنچە كۇرسلار ئې-
چىلىپ كادىر تەربىيەلەش ئىشى باشلاندى. بۇ مەكتەپ ۋە كۇر-
سلارغا ئۆلكىنىڭ ھەممە يېرىدىن ۋە ھەر مىللەتتىن ئوقۇغۇچى-
لار كەلتۈرۈلدى. 1935 - يىلى شىنجاڭنىڭ قەدىمى مەدەنىي - ما-
ئارىپ ۋە سودا - تىجارەت مەركىزىدىن بىرى بولغان قەشقەردىن-

لا بىرىنچى تۈركۈمدە 250 كە يېقىن ئۇيغۇر، قىرغىز، تاجىك، ئۆزبېك ياشلىرى كېلىپ، ئالىي ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرگە جايلاشتى. شۇنىڭدەك شۇ يىلدىن باشلاپلا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەتنىڭ مۇنەۋۋەر ياشلىرىدىن تاللاپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغىمۇ 3 نۆۋەتتە 300 نەپەردىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى چىقىرىلدى. بۇلار مەمۇرى، دوختۇرلۇق، يېزا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق ۋە ھەربى ساھەلەردە ئوقۇتۇلۇپ تەربىيەلەندى. بۇلارنىڭ كوپ قىسمى مەدەنى-مائارىپ ۋە ئالىي مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىندى، بۇنىڭ بىلەن ھەممىنى ھەل قىلىدىغان كادىر مەسىلىسى دەسلەپكى قەدەمدە ھەل قىلىنىپ، مەدەنى - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ يەنىمۇ تېز سۈرئەت بىلەن گۈللىنىشىگە ئاساس يارىتىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن ۋە ئۈرۈمچىدە ئوقۇپ يېتىلگەن بۇ زىيالىلار تىيانشاننىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي ئېتەكلىرىدە مەدەنى - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى، كېيىن بېرىپ، يەنى 1938 - يىلىغا كەلگەندە، مەدەنى - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ رەھبەرلىك ئورگىنىنى تولۇقلاش يۈزىسىدىن ئۈرۈمچىدە ئالاھىدە «مەدەنى ئالاقە جەمئىيىتى» قۇرۇلدى. بۇ جەمئىيەتكە ئىنقىلاۋى ئەدىب شىڭ يەنبىڭ (ماۋدۇن) جاڭ جوڭشى يولداشلار يېتەكچىلىك قىلدى، بۇ جەمئىيەت شىنجاڭنىڭ مەدەنى - مائارىپىنى گۈللەندۈرۈش يولىدا مۇئەييەن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ باردى. بۇ جەمئىيەت ئۆز قارمىقىدا ئالاھىدە مەدەنى كادىرلار يېتىشتۈرۈش كۇرسى ئېچىپ شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت سېپىنى يېڭى قاۋۇل كادىرلار بىلەن تەمىنلىدى، شۇنىڭدەك ھەر مىللەتنىڭ مەدەنى خەلق ئاقارتىش ئويۇشمىلىرىغا مەلۇم ۋاقىت يېتەكچىلىك قىلدى.

1934 - يىلدىكى ئاپرېل ئۆزگىرىشىدىن كېيىنلا شىنجاڭدا ھەممە مىللەتنىڭ مەدەنىي خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلغان ئىدى، جۈملىدىن شىنجاڭدىكى ئاساسىي مىللەت بولغان ئۇيغۇرلارنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا خەلق ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى (تۆۋەندە قىسقارتىپ «ئۇيغۇر ئۇيۇشما» دېيىلىدۇ) قۇرۇلغان ئىدى، بۇنىڭ ئۈرۈمچىدە مەركىزىي ئۇيۇشمىسى، ھەر قايسى ۋىلايەتلەردە ۋىلايەتلىك، ناھىيىلەردە ناھىيىلىك شۆبە ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلغان. ھەتتا تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئاستانە يېزىسى، قەشقەرنىڭ كەنت يايلاق يېزىسى، مارالبېشىنىڭ سېرىقبۇيا يېزىسى، لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ تىككەنلىك يېزىسىغا ئوخشاش چوگراق ۋە ناھىيە مەركىزىدىن چەتتەك بولغان يېزا - قىشلاقلاردىمۇ تارماق ئۇيۇشمىلار قۇرۇلغان ئىدى. بۇ ئۇيۇشمىلار بىر مىللىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ئاممىۋى تەشكىلات بولۇش سۈپىتى بىلەن مەدەنىي - مائارىپ خىزمىتىنىڭ ئەڭ ئېغىر يۈكىنى ئۈستىگە ئالدى. خەلقنى ئاقارتىش، مىللەتنى، پەن - مەدەنىيەت بىلەن قۇتقۇزۇش، خەلقنىڭ كۆزىنى ئېچىش ئىشىغا جىددىي كىرىشتى، نادانلىق ۋە جاھالەتلىكنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتقان ۋە قارا كۈنلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئۇيغۇر خەلقىدە ئىلىم - ئىرپان ئۆگىنىش ئىشتىياقى، چوڭقۇر قىزىقىش ۋە ھەۋەس پەيدا بولدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بىردىنبىر مىللىي تەشكىلاتى بولغان ئۇيۇشمىلارنىڭ ئەتراپىغا زىچ ئۇيۇشتى. قايناق - تاشقىنلىق مەدەنىيەت دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. پۇلى بارلار پۇل چىقاردى، كۈچى بارلار كۈچ چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ھەممە يەردە يامغۇردىن كېيىنكى بامبۇكتەك يېڭى مەكتەپ بىنالىرى قەد كۆتۈرۈشكە باشلىدى. بۇرۇندىن بار بول-

غان مەھەللىۋى دىنى ۋە خۇسۇسى مەكتەپلەرنى ئۇيۇشمىلار ئۆز ئىلكىگە ئۆتكۈزىۋالدى ياكى دىنى مەكتەپلەرگىمۇ ئىلىم-پەندىن ساۋادى بار ئوقۇتقۇچىلارنى بەلگىلەپ ئوقۇغۇچىلارغا پەننى ۋە دىنى تەربىيەنى بىرلىكتە ئېلىپ باردى. شۇنداق قىلىپ ھەر بىر كىچىك ۋە چەت يېزا قىشلاقلاردىمۇ يېڭى تىپتىكى مەكتەپلەر بارلىققا كەلدى. مەسىلەن، شىنجاڭنىڭ يىراق-چەت ياقىسىدىكى چىرىيە ناھىيىسىدە ھۆكۈمەت قارمىقىدا شەھەر ئىچىدە بىرلا باشلانغۇچ مەكتەپ بولغان بولسا، ئۇيۇشما قارمىقىدا 35 جايدا مەكتەپ بار ئىدى. ھەتتا بۇ ناھىيىنىڭ ئەڭ يىراقتا بولغان كۆڭنىلون تېغى ئىچىدىكى پۇلۇ دىگەن تاغلىق كەنتتىمۇ ئۇيۇشما قارمىقىدا 4 سىنىپلىق باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىدى. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاغلىق مەئرىپەتچىسى ۋە شائىرى نىمشەھىت سايرامىنىڭ «يۈرەك سۆزى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىدىكى 1936-يىلى ئىيۇن يازغان «باي ناھىيىسىنىڭ ھەسرەتلىك ساداسى» دىگەن شېئىردا ئەينى زاماندا باي ناھىيىسىدە 30 جايدا مەكتەپ بارلىقى، يەنە ئۇ يەردە بىر دارىلمۇئەللىمىن ئېچىلىپ ئۇنىڭدا 35 نەپەر ئوقۇتقۇچىنىڭ تەربىيىلىنىپ چىققانلىقى، مەدىنى - مائارىپ ئۈچۈن خەلقتىن ئالتۇن - كۈمۈش بولۇپ نەچچە مىليون دوللار پۇل ئىئانە توپلانغانلىقى، ئەمما بۇنىڭ گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىنمىغانلىقىغا شائىرنىڭ ئېچىنغانلىقى يېزىلغان ①. مانا بۇ شۇ ۋاقىتلاردىكى ئۇيۇشمىلارنىڭ كەڭ ئاممىنى ھەركەتلەندۈرۈپ ئىئانە توپلاپ، مەكتەپ بىنا قىلىپ، ھەممە جايدا مائارىپ ئىشلىرىنى كەڭ يولغا قويغانلىقىنىڭ بىر دەلىلى، دىمەك ئۇ مەزگىللەردە پەقەت ناھىيىلەرنىڭ مەركىزىدىلا بىردىن ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى شەنلى مەكتەپ بولۇپ

ئۇنىڭدىن قالغان رايون - مەھەللىلەرنىڭ ھەممىسىدىلا ئۇيۇشما قارمىقىدا (خۇيالى) مەكتەپلەر بار ئىدى. ھەقىقەتەن بىر مەھەل ھەممىلا جايدا مەكتەپ بىنا قىلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلگەن ئىدى.

بۇ مەكتەپلەر گاھى جايلاردا يۇقۇرقىدەك ئىئانە توپلاش يولى بىلەن قۇرۇلغان بولسا، گاھى جايلاردا ئەھۋالغا قاراپ، ئۇيۇشمىلار ئۆزى سالدۇرۇپ بېرەتتى، گاھى جايلاردا بولسا، مائارىپپەرۋەر شەخسلەرنى ھەركەتلەندۇرۇپ مەلۇم شەخس ئۆز پۇلى بىلەن سېلىپ بېرەتتى، بۇ مەكتەپلەر ئادەتتە يېزا - كەنتلەرنىڭ ئەڭ ئاۋات، كوزگە چېلىقارلىق يېرىگە سېلىناتتى. ئەينى ۋاقىتتا شۇ يېزىدا بىردىن - بىر كوركەم ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇش مەكتەپ بىناسى ئىدى، ئادەتتە مەكتەپنىڭ ئالدى پەشتاقلىق بولۇپ ئىشىك بېشىغا چوڭ چىرايلىق مەشىق خەتلەر يېزىلغان ۋىۋىسكىلار ئېسىلغان بولاتتى. ئۇ كەملەردە يېزىلاردا مەكتەپتىن باشقا ۋىۋىسكا ئېسىلغان ئورۇن يوق ئىدى. مەكتەپنىڭ ئىماتە تاملىرى مىللى شەكىلدە بولۇپ، ئاقارتىلغان بولاتتى. مەكتەپلەرنىڭ ئۆزىگە لايىق سەينالىرى، كول - كولچەكلىرى، بوستانلىرى، گۈللۈك، مېۋىلىك باغلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلارغا ئەقلى ئەمگەك بىلەن جىسمانى ئەمگەكنى بىرلەشتۈرۈپ تەربىيە بېرىشتە ئېھتىياجلىق بولغان تېرىلغۇ يەرلىرى بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار دەرسنىڭ سىرتىدا مەلۇم مىقداردا جىسمانى ئەمگەك بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى.

مۇندىن باشقا مەكتەپلەردە ئوغۇل - قىزلارنىڭ ئالاھىدىلىك خۇسۇسىيەت ۋە ھەۋەسلىرىگە قاراپ قول سانائەت گۇرۇپپىلىرىمۇ تەشكىل قىلىنىپ، ھۈنەر - سەنئەت ئۆگىتىلەتتى. ھەتتا ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن سەنئەت گۇرۇپپىلىرى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ،

جەمئىيەتتىكى قالاق ھادىسە ۋە ناچار كەيپىياتلارنى تەنقىتلەپ، خەلقنى يېڭىلىققا باشلايدىغان ئەسەر، ناخشىلارنى يېزىپ، ئىجات قىلىپ جەمئىيەتنى يېڭىلىققا ۋە ئالغا باشلايتتى. ۋەزىيەت-نىڭ تەلىۋىگە قاراپ ھەر خىل تەشۋىق - تەرغىب ئىشلىرىنى پائال ئېلىپ باراتتى. مەكتەپلەر ئۆز قارمىقىدىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇرمۇش ۋە ئىلمى ئىشلىرىغا لازىملىق نەرسىلىرىنى ئۆز دۇكىنىدىن تەمىنلەيتتى. بۇنىڭ بىلەن نەرسە كېرەك سېتىۋېلىش ئۈچۈن كېتىدىغان ۋاقىتمۇ تېجەپ قېلىناتتى. ئۇ چاغلاردا مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن شەھەردىن يېزىغا چىقىپ قالغان ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ياكى مېھمان بولمىسۇن ئۆزى بارغان يېزىنىڭ مەكتىۋىنى، ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇ-غۇچىلىرىنى كۆزدىن كەچۈرمەي قالمايتتى. ھەقىقەتەنمۇ بۇ مەك-تەپلەر يېزىلارغا بارغان ھەر قانداق ئادەمنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. خەلق ئىچىدىمۇ مەكتەپ ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئابرويى يۇقۇرى بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلار جەمئىيەتنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىلىرى ئىدى. پۈتۈن خەلق ۋە ئاتا - ئانىلار ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن قەدىرلەيتتى. كىشىلەر ئادەتتە ئەر ئوقۇتقۇچىلارنى « ئەپەندىم »، ئايال ئوقۇتقۇچىلارنى « خانىم » دەپ ئاتايتتى. ھازىرمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىدە شۇنداق دەپ ئاتايدۇ. ئوقۇغۇچىلارمۇ ئوقۇتقۇچىلارنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيتتى ۋە ياخشى كۆرەتتى. كوچىلاردا ئۇچرىشىپ قالسا، سالام بەرمەي ئۆتمەيتتى. ئىزچىلار ئوقۇتقۇچىلارنى كۆرگەندە، تىك تۇرۇپ، قول كۆتۈرۈپ سالام بېرەتتى ۋە ئېھتىرام بىلدۈرەتتى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ سۆزىدىن بەكرەك ئاڭلايتتى. ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن مەكتەپ ئىنتىزامى دەك

چېلىك ئىدى. بۇ مەكتەپلەر شۇ يېزا ۋە شۇ مەھەللىنىڭ مەدەنى-
يەت مەركىزى بولۇپ قالغان ئىدى. مەكتەپلەردە كۈندۈزى
باللار دەرس ئوقۇسا، كەچتە چوڭ ئەر - ئاياللار ساۋات
چىقىراتتى. يېزىلاردا قويۇلىدىغان كىنو - تىياتىر ۋە ھەر
خىل يىغىن پائالىيەتلىرىمۇ مەكتەپ زاللىرى ۋە سەينالىرىدا
ئۆتكۈزۈلەتتى. مەكتەپلەرنىڭ سىنىپلىرى كەڭتاشا، پارتا ئورۇندۇق
سەرەمجانلىرىمۇ بىر قەدەر تولۇق [illegible]لىك ئىدى. ئۇ چاغ-
لاردا بەزى جايلاردا قەغەز بىر ئاز قىس بولغاچ، باللار
قەلەي ياكى تاشتىن ئىشلەنگەن كىچىك قول دوسكىسىنى
ئىشلىتەتتى. مەكتەپلەردە تامامەن مىللى روھ، مىللى تىل - يېزىق
بىلەن دەرس ئۆتەلەيتتى، دەرسلىك كىتاپلار ھەر بىر مىللەتنىڭ
ئۆز ئانا تىلىدا تۈزۈلۈپ، ئۆز ئانا تىلىدا چۈشۈنىشلىك قىلىپ
دەرس ئۆتۈلگەچكە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرس ئۆزلەشتۈرۈشى
ۋە روھى ھالىتىمۇ ئالاھىدە كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. باشلانغۇچ مەك-
تەپنىڭ رۇشدى سىنىپىدىن باشلاپلا تارىخ، جۇغراپىيە، گىرامما-
تىكا. ئىجتىمائىيات، شەرئى بار جايلاردا خەنزۇچە، روسچە،
لاتىنچە يېزىقلارمۇ قوشۇلۇپ ئۆتۈلەتتى. ئوقۇش - ئوقۇتۇشنىڭ
سۈپىتىمۇ خېلىلا ياخشى ئىدى. دەرسلىك ماتېرىياللىرىمۇ بىر
قەدەر ياخشى بولۇپ، ئۆزىمىزدە يوقلىرى (مەسىلەن : ھىساپ،
تەبىئەت، جۇغراپىيە قاتارلىق كىتاپلار) سوۋېت ئىتتىپاقىغا
زاكاز قىلىنىپ ئۇيغۇر كونا يېزىقى بىلەن زامانىۋى مەتبەدە
باستۇرۇلۇپ، يېزا - قىشلاقلارغىچە كەڭ دائىرىدە تارقىتىلغان
ئىدى. كۆلىمىدىن باشقا ئېلىپبە، ئوقۇش كىتاپلىرىدىن تارتىپ
قالغان ھەممە دەرسلىكلەر، ھەتتا دىن دەرسلىرىمۇ ئۆزىمىزنىڭ
مەتبەلىرىدە بېسىلىپ يېتەرلىك دەرىجىدە تارقىلاتتى.

مەكتەپلەردە ئومۇمەن ھەربىي مەشىق يولغا قويۇلغان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار ئەتە - ئاخشام ۋە تەنتەربىيە دەرسى ۋاقىتلىرىدا ياغاچ مىلتىق بىلەن ھەربىي مەشىق قىلاتتى. ھەر خىل يىغىن - مۇراسىملارغا ياغاچ مىلتىقلىرىنى دولىسىغا ئاسقان ھالدا، مەش دەسسەپ، شېئىر ئوقۇپ، ئەلەم كۆتۈرۈپ داقا - دۇمباق بىلەن باراتتى.

« 1 - ماي خەلقارا ئەمگەكچىلەر بايرىمى » ، « 12 - ئاپرېل » (شىڭ شىسەي بېكىتكەن بايرام) دەك كۈنلەردە بالىلار بىر خىل كىيىندۈرۈلەتتى. كەمبەغەل ۋە يېتىم بالىلارغا ئۆيۈشمىلار بىر خىل كىيىم قىلدۇرۇپ بېرەتتى.

بۇنىڭدىن باشقا يېتىم - يېتىملەر، ئاتا - ئانا، ئىگە چاقىسى يوق ئوغۇل - قىزلار ئۈچۈن ئايرىم دارىلئېتام (يېتىم - يېتىملەر مەكتىۋى) بار ئىدى. بۇ مەكتەپلەرنىڭ پۈتۈن يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك، ياتاق، ئوقۇش خىراجەتلىرى قاتارلىق ھەممىسى ئۆيۈشمىدىن بولاتتى.

دېمەك، ئۇ چاغلاردا ئۆيۈشمىلار باشلانغۇچ مائارىپنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتلەردە مۇبالىغىسىز مۇھىم ۋە ئاساسىي رول ئوينىغان ئىدى. ئۆيۈشما باشقۇرغان مەكتەپلەر ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى مەكتەپلەردىن سان - ساپا جەھەتتىن كۆپ دەرىجىدە ئېشىپ چۈشەتتى. يالغۇز شىڭ شىسەي دەۋرىنى ئالساق، شۇ دەۋردە ھۆكۈمەت قارمىقىدا 580 باشلانغۇچ مەكتەپ، 90333 نەپەر ئوقۇغۇچى بولغان بولسا، ئۆيۈشما قارمىقىدا 1883 باشلانغۇچ مەكتەپ 180035 نەپەر ئوقۇغۇچى بولغان ② . ۋاھالەنكى بۇ مەكتەپلەرنىڭ تەڭدىن تولىسىنى دەسلەپتە ئۆيۈشمىلار تەسىس قىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇدىر، مۇئەللىم، ئوقۇغۇچى،

مەكتەپ بىناسى ھەتتا پارتا، ئورۇندۇق، قارا تاختا (دوسكا) قاتارلىق جاھازلىرىنىمۇ تولۇقلاپ ئاندىن ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈپ بەرگەن مەكتەپلەر ئىدى. ئەقەللىسى يۇقۇرقى شەرتلەرنى ھازىرلاپ تۇرغۇن ئىلتىماسلارنى قىلغاندا ئاندىن ھۆكۈمەت ئۆتكۈزۈپ ئالاتتى. بولمىسا، ھۆكۈمەت ئۆز ھىساۋىغا ئالمايتتى.

ئۇ چاغلاردا ئۆيۈشمىلار ئىجتىمائىي مائارىپقىمۇ ئوخشاشلا ئەھمىيەت بەرگەن، تۇرغۇن ساۋات چىقىرىش مەكتەپلىرى ئېچىپ، تۇرغۇن قېرى - ياش ساۋاتسىزلارنى ساۋات چىقىرىشقا ئۈندىگەن. ھۆكۈمەتمۇ بىر مەھەل بۇ ئىشتا كوڭۇل بۆلگەن، ئولكە بويىچە «ساۋاتسىزلىقنى يوقوتۇش ھەركىتى» ۋە «قىشلىق ئوقۇش ھەركىتى» ئېلىپ بارغان. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى ساۋات چىقىرىش مەكتىۋى ئاران 206 بولۇپ، ئوقۇغۇچى سانى 15952 بولغان بولسا، ئۆيۈشمە قارمىقىدا 740 مەكتەپ بولۇپ، 138 444 نەپەر كىشى ساۋاتلىق بولغان ③ يەنە بىر تارىخىي مەتبەدە «... 500 يەردە ھۆكۈمەت قارمىقىدا ئىبتىدائىي مەكتەپ، 1800 يەردە ئۆيۈشمە قارمىقىدىكى مەكتەپلەر بولۇپ، بۇلاردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ سانى 250 مىڭدىن ئارتۇق» ئىكەنلىكى، «... نەچچە يۈز يەردە ھۆكۈمەت قارمىقىدىكى خەلق مەكتىۋى بىلەن ئۆيۈشمىلار قارمىقىدىكى خەلق مەكتەپلىرى بار» لىقى يېزىلغان ④.

مانا بۇ ئىككى خىل تارىخىي مەنبەنىڭ بىرى، ئازاتلىقتىن بۇرۇن نەشر قىلىنغان رەسمىي تارىخىي ماتېرىيال، يەنە بىرى ئەينى زاماندىكى ھۆكۈمەتنىڭ رەسمىي ھۆججىتى بولۇپ، بۇ ئىككى خىل تارىخىي ماتېرىيالدىن مەدنىي - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ جۇملىدىن ئەدەبىي - سەنئەت، مەتبۇئات ئىشلىرىنىڭمۇ

ھەقىقەتەن زور دەرىجىدە راۋاجلانغانلىقىنى ۋە بۇ ئىشلاردا ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ھۆكۈمەتكە نىسبەتەن تېخىمۇ زور رول كۆرسەتكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. دەرۋەقە، ئۇ چاغلاردا مەدەنىي - مائارىپنىڭ كۆپ قىسمى ئۇيۇشمىلاردا ئىدى. ئۇيۇشما بىردىن - بىر مائارىپ ئوچىغى ئىدى. بىلىم - مەرىپەتنىڭ پارلاق نۇرى ئۇيۇشمىلاردىن چېچىلاتتى. ئۇيۇشما ھەقىقەتەن خەلقنى غەپلەتتىن ئويغاتقۇچى، ئىلىم - مەرىپەتكە دالالەت قىلغۇچى، يورۇقلۇققا يېتەكلىگۈچى ئىدى.

ئۇيۇشمىلارنىڭ تەشكىلىي ئاپاراتىمۇ مۇكەممەل ۋە ساغلام بولۇپ، كاتىۋات، تەشكىلات، تەشۋىقات، مەدەنىيەت مالىيە بۆلۈملىرى بار ئىدى. مەدەنىيەت بۆلۈمى پۈتۈنلەي مەكتەپ ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. بۇنىڭدا يەنە بىر نەچچە مۇپەتتىشلەر بولۇپ پات - پات تۆۋەنگە (ۋىلايەتتىن ناھىيىگە، ناھىيىدىن يېزىلارغا) چۈشۈپ ئوقۇش، ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ سان - ساپاسىنى تەكشۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ چاغدا ھەقىقەتەن باشلانغۇچ مائارىپ ئومۇملاشقان دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى ئۇ مەجبۇرى ئىدى. ئوقۇش يېشىدىكى باللارنى ئۆيمۇ - ئۆي تىزىملاپ مەجبۇرى يوسۇندا مەكتەپكە ئالاتتى. بۇرۇن مەكتەپ بولمىغاچقا ئوقۇشتىن مەھرۇم قالغان ھەتتا يېشى 15 - 20 دىن ھالقىپ كەتسىمۇ مەكتەپ يۈزى كۆرمىگەنلەرنىمۇ تۇتۇپ كېلىپ 1 - سىنىپتىن باشلاپ ئوقۇتاتتى ۋە ئۇلار 7 - 8 ياشلىق باللار بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇغان ئەھۋاللارمۇ بولغان ئىدى. باللىرىنى مەكتەپكە بېرىشكە ناقايىللىق قىلغان ياكى مەكتەپتىن قالغانلارغا چارە ۋە مەجبۇرى تەدبىر قوللىناتتى.

ئۇ چاغدا قىز باللار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپ ياكى

سىنىپلار بار ئىدى. ئۇلارنى مۇئەللىمە (ئايال ئوقۇتقۇچى) ئوقۇتاتتى. مۇئەللىمەلەر ئايرىم تەربىيىلىنەتتى. ھەتتا بىر يىلى قارا شەھەر ۋىلايىتىدە مۇئەللىمەلەر (ئايال ئوقۇتقۇچىلار) يېتىشمەسلىگى ھېس قىلىنىپ ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشما ئالا-ھىدە - مۇئەللىمەلەر يېتىشتۈرۈش كۇرسى « ئېچىپ بىر تۈركۈم مۇئەللىمەلەرنى يېتىشتۈرۈپ چىقىپ، مۇئەللىمەلەر يېتىشمەسلىك قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلغان.

قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىمۇ ئۆز خىراجىتى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن (ئەر ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپى) دارىلمۇئەللىمات (ئايال ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش مەكتىپى) لەرنى داۋاملىق ئېچىپ، پۈتۈن ۋىلايەت ھەتتا جەنۇبىتىكى باشقا ۋىلايەتلەرنىمۇ ئەر - ئايال ئوقۇتقۇچىلار بىلەن تەمىنلەپ تۇرغان. شۇ ۋاقىتلاردا تەربىيىلەنگەن ئوقۇتقۇچىلاردىن ھازىرغا قەدەر جەمئىيەتتە خىزمەت قىلىۋاتقانلىرى ئاز ئەمەس.

ئۇيۇشمىلار يالغۇز باشلانغۇچ ۋە ئىجتىمائىي مائارىپ جەھەتتىلا ئەمەس، بەلكى ئۆز نۆۋىتىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك مائارىپ جەھەتتىمۇ خېلى خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ھەر قايسى ۋىلايەت ھەتتا بەزەن ناھىيىلەردىمۇ دارىلمۇئەللىمىن، دارىلمۇ-ئەللىمات، ئوقۇتقۇچىلار كۇرسى، بوغالتىرلىق كۇرسى، سازەندىلەر كۇرسى. ئۇسۇل كۇرژوگى قاتارلىقلارنى ئېچىپ، نۇرغۇن ئىقتى-ساسلاشقان كەسپىي كادىرلارنىمۇ يېتىشتۈرۈپ چىقتى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر دەرىجىلىك ئۇيۇشمىلارنىڭ ئۆزىمۇ ئەمەلىيەتتە كادىر تەربىيىلەيدىغان بىر ئوچاق بولۇپ قالغان ئىدى. ئەينى زاماندا ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا ئىشقا ئورۇنلاشقان مىللىي كادىرلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاۋال ئۇيۇشمىدا ئىشلەپ، خىزمەت قائىدىلىرىنى

ئۆگىنىپ چىققانلاردىن ئىدى. بۈگۈنكى كۈندە سوتسىيالىستىك 4 نى زامانىۋىلاشتۇرۇش يولىدا ھەسسە قوشۇۋاتقان پېشقەدەم ۋە ئوتتۇرا ياشلىق كادىرلار ئىچىدىمۇ مۇنداقلار ئاز ئەمەس. ھالبۇكى، كونا جەمئىيەتتىن كېلىپ بۈگۈنكى «4 لىشىش» يولىدا جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان ھازىرقى نۇرغۇنلىغان سىياسىي ئەرباپلار مەدەنىيەت ئەرباپلىرى، مۇتەخەسسىسلەر، ئىلىم - پەن خادىملىرى، ئەدىپلەر، دراماتورگلار، تەرجىمان - تەھرىرلەر رېژىسسور - سەنئەتچىلەر، رەسساملار، مالىيە خادىملىرى... قاتارلىقلارنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تەربىيىسىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلارنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى قارمىقىدا يەنە «سانائىنەفىسە» بۆلۈمى (ھازىرقى سەنئەت ئۆمىكى) بار بولۇپ، ئۇ ئەدەبىي - سەنئەت، مۇقام، مۇزىكا، سەھنە ئەسەرلىرى، ناخشا - ئۇسۇل قاتارلىق ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قىممەتلىك تارىخىي بەدىئىي مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇلارنى توپلاش، رەتلەش، قايتا ئىشلەپچىقىش ۋە ئىجات قىلىش جەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن ئىشلارنى ئىشلىدى. شۇنىڭدەك بىر مۇنچە چوڭ ئوپېرا، دراما، كومېدىيە ۋە كونسېرتلار سەھنىلەشتۈرۈلدى ۋە قايتا ئىشلەپ چىقىلدى. مەسىلەن: ئۈرۈمچى، قەشقەر، ئاقسۇ، غۇلجا، چۆچەك، خوتەن، قاراشەھەر، يەكەن، كۇچار، قۇمۇل، ئالتاي قاتارلىق جايلاردا، شۇ كەملەردىلا ئۇيغۇر دراما سەنئىتى ۋە ئوپېرا يولغا قويۇلۇپ، چوڭ ئوپېرالاردىن «غېرىپ - سەنەم»، «تاھىر - زۆھرە»، «پەرھات - شىرىن»، «لەيلى - مەجنۇن»، «رابىيە - سەئىدىن»، «يۈسۈپ - زىلەيخا»، «بوراندىن كېيىنكى ئاپتاپ»، «ئارشىن مال

ئالان »، « بوز يىگىت »، « ئانارگۈل » ۋە شۇنىڭدەك « ئانارخان »، « قانلىق داغ »، « شاڭخەي كېچىسى »، « سامساق ئاكاڭ كايىنايدۇ » (ل. مۇتەللىپنىڭ) « ئاجايىپ ئۆلۈم »، « خىيالى تېۋىپ »، « كۆرەش قىزى »، « ئۈچقۇن »، « ھورلىقا - ھەمراجان »، « سەۋلەت »، « باي ۋە مالاي » « ئوز مۇھىت »، « ئوگەي ئانا »، « پەرىخۇن » ... قاتارلىق چوڭ - كىچىك ئوپېرا ۋە درامىلار سەھنىلەشتۈرۈلگەن. نۇرغۇن كومېدىيە، كونسېرتلار قويۇلغان.

مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ سانائىنەفىسە بۆلۈمى بۇ ئىشلارغا بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلاتتى. بىر مۇنچە سەھنە ئەسەرلىرى بىلەن كونسېرت تېكىستلىرىنى ئالاھىدە بېسىپ نۇسخە ۋە تارماق ئۇيۇشمىلارغىچە تارقىتىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن ھەممە يەردە دېگىدەك ئويۇن قويۇش ۋە بۇ ئارقىلىق خەلقنى روھىي جەھەتتىن تەربىيىلەش ئىشلىرى بىر قەدەر ئومۇمىيۈزلۈك ئەۋج ئالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر مۇنچە ئۇيۇشمىلارنىڭ ئوز ئالدىغا كىنو ئاپاراتلىرى، سەييارە كىنو قويۇش ئەترەتلىرى، سەييارە تىياتىر ئومەكلىرى بار ئىدى.

يالغۇز كۇلۇپ جەھەتتىن ئالغاندا، مەركىزىي ئۇيغۇر ئۇيۇشما رەئىسى مەرھۇم ئابدۇللا داموللام قاتارلىق زاتلارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئۈرۈمچىدە « مەدەنىيەت كۇلۇبى »، قەشقەردە خەلىپەت سۇزۇك ھاجىيوف قاتارلىق كىشىلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ھېيتكاردىكى خەلق كۇلۇبىنىڭ ياسىلىشى بىلەن ھەر بىر ۋىلايەت، ناھىيىلەردە، ھەتتا تارماق ئۇيۇشمىلاردىمۇ كۇلۇپ سېلىش دولقۇنى كوتىرىلىپ، جايلاردا نۇرغۇن كۇلۇپلار بارلىققا كەلدى.

مەسىلەن: بۇگۈر ئۇيۇشمىسىنىڭ 500 كىشىلىك تۇۋرۇكسىز كۈلۈبى بار ئىدى. ئوپال قاتارلىق يېزا - قىشلاقلاردىمۇ كۈلۈپ بار ئىدى. شۇنىڭدەك بىر مۇنچە جايلاردىكى ئۇيۇشمىلارنىڭ يېنىدا قىرائەتخانە، بىلىميارت، شاخمەت، دامكا ئويناش بۆلۈمەلىرى، چايخانە، بوفېت قاتارلىقلارمۇ بار بولاتتى.

بۇلاردىن باشقا يەنە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بەزى ۋىلايەت ناھىيىلەردە كەڭ جامائەتچىلىكنىڭ دەم ئېلىش ۋە كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن ھەر خىل تىپتىكى باغچىلارمۇ قۇرۇلغان ئىدى. مەسىلەن: ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشما مەدەنىيەت كۈلۈبىنىڭ ئارقىسىدا «مەدەنىيەت باغچىسى»، قەشقەردە «مىللەتلەر باغچىسى»، خوتەندە «گۈلباغ»، غۇلجىدا «ۋالىڭ قادىرنىڭ بېغى» ۋە باشقىلار.

دېمەك بۇ ئۇيۇشمىلار شۇ ئاي، شۇ كۈنلەردە ئەدەبىي - سەنئەت ساھەسىدە ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان باندىت شېڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى گومىنداڭ قىلالمىغان ۋە قىلمىغان، ئەمما ئىجتىمائىي تۇرمۇشتا كام بولسا بولمايدىغان زورۇر ئىشلارنى ئىشلىدى ۋە بۇ زۆرۈرىيەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ خەلقنى بىر قەدەر روھىي ئوزۇق بىلەن تەمىنلىدى ۋە رازى قىلدى.

ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى مىللىي ئەدەبىي - سەنئەتنى راۋاجلاندۇرۇش ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىللە مىللىي ئەدەبىي - سەنئەتنىڭ مۇھىم تەركىۋى قىسمى بولغان ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش، ئىشلەپچىقىش، ئاممىنى چالغۇ ئەسۋاپلىرى بىلەن تەمىنلەش ۋە

ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇش جەھەتتىكىمۇ ئالاھىدە كۆڭۈل بولدى.
مەسىلەن ئالايلىق: قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسى ئۆز قارمىقىدا ئالاھىدە چالغۇ ئەسۋاپلىرى كارخانىسى تەسىس قىلىپ، ئىسكىروپكا، داپ، دۇتتار، تەمبۇر، چاڭ، نەي ... قاتارلىق ئۇيغۇر چالغۇ ئەسۋاپلىرىنى كۆپ مىقداردا ئىشلەپچىقىرىپ، مىللىي چالغۇ ئەسۋاپلىرىغا بولغان ئېھتىياجىنى تەمىنلىدى. ئەينى ۋاقىتتا شۇ كارخانىنىڭ چالغۇ ئەسۋاپلىرى ئۇستىسى سەمەتئاخۇنىنىڭ ياساپ چىققان ئىسكىروپكىسى جاھانغا مەشھۇر ئىتالىيە ئىس-كىروپكىسىدىن قېلىشمايتتى. ھەتتا بۇ ئىسكىروپكا چەتئەلگىمۇ خېرىدارلىقى ۋە ياخشى باھاسىغا ئېرىشكەن ئىدى.

مەتبۇئاتچىلىق ساھەسىدىمۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ قىلغان ئىشى ئاز ئەمەس. خەلقنىڭ ئاڭ - سەۋىيەسىنى ئۆستۈرۈپ ئامىمىنى ئويغۇتۇش، نادانلىقتىن مەدەنىيەتكە، كونىلىقتىن يېڭىلىققا ئۈن-دەش، ئامىمىنى ھەممىدىن خەۋەردار قىلىپ نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنىڭ، قىسقىسى قۇرالسىز ئىنقىلابنىڭ مۇھىم قۇرالى بولغان مەتبۇئاتچىلىق خىزمىتىمۇ ئۇيۇشمىلار خىزمىتىنىڭ كۈندۈ-لۈك ئىش تەرتىۋىگە قويۇلۇپ، بۇ ئىشلارنىمۇ زورۇقۇپ ئىشلىدى. مەركىزىي ئۇيۇشما ئۇرۇمچىدە «يېڭى شىنجاڭ» ئىسىملىك گېزىت، «خانتەڭرى»، «مەدەنىيەت» قاتارلىق ئايلىق ژورناللارنى نەشر قىلدى. شۇنىڭدەك كۆپلىگەن ۋىلايەت ناھىيەلەردىمۇ ئۇيۇشمىلارنىڭ ئۆز ئالدىغا مەتبۇئاتلىرى بولغان، مەسىلەن ئېيتايلۇق، قەشقەردە «يېڭى ھايات»، تارباغاتايدا «بىزنىڭ تاۋۇش»، ئاقسۇدا «ئاقسۇ ئۇچۇرى» قاراشەھەردە «يۇلتۇز»، كورلىدا «باغراش»، لوپنۇردا «تەكلىماكان» گېزىتى ... ۋاھاكازالار چىقىرىلدى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلار يەنە خەيرىيەت، قۇتقۇزۇش،
خەلقنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇش، تەئقىپكە ئۇچرىغانلارغا باش-
پانا بولۇشتەك جەھەتلەردىمۇ نۇرغۇن ساۋاپلىق ئىشلارنى ئىش-
لىدى. بىر مۇنچە جايلار دارىلئاجىزىن ⑤ ئورگانلىرىنى قۇرۇپ،
بۇنىڭغا جەمئىيەتتە باشپاناسىز ۋە ئىگە چاقىسىز قالغان قېرى -
چۆرى، مېيىپ كىشىلەرنى، جەمئىيەتتىكى تىلەمچىلەرنى يىغىپ،
ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىشقا يارايدىغانلىرىنى ئىشقا ئورۇنلاشتۇ-
رۇپ، ياشلىرىغا ھۈنەر ئۆگىتىپ، ئىشقا يارىمىسىز، ئەمگەك كۈچى-
دىن قالغانلىرىنى بېقىپ، قېرىغاندىكى ھەر خىل خورلۇق،
تالادا ئىگە چاقىسىز تاشلىنىپ قېلىشتەك ئەھۋاللاردىن ساقلاپ
قالدى. ئۇيۇشمىلار پائالىيەت ئېلىپ بارغان يىللاردا، جەمئىيەتتە
تىلەمچىلەر ئاساسەن تۈگەپ قالغان ئىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، خەلقنى
ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئالدىنقى سەپكە ياردەم بېرىشكە
سەپەرۋەر قىلىش، «ئايرۇپىلان تەقدىم قىلىش» دېگەندەك ھەر-
كەتلەردىمۇ كۆپ ئىشلارنى ئىشلىدى. ئاممىغا ياپون باسقۇنچى-
لىرىغا قارشى مۇداپىئە ئۇرۇشىنىڭ ئەھمىيىتىنى تۈرلۈك ئۇسۇللار
بىلەن تەشۋىق قىلىپ، نۇرغۇن مىقداردا ئىئانە توپلىدى. شۇنىڭ-
دەك بۇ ھەقتە بىلەتلىك كىنو ۋە تىياتىر قويۇپ، بۇنىڭدىن
چىققان پۇلنىمۇ قوشۇپ ئالدىنقى سەپكە ئەۋەتىپ تۇردى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە دەۋردىن ھالقىغان ياشلار ھەركىتى،
دېموكراتىيىنى جارى قىلدۇرۇش، ھوقۇق تالىشىش دەۋاسى،
3 ۋىلايەت ئىنقىلابى، 11 بىتىمنى ھىمايە قىلىش، ئومۇمى
سايلام ⑥ قاتارلىق ئىلغار ھەركەتلەردىمۇ تەشەببۇسكارلىق
ۋە باشلامچىلىق رول ئوينىدى ۋە بۇ ھەركەتلەردە تايانچ بازا

بولۇپ قالدى.

دېمەك، ئۇيغۇرلار ئۆز نۆۋىتىدە ھوكۇمەت بېشىدا تۇرغان گومىنداڭ قىلمىغان، قىلىشنى خالىمىغان ۋە بەلكى قارشى تۇرغان ئەمما خەلققە پايدىلىق بولغان نۇرغۇن ئىشلارنى دادىللىق بىلەن قىلالىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەكسىيەتچىلەرنىڭ كۆزىگە قادالغان مىق بولۇپ قالدى.

ئەكسىيەتچىلەر نۇرغۇن جايلاردا ئۇيۇشمىلارنى قاتتىق تەئقىپ ئاستىغا ئېلىپ، بېسىش ھەتتا تارقىتىۋېتىش ھالىتىگە كەلگەن ئىدى. گومىنداڭنىڭ پەۋقۇلئاددە كېچىرىم قىلىنغان سابىق گېنېرالى سۇڭ شىلەن ئۆزىنىڭ «شىنجاڭ تارىخي ماتېرىياللىرى»غا يازغان ئەسلىمىلىرىدە ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى گومىنداڭغا قارشى ئىلغار پائالىيەتلىرى ھەققىدە بىر نەچچە جايدا دارتىملاپ ئۆتۈپتۇ. بۇ يەردە ئۇنى تەپسىلىي نەقىل كەلتۈرۈپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

تارىختىكى ھوكۇمرانلار مەھكۇملارنىڭ كۆزى ئېچىلىشىنى، مەدەنىيەتلىك بولۇشىنى ھەرگىزمۇ خالىمايدۇ. ئەكسىچە، ئۇلارنى مەڭگۈ قۇللۇقتا تۇتۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ نادان، بىلىمسىز بولۇشىنى، ئۇلارنىڭ كالىدەك يۇۋاش بولۇپ، ئۆزلىرى ئۈچۈن ئىشلەپ بېرىشىنى خالايدۇ. ئەگەر ئۇلار بىر نەرسىنى بىلگەن ۋە ئۇلارنىڭ كۆزى ئېچىلغان ئىكەن ھەرگىزمۇ قۇلدەك ئىشلەپ بەرمەيدۇ، ئەلۋەتتە. مۇشۇ مەنتىق بويىچە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شۇم ئايىغى شىنجاڭ زېمىنىگە كىرىشى بىلەن ئەمدىلا باش كۆتۈرۈپ مېۋە بېرىشكە باشلىغان مەدەنىي - مائارىپ كۆچەتلىرى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلگەن "نادان قالدۇرۇش" سىياسىتىنىڭ قۇربانى بولدى. گۈللەپ-

ياشناۋاتقان يېڭى مەدەنىيەت كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان دەرىجىدە ئېغىر ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىدى. مەدەنى - مائارىپ مۇئەسسەسەلىرى بىلەن ھۆكۈمەت قارمىغىدىكى مەكتەپلەر سىياسى ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىكى بېسىم ئاستىدا ھالاكەت گىرداۋىغا كېلىپ قالدى. بولۇپمۇ گومىنداڭنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە مال باھاسىنىڭ كۈنساناپ ئۇچقاندەك ئۆسۈشى، ئىقتىسادىي كرىزىسنىڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلۈشى، پۇلنىڭ پاخاللىشىشى — مائارىپچىلار ئۈچۈن زور بىر كېلىشمەسلىك بولدى. گومىنداڭ دائىرىلىرى مائارىپچىلارنىڭ ئايلىق تەمىناتىنى ھەتتا يېرىم يىللاپ تارقاتالمىدى. تۇرمۇش تەقەززاسىدىن بىر مۇنچە مائارىپچىلار مائارىپچىلىق كەسپىدىن كېچىپ كەسىپ ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر بولدى. بەزىلىرى ئۇيۇشمىلارغا تەلپۈندى. ئۇيۇشمىلار بولسا ئۆز قارمىقىدىكى مائارىپچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئايلىق مائاشى ھېساۋىغا پاخال پۇل ئەمەس، ماددى ئەشيا (بۇغداي، قوناق) بېرىپ تەمىنلەپ كەلدى، گەرچە ئۇيۇشمىلار گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ ھەر تەرەپلىمە تەنقىپ ۋە بېسىم چەكلىمىسىگە ئۇچرىسىمۇ، لېكىن ھامان يەراقنى كۆزلەپ، كەلگۈسىدىن ئۈمىتۋار بولۇپ، خەلققە ۋە ئۆزىدىكى ئىقتىسادقا يۆلىنىپ، بىر تەرەپتىن رىياللىققا تاقابىل تۇرۇپ يەنە بىر تەرەپتىن چىشىنى چىشلەپ بەرداشلىق بىلەن تىگىشلىك خىزمىتىنى ئۆتەپ كەلمەكتە ئىدى.

بەختكە يارىشا شەرقتىن تاڭ يورۇشىنىڭ شەپىسى كەلدى. 1949 - يىلى ئازاتلىق ئەرپىسىدە شىنجاڭنى تىنچلىق بىلەن ئازات قىلىش، ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى ھەققانى تەشەببۇسقا ئۇيۇشمىلار پائال ئاۋاز قوشتى ۋە بۇ ھەقتىكى غۇلغۇلا-

لاردا ئاكتىپ رول ئوينىدى. شىنجاڭدىكى ئاساسىي ۋە مۇتلەق كۆپ سانلىقنى تەشكىل قىلىدىغان ئاساسىي مىللەت — ئۇيغۇر خەلقىغە ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئۇلۇغۋار ئەھمىيىتىنى، كوممۇنىستىك پارتىيە بىلەن خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ خەلقنىڭ نىجات يۇلتۇزى ئىكەنلىكىنى، پەقەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىلا جۇڭگو ۋە شىنجاڭنى ئازات قىلالايدىغانلىقىنى پائال تەشۋىق قىلدى، جامائەت پىكرى ھازىرلىدى. ھەقىقەتكە قايتىشقا نارازى بولغان ۋە قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولغان جاھىل، مۇتەئەسسىپ كۈچلەرگە قاتتىق زەربە بەردى. شۇنداق قىلىپ ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ سۈرئىتىنى تېزلىتىشتە مۇھىم رول ئوينىدى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 26 - كۈنى شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىپ تېچلىق بىلەن ئازات بولغانلىقى ئېلان قىلىنىپ، خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن بولسا، ئازاتلىق ئارمىيىنى قىزغىن قارشى ئېلىش، كۈتۈۋېلىش، ئەدەبىيات كېچىلىرى ئۆتكۈزۈش، ھال سوراش، ياردەم بېرىش، تەشۋىق - تەرغىب ئىشلىرىدىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئىپادە كۆرسەتتى.

شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار 30 - يىللاردىن تارتىپ تاكى ئازاتلىققا قەدەر بولغان مۇرەككەپ ۋاقىت ئارلىقىدا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مەدەنىي - مائارىپىنى گۈللەندۈرۈش ۋە مىللىي ئازاتلىق يولىدا شانلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخلاردىن شەكىللىنىپ راۋاجلانغان ۋە كېيىنكى جاھالەتلىك كۈنلەردە يوقۇلۇش گىرداۋىغا كېلىپ قالغان قىممەتلىك تارىخىي ئەدەبىي-سەنئەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى قوغداپ، ئۇلۇق سوتسىيالىستىك دەۋرىمىزگە ئۇلاشتۇردى ۋە بۇ ھەقتە

بىردىن - بىر ۋاستىچى بولۇپ قالدى.

1950 - يىلىغا كەلگەندە ئۇيۇشمىلار «شىنجاڭدا تېچلىق دېموكراتىيىنى قوغداش ئىتتىپاقى» غا ⑦ ئۆزگەرتىلدى. 1952 - يىلى بۇ ئىتتىپاق ۋەزىيەت تەرەققىياتىنىڭ ئېھتىياجى بويىچە ئۆزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى ئۇتۇغلۇق تاماملىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قارىمىقىدىكى مەدىنى - مائارىپ، مەتبۇئات، سودا - سانائەت، ئىتتىپاق قولىدىكى بارلىق ئىقتىسات ۋە كوچمەس مۈلۈكلەر ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈلۈپ، ئۇندىن كېيىنكى مەدىنى - مائارىپ راسخوتلىرىنى ھۆكۈمەت ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

ئۇيۇشمىلار قانداق قىلىپ مۇشۇنچە زور ئىشلارنى قىلالىدى؟

ئۇيۇشمىلار مۇشۇنداق چوڭ نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈشتە، پەقەتلا خەلققە، خەلقنىڭ كۈچىگە، جۈملىدىن كەڭ دېھقانلارغا يۆلەندى. ئۇيۇشمىلار ئۆتمۈشتىن تارتىپ مەنپەئەتسىز ئىشلارغا ئورۇنسىز سەرپ بولۇپ كېتىدىغان ياكى مەلۇم شەخسلەرنىڭ چۆنتىكىگە كىرىپ كېتىدىغان ئۆشرە - زاكات تۈرلۈك ۋەخپىلەرگە ئوخشاش دىنىي كىرىملەرنى ئۆز ئىلكىگە ئالدى.

ئۆشرە دېگىنىمىز يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنىڭ 10 دىن بىر ئۈلۈشى، زاكات دېگىنىمىز چارۋىچىلىق، قول سانائەت، سودا - تىجارەت، مال - مۈلۈكنىڭ $\frac{1}{40}$ ئۈلۈشى بولۇپ، بۇ خىلدىكى ئىقتىسات ئۇيۇشمىلار تەرىپىدىن يىغىۋېلىناتتى. «تاما - تاما، كۆل بولا» دەپ بۇمۇ ئاز كىرىم ئەمەس ئىدى. يالغۇز قەشقەر ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىغا ئۆشرە ھەساۋىدىن يىلىغا 200 مىڭ چارەك ⑧ گە يېقىن ئاشلىق كىرىم بولاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا يەنە مەسچىت، مەدرىسە (ئالىي دىنىي بىلىم يۇرتى)، يول، كورۇك، كول، مازارلارغا بېغىشلانغان ۋەخپى ئەۋقابلەر (يەر - زېمىن، باغ - ۋاران، ئۆي - ئىمارەت، تۈگمەن، ۋەخپى، دۇكان، ساراي قاتارلىق كوچمەس مۈلۈكلەر) مۇ ئويۇشمىلار ئىگىدارچىلىقىدا ئىدى. ئويۇشما تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن «ئەۋقاپ مۇدىرى»، «مۇتەۋەللى» ياكى «ئاشىر» (ئۆشرە يىغقۇچى خادىملار) بۇ ئىقتىساتنى يىغاتتى. مەسىلەن: قەشقەر كونا شەھەردىكى ئاپپاق غوجا مازىرىنىڭ 16 مىڭ مو، چاپان بازىرىدىكى چوڭ مەسچىتنىڭ 5 مىڭ مودىن ئارتۇق، ھېيتكار جامەسىنىڭ 3 مىڭ مودىن ئارتۇق ۋەخپىسى بار ئىدى. ئاتۇش ناھىيىسىدىكى «ھەزرىتى سۇلتىنىم» دەپ ئاتالغان سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ⑨ مازىرىنىڭ 4 مىڭ مودىن ئارتۇق، كۇچاردىكى چىلتەنلىرىم مازىرىنىڭ 5 مىڭ مودىن ئارتۇق، ئاقسۇ ئاسۇق ناھىيىسىدىكى ئالتۇنلۇق مازىرىنىڭ 2 مىڭ مودىن ئارتۇق ۋەخپى زېمىنى بار ئىدى. جايلاردىكى بۇ ۋەخپى زېمىنلاردىنمۇ ئويۇشمىلارغا نۇرغۇن كىرىم بولاتتى.

تولۇقسىز مەلۇماتلارغا قارىغاندا، يالغۇز قەشقەر ھېيتكا جامەسىنىڭ ئۆزىگە خاس ۋەخپىلىرىدىنلا يىلىغا 171 مىڭ 6 يۈز جىڭدىن ئارتۇق ئاشلىق كىرىم بولاتتى. بۇ مەسچىتنىڭ يەنە توقمۇزاق، پەيزىۋات، سەمەن، پاختەكلى... قاتارلىق جايلاردىمۇ ۋەخپىلىرى بولۇپ، يالغۇز سەمەندىكى ۋەخپىسىدىنلا يىلىغا 60 مىڭ جىڭ گۈرۈچ، بۇغداي كىرىم بولاتتى. ھېيتكا مەسچىتكە

قاراشلىق دۇكان - ئۆي ئىجارىسى ۋە ھاجەتخانا ئوغۇت كىرىمىلا 4 مىڭ يۈەندىن ئاشاتتى.

بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىنىڭ كىرىم مەنبەلىرىنىڭ يەنە بىر چوڭ قىسمى — قۇربانلىق بولۇپ، ھەر يىلى قۇربان ھېيتتا قۇدرىتى يەتكەن كىشىلەرنىڭ قۇربانلىققا ئاتاپ سويىدىغان كالا- قوتاز، قوي- ئۆچكە قاتارلىق ماللىرىنىڭ تېرە- ئۈچەيلىرىمۇ ئۇيۇشمىلارغا ئېلىناتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن مىراسىغا ۋارىسلىق قىلىدىغان ئەۋلادى يوق كىشىلەردىن قالغان مال- مۈلۈكلەرمۇ ئۇيۇشمىغا ئېلىناتتى. بۇنىڭدىن باشقا ئۇيۇشمىلارنىڭ كىنو- تىياتىر، سودا - سانائەتتىن كىرىدىغان كىرىملىرىمۇ بار ئىدى.

ئەنە شۇنداق يوللار بىلەن توپلانغان زور مىقداردىكى ئىقتىسات مەدەنىي- مائارىپ ئۈچۈن سەرپىلىنىدىغان مەبلەغ ئىدى.

ئۇيۇشمىلار مۇنداق زور ئىقتىساتنى مۇنتىزىم بوغالتىرلىق تۈزۈمى بويىچە كىرىم - چىقىمنى ئېنىق قىلغان ھالدا، تىگىشلىك ئورنىغا يەنى مەخسۇس مەدەنىي - مائارىپنى گۈللەندۈرۈش يولىغا سەرپ قىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن مەدەنىي - مائارىپ گۈللەنگەن ۋە شانلىق كەلگۈسى ئۈچۈن ئاساس يارىتىلغان ئىدى.

خۇلاسىلاپ ئېيتقاندا، ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرى ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئارىسىدا تارقالغان: „ ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ تام - تورۇسلىرى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قان - تەرى، ئۇستىخان - گۆشلىرىدىن پۈتكەن„ دىگەن كوز قاراشلارغا مۇناسىپ ئىش-

قىلدى. ھەقىقەتەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بىردىن - بىر مىللىي مەدەنىي - مائارىپ ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتى بولغىنىغا مۇناسىپ ئىش قىلدى. ئۇيۇشمىلار ئۆزىنىڭ 20 نەچچە يىللىق تارىخىدا ئەنە شۇنداق زور ئىشلارنى ئىشلىدى. بۇ ھەممىگە ئايان پاكىت، ھەممىگە ئايان تارىخ. تارىخ ھامان ئادىل. پاكىت — كۆ-مۈلمەستۇر.

ئەپسۇسكى، ياۋۇز « 4 كىشىلىك گۇرۇھ » تارىخنى بۇرمىلاپ، ھەق بىلەن ناھەقنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ، نۇرغۇن ياخشى ۋە توغرى ئىشلارنى يامانغا ئۆرىۋالغىنىدەك، ئۇيۇشمىلارنىڭ تىللاردا داستان بولغىدەك خاسىيەتلىك ئىشلىرىدىن كۆز يۇمۇپ، ئۇيۇشمىلارنىمۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلات قاتارىغا كىرگۈزۈپ، ئۆزىنىڭ قارا دەپتىرىگە يېزىپ قويدى. ئەينى زاماندا پۈتۈن شىنجاڭغا يېڭىلىق ئۇرۇقىنى چاچقان بۇ ئۇيۇشمىلارنىمۇ ئىچكى ئۆلكىلەردە بولۇپ ئۆتكەن ۋە ئەكسىيەتچىلەر تەرىپىدىن پايدىلىنىپ خەلققە قارشى مەۋقەدە تۇرغان ئەكسىيەتچى « مەدەنىيەت » تەشكىلاتلىرى بىلەن بىر قاتاردا قويدى، مىللىتىمىزنىڭ ئىپتىخارىغا بىزنى يېڭىلىق ۋە مەدەنىيلىككە باشلىغۇچى بۇ بىردىن - بىر مىللىي تەشكىلاتىمىزنى « قورچاق ئۇيۇشما » دەپ ھاقارەتلەپ ئۇنىڭ شىنجاڭ تارىخىدا قىلغان ئۇلۇغ ئىش ئىزلىرىنى يوققا چىقاردى. ئۇنىڭدا ئىشلىگەن نۇرغۇنلىغان پىشقەدەم مائارىپچىلارنى « داشقال »، « يەرلىك مىللەتچى »، « تارىخي ئەكسىلئىنقىلابچى » ۋەھاكازا دەپ چەتكە قاقتى ۋە ئۇلارغا رەھىمسىز زىيانكەشلىك قىلدى. بۇنداق قىلىش تارىخ ھەقىقىتىگە ئۇيغۇن ئەمەس.

ياۋۇز « 4 كىشىلىك گۇرۇھ » يوقىتىلىپ، ئادالەت ئور-

نىتىلغان، ئۇرغۇنلىغان قالايمىقانچىلىقلار ئوڭشۇلۇپ، ھەق - ھەق، ناھەق - ناھەق بولغان بۈگۈنكى يورۇقچۇلۇق دەۋرىدە، ئۇيۇشمىلارغىمۇ ھەققىي پاكىتلار بويىچە تارىخى باھا بېرىپ، ئۇنىڭغا چاپلانغان بەتناملارنى بىكار قىلىپ، ئۇيۇشمىلار ئۈستىدىمۇ سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە توغرى كېلىدۇ. ئۇيۇشمىلارنىڭ ئۆز نۆۋىتىدە ئىشلىگەن خىزمەتلىرى تارىخ سەھىپىسىگە يېزىلىشى لازىم. شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان مەدەنىي - مائارىپ تارىخىنى ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلىرىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

يېقىنقى شىنجاڭدا ھەر دەرىجىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلار ئۆز خىزمىتىنى نورمال داۋام قىلدۇرۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، ئۇيغۇر ئۇيۇشما خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغىنىم ئۈچۈن ئۆزەمنىڭ ئىشلىگەن، كۆرگەن - بىلگەن، ئاڭلىغانلىرىمنى ئەسلەپ، بۇ قىسقىچە ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇنىڭدىن مەقسىدىم: كۆپلىگەن زامانداشلىرىم ئۇيغۇر ئۇيۇشمىلارنىڭ خىزمىتى ۋە شۇ ۋاقىتلاردىكى مەدەنىي - مائارىپ، ئوقۇ - ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ قانداق ئېلىپ بېرىلغانلىقىدىن خەۋەرسىز ياكى ئۇلارنىڭ بىلگەن، ئاڭلىغانلىرى ئانچە تولۇق بولماسلىقى مۇمكىن ۋەھالەنكى، بۇ كەمگىچە بۇ ھەقتە بىرەر ئەسلىمە يېزىلغانلىقىنىمۇ كۆرمىدىم. شۇنى نەزەردە تۇتۇپ بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

بۇ 30 نەچچە يىلدىن بۇرۇنقى ئىشلار بولۇپ، پايدىلىنىدىغان ماتېرىياللارنىڭ كەملىكى ۋە ئۆز خاتىرەمنىڭ ناچارلىقىدىن، سەۋەن ياكى كەمتۈك بولۇپ قالغان جايلىرىغا يولداشلارنىڭ تەنقىت ۋە تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن. بۇ ماقالىنى تەييارلاشتا يولداش خەلپەت سوزۇك ھاجىيوف يېقىندىن ياردەمدە

بولۇپ قىممەتلىك پىكىر بەردى. رەھمەت ئېيتىمەن.

ئىزاھلار:

① نىمشېھىت سايرامى: «يۈرەك سوزى»، 1980 - يىلى مىللەتلەر نەشرىياتى نەشرى، 14 - بەتكە قارالسۇن.

② پولات قادىر يازغان «شىنجاڭ تارىخى» 1 - قىسىم، ئۇيغۇرچە نەشرى 78 - بەت.

③ يۇقۇرقى كىتاپ 73 - بەت.

④ 1941 - يىلى (مىنگونىڭ 30 - يىلى) 3 - ئاي «ئاپرىل ئىنقىلاۋىنىڭ 8 - يىللىق خاتىرە بايرىمىغا ھازىرلىق كورۇش ھەيئىتى» تەرىپىدىن تۈزۈپ باستۇرۇلغان «ئاپرىل ئىنقىلاۋىنىڭ 8 يىللىق خاتىرىسىنىڭ تەشۋىقات قوللانمىسى»، 34 - 35 - بەتلەر.

⑤ دارىلئاجىزىن — مېيىپ، ئاجىزلارنى كۈتۈۋېلىش ئورنى.

⑥ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدا 1936 - يىلى 6 - ئىيون كۈنى تۈزۈلگەن 11 ماددىلىق بىتىمگە ئاساسەن شۇ يىلى پۈتۈن شىنجاڭ بويىچە يۈرگۈزۈلگەن ئومۇمى سايلام. بۇ سايلامدا ھەر بىر ناھىيىنىڭ ھاكىم، مۇئاۋىن ھاكىملىرى، كېڭەش ھەيئەتلىرى ۋە كېڭەش باشلىقلىرى خەلقچىل ئاساستا سايلىنىپ چىققان.

⑦ «ئىتتىپاق» — 1947 - يىلنىڭ ئاخىرى، گومىنداڭ دائىرىلىرى 11 ماددىلىق تىنچلىق بىتىمىنى بۇزغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەتنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىدە بىر مەركەزدىن بىر تۇتاش

رەھبەرلىك قىلىش مەقسىدى بىلەن مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدا، غۇلجا شەھرىدە، 1948 - يىلى 8 - ئايدا قۇرۇلغان سىياسى ئىجتىمائى تەشكىلات بولۇپ، ئەينى زاماندا، 3 ۋىلايەت بويىچە ئەڭ يۇقۇرى ھاكىمىيەت ئورگىنى ئىدى.

⑧ چارەك — بىر چارەك ئازغىنا كام 20 جىڭغا توغـرى كېلىدۇ.

⑨ سۇتۇق بۇغراخان — قارا خانىلار (خاقانىيە) دۆلىتىنىڭ پادىشاسى بولۇپ، 950 - يىلى ئوز قەۋمى بىلەن مۇسۇلمان بولغان. شىنجاڭدا ئىسلامىيەت دەۋرى شۇنىڭدىن باشلانغان. بۇ زات، ھىجرىيە 344 - يىلى (مىلادى 955 - 956 - يىللىرى) ۋاپات بولۇپ، ئاتۇش مەشھەتتىكى « ھەزسۇلتان مازىرى » غا دەپنە قىلىنغان.

شىنجاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىلىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى توغرىسىدا قىسقىچە ئەسلىمە

سۇزۇك ھاجىيوف

40 - يىللاردا شىنجاڭدا جاللات شىڭشىسەي يۇزىگە تارتمۇالغان يالغان ماركسىزمچىلىق نىقاۋىنى يىرتىپ تاشلاپ يولداش چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن باشچىلىقىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستلار پارتىيىسىنىڭ مۇنەۋۋەر ئەزالىرىدىن باشلاپ شىنجاڭ-

ىنىڭ ئىلغار كۈچلىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىرىنى كەڭ دائىرىدە تۇت-
قۇن قىلىپ، ئۇلارنى فاشىستلارچە ۋەھشى ئۇسۇللار بىلەن
قىرىپ چاپتى، قامىدى. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ئۆزىنىڭ ماركسىزمدىن
يۈز ئۆرگەنلىگىنى مەتبۇئاتتا ئوچۇق ئېلان قىلىپ، ئېيتقات قىلى-
غۇچى شىنجاڭ ياشلىرىنىڭمۇ بۇ يولدىن قايتىپ ئۇنىڭدىن قول
ئۈزۈشنى تەلەپ قىلدى. شۇنداقلا سىياسى جەھەتتە كەڭ دائى-
رىدە تېررورلۇق، ئىقتىسادى جەھەتتە ئوچۇق - ئاشكارا بۇلاڭچىلىق
يۈرگۈزۈپ، بۇلاپ تالىغان بايلىغىنى 30 دىن ئارتۇق ماشىنىغا يۈكلەپ
شىنجاڭنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە تاشلاپ بېرىپ بوۋىسى
جياڭ جيېشىغا 100 مىڭ سەر ئالتۇن پارا بېرىپ ئۇنىڭ قۇچۇ-
غىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئاخىرىدا تەيۋەنگە قاچتى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ چىرىك ھاكىمىيىتى ۋە ئۇنىڭ چى-
رىك ئەمەلدارلىرىنىڭ قولىغا قالغان شىنجاڭ خەلقى سىياسى جەھەتتە
تېخىمۇ قاتتىق، زۇلۇمغا ئىقتىسادى جەھەتتە تېخىمۇ كەڭ تالاپ-
بۇلاشقا، تۇرمۇشتا تېخىمۇ خورلۇق ۋە كەمستىشلەرگە ئۇچرىدى، گومى-
نداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئۈستىگە سالغان قاتمۇ-
قات زۇلۇمى چېكىدىن ئاشتى. شىنجاڭ خەلقىنىڭ سەۋرى قاچى-
سىمۇ غەزەپ - نەپرەت بىلەن تولۇپ تاشتى، بۇنىڭ ئەمەلى
جاۋابى تەرىقىسىدە 44 - يىلى 11 - ئايدا نىلقا ناھىيىسىدىن
باشلىنىپ چاقماق تېزلىگىدە ئىلى، چۆچەك، ئالتاي ۋىلايەتلى-
رىگە تارقاپ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۈچ ۋىلايەت
مىللى ئىنقىلاۋى ھەركىتى قوزغالدى. ئۈچ ۋىلايەت خەلقى چاق-
ماق تېزلىگىدە ئىنقىلاپ قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنىڭ كەڭ دا-
ئىرىدە قوللىشىغا ئېرىشىپ، ئاقسۇ، قەشقەر، قۇمۇل ۋە ئۈرۈمچى
ۋىلايەتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان كەڭ دائىرىدىكى ئىنقىلاپ

بوزنى جياڭ جيېشى باشچىلىقىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى نەن-
جىڭ ھۆكۈمىتىنى زىل-زىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئىچكى ئۆلكىلەر-
دە جۇڭگو گۇڭچەنداڭى رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو خەلق ئازات-
لىق ئارمىيەسىدىن يەۋاتقان زەربە، شىنجاڭدا بولسا ئۈچ ۋىلا-
يەتنى مەركەز قىلغان زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان مىليونلىغان
خەلقنىڭ قۇراللىق ئىنقىلاۋى زەربىسى، بۇ ئەكسىيەتچىلەرنى
ئويلاۋدىراق ئىش قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچى-
لىرى ئۆزىنىڭ مەشھۇر سىياسەتچىلىرىنىڭ بىرى بولغان جاڭجىجۇ-
جۇڭنى شىنجاڭغا چىقىرىپ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھۆكۈمىتىگە
ئۇرۇشنى توختىتىپ، تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالاپ، شىنجاڭ بىر-
لەشمە ھۆكۈمىتى تەشكىل قىلىش تەكلىۋىنى قويۇشقا مەجبۇر
بولدى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھۆكۈمىتى گومىنداڭنىڭ بۇ
تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ بولار بىلەن بولىدىغان تىنچلىق كېلىشى-
مى توغرىسىدىكى سۆھبەتكە مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى، رەخىم-
جان سابىر ھاجىيۇپ ۋە ئۇبۇلخەيرى تۆرە باشچىلىقىدىكى ۋە-
كىللەر ئۆمىكىنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتتى، ئىككى تەرەپ ئوتتۇر-
سىدىكى ئۇزۇن مۇددەتلىك تالاش - تارتىش ۋە سۆھبەتلەردىن
كېيىن، 46 - يىلى 6 - ئايدا ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا 11
ماددىلىق سىياسى كېلىشىم (بىتىم) ئىمزالاندى. بۇ كېلىشىمگە
ئاساسەن شىنجاڭدا ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئاساس قىلىنغان
«شىنجاڭ بىرلەشمە ھۆكۈمىتى» تەشكىل قىلىنىپ، شىنجاڭ
بويىچە ناھىيىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى، ناھىيىلىك، ئۆلكە-
لىك كېڭەش ئەزالىرىنى خەلقچىل ئاساسدا سايلاپ چىقىش
ئۈچۈن جايلارغا سايلام گۇرۇپپىلىرى ئەۋەتىلدى. بۇ گۇرۇپپىلار-
نىڭ يېتەكچىلىكىدە پۈتۈن شىنجاڭدىكى سايلاش - سايلىنىش

ھوقۇقىغا ئىگە گىراژدانلارنىڭ ھەممىسى ئوخشاشلا سايلامغا قات-
نىشىپ ئۆزلىرى ئىشەنگەن ۋە ئىختىيار قىلغان كىشىلەرنى ھەر
دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ۋە كېڭەشلەرگە سايلاشقا ئىن-
تىلگەن بولسىمۇ، ئەمما گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۇزغۇنچى-
لىقى - ئالدامچىلىقى نەتىجىسىدە كۆپلىگەن ۋىلايەتلەرنىڭ سايلىمى
ياخشى ئۆتمىدى. نەتىجىدە 11 ماددىلىق سىياسى بېتىمنىڭ ئىج-
راسى ئوخشىمىغان دەرىجىدە توسقۇنلۇققا ۋە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچ-
راشقا باشلىدى. 47 - يىلى 5 - ئايدا ئۈرۈمچىدە ئېچىلماقچى
بولغان ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆ-
كۈمەت رەئىسلىرىنى سايلاش يىغىنىمۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى-
نىڭ توسقۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشى ئارقىسىدا ئېچىلالماي
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ 11 ماددىلىق سىياسى كېلىشىمنى
بۇزۇشى بىلەن ئاياغلاشتى. ئاقىۋەت، مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى
باشچىلىقىدىكى ئۈچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى، ئۆلكىلىك كېڭەش
ئەزالىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ كېڭەش ئە-
زالىرى، تۇرپان ناھىيىسىنىڭ ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرى ۋە
بىر قىسىم ئىلغار كۈچلەر، ئۈرۈمچى ۋە باشقا شەھەرلەردىن غۇل-
جىغا كۆچۈپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى، بۇ كۆچۈش 47 - يىلى
7 - 8 - ئايلاردا بولۇپ ماناس دەرياسى قايتىدىن چېگرا
ھالىتىگە كەلدى.

مەرھۇم ئەخمەتجان قاسىمى باشلىق ئۈچ ۋىلايەت رەھ-
بەرلىرى باشچىلىقىدىكى ئىنقىلاۋى ھاكىمىيەت كۈچلىرى ۋە
مىللى قوشۇن، 7 ۋىلايەتتىن ئايرىلىپ چىققان ئىلغار كۈچلەر
ئىنقىلاۋى ھاكىمىيەت بازىسى بولغان غۇلجىغا يىغىلىپ قاينام
تاشقىنلىق بىلەن ئىش باشلىدى، ئۈچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتى

بۇ جەرياندا پۈتۈن ئىشلارنى بىرلا مەركەزدىن يېتەكچىلىك
قىلىدىغان بىرەر تەشكىلاتنىڭ بولۇشىغا تەقەززا قىلدى. بۇنىڭ
ئۈچۈن مەلۇم ۋاقىت تەييارلىق كۆرۈلگەندىن كېيىن مەرھۇم
ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىغىدا 48 - يىلى 8 - ئايدا «شىن-
جاڭدا تېچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى (قىس-
قارتىپ ئىتتىپاق دېيىلىدۇ) »، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى ھۆكۈمىتى-
نىڭ مەركىزى غۇلجا شەھرىدە قۇرۇلدى، بۇ تەشكىلاتنىڭ
بېشىغىلا «شىنجاڭ» دېگەن بۇ ئاتالغۇنىڭ قويۇلۇشى شىنجاڭنى
ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى قىلىپ ساق-
لاش، مۇندىن كېيىنكى ئىشلىرىمىزنى بىزنىڭ ئىنقىلاۋىمىزنى
قوللۇغۇچى، بىزنىڭ ھوقوقىمىزنى قوغدىغۇچى ۋە بىزنىمۇ ئۆزى
بىلەن تەڭ كۆرگۈچى ئۇلۇغ جۇڭگو گۇڭچەنداڭىنىڭ رەھبەرلى-
گىدىن ئەبەدى ئايرىلماسلىقتەك ئۇلۇغ نىشان ئاساسى مەخسەت
قىلىنغان بولۇپ، ئۈچ ۋىلايەتنىڭ قۇراللىق كۈچلىرىدىن تارتىپ
ئادەتتىكى ئىجتىمائى ئىشلىرىغىچە ئىتتىپاقنىڭ بىرلىككە كەل-
گەن يېتەكچىلىكىدە ئىش ئېلىپ بېرىلدى. بۇ ئىسىمغا تېچلىق -
خەلقچىللىق دېگەن ئاتالغۇنى كىرگۈزۈشتىكى مەقسەت، شىنجاڭ-
دا ھەقىقى دېموكراتىيىنى قەتئى جارى قىلدۇرغاندىلا، تېچلىق-
نى مۇستەھكەملىگىلى بولىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن
ئىتتىپاقنىڭ تەشكىلى قۇرۇلمىسى ۋە ئاپپاراتلىرىمۇ شۇنىڭغا لايىقلاپ
تەسىس قىلىنغان. شۇنىڭدەك ئۇنىڭ ۋىلايەت، ناھىيىلىك ۋە
يەرلىك تەشكىلاتلىرىمۇ ئارمىيە ئىچى ۋە سىياسى ئورۇنلاردىن
تارتىپ ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسى قاتلاملىرىغىچە، زاۋۇت، كانلاردىن
تارتىپ يېزا - قىشلاق، چارۋا رايونلىرىنىڭ بۆلۈك - يۇشقاق-
لىرىغىچە ئىزچىل يەرلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ، يىزمىچىلىغان

ئەزا قوبۇل قىلىپ ئۇلارنى بىر مەركەزگە ئۇيۇشتۇرۇپ يېڭى هايات ئىنقىلاۋى روھ ۋە جۇڭگو كوڭچەنداڭنىڭ رەھبەرلىكىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان خەلق ئازاتلىق ئۇرۇشىنىڭ خەۋەرلىرى ۋە غەلىبىلىرى بىلەن ئۆز ئەزالىرىنى، ئارمىيىسىنى تەربىيىلەپ، شەرقتىن يورۇۋاتقان ئازاتلىق تېڭىنىڭ شىنجاڭدىمۇ بالدۇرراق ئېتىشىنى تۆت كۆز بىلەن كۈتتى. 49 - يىلىنىڭ ئايىغىدا بۇ تاڭمۇ ئاتتى، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى هاكىمىيىتى ۋە مىللى ئارمىيىنىڭ ۋەكىللىرى، 7 ۋىلايەتتىكى ئىلغار كۈچلەرنىڭ ۋەكىللىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنى قاتتىق بېسىم ئاستىغا ئېلىپ، جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ قۇدرەتلىك هۇجۇمىغا ماسلىشىپ، گومىنداڭچىلارغا شەرتسىز تەسلىم بولۇشىنى قوبۇل قىلدۇرغان هالدا جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنى ئۇلۇغ تەنتەنىلەر بىلەن كۈتۈۋېلىپ، شىنجاڭنى تېچلىق بىلەن ئازات قىلىشتەك ئۇلۇغ ئىش غەلىبىلىك ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى، ئۈچ ۋىلايەت هاكىمىيىتىمۇ قوراللىق قوشۇندىن تارتىپ بارلىق هاكىمىيەت ئورگانلىرىنى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك هوكۇمەت ۋە شىنجاڭ هەربى رايونى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ئۇنى پۈتۈن بىر گەۋدە قىلدى.

شۇنىڭدەك ئىتتىپاقمۇ ئۆزىنىڭ باش ئورگىنى بولغان ئىتتىپاق باش ئىجرائىيە هەيئىتىنى ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېلىپ پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك پارتىيە بيۇروسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئۆز پائالىيىتىنى باشلىدى. ئىتتىپاق باش ئىجرائىيە هەيئىتى شىنجاڭ بويىچە ئۆلكىلىك ئۇيغۇر مەدەنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدىن باشلاپ تاكى ئۇنىڭ يېزىلىق تارماقلىرىغىچە، مەدەنى - مائارىپ، نەشرىيات ئورگانلىرىدىن

تارتىپ تاكى ئىختىساتلىرىغىچە ئۇتكۈزۈۋېلىپ ئۆز تەشكىلىنى قۇردى. ئىتتىپاق ئۆز خىزمىتىنى باشلاپ ئانچە ئۇزۇن بولمىغان ۋاقىت ئىچىدىلا بىر قانچە يۈزمىڭ ئەزا قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنى جۇڭگو گۇڭچەندانگى ۋە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئەۋزەللىكى ۋە خىسلىتى ھەققىدە جىددىي تەربىيە ئېلىپ بېرىش مەقسىتىدە تەشۋىقات ۋە تەرغىبات ئېلىپ باردى. ئۇندىن باشقا ئىتتىپاق ئۆزىنىڭ نەشرى ئەپكارى بولغان «ئالغا» گېزىتى ۋە «ئالغا» ژورناللىرى ئارقىلىق پارتىيە سىياسىتىنى ئۈزلۈكسىز تەشۋىق ۋە تەرغىب قىلدى.

ھوكۇمەت ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، پارتىيىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرىنى جايلارغىچە تەشكىللەپ ئىقتىسادنى تەرتىپكە سېلىپ جەمئىيەتنى نورمال ئۆز ئىزىغا سېلىۋالغىچىلىك بولغان 5 يىل ئىچىدە، ئىتتىپاق سابىق ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى باشقۇرۇپ كەلگەن ئون مىڭلىغان مەكتەپ، بىر قانچە يۈزمىڭلىغان ئوقۇغۇچى، جەمئىيەتتىكى بارلىق مەدەنىي - مائارىپ ئورگانلىرى، كۇلۇبلار، خەلق باغچىلىرى، باللار باغچىلىرى، دارىل ئاجىزىن، (ئىگە - چاقىسىز قېرى - چۆرى، مېيىپ ۋە تىلەمچىلەرنى يىغىۋېلىپ بېقىش، ئۇلارنى ئۆز لايىقىدا كەسىپكە ئۇيۇشتۇرۇش ئورنى)، دارىلئىتام (يېتىم - يېتىملەر مەكتىۋى)، بوغالتىرلىق ۋە سانائەتچىلەر يېتىشتۈرۈش كۇرسلىرى قاتارلىق ئورۇنلارنى باشقۇرۇپ ۋە تەمىنلەپ ھوكۇمەتنى ناھايىتى زور ئىقتىسادىي بېسىم ۋە باشقۇرۇش بېسىمىدىن خالىي قىلىپ، پارتىيە - ھوكۇمەتكە يېقىندىن ھەمكارلاشتى. ئۇندىن باشقا ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ھەركىتىگە پائال ئاۋاز قوشۇپ زور

مىقداردا ئەنئەنە توپلىدى .

ئىتتىپاق، 1954 - يىلى ئۆزىنىڭ تارىخىي بۇرچىنى ئاياغلاشتۇرغۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا، ئۆز خىزمەتلىرىنى پارتىيە رەھبەرلىكىدە ئۈنۈملۈك ئادا قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئىلغارلىق رولىنى ئەتراپلىق جارى قىلدۇرۇپ ، ئورتا ئازىيە بويىچە مىللىي ئۇسلۇپ ۋە ئۇيغۇر مىمارچىلىقى (ئۆي - ئىمارەت قۇرۇلۇشى) ۋە نەققاشچىلىقىنى ئالاھىدە ئەكس ئەتتۈرگەن ئۈرۈمچى نەنمەڭدىكى مەشھۇر « خەلق تىياتىرى » نىڭ بىناسىنى ئۆز خىراجىتىنى ئاساس قىلغان ھالدا مۇكەممەل پۈتتۈرۈپ ۋە تولۇق جاھازلاپ، ھۆكۈمەتكە ئۆتكەزدى . ئۇنىڭدىن باشقا ئۆزقولىدىكى بارلىق كوچمەس مۈلۈك (ئۆي - ئىمارەت) ئىقتىسات ۋە كادىرلىرىنىمۇ ھۆكۈمەتكە ئۆتكۈزۈپ ، ئۆزىنىڭ تارىخى ۋەزىپىسىنى ئۇتۇغلۇق تاماملىدى، تىپىسىنى بايان ۋە رەقەملىك سانلار ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىي تارىخىغا كىرگۈزۈلۈشى مۇمكىن .

1981 - يىلى 3 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

ئۈرۈمچى

ماجۇڭيىڭ ۋەقەسىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاخىرلىشىشى

كىرىش سۆز

30 - يىللاردا جۇڭگو يەنىلا مىللىتارىستلار پارچە - پارچە ئۆز ئالدىغا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان ھالەتتە تۇراتتى، جىياڭ-جيېشى گەرچە شۇ ۋاقىتتىكى مەركىزىي ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغان بولسىمۇ، شىمالدا جاڭ زولىڭ، يەن شىسەن، پىڭ يۈيشياڭلار ئۆز ئالدىغا ئىدى، جەنۇپ تەرەپتىمۇ گۇاڭدۇڭ، گۇاڭشى، يۈننەن گورۇھلاردىكى مىللىتارىستلار مەۋجۇت تۇراتتى. بولۇپمۇ غەربىي شىمالدا پىڭ يۈيشياڭ قوماندانلىقىدىكى دۆلەت ئارمىيىسى ئاساسى جەھەتتىن سۈييۈەن، نىڭشيا، گەنسۇلاردا ھوكۇمرانلىق قىلغاندىن تاشقىرى، گەنسۇ، چىڭخەيدە ئۆز - ئارا بېقىنمايدىغان يەرلىك مىللىتارىستلار مەۋجۇت ئىدى. شىنجاڭ تەرەپتە 1928 - يىلى ياڭ زېڭشىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقنى ئىگەللىدى. شىڭ شىسەينىڭ قانات قۇيرىغى تېخى تەڭشەلمىگەن بولسىمۇ، يەنىلا زور دەرىجىدە بولۇنۇش ۋەزىيىتىدە تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا ئۆلكىلىرىنىڭ يەر شارائىتى غەرىپتە بولغىنى، قاتناش قىيىن، مىللەتلەر مۇرەككەپ، خەنزۇ، مۇسۇلمان، زاڭزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدا تارىختىن بۇيان چوڭقۇر زىددىيەتلەر مەۋجۇت بولۇپ ئىتتىپاق بولالمىغانلىقى ئۈستىگە يەنە يەرلىك

مىلىتارىستلارنىڭ ئوتتۇرىغا زىددىيەت سېلىشى تۈپەيلى، دائىم دىگىدەك ئۆز - ئارا قىرغىنچىلىق ۋە ئۆچمەنلىك مەۋجۇت ئىدى. شۇڭا، غەربىي شىمالدىكى 4 ئۆلكە، بولۇپمۇ ئوتتۇرىدىكى گەنسۇ ئۆلكىسىدە چوڭ - كىچىك مىلىتارىستلارنىڭ ئۆز ئالدىغا ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزۈشى ۋە دەھشەتلىك ئىزدىشى ئارقىسىدا يېرى قاقاس، ئادىمى ئاز بۇ رايوندا خەلق ھاياتى بالايى - ئاپەتلەر ئىچىدە قالغان ئىدى. نەدە زۇلۇم بولىدىكەن شۇ يەردە قارشىلىق بولىدۇ، بۇ تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەر قانۇنى، چوڭ - كىچىك مىلىتارىستلارنىڭ مەيلى قايسىسى بولسۇن ئېغىزىدا «چېگرا رايونلارنى راۋاجلاندۇرۇپ خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلايمىز» دەپ چىرايلىق سۆزلىسىمۇ، ئۇلار ھاكىمىيەتنى ئىگىلىۋالسىلا، ئۆز كۈچىنى - ھەربىي كۈچىنى كېڭەيتەتتى. ھەربىي كۈچى بولغاندىن كېيىنلا، ئەسكەر ئېلىش، ئاشلىق ئالۋاڭ سېلىش، پۇل توپلاش ئىشلىرىنى قىلىپ خەلقنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئېغىرلىتاتتى، پېڭ يۈيشياڭ غەربىي شىمالدا تۇرغاندىن كېيىن خېلى ئىشلارنى قىلماقچى بولسىمۇ، لېكىن تارىخ چاقىنى توسىيالماي ئاخىرى مەغلۇپ بولدى، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ھەربىي ئەمەلدار ليۇيۈفېڭ گەنسۇ ھاكىمىيىتىگە ئىگە بولۇپ، يەرلىك كۈچلەرنى يوقۇتۇش ئۈچۈن زور دەرىجىدە ئەسكەر كوپەيتىپ، پۇخرالارنىڭ قان - تەرىنى شورىشقا باشلىدى. گەنسۇدىكى ھەر قايسى مىللەتلەر تېخىمۇ چوڭقۇر ئازاپ - ئوقۇبەتلەر ئىچىدە قالغانلىقتىن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى. ماجۇڭيىڭ دەل شۇ قارشىلىق كورسۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىققانلارنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇ، مىلىتارىستلىق نەسەپ «سايىسى» ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى

زىددىيەتلەردىن پايدىلىنىپ، پۇرسەت كەلسىلا كۈچ توپلاپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش نامى بىلەن ئامما ئىچىگە سىڭىپ كىرىپ، كۈچ توپلاپ مەلۇم بىر جاينى ئۆز ئالدىغا بولىۋېلىپ، ئاتاقلىق قەھرىمان بولۇشنى كۆزلەيتتى، ماجۇڭيىڭ ئورقماس يۈرەكلىك بولغىنى ئۈچۈن جىياڭجيېشى ئۇنىڭغا 36 - دىۋىزىيىنىڭ سىجاڭلىقىنى بېرىپ، بۇ ئارقىلىق پۈتۈن يۇيشياڭنى تىزگىنلەپ پۈتۈن مەملىكەتنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىگە يەتمەكچى بولدى. ئەمما ماجۇڭيىڭنىڭ كۈچى جۇڭيۈەن تەرەپكە ئاجىزلىق قىلاتتى. شۇڭا ئۇ شىنجاڭ خەلقىنىڭ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى چىققان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭغا كەلدى ۋە سەددىچىنىڭ سىرتىدا «مەڭگۈ ئۆچمەس» بىر ئىش قىلماقچى بولدى. كېيىن ئۇ، تۈرلۈك چېگىنىشلەشكەن ئىچكى ۋە تاشقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، گەرچە ئىدىيىدە ئۆزگۈرۈش ھاسىل قىلىپ ھەقىقىي ئىنقىلاب يولىغا ماڭماقچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن قول ئاستىدىكىلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈشكە قۇربى يەتمىدى. ھېچقانداق بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالماي، پەقەتلا بىر تارىخى ئەسلىمە قالدۇردى. خالاس، خۇددى قېدىمقىلارنىڭ «چاپسان كەلگەن ئامەت چاپسان توزۇيدۇ» دېگىنىدەك بىر ئىش بولدى. نەتىجىدە ئۇ، يەنىلا مىلىتارىستلىق يولىدىن باشقىچە يول تاپالمىدى.

قىسقىغىنە 7 يىل ئىچىدە غەربىي شىمالدىكى 4 ئۆلكىنى جىق مالىمان قىلدى. كۆپ تەرەپلىمىلىك مۇقەررەر سەۋەبلەرنىڭ مەۋجۇتلىقى تۈپەيلىدىن ماجۇڭيىڭنىڭ باش كۆتۈرۈپ چىقىشى، بالايى - ئاپەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشىغا ئاساسىي سەۋەپ ھېساپلىنىدۇ. بىر مەزگىل غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەر ئۇنى «گاسىلىڭ» دەپ ئاتاپ ئاجايىپ قەھرىمان ھېساپلىغان بولسىمۇ،

ئاخىرى ئۇ ھېچقانداق ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقىرالمىدى. ئۇنىڭ تەغدىرىمۇ، باشقا مىلىتارىستلارنىڭ ھالاكەت تەغدىرىدىن باشقىچە بولمىدى. ماجۇڭيىڭ ئىشلىرىنىڭ باشلىنىشى ۋە ئاقىۋىتىنى خاتىرىلەپ قويۇش، غەربىي شىمالدىكى ئۆلكىلەردە، بولۇپمۇ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە، نەچچە يىلدىن بۇيان گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشا ۋە ئاپتونوم رايونىمىزدا تارىخ ماتېرىياللىرىنى توپلاش جەريانىدا، ماجۇڭيىڭ توغرىسىدىكى تارىخىي ماتېرىياللار خېلى كۆپ ئېلان قىلىندى. مەن بۇ ماقالىنى سىياسىي كېڭەش ئورۇنلىرىنىڭ توپلىغان تارىخ ماتېرىياللىرى ۋە باشقا ماجۇڭيىڭ توغرىسىدىكى ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ يېزىپ چىقتىم. تولۇق بولمىغان جايلىرى بار، بۇ ھەقتە پىششىق مەلۇماتقا ئىگە يولداشلارنىڭ تولۇقلاپ تۈزۈتۈش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

(1) ماجۇڭيىڭنىڭ ئائىلە نەسەبى ۋە ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى

ماجۇڭيىڭنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن گەنسۇ تەۋەسىدىكى بىر قانچە «ما» فامىلىلىكلەرنى سۆزلەشكە توغرى كېلىدۇ. كىشىلەر گەنسۇدا 5 «ما» فامىلىلىك بار دېيىشىدۇ ھەر قايسى ھەر خىل ساناپ بېرەتتى. ئەسلىدە گەنسۇدىكى «ما» فامىلىلىكلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ماجەنئاۋچىن خانىدانلىقىغا قارشى تۇرۇپ قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىسى بىلەن زوزۇڭتاڭغا تەسلىم بولدى. زوزۇڭتاڭ ئۇنىڭغا خېجۇدا ئۈچ چىي ئاتلىق

قوشۇن تۈزۈشكە يول قويدى. ماجەڭئاۋ بۇ قوشۇنغا ئومۇمى باشلىق بولغاندىن تاشقىرى 2 - قوشۇنغا قوشۇمچە باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ماجەڭئاۋ چىڭ ئوردىسىنىڭ بىر قىسىم خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا قوماندانلىق قىلىدىغان ھەربى ئەمەلدارى بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ما فامىلىلىكلەر گەنسۇدا ھەربى ھوقۇققا ئىگە بولۇپ، فىئودال ھوكۇمرانلىق مەۋقەسىدە تۇرۇپ خەلقنى باستۇردى ۋە ئۆز ئالدىغا يەرلىك ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. ماجەڭئاۋدىن باشلاپ گەنسۇدا تەرەپ - تەرەپتىن، «ما» فامىلىلىكلەر باش كوتۇرۇپ چىقتى. ئۇلارنىڭ دەۋرى ۋە ئەجدادلىرىدىن قارىغاندا ۋە ئۇلاردىكى كۈچنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن كونا 5 «ما» فامىلىلىكلەر ماجەڭئاۋنىڭ بالىلىرى مائەنلياڭ، مافۇشياڭ، ماچى، مالىن، ماتىڭشياڭلار؛ كېيىنكى كىچىك بەش «ما» فامىلىلىكلەر: ماخۇڭبىڭ، ماخۇڭدا، مابۇچىڭ، مابۇفاڭ، ماجۇڭيىڭلاردىن ئىبارەت. ماخۇڭبىڭ بىلەن ماخۇڭدا ئىككىسى بىر نەۋرە، مابۇچىڭ بىلەن مابۇفاڭ ئاكا - ئۇكا، ماجۇڭيىڭ بولسا، مابۇفاڭغا يېقىن تۇغقان ئىدى. ئەمەلىيەتتە غەربىي شىمالدا ھەربىگە قاتناشقان ما فامىلىلىكلەر كوپ بولسىمۇ، ئەمما يۇقۇرقى ما فامىلىلىكلەر بىر قەدەر مەشھۇر بولغانلاردۇر. ماجۇڭيىڭ ھەممىدىن كېيىنرەك چىققان ھەم كوزگە كورۇنگەنلەردىن بىرى. باشقا «ما» فامىلىلىكلەرنىڭ ھەممىسى ھوكۇمران ھاكىمىيەت تەرەپتە تۇردى. ماجۇڭيىڭ دەسلەپتە مىللەتارىستلار ھاكىمىيىتىگە قارشى تەرەپتە تۇردى. بۇ، ماجۇڭيىڭنىڭ بىر ئالاھىدىلىكى ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئائىلىسى باش-

قىلارغا ئوخشاشلا خېجۇدا تۇراتتى. ئۇنىڭ بوۋىسى مابۇفاڭنىڭ بوۋىسى بىلەن قېرىنداش بولۇپ، چىڭ ئوردىسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارى ئىدى. شىتەيخۇ «غەربنى تازىلاش» يۈرۈشى قىلغاندا ئۇنىڭ ئالاھىدە ئىناۋىتى بار ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئاتىسىمۇ ھەربىي ئەمەلدار ئىدى. ماجۇڭيىڭ ياش ۋاقتىدىلا چىڭخەيدىكى يۇقۇرى تەبىقىدىكىلەرنىڭ بالىلىرى ئوقۇيدىغان ھەربىي مەكتەپتە تەربىيىلەندى، بىر ئاز چوڭ بولغاندا، باتالىيون كوماندىرى (يىڭجاڭ) بولدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ماجۇڭيىڭ كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپلا يۈرەكلىك شوخ بالا بولۇپ، تاش ئاتسا يۈزدە - يۈز كوزلىگەن يېرىگە تەككۈزۈدىغان ماھارەتنى مەشىق قىلغان ئىدى. 14 ياش ۋاقتىدا بىر نەچچە شوخ ئاغىينىلىرى بىلەن بىرلىكتە تاش بىلەن چىنەپ ئېتىپ بىر نەچچە ساقچىنى ئولتۇرۇپ ئۇلارنىڭ قۇراللىرىنى تارتىۋالغان ئىكەن، دېمەك شۇ كەمدىلا ئۇنىڭدا قانداقتۇر بىر خىل باتۇرلۇق ئىرادىسى بار ئىدى. 17 ياش ۋاقتىدىن باشلاپ، پىڭ يۈيشياڭ، لىيۇيۇفىڭغا قارشى تۇرۇش شۇئارى ئاستىدا ئەسكەر توپلاپ، ئۆزى باشلىق بولۇپ ئۇرۇش قىلغان، شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭغا «گاسىلىڭ» دەپ نام بەرگەن. شۇ چاغلاردا غەربىي شىمالنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا، «گاسىلىڭنىڭ يېشى كىچىك، گەپ ئاڭلىمايدۇ بۇ شا كىچىك» دەيدىغان ناخشا چىققان. دېمەك «گاسىلىڭ» ئوتتۇرىغا چىقىپ غەربىي شىمالدىكى 4 ئۆلكىنى خېلى پاراكەندە قىلدى. شۇڭا بۇ يېقىنقى زامان جۇڭگودىكى مىلىلىتارىستلارنىڭ ئۆز - ئارا قالايمىقان ئۇرۇشقان تارىخىدا بىر سەھىپە ئېچىلىپ تۇرماقتا.

(2) ماجۇڭيىڭ ئۆزگۈرۈشىنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى

ماجۇڭيىڭنىڭ ئىشى 1928 - يىلى «خېخاڭ ۋەقەسى»دىن باشلىنىپ، گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا، شىنجاڭ ئۆلكىلىرىدە 7 يىل داۋام قىلدى. دەسلەپتە ئىش قوزغىغانلار ماجۇڭيىڭ باشچىلىقىدا 7 كىشى ئىدى. بۇ 7 كىشىنىڭ شۇ چاغدىكى قىسقىچە ئىجتىمائى مۇناسىۋىتىنى تۆۋەندىكىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

ماجۇڭيىڭ: ئەسلى ئىسمى بويىڭ، گەنسۇ ئۆلكىسى لىنشيا (خېجۇ) مونەنگۇلۇق، ئۇنىڭ بوۋىسى ماخەيرۇ، مابۇفاڭنىڭ بوۋىسى ماخەييەن بىلەن قېرىنداش ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى ماباۋ، نىڭخەي ئارمىيىسى ئاتلىق 11 - باتالىيون كوماندىرى ئىدى. كېسەل سەۋەبىدىن ئۇ كىشى خېجۇدا داۋالىنىپ ياتقاندا 17 ياشلىق ماجۇڭيىڭ ئاتىسىنىڭ ئورنىغا باتالىيون كوماندىرى بولدى. دېمەك ئۇ ھەربىلەر ئىچىدىن كېلىپ چىققاچقا ئۆز ئالدىغا باتۇر بولىدىغان قارا نىيەتلى كىچىكىدىن تارتىپ پەيدا بولغان ئىدى. شىنىڭ ۋەقەسىدىن كېيىن مابۇفاڭ بىلەن قورساق ئۆرۈشى پەيدا بولغاندا ئىسمىنى جۇڭيىڭ دەپ ئۆزگەرتتى. دېمەك كىچىك ۋاقتىدىلا ۋەقە تۇغدۇرۇپ ھەممە يەرنى كېزىپ يۈرگەنلىكى ئۈچۈن غەربىي شىمالدا ئۇنى «گاسىلىڭ» دەپ ئاتاپ ئادەتلەنگەن.

ماتىڭ: مۇسۇلمانچە ئىسمى خۇسەيىن، خېجۇ جاڭزىگۇلۇق، نىڭخەي ئارمىيىسى 14 - ئاتلىق باتالىيونىنىڭ كوماندى-

ري. ئاتىسىنىڭ ئىسمى ماچاڭگۈي، نىڭخەي ئارمىيىسىدە پول-كوۋنىك بولغان.

مايى: خېجۇلۇق، نىڭخەي ئارمىيىسى 8 - باتالىيون كاماندىرىنىڭ ئوغلى، ماجۇڭيىڭنىڭ جىيەنى.

ماخۇسەن: خېجۇ مونگۇلۇق ماجۇڭيىڭنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى ئىدى.

ماگۇلبەي: خېجۇلۇق. ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدا روتا كوماندىرى (لىيەنجاڭ) بولغان.

ماچېڭبېر: خېجۇلۇق ماجۇڭيىڭنىڭ قىسمىدا ئون بېشى (بەنجاڭ) ئىدى. كىشىلەر ئۇنى چېڭو بەنجاڭ دەپ ئاتايتتى.

مادەنبا: خېجۇ، خەنجىياجىلىق.

1912 - يىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، گەنسۇدىكى چوڭ - كىچىك مىللىتارىستلارنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىدارە قىلىش ۋەزىيىتى بارلىققا كەلدى. بىر - بىرىگە ئىتائەت قىلماي، ھەر قايسى ئۆز يېرىدە ئىستىبداتلىق قىلىشقا باشلىدى. بۇ ئىش، قوزغىلاڭ پەيدا بولۇشنىڭ بىر سەۋەبى ئىدى. بايان قىلىشقا ئوڭۇشلۇق بولسۇن ئۈچۈن شۇ چاغلاردا ئۆز ئالدىغا بولۇۋالغان مىللىتارىستلارنى تۆۋەندىكىچە كۆرسىتىمىز:

خۇيزۇلاردىن:

نىڭشا مۇداپىئە ئەلچىسى ماخۇڭبىڭ

نىڭخەي مۇداپىئە ئەلچىسى ماچى

گەنجۇ « » مالىن (ماچىنىڭ ئىنىسى)

لياڭجۇ « » ماتىڭشياڭ

خەنزۇلاردىن:

شۈجۇ مۇداپىئە ئەلچىسى ۋۇتۇڭرېن

لۇڭئەن جەنۇبي گەنسۇ مۇداپىئە ئەلچىسى كۇڭ فەنجىڭ، لۇڭدۇڭ (شەرقىي گەنسۇ مۇداپىئە ئەلچىسى جاڭ ياۋجيا.)

بۇندىن باشقا خۇيزۇلاردىن چوڭراق مىللىتارىست مافۇشياڭ سۈيىيۈەندە دۇتۇڭ ئىدى، مافۇشياڭ گەرچە ئۆزى گەنسۇدا بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ «ئابرويى» بولغانلىقتىن يەرلىكلەر ئۇنى ما فامىلىلىكلەرنىڭ باشلىقى دەپ تونۇيتتى.

مۇنداق مىللىتارىستلىق ئەھۋال ئاستىدا، خۇيزۇ - خەنزۇلار ئۆز - ئارا دۈشمەنلىك قىلىشاتتى. ھەر قايسى شەھەرلەردىكى خۇيزۇلارمۇ پايدا - زىيانغا قاراپ بىرلىشەتتى، ياكى ئىتتىپاقسىزلىق قىلاتتى. ھەقىقىي يوسۇندا بىرلىشالمايتتى. مەيلى خۇيزۇ، خەنزۇ مىللىتارىستلار بولسۇن سىرتتىن كەلگەن كۈچلەرگە بىردەك دۈشمەنلىك كۆز بىلەن قارايتتى. باشلىق بولۇپ كەلگەن مىللىتارىست بولسا، يەرلىك كۈچلەرنى ئايرىم ھالدا بىخۇتلاشتۇرۇش ياكى باستۇرۇپ تاشلاشنى مەقسەت قىلاتتى. شۇ سەۋەبتىن تەبىئىي يوسۇندا ئۆز - ئارا ئۇرۇش - تالاش قىلىدىغان ۋەزىيەت شەكىللىنەتتى.

پىڭ يۈشياڭ نەنكۇدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن دۈەن چىرۇي ھوكۇمىتى ئۇنى غەربىي شىمال چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى نامى بىلەن غەربىي شىمالغا يۆزلەندۈردى. پىڭ يۈشياڭ كورۇنۇشتە ئوستۇرۇش، ماھىيەتتە ئەل قىلىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، مافۇشياڭنى غەربىي شىمال چېگرا مۇداپىئە جەمئىيىتى قورۇشقا يوتكەپ ئۇنىڭ قېرىندىشى لىمۇگجۇڭنى سۈيىيۈەننىڭ دۇتۇڭلىقىغا تەيىنلىدى. ھەمدە مافۇشياڭنى ئالداپ ئۇنىڭ ئوغلى مافىڭدانى لۇيجاڭلىقتىن 7 - دىۋىزىيىنىڭ سىجاڭلىقىغا ئوستۇردى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا لىيۇيۇفېڭنى گەنسۇغا مىڭىشقا بۇيرۇق بېرىپ نىڭشيادىن ئۆتكەندە ماخۇڭبىڭنىڭ قارشى ئېلىپ ئوتـ كۈزۈشىگە مۇيەسسەر قىلدى. شۇ چاغدىكى چوڭ - كىچىك خەنزۇ مىللىتارىستلار گەنسۇدىكى قوراللىق ئارمىيە 1 - دىۋىـ زىيىنىڭ باشلىقى لى چاڭچىڭنى لەنجۇ دەرياسىنىڭ شىمالىدا قارشى ئېلىشقا كوندۇردى. ئەمما ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا لى چاڭچىڭنى ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تۈەنجاڭ باۋيۇشياڭ يىڭجاڭ خۇالەنجۇيلەرنى مېھمانغا چاقىرىپ، ئۇلكىلىك ھوكۇمەت بىناسىدىكى باغچىدا تىرىك كومۇۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كورگەن خۇاڭ دېگۇيلەنجۇ گېۋەنشەندە قوزغىلاڭ كوتۇرۇپ دولەت ئارمىيىسىگە قارشى چىقتى. خۇاڭدېگۇينىڭ ئەسكەرلىرى ئادەتتە مەشىق قىلمايدىغان بوشاڭ ئەسكەرلەر بولغىنى ئۈچۈن لىيۇيۇ- فېڭنىڭ قول ئاستىدىكى جاڭ ۋېشى بىرىگادىسى ئۇلارنى ئوڭايلا تار - مار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن لىيۇيۇفىڭ قوشۇنلىـ رى غەلبىلىك ئىلگىرىلەپ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىشغال قىلدى. ئۇ يەردىكى مىللىتارىست كوڭ خەنجىڭ سىچۈەنگە قېچىپ كەتتى. شەرقىي گەنسۇدىكى جاڭياۋجيا، مافۇگدا بىلەن دولەت ئارمىيىسىنىڭ بىرلەشمە زەربە بېرىشى ئاستىدا مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. شۇنداق قىلىپ خەنزۇلاردىن چىققان كىچىك مىللىتارىستلار ئاساسى جەھەتتىن تازىلاندى.

دولەت ئارمىيىسى لىيۇيۇفىڭ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىشغال قىلىپ سىچۈەنگە نەزەر سالدى. ۋە نەيزە ئۇچىنى شىنىڭ، لياڭجۇ، گەنجۇغا قاراتتى. مالىن خېلى بۇرۇنلا لىيۇيۇفىڭغا قەتئىي بويسۇنمايدىغانلىقىنى بىلدۇرگەن ئىدى. ماتىڭشياڭ بىلەن ماچىنىڭ يۇزتىمىسى سۇس بولدى. شۇڭا لىيۇ بىرىنچى

قەدەمدىلا ئىككى ئورۇندىكى ئەسكەرلەرنى ئۆزگەرتىپ دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ قارمىقىغا ئۆتكۈزىۋالدى. ماچى قىسىملىرىنى 26 - دىۋىزىيە، ماتىڭشىياڭ قىسىملىرىنى 27 - دىۋىزىيە قىلىپ تۈزدى. 2 - قەدەمدە ماتىڭشىياڭدىن ئەپيۈن جەرىمانىسىدىن توپلانغان پۇلدىن 40 مىڭ يۈەن قەرز ئالىمىز دەپ ئۇنى ئۆلكىدىن ئاجرىتىۋەتتى. 3 - قەدەمدە شىنىڭ ۋە لىياڭجۇدىن بىردىن ئاتلىق بىرىگادا ئەسكەرنى يۆتكەپ شەنشىگە توپلىدى. ۋەزىيەت شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن نىڭشىيا، لىياڭجۇ تەرەپنى قارشى تەدبىر قوللىنىشقا مەجبۇر قىلدى. شۇڭا بۇ ئىككى تەرەپ ئۆز - ئارا مۇناسىۋەت باغلاپ ماچى ئاكا - ئۇكا ئىككىسى قۇرئان تۇتۇپ قەسەمىيات قىلىشتى ھەمدە مافۇچىڭنى لىياڭجۇ-دىكى ماتىڭشىياڭغا ئىۋەتىپ بىرلىشىپ پىڭ يۈشىياڭغا قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئەمما نىڭشىيا بىلەن لىياڭجۇدىكى باشلىقلارنىڭ ئىدىيىسى بىردەك بولمىدى. مەسىلەن ماتىڭشىياڭ ئادەتتە ئاچكۆز، راھەتپەرەست بولغاچقا ئۇرۇش ياكى تېچلىق توغرىسىدا مۇقىم تەشەببۇسى يوق ئىدى. ماچى بۇ ئەھۋالدىن قاتتىق قايغۇرۇپ باش - ئايىغىدىن قورقۇپ ئۆز ئالدىغا بىرەر ھەركەت قىلىشقا پېتىنالمىدى. باشقا بىر تەرەپ قارشى ھەركەت قىلسا ئۆزى تاماشە كۆرۈپ تۆپىلىگىدىن تۇقاچ ئوغرىلىماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ماچى شىنىڭدىكى ھەربىلەر ئىچىدە پىڭ-يۈشىياڭغا قارشى تەشۋىقات يۈرگۈزدى. 1928 - يىلى ئەيتى-يازدا ماچى بىر قېتىملىق زىياپەتتە قوتۇراتقۇلۇق قىلىپ دۆلەت ئارمىيىسى بىزنى ئايرىم - ئايرىم يوق قىلىش چارىسىنى قوللىنىپ، يەرلىك قوراللىق كۈچلەرنى يوقاتماقچى بولىۋاتىدۇ.

بىز بولساق قېرىدۇق، ياشلارنىڭ ئىچىدە جىگەرى بار ئوغۇل
باللار يوق. ئەگەر بار بولسا ئوتتۇرىغا چىقىپ دۆلەت ئارمىيە-
سى بىلەن كۈرەش قىلسۇن، شۇنداق قىلغۇچىغا چوقۇم نۇرغۇن
ئادەم ئەگىشىدۇ. يىلىك يۈيشياڭ ھازىر غەربىي شىمالدا ئەسكەر
ئېلىۋاتىدۇ. ھەر ناھىيىدىن ئالغان ئەسكىرى 1000 دىن كام
ئەمەس، ھەر بىر ئەسكەر ئۈچۈن پۇقرالار 2 - 3 يۈز يۈەن
پۇل تۆلەۋاتىدۇ. باج - خىراج ھەمدە بايلاردىن ئىئانە ئېلىۋاتى-
دۇ. پۇقرالار ھازىر چىش تىرنىقىغىچە قارشى. بىرەر كىشى باش
كۆتۈرۈپ چىقسا ئۇنىڭغا ھەممىسى ئەگىشىدۇ » دىدى. بۇ سۆز
شىنىڭدىكى ياش ئوفىتسىرلارنى رىغبەتلەندۈردى. بولۇپمۇ
ئاتلىق 11 - باتالىيون باشلىقى ماجۇڭيىڭ بىلەن 14 - باتا-
لىيون باشلىقى ماتىڭ قاتتىق تەسىرلەندى. چۈنكى بۇلار بىلەن
مابۇفاڭ ئوتتۇرىسىدا خېلى بۇرۇندىنلا زىددىيەت بار ئىدى.
چۈنكى مابۇچىڭ، مابۇفاڭلار ئاتىسىغا يۆلىنىپ قۇراللىرىنى، ئاتلىرى-
نى خىلىلىۋالاتتى. ماجۇڭيىڭغا بولسا نەدىكى ئەسكى مىلتىق، ناچار
ئاتلارنى بىرەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مابۇفاڭ كۆپرەك ئاقساقاللىق
قىلاتتى. قاتتىق قوللۇق قىلىپ قول ئاستىدىكىلەردىن ئېغىر
جەرىمانە ئالاتتى. دىمەك ئىچكى جەھەتتە زىددىيەت بولغانلىق-
تىن ماجۇڭيىڭ ئۆز تاغىسىنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن چىقىپ كېتىشىنى
خېلى بۇرۇندىن ئويلاپ كېلەتتى. ھازىر، يۇقۇرقى سۆزلەرنى
ئاڭلىغاندىن كېيىن قەتئىي نىيەتكە كېلىپ ئاستىرتتىن تىل بىرى-
كتۈرۈپ، ماتىڭ، ماخۇسەن قاتارلىق 7 كىشى بىلەن شىنىڭنىڭ
جەنۇبىي دەرۋازىسى سىرتىدىكى گادىيەن دىگەن بىر دۇكاندا
مەخپىي يىغىن ئېچىپ ئىش باشلىدى. ماجۇڭيىڭ ماچىي سۆزلى-
گەن سۆزلەرنى ئۇلارغا يەتكۈزگەندىن كېيىن: « دۆلەت ئارمىيە-

سى غەربىي شىمالغا كېلىپ ئۇز كۈچىنى ئۇلغايتىش ئۈچۈن ئەس-
كەر تۇتتى، پۇل يىغدى. خەلقىنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىرلاشتى،
ئەگەر خىجۇدىن ئىش باشلايدىغان بولساق، بىزگە ئەگىشىدىغانلار
كوپ، دولەت ئارمىيىسى يەرلىك كۈچلەرنى يوقاتماقچى بولغان-
لىقى ئۈچۈن شىنىڭ، ئىپاگىجۇدىكى ھەربىلەردىن بىزگە قوشۇلە-
دىغانلىرىمۇ ئاز ئەمەس» دېدى. كوپچىلىك بۇ سوزنى ئاڭلاپ
بىرلىككە كەلدى. بىر جۈمە كۈنى شىنىڭدىكى ھەربى مەمۇرى
ساھىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى جۈمە نامىزىغا كەلگەن پۇرسەتتە ئىش
باشلىماقچى بولدى. ماجۇڭيىڭ، مافىڭ قاتارلىق 6 كىشىگە ئات،
قۇراللارنى تەييارلاپ تۇرۇشقا مەسلىھەتلىشىپ ئاندىن مەسچىتكە
كەلدى. ماجۇڭيىڭ قان سەپرا قىلىپ ئاغرىپ قالىدىم دەپ
مەسچىتكە كىرمەي ۋەدىلەشكەن ئادەملەرنىڭ يېنىغا باردى - دە
ئاتلىنىپ شەھەردىن چىقتى. ماچى بىلىپ قالسا تېلېگرام بېرىپ
يول ئۈستىدە توساپ ئاۋارە قىلىدۇ دەپ شەرقىي يولدىكى سىم
تاناپنى كېسىپ تاشلىدى. ئەمەلىيەتتە ماجۇڭيىڭ قاچقاندىن
كېيىن ماچى ئاڭلاپ، «ئۇلار قانچىلىك ئىش قىلماقچى، كاردىڭلار
بولمىسۇن» دېدى. ئاردىن نەچچە كۈن ئوتكەندە مەسئۇلە-
يەتتىن باش قاچۇرۇپ مۇئاۋىن باتالىيون كوماندىر مارۇيىنى
قوغلاشقا ئېۋەتكەن بولدى.

ماجۇڭيىڭ باشلىق 7 كىشى توگە قورغانغا يەتكەندە
سارايى ئېچىۋاتقان 4 - 5 كىشى قەسەم بېرىپ قوشۇلدى.
ئەتىسى يولغا چىقىپ 200 يول يۇرۇپ ئاندىن ئارام ئالدى.
11 - باتالىيون 14 - باتالىيوندىكى كونا قىسىملارغا چاقىرىق
قىلغاندا، روتا كوماندىرى مايىڭبياۋ باشلىق نەچچە ئون

ئادەم كېلىپ قوشۇلدى. ئۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلەپ سالالىقلارنىڭ ئىماملىرىم جامەسىگە بېرىپ پېشىن ناماز ئوقۇۋاتقانلارغا ماجۇڭ-يىڭ سۆز قىلىپ: «دۆلەت ئارمىيىسى غەربىي شىمالغا كەلگەندىن كېيىن ئەسكەر ئالدى. سېلىق سالدى. پۇخرالارنىڭ مەجبۇرىيىتى ئېغىر، تۇرمۇشى قىيىنلاشتى، شۇڭا مەن كوپچىلىك بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى تۇردۇمەن. مېنىڭ بۇ ئىشىم ھاكىمىيەت تالىشىش ئۈچۈن ئەمەس، سىلەرگە مەلۇم: شىنجاڭدا ئەمەلىم، پۇل - مېلىمۇ بار. ئەگەر سىلەر دۆلەت ئارمىيىسىگە ئەسكەر بولۇشنى خالىمىساڭلار ياكى ئالۋاڭ تۆلەشنى خالىمىساڭلا، بىز بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى تۇرۇڭلار!» دېدى. بۇ يەردە يەنە بىر مۇنچە ئادەم قوشۇلدى. ئۇلار ئىلگىرىلەپ شۇنخۇاغا يەتكەندە ئادەم بەلگىلەپ شەھەر دەرۋازىسىغا پوست قويۇپ، يامۇلنى ئاختۇرۇپ، 8 مىڭ سەر پۇل تاپتى، شۇ يەرنىڭ ئامبىلى ئۇلۇك ساندۇقىغا مۆكۈۋېلىپ امان قالدى. ساقچى ئەترىتىنى قورالسىزلاندۇردى. قاماقتىكىلەرنى بوشاتتى. قاماقتىن بوشانغانلاردىن بىر مۇنچە ياشلار ماجۇڭيىڭغا قوشۇلدى. يەنە ئادەم ئېۋەتىپ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىلەر بىلەن ئالاقە باغلىدى. مايىڭبياۋ، ماگول-بەيلەرنى 500 سەردىن پۇل بىلەن قورال سېتىۋېلىش ئۈچۈن خېجوغا ئېۋەتتى، شۇ چاغدا دۆلەت ئارمىيىسى شۇنخۇا ناھىيىسىدە يېڭى تۇتقان ئەسكەرلەرنى قوراللاندۇرۇش ئۈچۈن قورال - ياراق ئېۋەتمەكچى بولغان ئىدى. بۇ خەۋەرنى ماگولبەي ئاڭلاپ كېچىلەپ مېڭىپ ماجۇڭيىڭغا يەتكۈزدى. ماجۇڭيىڭ ئادەم تەيىن-لەپ مەزكور قوراللارنى غەنىمەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭ-يىڭنىڭ كۈچى بارغانسېرى ئاشتى. ئۇلار خېجوغا يېتىپ بارغىچە

يولىدا: «ئەمەلدارنى ئۆلتۈرۈپ، بايلارنى بۇلايمىز، كەمبەغەلنىڭ بىر قىلىغا تەگمەيمىز» دەپ ناخشا ئېيتىپ بىر تەرەپتىن خەلقنىڭ مايىللىقىنى ئۆزىگە تارتسا، يەنە بىر تەرەپتىن چوقۇم غەلىبە قازىنىدىغانلىقىنى ئىپادىلىدى.

(3) خېجۇغا 3 قېتىم ھۇجۇم قىلىپ مەغلۇپ بولۇشى

1928 - يىلى دېخانلار كالېندارى بويىچە 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ماجۇڭيىڭ ئۆز قىسىملىرىنى باشلاپ خېجۇ، خەنجاجى، خەنتۇسى يامۇلىغا چۈشۈپ شۇ يەردىكى پومىشىشكىلارنىڭ ياڭۋاسەن، يىڭۋاسەن، داپۇزۇي قاتارلىق جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغان مۇداپىئەسىنى بۇزۇپ قوراللىرىنى غەنىيمەت ئالدى. بۇ چاغدا يەنە بىر مۇنچە كىشىلەر كېلىپ قوشۇلدى. بۇنىڭدىن سەل بۇرۇن نىڭشىيادىكى مىلىتارىست ماخۇڭدانىڭ يۇرتىغا قايتقان بىر باتالىيون ئەسكەرلىرى كېلىپ ئۆز قوراللىرىنى ساقلاپ بېرىش ئۈچۈن ماخۇڭدانىڭ ئاپىسىغا تاپشۇرغان ئىدى. ماجۇڭيىڭ كېلىپ ماخۇڭدانىڭ ئاپىسىدىن مەزكۇر قوراللارنى تاپشۇرۇۋالدى. ئاندىن خەنزۇ- خۇيزۇلارنى توپلاپ بىر قېتىملىق يىغىن ئېچىپ دۆلەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇرۇپ گەنسۇ چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىش توغرىسىدا تەشۋىق قىلدى. بۇ قوشۇن ھۆكۈمەت قولىدىكى مىلتىق- ياراق، ئات- خېچىر قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاندىن باشقا پۇخرالارنىڭ بىر قىلمۇ نەرسىسىگە تەگمەيدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. «خەنزۇ- خۇيزۇ پۇخرالارغا

تەگمەيمىز، دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىنى بىرىنىمۇ قويـ-
مايمىز» دەيدىغان شۇئار ئاستىدا خەنزۇ- خۇيزۇ پۇخرالار ئىتتـ-
ىپاقلىشىپ دۆلەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇردى. بۇ شـۇئارنىڭ
تەسىرىدە ئەتراپتىكى ئۇرۇق - تۇققان، ئـەل - ئاغىنىلەرمۇ قۇ-
راللىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ قوشۇلدى. خەنزۇ پۇخرالاردىنمۇ نۇر-
غۇن كىشىلەر قوشۇلدى. بۇ شۇئار تـارقالغاندىن كېيىن، قور-
قۇنچاق خەنزۇلار شەھەر ئىچىگە قاچتى. قورقمايدىغانلىرى بىر-
بىرسىگە: «بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ مۇسۇلمانلارنىڭ بۇزۇلغانلىقى
بولماستىن، گا سىلىڭنىڭ دۆلەت ئارمىيىسىگە قـارشى كۆتەر-
گەن ئىسيانى ئىكـەن» دەپ ئۆز - ئارا تەشۋىق قىلىشتى. شـۇڭا
خەنزۇ- خۇيزۇ ئارىلاش ئولتۇراقلاشقان جايلاردا ئۆز - ئارا قور-
قۇشماستىن تېخىمۇ دوستلىشىپ شەھەر ئىچىگە قېچىش ھادىسە-
لىرى كۆرۈلمىدى.

ماجوڭيىڭ خېجۇدا ئىش باشلىمىدى. بۇ يەردە ئېغىر جاپا
تارتتى، شۇنداقلا پۈتۈن غەربىي شىمالغا تەسىر كۆرسەتتى. تا-
رىختا زو زۇڭتاڭ غەربىي شىمالغا يۈرۈش قىلغاندىمۇ خېجۇدا
ئۇرۇش بولغان ئىدى. شۇڭا بىز خېجۇنىڭ ئەھۋالىدىن قىسقىچە
تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

خېجۇ (لىڭشيا) شەرقىي گەنسۇدىكى سودا- تىجارەت، قول
سانائەتتى گۈللەنگەن، نەچچە مىڭ ئۆيلۈك خەنزۇلار جايلاشقان
چوڭ شەھەر. نەنگۇەن تەرەپلىرىدە ئون مىڭدىن ئارتۇق ئائىلە-
لىك خۇيزۇلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ قانچىلىغان مەسچىت ۋە
جامەلەر بار. دىنىي- ئېتىقات كۈچلۈك ئىدى. خۇيزۇلار بۇ شە-
ھەرنى «كىچىك مەككە» دەپ ئاتايتتى. زو زۇڭتاڭ غەربىينى
بويسۇندۇرغاندىن كېيىن مەنچىڭ فېئودال ھۆكۈمرانلىقىنىڭ «پار-

چەلاپ ئىدارە قىلىش» سىياسىتى ئاستىدا، خەنزۇ- خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئۆچمەنلىك كۈچەيگەن ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردا گويا ھېچ ئىش يوقتەك بولسىمۇ، ئۇرۇش پەيدا بولسىلا مىللى قىرغىنچىلىق شەكىللىنەتتى. بۇ چاغدا خېجۇدا لىيۇيۇفېڭنىڭ ئەشەنچىلىك ئادىمى جاۋشىپى تۇراتتى. بۇ ئادەم ئەسلىدە يىڭ يۈيشياڭنىڭ ئادىمى بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن مىللى ئىشلارغا ئانچە ئېتىۋار قىلمىدى. توغرى بىر مىللىي سىياسەتنىمۇ يۈرگۈزمىدى. بۇلار مىللىتارىستلىق يولى بىلەن قۇراللىق بويسۇندۇرۇشقا تاياندى. ئۇلارنىڭ: «دۆلەت ئارمىيىسى خەلقنى ھەقىقى سۆيىدۇ» دېگەننى ئېغىزدىكىلا سۆز ئىدى. ماجۇڭيىڭ بۇ يەرگە كېلىشتىن سەل بۇرۇن خېجۇنىڭ جەنۇبىي يېزىلىرىدا يېڭى-كونا دىنىي مەزھەپلەرنىڭ ئۆز ئارا تالاش- تارتىشى پەيدا بولۇپ قان توكۇلۇش ئىشلىرى چىققان ئىدى. جاۋشىپى بۇ ۋەقەنىڭ نېمىلىگىنى، كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەقلىقىنى سۈرۈشتۈرمەيلا، بىر قانچە باشلىقلارنى قولغا ئېلىپ خەلقنى باستۇردى. بۇ ئەھۋالنى لىيۇيۇفېڭغا دوكلات قىلغاندا ليۇ جاۋاب بېرىپ: «ياخشى قىلىپسەن. بۇ خەلق 30 يىلدا بىر كىچىك توپىلاڭ، 60 يىلدا بىر چوڭ توپىلاڭ قىلىدىغان خەلق. بۇ قېتىم سەن ئۇلارنى 300 يىلدىمۇ، 600 يىلدىمۇ توپىلاڭ چىقىرالمايدىغان قىلىۋېتىسەن» دېدى. بۇ سۆز جاۋشىپىغا باشلىقلارنى قولغا ئېلىپ قىرغىنچىلىق قىلىشقا رىغبەتلەندۈرۈپ بەرگەن يوليورۇق بولدى. شۇڭا مەزھەپ تالىشىۋاتقان خەلق ئىچكى زىددىيەتلەرىنى يىغىشتۇرۇپ بىرلىشىپ خېجۇغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. بۇ ئىش ماجۇڭيىڭنىڭ خېجۇغا ھۇجۇم قىلىشىغا پايدىلىق شەرت-شارايىت بولغان ئىدى.

ماجۇڭيىڭ خەنجاجىدا بىر مۇنچە ھەركەت قىلغاندىن كېيىن
سەنئاگۇەنگە يوتكەلدى. بۇ باسقۇچتا ماجۇڭيىڭنىڭ ھەربىي مەق-
سىدى تېخى ئايدىڭلاشمىغان، پىشىپ يېتىلمىگەن، بولۇپمۇ قاۋۇل
ھەربىي خادىملىرى كەم ئىدى. توپلانغان كىشىلەر ئادەتتىكى پۇق-
رالار بولۇپ ئېقىپ يۈرۈيدىغان پارتىزان خاراكتېرلىق بول-
غاچقا، ئۇچۇق-ئاشكارا ھەركەت پىروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قوي-
ئالمىي بولمايتتى. دەسلەۋدە ئۇلارنى «قىزىل لىق كىرچىلەر»
دەپ ئاتىدى. كېيىن «قارا يونۇۋاسلار» دەپ ئاتىدى. ماجۇڭيىڭ
ئۆزىنى «سىلىڭ» دەپ ئېلان قىلدى. ماتىڭ ئورۇنباسار بولدى.
ئۇلارنىڭ بايراق بەلگىلىرى ۋە ئىجرائىيە مىنتىزىم ئەتۋەت تەش-
كىللەپ ھەر قايسى يول-ئېغىزلارغا قاراۋۇل قويدى. دېمەك
ماجۇڭيىڭدا ھەربىي-سەنئەت ئۆگەنگەن قاۋۇل ئادەملەر يوق-
دېسەكمۇ ئۇنىڭ خېلى چوڭ مەقسىدى بارلىقىنى ئېتىراپ قىلى-
شىمىز كېرەك. ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلەرگە تەرتىپ-ئىنتىزام ئېلان
قىلدى: ھەربىي قىسىمغا قاتناشمىغانلارنىڭ مېنىڭدەك ئات-خېچىرى
بولسا ئۆز ئىگىسىنىڭ رازىلىقى بىلەن ئارىيەت ئېلىپ ئىشلە-
تىش، ئاشلىقنى باي ئائىلىلەردىن ئۆتنە ئېلىش؛ خۇيزۇ-خەنزۇ
پۇخرالارنىڭ مال-مۈلكىنى بۇلىماسلىق، ئادەم ئۆلتۈرمەسلىك؛
ئەگەر خۇيزۇ پۇخرالاردىن بىرنى ئۆلتۈرۈپ قويسا، جانغا-جان
تولەش؛ ئەگەر خەنزۇلاردىن بىرنى ئۆلتۈرۈپ قويسا بىر جانغا
ئىككى جان تولەش دەپ ھەربىي ئىنتىزام ئورناتتى. ئۇ چاغ-
لاردا تۇمەنگۇەن، گويشۇگۇەن تەرەپلەردە ئۆلتۈراقلاشقان خەن-
زۇلار شىزاڭدىن ئاشلىق ئەكىلىپ يېيتتى ۋە شۇ تەرەپلەرگە
كوچۇنۇپ كېتەتتى. قاراۋۇللار بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىلغاندا ما-
جۇڭيىڭ «توسماڭلار» دېدى. بەزەن قورقۇنچاق خەنزۇلار ئۇياق-

بۇياقتا ئۆز مەيلىچە كۆچتى. قاراۋۇللار بىر كۈنى خەنزۇ پۇخرالارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلغان ما شىرىپ ئىسىملىك بىر خۇيزۇنى تۇتۇپ كەلتۈرگەندە دەرھال سازايى قىلدۇردى. ماجۇڭيىڭ خەنزۇ- خۇيزۇ خەلقلىرى بىرلەشكەندىلا كۈچنى ئۇلغايتقىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشۈنەتتى. ئۇنىڭ ئېلان قىلغان تەرتىپ - ئىنتىزاملىرىنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئەسكەر سانى ئاز بولغان دەسلەپكى باسقۇچلاردىلا، بىر قەدەر ياخشى نەتىجىلەرگە ئېرىشتى. ھەربى قىسىملىرىمۇ ئوڭايلا كوزگە كورۇندى.

ماجۇڭيىڭ سەنفاگۇەندە قىسىملارنى رەتلەپ تەرتىپ ئىنتىزام ئورناتقاندىن كېيىن ئادەم سانى 7 - 8 يۈزگە يېتىپ قالدى. بىرىنچى قەدەمدە لەنجۇغا ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىدى. ماجۇڭيىڭ 7 كىشىلىك گۇروھ بىلەن قاچقاندا قوغلاشقا چىققان مارويى ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلەشمەكچى بولغانلىقىنى خەۋەر قىلدى. ماجۇڭيىڭ دەرھال قوبۇل قىلىپ ئۆز قىسىملىرىدىن ئورۇن بەردى. نىڭخې ۋۇجيالياڭغا كېلىپ خېجۇدا تۇرۇشلۇق غەرب ئارمىيىسى 70 - بىرىگادا باشلىقى ماچۇەنجى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. شۇ چاغدا خېجۇدا تۇرۇۋاتقان قىسىملار دولەت ئارمىيىسى ئېۋەتكەن جاۋشىپى قىسىملىرىدىن تاشقىرى لياڭجۇدىكى ماتىڭشياڭنىڭ 27 - دىۋىزىيە 79 - بىرىگادىسىنىڭ بىر ئاتلىق ئەسكەر پولكى ۋە بىر پىيادە ئەسكەر پولكى بار ئىدى. بىرىگادا باشلىقى ئەسلىدە ماتىڭشياڭنىڭ تاغىسى ماگۇلياڭ دىگەن كىشى بولۇپ، شۇ ئەتىيازلىقى كېسەل سەۋەبى بىلەن ئۆلۈپ كېتىپ ئۇنىڭ ئورنىغا ماچۇەنجى لۈيجاڭ بولغان ئىدى. ماتىڭشياڭنىڭ ئۇرۇش ۋە تېچلىق توغرىسىدا ھېچقانداق تۇراقلىق تەشەببۇسى

بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى باتالىيون كوماندىرى جاڭ شۇيچەن قاتارلىقلار تىپچىلىقنى تەشەببۇس قىلىپ دولەت ئارمىيىسىدىن ئايرىلىشنى خالىمايتتى. ماجۇڭيىڭ بۇزۇلغاندىن كېيىن ماچۇەنچى ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ ئىسيانچىلارنى تازىلايمەن دەپ ئوتتۇرىغا چىقتى، يول بويى ئېلان چاپلاپ: ئىسيانچىلارنى، بىر ھۇجۇم بىلەنلا تازىلايمەن، پۇخرالار ئۆز كەسپى بىلەن خاتىرجەم شۇغۇللانسۇن دەپ جار سالدى. ئۆزى بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكەر ۋە بىر روتا پەيادە ئەسكەر باشلاپ ماجۇڭيىڭ ئوغرىلىرىنى باغلايدىغان يۇزلىگەن ئاغامچا ئېلىپ داۋراڭ قىلدى. نەتىجىدە ئىككى تەرەپ ئۇچرىشىپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا مۇئاۋىن سىلىڭ ماتىڭئون نەچچە ئادىمى بىلەن ئولگەن بولسىمۇ، ئۇلار ئۆز ئارا «سالام» قىلىشىپ ھەممىمىز بىر مۇسۇلمان . بىر- بىرىمىزگە ئوق ئاتماسلىقىمىز كېرەك دېيىشىپ، نەتىجىدە ماچۇەنچىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرى ئۆزگۈرۈش ياساپ ماجۇڭيىڭ تەرەپكە ئۆتتى. ماچۇەنچى ئامال قىلالماي نەچچە ئادىمى بىلەن قېچىپ قۇتۇلدى. غەرپ ئارمىيىسىدە ھەربى باشلىقلار بىلەن باشلىقلار، باشلىقلار بىلەن ئەسكەرلەر ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت بەك ئېغىر ئىدى. چۈنكى باشلىقلار ئەسكەرلەرنىڭ تەمىناتىنى قاتتىق قىسىپ قويياتتى. ماجۇڭيىڭ بۇنداق بولۇشنى ئالدىن مولچەرلىگەن بولغاچقا، ياخشى ئۇنۇملەر ھاسىل قىلالىدى. ماچۇەنچى قېچىپ خېجۇغا بارغاندا جاۋشىپى ئۇنىڭ قېچىپ كەلگەن ئەھۋالىنى بىلىپ ياخشى مۇئامىلە قىلمىدى. ھەر ئىككى تەرەپكە ياخشى بولالمىغان ماچۇەنچى قول ئاستىدىكى يەنە بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ داخېجياۋغا قېچىپ بېرىپ ھەربى كۈچ تەشكىللەپ ئۆز يۇرتىنى قوغداپ ياتتى. ئارىدىن

ئۇزاق ئۆتمەي ماجۇڭيىڭ ماپەشىيەن لۈيجاڭنى ئەۋەتىپ ئۇنى ئوت- تۇردىن كوتۇردۇۋەتتى، ماچۇەنچىنىڭ بىر باتالىيون ئاتلىق ئەس- كىرى تەسلىم بولۇپ ماجۇڭيىڭغا ئەل بولدى. ماچۇەنچى ھېچ ئامال قىلالماي ماتىڭشىياڭغا قاراشلىق ئىككى بىناغا ۋە ئۇنىڭ ئەسكىلاتىدا ساقلانغان ئوق-دورىلارغا ئوت قويۇپ يۈگىدىك ئار- قىلىق قېچىپ لەنجۇغا بارغاندا لىيۇيۇفىنىڭ ئۇنى يېرىم يىل قا- مىدى. نۇرغۇن پۇل - ماللىرىنى قاقتى- سوقتى قىلغاندىن كېيىن ئاندىن قويۇۋەتتى.

خېجۇڭنى تۇنجى قېتىم مۇھاسىرىگە ئېلىش

ماجۇڭيىڭ ۋۇجيالياڭدا غەرب ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇشۇپ گەرچە غەلىبە قازانغان بولسىمۇ، ئەمما مۇئاۋىن سىلىڭ ماتىڭ باشلىق ئون نەچچە ئادەمنى چىقىم تارتقانغا ئىنتايىن غەزەپلىن- نىپ ئالدى بىلەن جاۋشىيىنى يوقۇتىۋېتىش توغرىسىدا تە- لەپ قىلىشتى. ماجۇڭيىڭ 2 - قېتىم سەنشاگۇەنگە قايتىپ كەلگەندە ھەر تەرەپتىن بولۇپ 4 - 5 مىڭ ئادەم توپلانغان ئىدى. بۇ يەردە ئەسكەرنى قايتىدىن رەتلەپ 1 - بىرىگادىغا پۇجياۋمىڭ- نى لۈيجاڭ قىلىپ بەلگىلىدى. ھەربىر بىرىگادىدا ئۈچ پولك تەسىس قىلدى. غەرب ئارمىيىسىدىن كېلىپ قوشۇلغان يىڭجاڭ، لىيەنجاڭلارنى پولك كوماندىرلىقىغا ئۆستۈردى. خەنجىنلۇ (ئىس- مار) ئۆستۈرۈلگەنلەردىن بىرسى ئىدى. ھەربىر پولكتا ئۈچ با- تالىيون بولدى. خەنزۇ ھەربى باشلىقلارنىڭ مەسىلەن لىچىڭ- لىننى پولك كوماندىرى قىلىپ سەپلەپ پايدىلاندى. قوشۇنغا ئات قويۇپ ئىلگىرىكى «قارا يولۋاس» نامىنى ئۆزگەرتىپ «غەربى-

شىمال چېگرا مۇداپىئە بىرلەشمە قوشۇنى» دەپ ئاتىدى. رەتكە سېلىنىش بىر تەرەپ بولغاندىن كېيىن ئېلان چىقىرىپ: «دۆلەت ئارمىيىسى گەنسۇغا كىرگەندىن كېيىن ئەسكەر ئېلىپ سېلىق سېلىپ خەلقنى ئەزدى. بۇ سەۋەپتىن خەلقنىڭ غەزىۋى ئۆرلەپ، سەۋرى قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى، قوشۇنىمىزنى ئۇلغايتىپ، دۆلەت ئارمىيىسى بىلەن قاتتىق ئېلىشمىغىچە دەردىمىز چىقمايدۇ، خەنزۇ- خۇيزۇلارغا بىردەك مۇئامىلە قىلىنىدۇ، پۇخرالار خاتىرجەم ئۆز كەسپىنى قىلسۇن. ئارمىيىمىزنىڭ نامى بىرلەشمە ئارمىيە بولغاچقا ئىنتىزام چىڭ بولۇشى كېرەك. خەنزۇ- خۇيزۇلار بىردەك ھىمايە قىلىشى لازىم. ھەر قانداق كىشى ئۆز مەيلىچە بىر- بىرسىنى بوزەك ناپىماسلىقى كېرەك. بىزنىڭ تەكشۈرگۈچى قىسىملىرىمىز ھەر قانداق جايدا تەكشۈرۈش يۈرگۈزىدۇ. (بۇيرۇققا كىمدە- كىم خىلاپلىق قىلسا قاتتىق چارە كۆرۈلىدۇ. ماڭا تەۋە ھەر قانداق قىسىملار قاتتىق ئەمەل قىلىشى لازىم) دەپ جاكالىدى. بۇ قېتىم رەتكە سېلىنغاندىن كېيىن قىسىملاردا چوڭ ياخشىلىنىش بولدى. لابولىنىنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان قىسىملار شىزاڭلىقلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ قورۇلدىن ئۆتۈپ دۈشمەن ئارقا سېپىنى پاراكەندە قىلغاندىن تاشقىرى خەنجىياجىدا ئارقا سەپ سىلىڭبۇسىنى تەشكىل قىلىپ كىشىلەر «سەندارىن» دەپ ئاتايدىغان بىر كىشىنى سىلىڭلىققا تەيىنلەپ ئاشلىق ۋە ئوق - دورا يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەسئۇل قىلدى. 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ماجۇڭيىڭ ئۆز قىسىملىرىنى باشلاپ كېلىپ خېجۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ جاۋشىيى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. بۇ چاغدا ئەتراپتىكى خەنزۇلارمۇ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا ئوتۇن، سۇ توشۇپ ياردەم قىلغاندىن تاشقىرى يەنە ئاكوپ كولاشقى-

لىرىغا ھەمكارلاشتى. دىمەك شۇ چاغدا خەنزۇ- خۇيزۇ خەلقلىرى ماجۇڭيىڭغا ئۈمىت باغلاپ ياردەملەشكەن ئىدى.

خېجۇنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان جاۋشىپىڭنىڭ كۈچى ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى. 3 پىيادە باتالىيون. ئەسكىرى بولۇپ ئومۇمىي سا- نى 1200 دىن ئاشمايتتى. ئۇلار مۇداپىئە خەندەكلىرى قېزىپ ياغاچ بىلەن يېپىپ قۇم خالتىلىرى تىزغان ئىدى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدا ئېغىر قۇراللار يوق. شەھەر توسالغۇسىنى بۇزۇش ئىقتىدارىغا ئىگە ئەمەس ئىدى. 1- قېتىملىق ھۇجۇمدا ماجۇڭ- يىڭنىڭ ئەسكەرلىرى 5 مىڭغا يېتەتتى. غەرب ئارمىيىسىدىن كېلىپ قوشۇلغان پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 6 باتالىيون، شىنىڭدىن كېلىپ قوشۇلغان مارۇيىنىڭ بىر باتالىيون ئاتلىق ئەسكىرى، كوك ئاتلىق، قارا ئاتلىق باتالىيونلىرى باربولسىمۇ، بىراق ئوق يېتەر- لىك بولمىغانلىقتىن ئوت كۈچى ئاجىز ئىدى. يەنە ئەسكەرلەر ئارىسىدا ئوق ئوغرىلاپ ساتىدىغان ئادەملەر بار ئىدى. مۇنداق ئەھۋالدا شەھەرنى ھۇجۇم قىلىپ ئېلىش ئەمەس، بەلكى شەھەرنى مۇھاسىرىگە ئېلىش ئۇرۇشى قىلىشقا توغرى كەلدى. شەھەرنى ئۇزۇن ۋاقىت مۇھاسىرە قىلغان بولسىمۇ يەنىلا ئالالمىدى.

ماجۇڭيىڭ تەرتىپ ئىنتىزامنى تۈزۈپ، ئەسكەرلىرىنىڭ كەيپىياتىنى رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، قوماندانلىققا بويسۇن- ماي ئۆز مەيلىچە ئەسكەر تارتىپ ئىش كۆرگەن ئالدىنقى سەپ تۈەنجاڭلىرىدىن ماچاڭلۇنى ۋە جاۋشىپىي بىلەن شەخسى ئالاقە باغلاپ ھەربى ئاخبارات بەرگەن ماگاۋۇلارنى سىلىڭبۇ شىتاۋى ئالدىدا سازايى قىلدى. شەھەرنى ئېلىشتا كۈچ چىقارغانلارنى خەي، پايپاق، يىمەك- ئىچمەكلەر بىلەن مۇكاپاتلىدى. 4- ئاي- نىڭ 5- كۈنىگە كەلگەندە ليۇيۇفىڭ باسمىچىلارنى تازىلاش

سىلىڭگى دەيجەڭيۇ قوماندانلىقىدا 25 - دىۋىزىيىنى ئېۋەتتى، يەنە جاۋشىپى قىسىملىرىدىن مائاۋىن سىلىڭ ماگۇروك قوماندانلىقىدا پىيادە ئەسكەرلەر 1 - باتالىيوننى ياردەمگە ئېۋەتتى. ماجۇڭيىڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قىسىملىرىنى باشلاپ، نەنياڭيو، گاۋزىگۇلاردا توساپ زەربە بەردى. ئۇرۇش ئىنتايىن قاتتىق بولدى. سىلىڭ دەيجەڭيۇي گەرچە ياردىملانغان بولسىمۇ ئوت كۈچى كۈچلۈك بولغاچقا، ماجۇڭيىڭ بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىپ خەنجياچىغا كېلىپ ئارام ئېلىش، ئەسكەر رەتلەش بىلەن شوغۇللاندى.

دولەت ئارمىيىسى باسمىچىلارنى تازىلاش قىسىملىرىنى ئېۋەتكەندىن تاشقىرى يەنە سەنمۇجاڭ يۈيجياپى باشچىلىقىدىكى سىياسىي ھەيئەت تەشكىللەپ لاشىجۇن، ماگولى قاتارلىقلارنى ھەيئەت ئەزاسى قىلغان تەشۋىقات دۈيى ئېۋەتتى. بۇلار ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا تەشۋىقات خىزمىتى ئىشلەپ پارچىلاپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. بۇ ھەيئەت ئۆز خىزمىتىنى ئوڭۇشلۇق قىلىش ئۈچۈن 25 - دىۋىزىيىنىڭ خىللانغان بىر باتالىيونىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا شەھەر سىرتىدىكى ماتىڭشىيالڭ مەھكىمىسىگە ئورۇنلاشتى. ئۇلار ماجۇڭيىڭغا 2 تۈرلۈك تەلەپ قويدى: ① ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شەھەر ئەتراپىدىن چېكىنىپ خەنجياچى، داخېجيا تەرەپلەردە ئورۇنلىشىش؛ ② ئەمەلىي مىلتەق سانىغا قاراپ خەلق ئىنقىلاۋى ئارمىيىسى شىتاتىغا كىرگۈزۈپ رەتلەنگەندىن كېيىن بۇيرۇققا قەتئىي بويسۇنۇش. ماجۇڭيىڭ ئۇلارنىڭ قويغان تەلىۋىنى مۇزاكىرە قىلىپ، ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي پىلىكيۇشياڭغا قارشى كۈچنى كېڭەيتتى؛ يەنە بىر

تەرەپتىن يۈيجياپېينى بېخوتلاشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى
شەكنى كۆتۈرىۋېتىش ئۈچۈن بويسۇنۇش پوزىتسىيەسىنى كورسى-
تىپ دايىم سوغا تەقدىم قىلىپ تۇردى. بۇ مەزگىلدە «ما»نىڭ
بوۋىسى ماخېيېۋەن، ماتىڭنىڭ ئاتىسى ماچىڭۋا، غەرپ ئارمە-
يىسىدىكى پىشقەدەم گېنېرال ماجەنكۈي، ئۇنىڭ ئوغلى مابۇلەي،
نەۋرىسى مافوفولارمۇ ماجۇڭيىڭغا قوشۇلدى. ئەڭ مۇھىمى ما-
تىڭشياڭنىڭ 4 - ئىنىسى ماتىڭشيەن قاتنىشىپ ئاكىسى ماتىڭ-
شياڭنىڭ ئىككى ئورنىغا كىرىپ قويغان 600 مىڭ سەر كۈ-
مۈچنى ئېلىپ ماجۇڭيىڭنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات سېلىنىشىغا
تاپشۇرماقچى بولدى. چۈنكى ماتىڭشيەن بىلەن ماتىڭشياڭ ئوت-
تۇرىسىدا پايدا - زىيان، مەسىلىسىدە ياراشتۇرغىلى بولماي-
دىغان دەرىجىدە زىددىيەت بولغانلىقتىن شۇنداق قىلماقچى
بولغان، شۇ سەۋەپتىن ماجۇڭيىڭ بىلەن نەچچە قېتىم ئالاقە
باغلاپ ئاخىرى كېلىپ ماجۇڭيىڭغا قوشۇلدى. بۇخىل يېڭى كۈچ-
لەر قوشۇلغاندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ ئەسكەر، باشلىقلارنى قايتا
رەتلەپ ئوزى زۇڭسىلىڭ بولدى. ماتىڭشيەننى گېنېرال (جۇن-
جاڭ) ماجەنكۈينى باش قۇماندان، ماخېيۈنى مائاۋىن باش
قۇماندان تەيىنلىدى. ماچاڭۋانى شەھەرگە قايتا ھۇجۇم قىلىشقا
قۇماندان قىلىپ بەلگىلىدى.

دولەت ئارمىيەسى 1 - قېتىملىق مۇھاسىرە ئاياغلاشقان-
دىن كېيىن قارشى تەرەپنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈش
ئۈچۈن، جاۋشىپىنى ئولكە مەركىزىگە يوتكەپ ئۇنىڭ ئورنىغا
چېڭ يۈيشۈينى يوتكەپ كەلدى، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىۋاتقان
ئەسكەرلەرنىڭ كوپلىگىدىن ئاشلىق تەمىنات مەسىلىسى ئېغىرلەش-
ۋالدا قالغان ئىدى. شەھەردىكى خەنزۇ، خۇيزۇ پۇخرالار ئون

بېرىشكە مەجبۇر قىلىندى. ئەسكەرلەرنى تەمىنلەش ۋە ئۇلاردىن هال سوراش يۈزىسىدىن ئەتراپقا 500 مىڭ جىڭ ئاشلىق، 200 مىڭ سەر پۇل ئالۋاڭ سالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوتتۇن يېتىشمەي خەلقنىڭ ئۆيلىرىنى بۇزۇپ قالدى. قىيىنچىلىق بارغانسېرى كۆپەيدى، ئەڭ يامىنى شۇ بولدىكى: دۆلەت ئارمىيىسى شەھەر-گە قېچىپ كىرىۋالغان خەنزۇلاردىن 4 پولك ئەسكەر تەشكىللەپ پومىششىك بايلارنى پولكوۋنىك قىلىپ تەيىنلىدى. بۇلار كۈن بويى ئاشلىق تاپىمىز دەپ شەھەر سىرتىدىكى خۇيزۇ پۇخرا-لارنى پاراكەندە قىلىپ مىللىي ئاداۋەت پەيدا قىلدى. ماجۇڭ-يىڭ تەرەپتە ئەسكىرى كۈچ كونساناپ كېمەيگەنلىكتىن ھەممە-سىلا ئاممىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش قىلىپ كېتەلمىدى، گەرچە تەكشۈرۈش ئەتىرەتلىرى ھەر ۋاقىتتا تەكشۈرۈپ تۇرسىمۇ لېكىن بەزەن قىسىملارنىڭ سۈپىتى ناچار بولغانلىقتىن، بەزەن خىلاپ كېلىدىغان ئىشلارنى كەلتۈرۈپ چىقاردى. بەزەنلەر قولىدا قورال بولغاچقا «ئاكاڭ قارىغاي بىرىنچى» دەپ بۇلاڭ-تالاڭ قى-لىدىغان، ئوت قويىدىغان ئىشلارنى قىلدى. مۇنداق شارائىتتا دۆلەت ئارمىيىسىدىكى ھۆكۈمرانلار مىللىي زىددىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ قارشىلىق كۆرسەتكۈچى كۈچلەرنى ئاجىزلىتىش مەقسىتىگە يەتتى.

ھەر ئىككى تەرەپتە مەسىلىنى تېچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىش نىيىتى بولمىدى. ئۇلار ھەدەپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كۆردى. دۆلەت ئارمىيىسى ھەدەپ ئاكوپ كولىدى. ماجۇڭيىڭ تەرەپ ھەدەپ توسالغۇلار قۇردى.

خېجۇنى 2 - قېتىم مۇھاسىرە قىلىش

كونسوھ 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 4 تە ماجۇڭيىڭ تولۇق تەييارلىقلاردىن كېيىن 2 - قېتىم شەھەرگە ھۇجۇم قوزغىدى، شىنىڭدىن كەلگەن ئاتلىق ئەترەتلەر شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. دولەت ئارمىيىسى قېزىپ تەييارلىۋاتقان خەندەكلەرگە قانچە ئونلىغان ئادەملەر موللاق ئېتىپ چۈشۈپ يارىلاندى، ئەمما چوڭ گۇمبەز تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇلغان پىيادە ئەسكەرلەر، گايىڭپەننى قوغداۋاتقان پولكنىڭ مۇداپىئەسىنى بۇزۇپ شەھەرنىڭ غەربىي قىسمىنى ئورىۋالدى.

دۇڭشياڭ مىللىتىدىن قۇرۇلغان ئاتلىقلار دۇڭچۈەندىكى خەلق ئەسكەرلىرى پولكنى سۈرۈپ توقاي قىلىپ شەھەرنىڭ شەرقىغە يېقىنلاپ ھۇجۇم قىلدى. ئىككى تەرەپتىن قىستاپ كەلگەنلىكتىن شىمال تەرەپنى قوغداۋاتقان دولەت ئەسكەرلىرى، بەرداشلىق بېرەلمەي شەھەر ئىچىگە چېكىندى. ماجۇڭيىڭنىڭ بۇگۈنكى ھۇجۇمى چوڭگۈەندىكى ساپيور قىسىملىرى باتالىيونىغا قارىتىلغان ئىدى. چۈنكى بۇ باتالىيون تار - مار كەلتۈرۈلسە، ئېغىر قۇراللارنى قولغا چۈشۈرۈشكە بولاتتى. بىر تەرەپتىن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش، يەنە بىر تەرەپتىن شەھەر ئىچىدىن ياردەمگە چىققانلارنى توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن نەنگۈەن چوڭ مەسچىتى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىغا كۈچلۈك ئەسكەر ئورۇنلاشتۇردى. چوڭ گوڭگۈەننىڭ تاملىرى ئېگىز ھەم پۇختا. ھەمدە بۇ يەردىكى باتالىيوندا قۇرال جەم بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇرۇش ئىنتايىن شىددەتلىك بولدى. ماجۇڭيىڭ تەرەپتىن كوپ كىشى يارىدار بولدى.

شەھەر ئىچىدىن ئۈچ قېتىم ياردەمگە ئەسكەر كەلدى. جاۋجۇڭ-خۇا لۈيجاڭ قوماندانلىغىدا ياردەمگە كەلگەنلەر ھەر 3 قېتىمدى-لا چېكىندۈرۈلدى. لۈيجاڭ ئۆزىمۇ يارىلاندى. ئىككى تەرەپ چۈش قايرىلغىچە تىركەشكەن بولسىمۇ، ھېچقانداق ئىلگىرىلەش بولمىدى. ئەگەر ئۇرۇش كەچكىچە داۋام قىلغان بول-سا، گوڭگۈەندىكىلەر مۇھاسىرىنى بۇزۇپ بولسىمۇ قېچىپ كې-تەتتى. ماجۇڭيىڭ ئوت قويۇشقا بۇيرۇق بەردى. دەرھال ئىجرا قىلىپ ئوت قويۇلغاندىن كېيىن گوڭگۈەندىكىلەر شىمال تەرەپ-تىن ئىشىك ئېچىپ قېچىپ كەتتى. لاشىجۇن، ماگولى قاتارلىق-لار ئەسىرگە چۈشتى، يەنىجاڭ چىن يۈيچىڭ باشلىق 400 دەك ئادەم تامام قىرىلىپ تۈگىدى. قوراللارنىڭ تولىسى كۆيۈپ كەتكەنلىكتىن كارغا كەلمىدى. بۇ غەلىبە شەھەر-مۇھاسىرە قىلغانلارنىڭ روھىنى ئۇستۇردى. شەھەر ئەتراپىدىكى بۇتخانىلارنىڭ تولىسى كۆيدۈرۈلدى.

2 - قېتىم قىلىنغان ھۇجۇم 16 كۈن داۋام قىلدى، ھەر كېچىسى پىدائىلار سېپىلغا ئېسىلىپ چىققان بولسىمۇ، مۇۋەپپە-قىيەت قازىنالمىدى. ماجۇڭيىڭ لەخمە كولاپ پارتلىتىش ئۇسۇ-لىنى قوللىنىپ داشىگۈەندىكى مالىيۇۋاننىڭ ئۆي ئىچىدىن لەخمە كولاپ شەھەرگە يەتكۈزدى. 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى دۆلەت ئارمىيىسى يەنە 17 دىۋىزىيەدىن جاۋشىپى قىسىملى-رىنى يۆتكەپ شەرقىي يول بىلەن ئايلىنىپ كېلىپ ھۇجۇم قى-لىش تاكتىكىسىنى قوللاندى. ئۇلار يول ئۈستىدە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ كېچىدە توساپ زەربە بېرىشىگە دۇچ كېلىپ 200 دىن ئارتۇق ئادەم چىقىم تارتقان بولسىمۇ ئاخىرى شەھەرگە كىرىۋالدى. دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ 11 - دىۋىزىيىسى جەنۇبىي

يول بىلەن كېلىۋېتىپ يول ئۈستىدە ئازدراق زەربىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ يەنىلا شەھەرگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. دىمەك خېجۇغا ياردەم ئۈچۈن كەلگەنلەر ۋە ئىلگىرى بار قوشۇنلار بولۇپ جەمى 20 مىڭدەك كۈچ توپلانغان ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ كولاۋاتقان لەخمىسى پۈتۈپ كېچىلەپ دارا قاچىلانغاندىن كېيىن 26 - كۈنى ئەتىگەن سائەت 5 تە پارتلاتتى. پارتلاش نەتىجىسىدە سېپىلنىڭ تاشقى پوستىدىن بىر قەۋەت ۋەيران بولۇپ بىرەر يوچۇق ئېچىلمىدى. ماجۇڭيىڭ پۈتۈن قىسمىنى چېكىنىشكە بۇيرۇق قىلدى. باخاڭدىكى نەچچە مىڭ ئۆيلۈك پۇخرالارمۇ ئىشنىڭ يامانلاشقانلىقىنى چۈشىنىپ دۆڭشىيالڭ تەرەپكە قاچتى. ئۇرۇشپەرەست جاۋشىپى پۈتۈن قىسىملىرىنى ھۇجۇم قىلىشقا، خەلقتىن قۇرۇلغان پولكلارنى باخاڭغا ئوت قويۇشقا بۇيرۇق قىلدى. شۇ چاغدا داۋخې ناھىيىسىنىڭ شەنجاڭى ماخۇاڭتۇ (خۇيزۇ) جياۋنىڭ سەنمۇجاڭى لى يۈكۈەن ئارقىلىق جياۋغا: «باخاڭدا ئاق كۆڭۈل ئادەملەر تولا، نەچچە يۈز يىللىق مەسچىتلەر بار. ئەۋەتتە ئېغىر - بېسىقلىقى بىلەن ئىش كۆرسە» دېگەن پىكىرنى بەردى، بۇ پىكىرگە قۇلاق سالمىدى. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچىلىك ئوت يالقۇنلىرى لاۋۇلداپ خەلقنىڭ يىغا زارلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. مۇنداق ۋەھشىيانە ھەرىكەت ئاستىدا كىچىك مەككە دەپ ئاتالغان، نەچچە يۈز يىللىق ھەشەمەتلىك قۇرۇلۇشلارغا ئىگە باخاڭ شەھىرى كۆيۈپ كۈلگە ئايلاندى. بەزىدە قېرىلار قېچىپ ئۈلگۈرمەي ئوتتا كۆيۈپ ئۆلدى. ئېتىپ - چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەنلەر ھەددى ھېسابسىز چىق.

شۇنىڭدەك نىڭخې قورغىنىدىكى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىمۇ

لەخمە كولاپ 2 قېتىم پارتلاتقان بولسىمۇ، شەھەر - ئىچىگە
يول ئېچىپ كىرەلمىدى. ئومۇمەن خېجېڭدىكى دولەت ئارمىيىسىنىڭ
كۆچى كوپرەك بولغىنى ئۈچۈن شەھەرنى پارتلىتىپ ئاچقان بە-
لەنمۇ، بەربىر بۇ مەقسەتكە يەتكىلى بولمايتتى. بەلكى ئەكسە-
يەتچى مىللىتارىست جاۋشېپى قاتارلىقلارنىڭ خەلقنى قىرغىن
قىلىشىغا ۋە ئوت قويۇشىغا بانا تېپىپ بەرگەندىن باشقا نەتىجە
چىقمايتتى. بۇ قېتىم نىڭدىڭ ناھىيىسىنى ئالىمۇتو بىرىگادىسى
ھۇجۇم قىلىپ ئىشغال قىلدى. دولەت ئارمىيىسىنىڭ پولكوۋ-
نىكى مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققاندا نەنمىڭنىڭ سىرتىدا بىر
نەچچە يۈز ئادەمدىن ئايرىلىپ، ئاز ساندىكى ئادەملىرى بىلەن
ياۋچۇغا قاچتى. ماجۇڭيىڭنىڭ خېجۇ مۇھاسىرىسىنى مۇۋەپپەقى-
يەتسىز بولغاندىن كېيىن پۈتۈن ئەسكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ
شىيچياجۇاڭ، شىنجياجۇاڭ تەرەپلەرگە ئورۇنلاشتى.

شەھەرنى 3 - قېتىم مۇھاسىرە قىلىش

6 - ئاينىڭ 29 - كۈنى شەھەردىكى دولەت ئارمىيىسى
ئۈچ يول بىلەن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قىلدى. ئوتتۇ-
را يول بىلەن كېلىۋاتقانلارنى توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن
ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدىن ماجەنكۈي، ماخەييۈەنلەر مەسئۇل بول-
دى. ياز كۈنلىرىدىكى شارائىتتىن پايدىلىنىپ خەنجىنلۇ بىرىگا-
دىسى بىجاپاڭ گومبىزى ئەتراپىدىكى كەندىرلىك جايلارغا
يوشۇرۇنۇپ، دولەت ئارمىيىسىدىن دۇڭلىنكى دىۋىزىيىسىگە قاخ-
شاتقۇچ زەربە بەردى. دولەت ئارمىيىسى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىدى-
دى. شەھەرگە كوتۈرۈپ كەتكەن يارىدارلارلا 300دىن ئاشى-

تۇ. شۇڭا نەنسەنگە ۋە شىمالغا ھۇجۇم قىلغان دۆلەت ئارمىيىسىمۇ شەھەرگە قايتىپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ شەھەرنى 3 - قېتىم مۇھاسىرە قىلدى. بۇ قېتىم قولغا چۈشۈرگەن ئېغىر پىلىموت، مىلتىق، ئوق - دورىلار خېلى كۆپ ئىدى. بۇ ۋاقىتتا شىنىڭ لياڭجۇدىن ئۆزگۈرۈش ياساپ كەلگەن پىيادە، ئاتلىق ئەسكەرلەر تېخىمۇ كۆپ بولدى. شىنىڭدىكى بىردىن بىر زەمبىرەكچى باتالىيونمۇ ئۆزگۈرۈش ياساپ بۇ تەرەپكە ئۆتتى. ماجۇڭيىڭ ئۇلارنى رىغبەتلەندۈرۈش ئۈچۈن يول بويلاپ خەلقلەرگە قارشى ئېلىش توغرىسىدا ئۈۋتۈرۈش قىلدى.

شەھەرنى مۇداپىئە قىلىشنىڭ 7 - كۈنى دۆلەت ئارمىيىسىدىكى جىخۇڭچاڭ ۋە ليۇياۋشياڭ دىۋىزىيىلىرى شىمالىي يول بىلەن ئىلگىرىلەپ ليەنخۇا قورۇلغا كەلگەندىن كېيىن ئىككى يولغا بۆلۈندى. ماجۇڭيىڭ ئۆز قىسىملىرىغا قوماندانلىق قىلىپ يول بويى بىر سۈك يەرنىمۇ تالىشىپ ئۇرۇش قىلدى. دۈشمەننىڭ قۇرال كۈچى ئۈستۈن بولىشى، شۇنىڭدەك شەھەردىكى دۆلەت ئارمىيىسىمۇ چوڭ - كىچىك زەمبىرەك، مىناميوت قاتارلىق ئېغىر قۇراللار بىلەن قايتارما زەربە بەرگەنلىكى ئۈچۈن، يېرىم كۈنلۈك قاتتىق سوقۇشتا ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدا چىقىم ئېغىر بولدى. ماجەنكۈينىڭ نەۋرىسى مافۇفۇ قاتارلىق 7 - 8 يۈز ئادەم زەمبىرەك ئوقىدا ئۆلدى ياكى قۇدۇققا سەكرەپ ئۆلدى. ماجۇڭيىڭمۇ قوماندانلىق ئورنىدا مۇھاسىرە ئىچىدە قېلىپ ئەسىرگە چۈشۈپ كېتىشكە قىل قالدى.

دۆلەت ئارمىيىسى بۇ قېتىم مۇھاسىرىنى بۇزغاندىن كېيىن تولاڭجا، ليەنخۇا قورغىنىغا كۈچلۈك ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرۇپ

ئۆلكىگە ئۆتىدىغان يولنى توسۇپ خېجۇدىكى ئەسكەرلەرگە ئاش-
لىق يەتكۈزۈپ تۇردى. شىمالىي يولدىن باشقا جايلار يەنىلا
ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ قولىدا ئىدى. بەزىدە دولەت ئارمى-
يەسى باتالىيون روتا كۈچلىرىنى رەتلەپ خەلقتىن قۇرۇلغان
پولكنى ھىمايە قىلىپ ئون نەچچە يول ئەتراپىدىكى يېزىلارغا
ئاشلىق، ئوتۇن ئالغىلى چىققاندا ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ زەر-
بىسىگە ئۇچرايدىغان ئىشلار دايىم بولۇپ تۇراتتى. بۇ ۋاقىتتا
ماجۇڭيىڭنىڭ ھەركىتى شىنشاڭ، شىچۈەن ئەتراپلىرىدا بولاتتى.
دولەت ئارمىيىسى بۇ ۋاقىتتا ھۇجۇم قىلىدىغان مەقسەتتە بولما-
تىن لياڭجۇدىكى ماتىڭشياڭنى بىر تەرەپ قىلىشنى ئويلايتتى.

10 - ئايدىكى ئومۇمىي قايتارما ھۇجۇم

دولەت ئارمىيىسىنىڭ خېشۈيدىكى ھەربىي ھەركەتلىرى
ئاياقلاشقاندىن كېيىن كونىچە 10 - ئايدا لەنجۇدىكى ليۇيۇ-
فىڭ زور تۈركۈمدە، ئەسكەر توپلاپ خېجۇغا يۈرۈش قىلدى.
11 - ، 17 ، 25 - دىۋىزىيىلەر نامى تونۇش بولمىغان چىڭيۈ-
گاڭ قىسىملىرى مىڭزجۇڭ، جىخۇڭچاڭ قىسىملىرى بولۇپ
جەمى 50 مىڭ ئەتراپىدا ئەسكەر توپلىغان ئىدى. ماخۇڭبىڭ،
مالىڭ، لاشىجۇن، جاڭۋېي، شۈيشىڭ دىڭلۇڭ قاتارلىقلار
ھەربىي قوشۇنلار بىلەن بىرلىكتە ئەل قىلىش پارچىلاش، خىزمە-
تى ئىشلىدى. مالىڭنىڭ تەشۋىقى بىلەن ماجۇڭيىڭ قىسمىدىكى
ماجەنچىڭ تەسلىم بولدى. نىڭدىڭ، دۇڭشياڭدىكى چوڭ قە-
سىم، بەيجۇاڭدىكى ئاخۇننىڭ نەسىھەت قىلىشى ئارقىسىدا قۇ-
راللىرىنى تاشلىدى، ماخۇڭبىڭ قىسىملىرى، فەنجياخې دەرياسى

قىرغىنغا ئورۇنلاشتى، يۈي × قاتارلىقلار خېجيا قورغىنىغا جايلىشىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن سوھبەتلەشتى. ھەر ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىغا قويغان شەرتلەرنى ئۆز - ئارا قوبۇل قىلىشمىدى. شۇڭا ليۇيۇفىڭ ئۆزى خېجۇغا كېلىپ 10 - ئاينىڭ 18 - كۈنى ئومۇمى ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقى چۈشۈردى. خېجۇدىكىلەر 3 يول بىلەن يۈرۈپ ليەنخۇا قورغىنىدىكى ليۇجاۋشياڭ بىلەن ياڭيىڭ مەسچىتىدە بولۇشىپ چوڭ غەربىي يېزا تەرەپلەرنى تازىلىماقچى بولدى. سۇڭ ليەنجۇڭ قىسىملىرى شياۋچۈەن بىلەن دەريادىن ئۆتۈپ، تازىلاش يۈرگۈزمەكچى بولدى. ماجۇڭيىڭ ئۇلارنىڭ پىلانىنى بىلگەندىن كېيىن، قول ئاستىدىكى بىر مۇنچە قىسىملارنىڭ تەۋرىنىپ قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ خېجۇدا تۇرۇشتۇرگىلى بولمايدىغانلىقىنى مولچەرلەپ ئۆزىنىڭچە بىللە يۈرۈدىغان ئەرادىسى مۇستەھكەم ئادەملەرنى تاللاپ شىزاڭ رايونىغا ئۆتۈپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن خېجۇ ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

ئاۋمىن تەرەپتە زاڭزۇ خەلقلىرى بىلەن بولغان زىددىيەت

12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ماجۇڭيىڭ ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ زاڭزۇ رايونىغا كىردى. ھەممىسى بىر يەرگە جەم بولۇپ خېجۇدىكى 7 ئايلىق ئۇرۇشتىن خۇلاسە چىقاردى. بەزەن قىسىملاردا ھەربى تەرتىپ ياخشى بولمىدى. ئەسكەرلەرنىڭ سۈپەتى ناچارلىقىدىن ئامىمىنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشەلمىدى. شۇسەۋەپتىن مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ يۈرمەكتىمىز دەپ ھېساپلاشتى. ئاندىن تەرتىپنى باشقىدىن مۇستەھكەملەپ ئەسلىدە بار بولغان

سىلىكىبۇ ۋە بىرىگادىلاردىكى تەكشۈرۈش ئەترەتلىرىنى قايتا تىكلىمەكچى بولدى. ماجۇڭيىڭ ھەر ۋاقىتتا ھەربىي ئىنتىزامنى تەكىتلەيتتى، ئەمما خەنجىڭلۇ بىرىگادىسىدىكى ئوفىتسېرلار ھەر ۋاقىتتا زاگزۇ ئىبادەتخانىلىرىغا بېرىپ لامالارنىڭ جۇۋا، كەيىم-كېچەكلىرىنى بۇلاپ ئېلىۋالاتتى، ماجۇڭيىڭ بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، بۇلاڭچىلىق قىلغانلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىپ سازايى قىلدى.

ئۇلار ئايلىنىپ تاۋجۇ شەھىرىگە كېلىپ بۇ يەردىكى يۈزدىن ئارتۇق ئۆلكە ئەسكەرلىرىنى تۈگەل يوقۇتۇپ قۇراللىرىنى غەنىيمەت ئالدى. ئاندىن كوكچاڭ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. خەنجىڭلۇ بۇنىڭغا قوشۇلماي، تيەنشۈيگە ھۇجۇم قىلايلى دېدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككىسى ئىككى بولەك بولۇپ ماڭدى. شۇنىڭ بىلەن غەرب ئارمىيەسى، نىڭشيەي ئارمەيىسى دەپ ئىككى سېستىمىغا بولۇنۇپ ئىتتىپاقلىشالمىدى. ماجۇڭيىڭ كوكچاڭغا ھۇجۇم قىلاي دەپ تەييارلىنىۋاتقاندا دولەت ئارمىيەسىدىن جيخۇڭچاڭ قىسىملىرى قوغلاپ كېلىپ قالدى. شەھەردىكىلەرمۇ قايتارما ھۇجۇم قىلدى. نەتىجىدە ماجۇڭيىڭ مەزكۇر ناھىيىنىڭ شىمالىي تاغ رايونىغا چېكىندى. بۇ تاغنىڭ يوللىرى تار بولغانلىقتىن، تاغدا دومىلاپ ئۆلگەنلەر بىر قازچە يۈز كىشىگە يەتتى. تاڭ ئاتقاندا جيخۇڭچاڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، بىر قانچە سائەت سوقۇش قىلدى، ماجۇڭيىڭ بۇ سوقۇشتىن چېكىنىپ ماگشەن ناھىيىسىگە بېرىپ، ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندى.

خەنجىڭلۇ ماجۇڭيىڭدىن ئايرىلىپ 2 مىڭدەك ئادىمىنى باشلاپ تيەنشۈيگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ يىڭيۈيشياڭ قىسىم-

لىرىدىن دۇڭلەڭكىنى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ئەمما ئوڭۇشسىز-لىققا ئۇچراپ قېچىپ ماڭغان ناھىيىسىگە بېرىپ يەنە ماجۇڭ-يىڭ بىلەن بىرلەشتى. ماجۇڭيىڭ ئادەملەرنى قايتا رەتكە سې-لىپ بىر مۇستەقىل دىۋىزىيە قۇرۇپ مايىنى دىۋىزىيە قوماندان-لىقىغا بەلگىلىدى. دىۋىزىيە قارمىقىدا بىر مۇستەقىل پولك، بىر ئارىلاشما پولك، بىر قانۇن ئىجرا قىلىدىغان چوڭ ئەترەت قۇردى. يەنە بەش ئاتلىق بىرىگادا قۇرۇپ، 1 - بىرىگادىغا ما-خۇسەن؛ 2 - بىرىگادىغا ماپېيشەن؛ 3 - بىرىگادىغا مالياڭجۈن؛ 4 - بىرىگادىغا مو××؛ 5 - بىرىگادىغا خەنجىنلۇنى لۈيجاڭ قىلدى. جەمئى ئادەم بەش مىڭدىن ئاشاتتى، مىلتىق، ئوق - دورا تولۇق ئىدى. ماجۇڭيىڭ ئۆزى زوڭسىلىڭ (باش قوماندان) بولدى. ماجۇڭ سەنمۇجاڭ بولدى. دەل بۇ چاغدا خېجۇدىن قې-چىپ كەلگەن ماگۇڭشەن بىللە ئېلىپ كېلىۋاتقان ئائىلە - تاۋا-بىئاتلارنى ۋە مال - مۈلۈكلەرنى يولدا ياڭجىچىڭنىڭ زاڭ-زۇلۇق ئادەملىرى بۇلاپ كەتكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئايالى بىلەن كېلىن بالىسىنى ئولجا قىلىپ يەنە بىر بالىسىنى ئېتىپ ئۆل-تۈرگەنلىكىنى ئەرز قىلىپ، ماجۇڭيىڭغا قىساس ئېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. خەنجىنلۇ قاتارلىقلار ماقۇل كەلدى. ماجۇڭ-يىڭ خەنجىنلۇنى ئالدىنقى سەپكە مەسئۇل قىلىپ يولغا سال-دى. تاۋجۇ قاتارلىق جايلاردا زاڭ-زۇلارنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلايمىز دەپ يۈرگەن ئاممىدىن بىر مۇنچىلىرى ئەسكەرلەرگە ئەگىشىپ بىللە ماڭدى. ئالدىغا ئۇچرىغان زاڭزۇلارنى، لامالارنى ۋە ئىبادەتخانىلارغا تەۋە قوي، كالا، مال - مۈلۈكلەرنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. يول ئۈستىدە بىر يېزا ئۇچرىدى. خەلقلىرى قې-چىپ كەتكەن ئىكەن. بىر ئوڭكوردىن بەدەنلىرىنى داغلاپ

ئولتۇرغان بىر ئۆلۈك تېپىلدى. بۇ ھېلىقى ماتەمگىشىياگىنىڭ كېيـ
لىن بالىسى ئىدى. ئۇنىڭ ئىرمىقىغا بامبۇك قومۇچى تېقىپ قاتتىق ئازاپ سالغان ئىكەن، يولدا كېتىۋېتىپ ھالسىزلىقتىن ئۆلۈپتۇ. ماتەمگىشەنىڭ خوتۇنىدىن تېخى دېرەك يوق. خەۋەرگە قارىغاندا ياكچىچىڭ مەجبۇرلاپ تاۋچۇغا ئېلىپ كەتكەنمىش. ماجۇگىيىڭ قىسىملىرى داۋاملىق ئىلگىرىلىدى. خەنجىنلۇ بىرىگادىدـ
سى ئالدىغا ئۇچرىغان ياكچىچىڭنىڭ قورۇ جايلىرىنى، مەشھۇر ئىبادەتخانىلارنى تۈگەل كۆيدۈرۈپ ماڭدى. مەشھۇر تەندىڭ ئىبادەتخانىسىدىكى ئاردىختىن ئاسارە - ئەتىقە بولۇپ كېلىۋاتـ
قان گۈل - نەقىشلىرىمۇ كۆيۈپ تۈگىدى. بۇلار تاۋچۇغا يەتـ
كەندە ياك ئاللىقاچان شىنزاڭ رايونىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئىدى. بىراق بۇ جايغا جىخۇگچاڭ قىسىملىرى قوغلاپ يېتىپ كەلـ
دى. ماجۇگىيىڭ ئۇرۇشى قىلماستىن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لابۇلەڭغا ئۆتۈپ كەتتى. بۇ جەرياندا خۇيزۇلاردىن بەزەن قارا نىيەت كىشىلەر بۇزۇق ئۇنسۇر جاكتىڭمىن بىلەن تىل بىرىكـ
تۈرۈپ، زۇنىدىكى ئورغۇنلىغان خەنزۇ، زاڭزۇلارنى قىرغىن قىلىپ، خەنزۇ، زاڭزۇ، خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت پەيدا قىلدى. قىش ئايلىرىدا ياكچىچىڭ تاۋچۇغا قايتىپ كېلىپ خۇيزۇلارنى نەچچە ھەسسە ئارتۇق قىرغىن قىلدى. ماجۇگىيىڭ ھەربىي ئىنتىزامىنى قاتتىق تەكىتلەيتتى. بىر ئورۇندىن قوزغۇ-
لۇپ ماڭغان چاغدا، يول ئۈستىدە مال - مۈلۈك بۇلاپ ماڭـ
غانلارنى سەزسىلا چارە كۆرەتتى.

ھاباگو تەرەپلەردە زاڭزۇلار بىلەن پارچە - پۇرات توقۇنۇشۇپ ئاخىرى لابۇلەڭغا يېتىپ كەلگەن ماجۇگىيىڭ بۇ يەردىكى «لابۇلەڭ چوڭ ئىبادەتخانىسى»غا ئەھمىيەت بېرىپ

ماپىشەن بېرىگادىسىنى ئەۋەتىپ قوغدىدى. بۇ ئىبادەتخانىدىكى لاما بايراق چىقىرىپ تەسلىم بولدى. ماجۇڭيىڭغا ئات ۋە ئاق لېنتا تەقدىم قىلدى. مالياڭجۈن بېرىگادىسى ماندالا تاغلىرىدا تۇرنۇۋاتقان دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ بىر روتىسىنى تار - مار قىلىپ 120دىن ئارتۇق ئادەمنى تۇنجۇقتۇردى. بۇ ئۇرۇشتا بىر نەپەر ئورۇنباسار پولكوۋنىك ئۆلدى. قالغان قىسىملار چىڭ-خەيگە كەتتى.

چىڭخەيدىكى ئايلىنىپ يۈرۈپ دۆلەت ئارمىيىسىگە 2 - قېتىم زەربە بېرىش

ماجۇڭيىڭ بۈگەن ناھىيىسىگە كىرگەندىن كېيىن بۇ يەر-دىكى بەش قورغاندىن تۆتىنىڭ دەرۋازىسىنى ئېچىپ قارشى ئالدى. قوي، كالا، تالقان بەردى. ئاردىدا بىر قورغان ئۇنداق قىلمىدى. شۇڭا بۇ قورغاننى بىر ھۇجۇم بىلەن ئىشغال قىلدى. 1928 - يىلى 1 - ئايدا گۈيدې ناھىيىسىگە يېتىپ باردى. بۇ يەردە مابۇفاڭنىڭ قېيىنئاتىسى ماچياۋشەننىڭ بىر باتالى-يون ئەسكىرى بار ئىدى. ئۇلار ئۇرۇش قىلماستىن ماجۇڭيىڭ-غا قوشۇلدى. خۇاڭخې دەرياسىدا مۇز ئېرىمەس ۋاقىتتىن پاي-دىلىنىپ دەريادىن ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن گالاگۇغا ماڭدى. ماچې-نىڭ ئىنىسى مالىڭ ئىككى پولك ئاتلىق ئەسكەر باشلاپ چې-قىپ توسقان بولسىمۇ ئۇرۇش بولمىدى، بۇ ئىككى پولك ئەسكەر ماخىيىڭنىڭ باشلامچىلىقىدا ئۆزگۈرۈش ياساپ ماجۇڭيىڭغا قوشۇلدى. مالىڭ بىر نەچچە ئادىمى بىلەن

قېچىپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ ئۇنى «دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ ھارام-زادىسى» دەپ. تىللىدى ماجۇڭيىڭ تەسلىم بولغان ئىككى پولكنى مۇستەقىل پولك قىلىپ ماخىيىڭنى باشلىق قىلدى. بۇلار داۋاملىق ئىلگىرىلەپ تار ئىبادەتخانىسىغا يەتكەندە سوڭلىيەن-جۇڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئۇرۇشتى (بۇ چاغدا شىدا چىڭخەي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ سوڭلىيەنجۇڭ رەئىس بولغان ئىدى). ئۇرۇشتا سوڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرىغا ئەجەللىك زەربە بېرىلدى. پۈتۈن بىر پولكنى تار - مار كەلتۈرۈپ بىر نەچ-چە پىلىموت غەنىمەت ئالدى. ئەسىر چۈشكەنلەرنى توپلاپ مۇھاپىزەتچى روتا تەشكىل قىلدى. تۆۋەندىن ئۇلارنى مۇھاپى-زەتچى روتا قىلىشقا بولمايدۇ، ھەر قايسى قىسىملارغا تارقىتى-ۋېتىش كېرەك دەپ پىكىر قىلسا، ماجۇڭيىڭ ئۇلارغا ئەسىر-لەرنىڭ ئىدىيىسىدىن ئۆتسىلا، پايدىلانغىلى بولىدۇ دەيتتى. بۇ قېتىمقى غەلبىدىن كېيىن سوڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرىنى قوغلاپ كېلىۋاتقاندا ھېلىقى ئەسىرلەردىن بىرسى يول ئۈستىدە ماجۇڭ-يىڭگە بىر پاي ئوق ئاتتى. ئەمما ئوق تەگمىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇھاپىزەتچى روتا قىلىپ تۈزۈلگەن ئەسىرلەرنى تولۇق قۇراللىسىزلاندۇرۇپ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلىدى.

ماجۇڭيىڭ سوڭلىيەنجۇڭ قوشۇنلىرى بىر زەربىگە بەر-داشلىق بېرەلمىدى دەپ شىنىڭغا ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈ-زۈۋاتقاندا، ماچىدىن شىنىڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۆزەڭگە ھەم پۇخرالارغا پايدىسىز، دېيىلگەن بىر پارچە خەت ئالدى. شۇڭا ماجۇڭيىڭ بۇ پىلانىنى تاشلاپ نىڭيۈەنگە باردى. بۇ شە-ھەرنى ساقلاۋاتقان مابۇيۈەن بىلەن ئالاقە باغلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن ھۇجۇم قىلدى. مابۇيۈەن-

نىڭ ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى. قالغان خەلق پولكلىرى بىرداشلىق بېرەلمىدى. شەھەر ئېلىندى. ئەسكەر ۋە پۇخرالاردىن نۇرغۇن ئادەم ئۆلدى. ماجۇڭيىڭ بۇ شەھەردە ئاران يېرىم كۈن تۇرالىدى، چۈنكى دۆلەت ئارمىيىسى قوغلاپ يېتىپ كەلگەنلىكتىن ماجۇڭيىڭ پىداتۇڭغا كەتتى. دۆلەت ئارمىيىسى شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن مابۇيۈەننى ماجۇڭيىڭ بىلەن شەخسى ئالاقە باغلاپتۇ دەپ يەنە بىر نەچچە ئوفىتسېرلەرنى قوشۇپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى.

ماجۇڭيىڭ شىخويكۇ دېگەن يەرگە بېرىپ ئەسكەرلىرىنى رەتكە سالدى. چەنگخەيدىن يول تېپىپ خېشىغا ئۆتۈشكە تەييارلىنىۋاتقاندا، دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ماجۇڭيىڭ ئەپلىك يەر شارايىتىدىن پايدىلىنىپ ئەسكەر ئورۇنلاشتۇرۇپ ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش قىلدى. 3 كۈنلۈك قانلىق جەڭدە دۆلەت ئارمىيىسىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى. بۇ قېتىمقى زەربە، دۆلەت ئارمىيىسى چەنگخەيگە كىرگەندىن كېيىن ئۇچرىغان 2 - قېتىملىق زەربە ئىدى. دۆلەت ئارمىيىسى ئامالسىز چېكىندى. ماجۇڭيىڭ بولسا چەنگخەيدىن ئوڭۇشلۇق كېتىپ قالدى.

بيەندۇكۇدىن چىقىپ يۇڭچاڭ، مىڭچىڭغا ئارقىمۇ - ئارقا تەھدىت سېلىش

ئۇ چاغلاردا خېشىدا دۆلەت ئارمىيىسى يوق ئىدى. بيەندۇكۇننىڭ ئاز سانلىق ئەسكەرلىرىلا ئايرىم ھالدا جايلارنى ساقلاپ ياتاتتى. بيەندۇكۇنىڭ شىمالىدىمۇ بىر باتالىيون ئەسكەر بار

ئىدى. بۇلار مۇز پارچىلىرى بىلەن مۇداپىئە توساقلىرى ياسىغان بولسىمۇ، ئەمما ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكىرى كۈچى تۈمەندىن كۆپ بولغاچقا نەچچە يۈز كىشىلىك دۈشمەننى بىر ھۇجۇم بىلەن يوق قىلىپ شامىيەنجۇاڭ دىگەن يەردە نەچچە كۈن دەم ئالدى. سەندەن شەھرىنىڭ خەلقى قارشى ئالغانلىقتىن شۇ شەھەردە بىرىم ئاي تۇردى. يۇخرالار ئاشلىق، ئوتۇن، سامان بىلەن تويدان تەمىنلىدى. ماجۇڭيىڭ شۇ مەزگىلدە: «شىنجاڭنىڭ يېرى چوڭ، ئەگەر شۇ يەرگە چىقساق چوقۇم راۋاج تاپىمىز» دىگەن پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. قول ئاستىدىكىلەرنىڭ تولىسى شىنجاڭدا چۆل جەزىرە تولا، ئۇ يەرگە بارساق جاپا تارتىپ قالىمىز دەپ قوشۇلمىدى. بولۇپمۇ ماتىڭشەن شەرقتە يۈرۈش قىلىپ نەنكىڭنى ئېلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. شۇڭا ماجۇڭيىڭ ئۆز پىكرىدىن ۋاز كېچىپ يۇڭچاڭغا باردى.

1929 - يىلى كونىچە 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى ماجۇڭيىڭ يۇڭچاڭغا كەلدى. بۇ يەردە ئادەم سانى تولۇق بولمىغان بىر باتالىيون ئەسكەر بار ئىدى. باتالىيون كوماندىرى شۈيمىيەن ماجۇڭيىڭغا نىسبەتەن يۇرتداشلىق ھېسسىياتى بولغانلىقتىن ئاستىرتتىن كېلىشىپ ماجۇڭيىڭنى شەھەرگە كىرمەيدىغان قىلىپ ئاشلىق، ئوتۇن - سامان بىلەن تەمىنلەيدىغانغا پۈتۈشتى، ئەمما شەھەر مۇداپىئەسىگە ھەمكارلاشتۇرۇش ئۈچۈن خەلقتىن تەشكىللەنگەن پولكىنىڭ پولكوۋنىكى ياڭجىچىڭ يېشى تەنتەك بولغاچقا ئوق چىقىرىپ مۇئاۋىن بىرىگادا باشلىقى مايەنخەينى ئېتىپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىتىم بۇزۇلۇپ ئۇرۇش باشلاندى. بىرىم كۈن ئىچىدە شەھەر ئېلىندى. شۈيمىيەن، ياڭجىچىڭلار كوچا سوقۇشىدا ئەسىرگە چۈشتى، ئۇلارغا ئۆلۈم جا-

زاسى بېرىلدى، بۇ تۈرۈمدىنا ئەسكەر ۋە خەلقتىن بولۇپ 2290
نەپەچە ئادەم ئۆلدى. ماجۇڭيىڭ بۇ يەردە تۇرماستىن مىڭچىمىڭغا
ئۆتۈپ كەتتى.

يول ئۈستىدە مالىيەنچۇەن تۈز كۆلىدىكى 40تەك ئەس -
كەرنى چايلىۋېتىپ مايىڭبياۋنى مىڭچىمىڭغا ئېۋەتتى، بۇ شەھەر -
دە دولەت ئەسكىرى يوق ئىدى، دولەت ئارمىيىسى تەيىنلەپ
ئېۋەتكەن شەنجاڭ لىيشىڭيىڭ ئۆز ئالدىغا ئۇيۇشتۇرغان 3 - 4
يۈزدەك قۇراللىق ساقچى ۋە خەلق ئەسكەرلىرىدىلا بار ئىدى،
مايىڭبياۋ شەھەردىكىلەرگە ئاشلىق، ئوتۇن - سامان بىلەن تەمىن
قىلساڭلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلمايمىز دېگەندە ئۇلار كەلگەنلەر -
نى ئاز كىشى ئىكەن دەپ ئوق چىقىرىپ مايىڭبياۋنىڭ ئوغ -
لى ماخېلىنى ئېتىپ قويدى. ئاندىن بۇ ئەھۋالنى ماجۇڭيىڭغا
دوكلات قىلغاندىن كېيىن توپلىنىپ كېلىپ بۇ شەھەرنى ئالدى.
شەنجاڭ ۋە ھەربىي باشلىقلار ھەممە يۇخرالاردىن نۇرغۇن ئا -
دەملەر ئۆلتۈرۈلدى. ئۇرۇش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن 4 مىڭدىن
ئارتۇق ئادەم ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ھىساپلانغان. (ۋالكشىنچياۋ
ماتىرىيالىغا قارالسۇن) ماجۇڭيىڭ بۇ شەھەرگە كىرگەندە ئۆلۈك -
لەرنىڭ نۇرغۇنلىقىنى كۆرۈپ، نىڭشياغا بارغاندا ھەرگىز مۇن -
داق قىلمايلى. پۇخرالارنى مۇنداق ئۆلتۈرۈپ تاشلىساق بىزنى
كىم باقىدۇ، مۇندىن كېيىن ھەرگىز ئادەم ئۆلتۈرمەسلىك كېرەك
دېگەن . ماجۇڭيىڭ ماتىڭشيەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ 8 دانە
ئات ۋە باشقا سوغا - سالاملار تەييارلاپ يەنشەن بىلەن
ئالاقە ئورنىتۇشقا ئادەم ئېۋەتتى، ماجۇڭيىڭ گەنسۇدىن ئاي -
رىلىپ ماڭغاندا يول ئۈستىدە يەنە تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ قىسىملار
ئۆلجا ئېلىپ ماڭغان خوتۇن - قىزلار بولسا، ئۇلارنى قايتۇرۋەتتى.

نىڭشياغا كىرىپ مىنزىجۇڭنى قوغلاش

ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى نىڭشياغا كىرگەندىن كېيىن ۋاڭ-يېفۇغا باردى. موڭغۇل ۋاڭلىرى بىر تەرەپتىن قارشى ئالسا، يەنە بىر تەرەپتىن قۇملۇقتا ئوت - چۆپ ئاز، ئۇزۇن تۇرۇلسا قىيىنچىلىقى كۆپىيىپ كېتىدۇ دېگەن تەلەپنى قويدى. شۇڭا بۇ يەردە 4 كۈن تۇرۇپ موڭغۇللاردىن يولباشلىغۇچى ئېلىپ يىڭ-چۈەن تەرەپكە ئىلگىرىلىدى. (بۇ چاغدا نىڭشيا ئۆلكە بولۇپ مىنزىجۇڭ ئۆلكە رەئىسى ئىدى.) ئۇلار يىڭچۈەنگە 30 يول قالغاندا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلدى. ئەسىرگە چۈشكەن نىڭشيا يېڭى شەھەر ھاكىمىدىن مىنزىجۇڭ-نىڭ ئاران بىر تۈمەن ئەسكىرى بارلىقىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن 3 تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ يېرىم كۈن ئىچىدە غەربىي شەھەرنى ئىشغال قىلدى. مىنزىجۇڭ بىر قىسىم ئادەملىرى بىلەن جەنۇبىي دەرۋازىدىن قېچىپ كەتتى. شەھەر مۇداپىئەسىگە مەس-ئۇل بولغان مۇئاۋىن گېنېرال ۋاڭخېنزى ئۇرۇشتا ئۆلدى. بىر باتالىيوندىن كۆپرەك دۆلەت ئارمىيىسى ئەسىرگە چۈشۈپ قو-رالسىزلاندۇرۇلدى، ماجۇڭيىڭنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بۇ يەردە ئوت قويۇش، قىرغىن قىلىش ئىشلىرى كۆرۈلمىدى. شەھەر ئىش-غال قىلىنغانىڭ ئەتىسى، مىنزىجۇڭنىڭ يەرلىك قىسىملىرى ئىككى يول بىلەن ياردەمگە كەلگەن ئىدى. ماجۇڭيىڭ ئۇلار بىلەن ئالاقە باغلاش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى كېلىپ تەسلىم بولدى. ماجۇڭيىڭ مۇستەقىل پولكنى بۆلۈپ ئۆلكە مەركىزىدىكى گېنېرال مافۇشىڭ مەھكىمىسىدىكى قوراللارنى

توشۇۋالدى. يەنە ھەر قايسى ناھىيىلەرگە مەمۇرى خادىملار
ئەۋەتىپ ئەسكەر ئېلىش، باج يىغىش خىزمەتلىرىنى يولغا قويۇپ
ھەر بىر باتالىيونغا 30 دىن يېڭى ئەسكەر قوشۇپ تولۇقلىدى.
بىرىگادىنى چوڭايتىپ دىۋىزىيىگە ئايلاندۇردى.

ئاردىن ئىككى ئاي ئۆتكەندە دۆلەت ئارمىيىسىدىن جىڭخۇڭ-
چاڭ قىسىملىرى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى قوغلاپ گۇاڭگۇغا كەلدى.
جۇيەردىكى 2-بىرىگادا تاقابىل تۇرالماي دابادىكەن يەرگە چېكىنىپ
يالغاندىن دۆلەت ئارمىيىسىگە تەسلىم بولىمىز دەپ ئادەم ئە-
ۋەتكەندە جىڭخۇڭچاڭ قوغلاشنى توختاتتى، كېيىن خەنجىلۇ يار-
دەمگە كەلگەندە بىرلىشىپ جىڭخۇڭچاڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قى-
لىپ ئۇلارنىڭ بىر پولك ئەسكىرىنى قورشىۋېلىپ جايلىۋەتتى.
جىڭخۇڭچاڭنىڭ قالغان قىسىملىرىدا قۇرال خىل، ئوق كۈچى
ئۈستۈن بولغانلىقتىن قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇنىڭغا
بەرداشلىق بېرەلمىگەن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى يىڭچۈەن تەرەپكە
چېكىندى. كېيىن باۋفۇڭ ناھىيىسى شىزۈيسەن تەرەپلەردە تۇر-
غاندا ماتىڭشەننىڭ يەنشىسەنگە ئەۋەتكەن ئادەملىرى سەنشىدىن
قايتىپ كەلدى. يەنشىسەندەك تايانچىمىز بولغان شارائىتتا نىڭ-
شياغا قايتارما ھۇجۇم قوزغىساق بولىدۇ، دەپ قارىغان ما-
جۇڭيىڭ قىسىملىرى يەنە غەرپكە قاراپ يۈرۈش قىلىپ 5-
ئاينىڭ باشلىرىدا نىڭشياغا ئىككىنچى قېتىم قورشاپ ھۇجۇم
قىلدى، ئىككى كۈنلۈك جەڭدە ماجۇڭيىڭ دەسلەپ ئىش
قوزغىغاندا دۈزدىيە سىجاڭى بولغان مايىغا ئوق تېگىپ ئۆلدى.
باشقا چىقىملارمۇ خېلى ئېغىر بولدى، جىڭخۇڭچاڭ قىسىملىرى
4 دەرۋازىدىن تەڭلا ھۇجۇمغا چىقىپ ماجۇڭيىڭنىڭ پولتۇن
سېپىنى چېكىندۈردى.

ئۇلار سوۋيېۇدنىنىڭ غەربىگە چېكىنىپ ئىككى ئاي تۇر-
دى ، تەممنات جەھەتتە قىيىنچىلىق ھېس قىلدى. ئۇز قىسىم-
لىرىنىڭ كىچىكلىگىنى قايغۇرۇپ تۇرغاندا، ماتىڭشياڭنىڭ بېي-
جىڭدىن يازغان خېتى كېلىپ تەگدى. ماتىڭشياڭ 1928 - يىلى
كۈزدە لياڭجۇدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن شىنىڭ ئارقىلىق
نەنجىڭگە بېرىپ جياڭجيېشى بىلەن كۆرۈشكەن ئىدى ۋە ئو-
زىنىڭ گەنسۇدىكى ئەسكەرلىرىنى كۈچلۈك دەپ يوغ ئېتىپ
يۈرگەچكە جاڭجيېشى ئۇنى 15 - يول ئارمىيىسىگە باش قوماز-
دان قىلىپ تەيىنلىدى. ۋە بىر قىسىم كىيىم - كېچەك، يە-
مەك - ئىچمەكلەر بېرىپ يولغا سالدى. ئۇ ماجۇڭيىڭنىڭ، خې-
تاۋدا ئىككىنلىگىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ ماتىڭشەننى بىرىنچى
كولونغا، ماجۇڭيىڭنى ئىككىنچى كولونغا دۇيجاڭ قىلىپ ما-
سۇڭلياڭ، خەنجىنلۇ، ماخۇسەن، ماجىيەنلەرنى دىۋىزىيە باشلىغى
قىلىپ تەيىنلىدى. يېڭى تۈزۈم بويىچە رەتلەپ بولغاندىن كې-
يىن ھەر بىر دىۋىزىيە ئادەم سانىنى مەلۇم قىلسۇن، نەنجىڭگە
دوكلات قىلىمىز. ماتىڭشەن بىلەن ماجۇڭيىڭ بېيجىڭگە كېلىپ
يىغىنغا قاتنىشسۇن دەپ ئۇختۇردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىككىسى
ئەسكەرلەردىن ئايرىلىپ بېيجىڭگە باردى.

بۇلار كەتكەندىن كېيىن قالغان قىسىملاردا چوڭراق باش-
لىق بولمىغاچقا ئۇز ئىچىدە ئىتتىپاقسىزلىق تۇغۇلدى. غەرپ
ئارمىيىسى بىر گۇرۇھ، ماجۇڭيىڭنىڭ ئەۋلاتلىرى بىر گۇرۇھ
بولۇۋېلىپ ماجۇڭيىڭغا نارازىلىق قىلدى. گۇنىڭ ئۈستىگە مۇنبەت-
سىز خېتاۋ تەرەپلەرگە چېكىنىپ كىيىم - كېچەك، تەممنات جە-

ھەتلەردە تېخىمۇ قىينالدى. ئۇرۇش بولمىغان ھالەتتىمۇ قىشتا توڭلاپ ئۆلۈش خەۋپى بولغانلىقتىن ھەممە ئەسكەرلەر روھى جەھەتتە چۈشكۈنلەشتى. قىش كېلىش ۋاقتىدا 2- بېرىگادىنىڭ سىجاڭى مايشەن ئاغرىپ ئۆلگەندىن كېيىن ئوررۇنباسار باتالىيون كوماندىرى مايىڭبياۋنىڭ قوترۇتىشى بىلەن مىڭدىن ئارتۇق ئادەم جىيۇگۇچاڭغا تەسلىم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن ماجيەنمۇ تەسلىم بولدى. خەنجىنلۇ، ماروچاڭ، ۋالىچەنلىڭلار ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ نىڭشيا، خېدۇڭ ئارقىلىق گەنيۇيگە بېرىپ بىر ھۇجۇم بىلەن تيەنشۈينى ئېلىپ كېيىنكى كۈنلەردە ماتىڭشەنىڭ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىگەللەشتەك شەرت - شارائىت ياراتتى.

ئىچكى رايونلاردا يۈرۈپ چېقىش يولى ئىزلەش

ماجۇڭيىڭ بېيجىڭدە ئىككى ئاي تۇرۇپ، ماتىڭشياڭ بىلەن يېقىن ئېچىپ مۇزاكىرە قىلغان بولسىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك بىرەر لايىھە ھاسىل قىلالمىدى. ئەسكەرلەرنى رەتلەپ تۈزۈپ چېقىش ئىشلىرىمۇ ئەمەلگە ئاشمىدى. ماتىڭشياڭنىڭ پاھىشەخانىلارغا چۆكۈپ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغىنىغا كۆزى يەتكەن جياڭ-جيېشى ئۇنى 15 - يول ئارمىيىسىنىڭ باشلىقلىقىدىن ئېلىپ تاشلىدى. ماتىڭشيەن ئۇنىڭ بۇ قەدەر چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ گەنسۇغا قايتىپ جەنۇبىي گەنسۇنى ئىگەللەپ ياتتى. ماجۇڭيىڭ ھېندۇڭ چىنىڭ شەھىرىگە كېلىپ ماخۇڭدا بىلەن

ئۇچراشتى، ماخۇگدا بىلەن ماجۇگيىنىڭ ئۆز كۈچلىرىنى ئۇلغاي-تىمىش ئۈچۈن، مۇزاكىرىلىشىپ نەتىجىدە ماجۇگيىنىڭ قىسىملىرىنى چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن مارۇلۇگنى سۈيىيۇەنگە ئېۋەتتى. ئۇ يەردىن ماخۇشەن بىلەن ماجۇگجى ئىككىسى يۈزدىن ئارتۇق مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن سەندۇگغا كەلدى. قالغان قىسىملار كېلىشكە ئۈلگۈرمىدى. ماجۇگيىنىڭ بىلەن ماجۇگجى ئىككىسى نەنجى-گە كېلىپ مافۇشياگنىڭ ۋاستىسى ئارقىلىق جياڭكەيشى-بىلەن كۆرۈشتى. جياڭجيېشى ئۇلارنى ھەربىي مەكتەپتە ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇردى. ماجۇگيىنىڭ ئاكا - ئۇكا ئىككىسى جياڭكەيشى سىستېمىسىدا ئورۇن ئىگەللەيدىغان بولسا ئۆز ئەۋلاتلىرىغا پايدى-سىز بولىدىغانلىقىنى سەزگەن مافۇشياڭ جياڭجيېشىگە يېكەر بېرىپ ئۇلارنى ماخۇگدا قىسىملىرىغا ئېۋەتتەۋەتتى. ماجۇگيىنىڭ ماخۇگدا قىسىملىرىغا كېلىپ مەسلىھەتچى دەيدىغان قۇرۇق نامغا ئىگە بولدى. ئۇزۇن ئۆتمەي جۇگيۇەندە مىلىتارىستلار ئۇرۇشى باشلانغاندا ماجۇگيىنىڭ ھەمكارلىشىش ئۈچۈن ماچۇەنلياڭ بىرىگادىسىغا ئورۇنلاشتۇردى. چوڭ كۆلەملىك ئىچكى ئۇرۇشقا قاتناشقان ماجۇگيىنىڭ ئۆزىنى خېلى چېنىقتۇرۇۋالدى. بۇ ئۇرۇشتا يەن شىشەن، يېڭ يۈشىياگلار مەغلۇپ بولدى. جاڭجيېشى غالىپ بولۇپ، ئۇرۇش ئاخىرلاشتى. ماجۇگيىنىڭ بۇ جەرياندا جاڭ ياشاۋ، ۋۇبېيچى قاتارلىق ئادەملەر بىلەن پۇرسەت بولسىلا ئۇچرىشىپ تۇردى. بۇ ئىنقىلاۋى يولداشلار ماجۇگيىنىڭ غەربىي شىمالدىكى خويزۇلار ئىچىدىن چىققان ياش ۋە زىرەك، بولۇپمۇ ئىستىلى ياخشى، جاپاغا چىدامىلىق، ئۆگىنىشكە ئامراق ئىكەنلىكىنى

كورۇپ قالدى بىلەن ئاكا - ئۇكا ئىككىسىنى ياشلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزالىقىغا تونۇشتۇرۇپ، قانداق قىلغاندا سەندۇڭدىن ئاجراپ غەربىي شىمالغا بېرىپ كونا قىسىملىرىنى قوزغاپ باش كۆتۈرۈپ چىقىش توغرىسىدا پىلان قىلىشىپ بەردى. شۇڭا ماجۇڭيىڭ ئۇزۇنغا قالمايلا نىڭشياغا قايتىپ كەلدى.

(4) گەنسۇدا ئەسكەرلەرنى رەتكە سېلىپ تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا چىقىش

ماجۇڭيىڭ سەندۇڭدا ماخۇڭدا ئورۇنلاشتۇرغان قورۇق ئەمەلگە تۇرغۇسى كەلمەي 1930 - يىلى 7 - ئايدا ماشىشۇن بىلەن بىللە غەربىي شىمالغا كەلدى. نىڭشيا رەئىسى ماخۇڭبىڭ ئۇنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئادەم ئېۋەتىپ قارشى ئالدى. ئۆلكىگە كىرگەندىن كېيىن قارشى ئېلىش يىغىنى ئاچتى. يىغىندا ماخۇڭبىڭ سۆزلەپ ماجۇڭيىڭدىن: خەلققە كۆپرەك پايدىلىق ئىش قىلىشنى، 1928 - يىلدىكىدەك ئىشلارنى قايتا تەكرارلىماسلىقنى ئۈمىت قىلدى. ماجۇڭيىڭ جاۋابەن سۆز قىلىپ: «بۇ قېتىم بىر قەدەر توغرىراق نىشان بىلەن كەلدىم، ئىلگىرىكىدەك قالايمىقان ھەركەتتە بولمايمەن، ئىلگىرى بىز خەلققە نۇرغۇن جەۋرى - جاپا سالدۇق، بىز ئەسلىدە دۆلەت ئارمىيىسىگە قارشى قوزغالغان ئىدۇق. ئەپسۇسكى ئادەملىرىمىز تەربىيە كۆرمىگەن بولغاچقا ئىنتىزامدا ناچار بولدى. شۇڭا بارغانلا يېرىمىزدە خەلققە ئېغىر زىيان كەلتۈردۇق. ئەمدى مەن كونا قىسىملارنى گويلىرىگە قايتۇرىمەن، ئۇلار قايتىپ خاتىرجەم ئۆز كەسپىنى قىلىدۇ» دېدى، شۇنىڭ بىلەن ماخۇڭبىڭ ئۇنى تەلىم-

تەربىيە دۆيجاڭى قىلىپ بەلگىلىدى. قىسىملاردىن ئادەم ئەكىلىپ
تەلىم - تەربىيە بەردى. ماجۇڭيىڭ بۇ پۇرسەتتە باشقىلارغا
تەلىم - تەربىيە بەرگەندىن تاشقىرى ئۆزىمۇ تىرىشىپ ئۆگەندى.
بىر ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ ئەدەبىياتتىن دەرس ئوقىدى، گەن-
جۇدىكى ماجيەن، ماجۇڭيىڭنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭغا 5
مىڭ يۈەن پۇل ئەۋەتكەن ئىدى. ماجۇڭيىڭ بۇ پۇلنى كور-
سانتلارغا ھەدىيە قىلىپ، ئەدىيال، لۆڭگە، كوينەك، داس سې-
تىۋېلىپ بەردى. دىمەك ئۇ كورسانتلار بىلەن ھالاۋەتتە، جاپا - مۇشە-
ققەتتە بىللە بولۇپ ياخشى تەسىر بەرگەن ئىدى. شۇ تەقلىتتە بىر
نەچچە ئاي ئىشلىگەندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ ئۆزىگە پايدىسىز بىر
خەۋەرنى ئاڭلاپ قالدىدە، قۇش كوتۇرۇپ شىكار قىلىمەن دەپ
چەت جايلارغا چىقىپ، شۇنىڭ بىلەن كەتمەكچى بولدى. ئۇنىڭ
كونىسا ئادەملىرىدىن ماشىنۇن ۋە كوڭلى يېقىن كورسانتلاردىن
بىر نەچچە ئادەممۇ قوشۇلۇپ جوڭۋېيغا بىللە كەلدى. ماخۇڭبىڭ
ئۇنى قايتىپ كەل دەپ نەچچە قېتىم ئۇقتۇرۇش قىلغان
بولسىمۇ، ماجۇڭيىڭ كېچىكتۇرۇپ قايتىپ بارمىدى. بۇ چاغدا
مايىڭبياۋ جوڭۋېيغا كېلىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن كورۇشتى. ئەۋەل
ئۇ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ بېرىپ جى خۇڭچاڭ قى-
سىملىرىغا قوشۇلۇپ ئۆزگەرتىپ تۈزۈشنى قوبۇل قىلغان ئىدى.
ئۇ ھازىر ئۇ يەردىن قايتىپ كېلىپ ئوز جايىنى تاپقاشقا
ماجۇڭيىڭ ئانچە كوپ ئەيىپلىمىدى. ئەمدى ئۇ جوڭۋېيدىكى
ماجۇڭگىلىڭنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنى باشلاپ نىڭشيا
چېگراسىدىن ئوتۇپ گەنجۇغا كەلدى. خېشىغا كىرگەندىن كېيىن
يول بويى ئېلان چاپلاپ، ئۆزىنى گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشيا ياش-

لىرى بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى دەپ جار سېلىپ ماڭدى. جۇڭگودا باستۇرۇۋالغان ئېلان نۇسخىسىدا: «مەركەزنىڭ بۇيرۇغى بويىچە گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى جۇڭگودا قەسەم بېرىپ خىزمەت تاپشۇرۇۋالدى» دېيىلگەن.

كونا قىسىملىرىنى گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلىرى بىرلەشمە ئارمىيەسى قىلىپ ئۆزگەرتىش

ماجۇڭيىڭ گەنجۇغا كەلگەندىن كېيىن ماجيەننىڭ قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەر كونا قىسىملاردىن بولغاچقا ماجۇڭيىڭغا بەك ئىنتىلىپ كەتتى. بۇ سەۋەپتىن ماجيەندە ھەسەت پەيدا بولدى. 1931 - يىلى ئەتىيازدا ماجيەن مۇنچىغا ئادەم ئورۇنلاشتۇرۇپ، ماجۇڭيىڭغا قەست قىلماقچى بولدى. ماجۇڭيىڭ ھېچقانداق گۇماندا بولماستىن، ماجيەن بىلەن قىلىشقان ۋەدىگە ئاساسەن مۇنچىغا بېرىپ ئەمدىلا كىيىمىنى سالغاندا ماجيەن ئورۇنلاشتۇرغان ئادەملىرىدىن بىرسى ئوق ئاتتى، لېكىن ئوق ماجۇڭيىڭغا تەگمەي، يۇيۇنۇۋاتقان باشقا بىر پۇخراغا تېگىپ ئۆلدى. ماجيەن قېچىپ كەتتى. پاتىپاراقچىلىق بولدى. ئىككى تەرەپ بىر مۇنچە ئوق ئېتىشتى. ماجۇڭيىڭ بۇ ۋەقەنى ئانچە كۆڭلىگە ئالماي ماجيەننى خىزمەتتىن بوشىتىپ 20 مىڭ يۈەن پۇل، بىر دانە ئاپتوموبىل بىلەن بېيپىڭغا يولغا سېلىۋەتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ماجيەن جاڭجياكۇدا ئۆلدى.

شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ماجۇڭيىڭ ھەربىي ھوقۇقنى تولۇق ئىگەللەپ، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ياشلار بىرلەشمە قوشۇنى رەسمىي قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى. ئۆزى باش قوماندان (زۇڭسىلىڭ) بولدى. ئەسكەرلەرنى قايتا رەتلەپ زىيالىيلارنىڭ رولىغا ئېتىۋار بەردى. يەرلىك قوشۇنلاردىن بىر پولك تەشكىللەپ لىيۇ جىڭباڭنى پولكوۋنىك قىلىپ تەيىنلىدى. 5 - ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى خۇاڭ ۋېنجۇڭنى مۇشاۋىرلىققا تەكلىپ قىلدى. شۇ ئەتراپتىكى 11 ناھىيىگە شەنجاڭ، جۇيجاڭ تەيىنلەپ ئېۋەتتى. ماجۇڭلىڭ، ماشىشۇن، ماخىيىڭ، ماجەنلىڭلەرنى تۇەنجاڭلىققا بەلگىلىدى. يەنە بىر مۇنچە باتالىيونلارنى تەشكىللەپ، ناھىيىلەردىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ تولۇقلىدى. كېيىن، ماجۇڭجىي، ماخۇشەنلەرمۇ سەندۇڭدىن قايتىپ كەلدى. ماجۇڭجىنى پىيادە ئەسكەرلەر بىرىگادىسىغا، ماشىشۇننى ئاتلىق ئەسكەرلەر بىرىگادىسىغا لۈيجاڭ قىلدى. ئەسكەرلەرنى رەتكە سېلىۋاتقان پەيتتە، ماجۇڭلىن ئىنتىزامسىزلىق قىلغانلىقتىن ئۇنىڭغا ئاخىرى ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، ئىبرەت قىلدى. ماجۇڭلىننىڭ ۋەزىپىسىگە ماخۇسەن تەيىنلەندى.

1931 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ماجۇڭيىڭ سەندۇڭدا تونۇشقان ئىلغارلاردىن جاڭ ياشاۋ، ۋۇيىڭچى قاتارلىقلار كېلىپ قوشۇلدى. جاڭ ياشاۋ باش كاتىپ قوشۇمچە باش ھەربىي مەسلىھەتچى، ۋۇيىڭچى سەنمۇجاڭ بولدى. بۇلار بىرلىكتە ئىچكى جەھەتنى ھائال رەتكە سېلىپ يارامسىزلارنى ئۆلگۈپ چىقاردى. بۇ چاغدا ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ شۇيجۇدىكى 7 ناھىيە، گەنجۇدىكى 4 ناھىيىنى ئاساس قىلغان ھالدا بىر ئۆلكە قۇرۇش قەستىگە چۈشۈپ تاشقىرىغا تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ تېلېگراممىلار

يوللىدى. بۇ چاغدا باشقا تەرەپلەر ماجۇڭيىڭغا دىققەت قىلىشقا باشلىدى. مەسىلەن 1931 - يىلى 3 - ئايدا سەندۇڭدا چىقىدىغان، بەزەن گېزىت - ژورناللار ماجۇڭيىڭ «قىزىللاشتى» دېگەن خەۋەرلەرنى تارقاتتى. ئەمەلىيەتتە ماجۇڭيىڭ تېخى سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ياكى دېموكراتىك ئىنقىلاب توغرىسىدا يېتەرلىك چۈشەنچىگە ئىگە ئەمەس، شۇنداقلا قەتئىي نىيەتكە كەلمىگەن ئىدى. قورال - ياراق يېرىم ياتا، ئوق - دورا كەم، تەلىم - تەربىيە ناچار ئىدى. شۇڭا ئەسكەرلەر ھامان چېرىكلەشكەن بولۇپ، خەلقنى تەپرىقچىلىققا سالىدىغان ئىشلار دائىم چىقىپ تۇراتتى، ھەربىي - مەمۇرى خىراجەت يەنىلا يېتەرسىز ئىدى.

ماجۇڭيىڭنىڭ ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمىگەن ھەركىتى باشقا ئەكسىيەتچىلەرنىڭ گۇمانىنى قوزغىدى. دۆلەت ئارمىيىسى شەرققە كەتكەندىن كېيىن، گەنسۇ ۋەزىيىتىدە يەنىلا ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىش شەكىللەنگەن ئىدى. باي - مۇنبەت خېشى كارىدورى مابۇفاڭنىڭ ھېچكىمنى كىرگۈزمەيدىغان بىر پارچە زېمىنى بولۇپ، لياڭجۇنى، چىڭخەيدىن ئېۋەتكەن ماشۇن ئىگەللىۋالغان ئىدى. شۇڭا ھازىر ماجۇڭيىڭ شۇيجۇ، گەنجۇدىكى 11 ناھىيىنى ئىگەللىۋالمىغان بولسىمۇ، ياشلار بىرلەشمە قوشۇنى بولۇپ قۇرۇلغانلىقىنى، مابۇفاڭ ئۆزىگە بولغان تەھدىت دەپ چۈشۈنۈپ قورال كۈچى بىلەن ماجۇڭيىڭ كۈچلىرىنى يوقۇتۇۋېتىشنى پىلانلىدى. 1931 - يىلى 4 - ئاينىڭ باشلىرىدا: ماشۇننى پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن يۇڭچاڭ، سەندەن ئارقىلىق ھۇجۇم قىلىشقا، مابىياۋ، مايى ئىككى ئاتلىق بىرىگادىنى ۋە تەۋەلىكىدىكى پولك - باتالىيونلارنى بىيەندۇكۇدىن ئۆتۈپ

گەنجۇغا ھۇجۇم قىلىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئۆزى مابۇشۇ بېرد-
گادىسىغا قوماندانلىق قىلدى. بۇ چاغدا ماجۇڭيىڭنىڭ خىللانغان
پىيادە ئەسكىرى، ماجۇڭجى قوماندانلىغىدا شۈيجۈدا تۇراتتى،
ياردەمگە كەلتۈرۈشكە ئۈلگۈرمەيتتى. ماجۇڭيىڭ ئىككى ئاتلىق
پولك ۋە ئۆزىنىڭ قارمىغىدىكى باتالىيونلارنى باشلاپ چىقىپ
1 - كۈنى قىزىلسۇ دېگەن يەردە ئۇرۇش قىلىپ مابۇفاڭ قى-
سىملىرىنى چېكىندۈردى. كېيىن ئۇلار كۈچ توپلاپ كېلىپ
ھۇجۇم قىلغاندا ماجۇڭيىڭ تەڭ كېلەلمەي شۈيجۈغا چېكىندى.
ماخۇچىڭ قوغلاپ زەربە بەرگەنلىكتىن ماجۇڭيىڭنىڭ شۈيجۈدا
تۇرالماي جيايۈيگۇەندىن چىقىپ كەتتى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا
ماجۇڭيىڭنىڭ نۇرغۇن كىشىلىك ھەربىي كىيىملىرى قېپقالدى.
زىيان ناھايىتى ئېغىر بولغان ئىدى. باش شىتاپنىڭ ئادىيوتا-
نتلار باشلىغى (فوگۇەنجاڭ) مايۈيچىڭ ئەسىرگە چۈشكەندىن
كېيىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى. لېكىن جىڭباڭ ئۆز ئەسكەرلىرى
بىلەن گەنجۇنى ساقلاۋاتاتتى. مابۇفاڭ بۇ يەرگە كەلگەندە
ئۇلار تەسلىم بولغان بولسىمۇ، مابۇفاڭ ئۇنى 80 نەچچە
ئوفىتسېرلىرى بىلەن قوشۇپ ئېتىپ ئۆلتۈردى.

ماجۇڭيىڭ جيايۈيگۇەندىن چىققاندىن كېيىن شەرققە قاي-
تىش ئىمكانىيىتى قالمىغان، تارقىلىپ كېتىشتىن باشقا غەرپكە
ماڭىدىغان بىرلا يول قالغان ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاس-
تىدىكىلەر بۇرۇن شىنجاڭغا بېرىشنى ئانچە خالىمايتتى، ئەمدى
ئويلاپ تۇرغىدەك ھېچ يېرى قالمىدى. بۇ چاغدا قۇمۇل دېھقان-
لىرى شىنجاڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن بولۇپ،

بۇ قوزغىلاڭ ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە يېتەرلىك شارائىت يارىتىپ بەردى.

شىنجاڭ تەرەپكە تەرەققى قىلىش

شۇ چاغدا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى جىن شۇرېن يەر ئىسلاھاتى سىياسىتى يۈرگۈزۈپ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى. قوزغىلاڭ باشلىقلىرى خوجانىيازھاجى، يولۋاسلار ئۆلكە ئەسكەرلىرىگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن گەنسۇيگە ئادەم ئەۋەتىپ ماجۇڭيىڭنى ياردەمگە تەكلىپ قىلدى. ماجۇڭيىڭ گەنسۇيدە مەغلۇپ بولۇپ نەگە بېرىپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيۋاتقان بىر پەيتتە ئۇيغۇرلارنىڭ تەكلىۋىنى ماقۇل كۆرۈپ، ماخېيىڭ، ماسىگۈي، ماشىمىڭلارنىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ جەمى 700 دەك ئادەم بىلەن چىقىپ قۇمۇلغا قورشاپ ھۇجۇم قىلدى. ئۇ ۋاقىتتا ئۆلكە تەرەپتىن جۇرۇيچىش سىجاڭ يېڭى شەھەرنى، شۇنفايۇ لۇيجاڭ كونا شەھەرنى مۇداپىئە قىلغان ئىدى. ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرى ئۇيغۇرلار بىلەن قوشۇلغاندىن كېيىن شەھەرگە شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. شۇنفايۇ تەسلىم بولۇش ۋاقتىدا چۇ توساپ قويدى. ماجۇڭيىڭ شەھەرنى پارتلاتتى. شەھەر ئىچىدىكىلەر پارتلاشتا بۇزۇلغان يەرنى ئۇدۇللۇق توساپ ئېتىپ قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن شەھەرنى قولغا چۈشۈرەلمىدى ماجۇڭيىڭ بىر قىسىم ئەسكەر ئاجرىتىپ باركۆلگە ھۇجۇم قىلدى. باركۆلدىكى تۈەنجاڭ خېجىڭشىڭ تەسلىم بولدى، تۈەنجاڭ جاڭ لياڭچىڭ ئۆزىنى - ئۆزى ئۆلتۈرىۋال-

دى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇگېنىڭ كۈچلىنىپ يەنە قۇدۇققا ھۇجۇم قىلدى. ئۆلكە تەرەپتىن ياردەمگە كەلگەن دوگۇجۇ بېرىگادىسى بىلەن لياۋدۇڭدا (لۇدۇڭ) ئۇچرىشىپ ئۇرۇشتى. ئۆلكە تەرەپنىڭ لۈيجاڭى ۋە سەنمۇجاڭى ئۇرۇش ئۈستىدە ئۆلتۈرۈلدى. نۇرغۇن قورال - ياراق غەنىمەت ئېلىندى. ئۆلكە تەرەپنىڭ شەرقىي يول سىلىڭى لۇشياۋزۇ، سەنمۇجاڭ شىڭشىسەيلەر يەنە قۇدۇقتىكى ئاشلىقلارنى كۆيدۈرۈۋېتىپ داشتۇ دېگەن يەرگە چېكىنىپ مۇداپىئە كوردى. ماجۇگېنىڭ پۇتىغا ئوق تەككەنلىكتىن قۇمۇلغا چېكىندى. بۇ چاغدا ئىلىدىكى جاڭپېيۈەن ياردەمگە كەلدى. ئۇنىڭدا ئىككى مىڭدەك ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بار ئىدى. ئۇلار قۇمۇلغا ئىلگىرىلەپ ماجۇگېنىڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. ماجۇگېنىڭ بۇ قېتىم كەلگەنلەرنىڭ كۈچى ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. شۇڭا ماشىمىڭنى ئۇيغۇرلارغا ياردەملىشىش ئۈچۈن قالدۇرۇپ ئۆزى شۇيجۇغا قايتىپ دەم ئېلىپ ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىش بىلەن شۇغۇللاندى.

ناڭجىڭنىڭ ياردىمى ئاستىدا 36 - دىۋىزىيە بولۇپ قۇرۇلۇشى

ماجۇگېنىڭ 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ ئۆلكە تەرەپ بىلەن قىلغان ئۇرۇشتا نۇرغۇن غەنىمەتلەر ئالدى . گەنسۇيگە قايتىپ سەددىچىننىڭ سىرتىدىكى ئۈچ ناھىيىگە ئورۇنلاشقاندىن كېيىن ، سەددىچىننىڭ ئىچكى تەرىپىدىكى جۇچۈەن، گاۋتەي قاتارلىق 4 ناھىيىگە كېڭەيمەكچى بولدى . بىراق ئۇ جايلاردا مابۇفاڭنىڭ

مادىي بىرىنگادىسى بار ئىدى. مابۇفاڭ تۇققانچىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن يول قويدى. جۇچۇەن قاتارلىق 7 ناھىيىنى ماجۇڭيىڭنىڭ مۇداپىئە رايونى قىلىپ ئۇنى ئۆزىنىڭ بىرىگادىسى قىلماقچى بولدى. ماجۇڭيىڭ بۇنى قوبۇل قىلمىدى. ئەمما گەنسۇدا تۇرۇۋاتقان تەشۋىق ۋە ھال سوراش ۋەكىلى سۇڭ ۋېيرۇننىڭ ياردىمى بىلەن ماخۇچىڭ ئارقىلىق نەنجىڭ ھۆكۈمىتىگە ئىلتىماس قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىمىغا 36 - دىۋىزىيە نامىنى بەردى. ماجۇڭيىڭ ئەمدى رەسمىي دىۋىزىيە بولغاندىن كېيىن بۇ 7 ناھىيىدىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ، ئەسكىرى كۈچىنى تولۇقلىدى. ياشانغانلارنى يەڭگۈشلەپ رەتلىگەندىن تاشقىرى مابۇفاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىمۇ ياخشىلاشقا ۋاڭ ۋېنچاڭ، جاڭ دىچۇەنلەرنى ئەۋەتىپ مالىڭغا نۇرغۇنلىغان شىنجاڭ ئېتى ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلارنى، ئەگەر قاتارلىق ھەربىي لاۋازىماتلارنى سوغا قىلدى. ياڭخۇچېڭ بۇ چاغدا ماجۇڭيىڭغا ياڭبوچىڭنى ئەۋەتكەن ئىدى. بۇ ئادەم جۇڭگو گومىنداڭنىڭ ئەزاسى ئىدى. ماجۇڭيىڭ ئۇنى ھەربىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىغا باشلىق قىلدى. سۇڭ ۋېيرۇ ھەم دولەتنىڭنى ئەۋەتتى. بۇ كىشى ئارقىلىق ئىلغار بولداشلاردىن سۈجىشەن، لى ۋېيىڭ قاتارلىقلارنى تونۇشتۇردى. ليۇجىڭپۇ سەنمۇ بولدى. يەنە چەتئەل تىلىنى بىلىدىغان ليۇچىڭشەن، يىڭ ×× ئىسىملىك ئىككى نەپەر يۇقۇرى دەرىجىلىك زىيالىيلارمۇ كەلدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئەنگىلىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرىمۇ جۇڭگونى ئاغدۇرۇش غەرىزىدە جاسوس كىرگۈزۈپ ھەر قايسى ئورۇنلارغا ئورۇنلاشتۇردى. مەسىلەن شۇ چاغدا 36 - دىۋىزىيىدە كەيۋېر ① ئىسىملىك يۇقۇرى دەرد-

---

① ماتېرىيالدا كەيۋېر دېگەننى ئېھتىمال كامال ئەپەندى بولىشى كېرەك.

جىنىڭ غەربىي مۇشاۋىر بار ئىدى. يەنە ئىسمىنى خۇاڭگۇيىن دەپ يۈرگۈزگەن ياپون مۇشاۋىرىمۇ بار ئىدى. ئەمما ماجۇڭ- يىڭ ئۇنداقلارنى كۆزگە ئىلمايتتى، ماجۇڭيىڭ 2 - قېتىم شىن- جاڭغا كېلىپ زىمچۈەنزە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن بۇ ئىككى كىشى يوقاپ كەتتى. بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا ماجۇڭ- يىڭدىن جاھانگىرلار پايدا تاپالمىدى بولغاي.

ماجۇڭيىڭنىڭ ياش ۋاقتىدىن تارتىپ 36 - دىۋىزىيە باشلىقى بولغانغا قەدەر بولغان جەرياندىن قارىغاندا، نەچچە ئاتىسىدىن غەربىي خىزمەت ئۆتىگەن ئائىلىدىن كېلىپ چىققان ماجۇڭيىڭ گەرچە يۇقۇرىراق ئوقۇش تەربىيىسى كۆرمىگەن بولسىمۇ، كۈچلۈك مىللىي ھېسسىياتقا ئىگە ئىدى. لېكىن ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن مۇھاكىمە قىلىش ئىشى يېتەرسىز. بەزىدە قىسمەن ئىشلارغا ھەددىدىن زىيادە كەڭ يول قويىۋېتەتتى، ئۆزى بىلەن بىللە يۈر- گەنلەر پىرىنسىپال خاتالىقلارنى ئۆتكۈزمىگەن بولسىلا ئۇنداقلارغا چارە كۆرمەيتتى. مەسىلەن ئاسىيلىق قىلغان مايىجىياۋغا يول قويغانلىقى بىر مىسال بولالايدۇ. تۇرمۇشتا ئاددىي - ساددا، نا- چار ئىستىللىرى يوق ئىدى. ئەسكەر تەربىيىلەشكە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىپ چاپا - مۇشەققەت، راھەت - ھالاۋەتتە ئەسكەرلەر بىلەن بىرگە بولاتتى. توغرى سىياسىي نىشان ياكى تەشەببۇس- نىڭ يوقلىقى ئۇنىڭ بىر كەمچىلىكى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ قول ئاستىدا ياخشى ئادەملەر قاۋۇل - ئىلغار زىيالىيلار بولسىمۇ مىللىي خاراكتېرىنىڭ چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ئەسكىرىي باشلىقلىرى خۇيزۇ بولسىلا قانائەت قىلاتتى. ماخۇسەن، ماجەن- نىڭ، ماخېيىڭ قاتارلىقلار ئەسلىدە بۇزۇغراق ئادەملەر بولۇپ

مەدەنىيەتنى كۆرگەندە، ھەممىنى ئۇنتۇپ ئاخىرى ئىسيان قىلىپ ئۇ-
نىڭ ئىشلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىدىغانلار ئىدى. ماجۇڭيىڭ-
نىڭ سىنىپى كېلىپ چىقىشى، ياش ئىرادىسى بويىچە ھەر قان-
داق ئىشقا دۇچ كەلسە، ئۆز ئالدىغا بىر تەرەپ قىلىۋېتەتتى،
ئۆزى ئىشىنىدىغان ھەربىي ئەمەلدارلار بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان
ئىشلار بولسىمۇ، مۇشاۋىرلار بىلەن مەسلىھەت قىلىش ئىشلىرى
ناھايىتى ئاز ئىدى. قاۋۇل ئادەملىرىنىڭ رولى ئانچە جارى
قىلىنمىغانلىقتىن ھېچقانداق چوڭ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. شۇ
چاغلاردا غەربىي شىمالدا: «گاسىلىڭ، يېشى كىچىك، گەپ ئاڭ-
لىمايدۇ- شا كىچىك» دەيدىغان قوشاق بار ئىدى. بۇ قوشاق
غەربىي شىمالدىكى خەلقنىڭ ماجۇڭيىڭنى قەدىرلەيدىغان ۋە ئۇنىڭغا
ئېچىنىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ.

شۇيجۇدا ئەسكەر تەربىيىلەپ لاياقەتلىك تايانچلارنى يېتىشتۈرۈش

ماجۇڭيىڭ ئۆز قىسمىنى باشقۇرۇشتا كونا ھەربىي ئەمەل-
دارنىلا 36 - دىۋىزىيىنىڭ تايانچىسى قىلىپ پايدىلاندى. مەسى-
لەن ماجۇڭجى (ئىنىسى)، ماخۇشەن (ئاچىسىنىڭ ئېرى) ئىككىسى
ئۇنىڭ ئىككى قانىتى بولۇپ قالغان ئىدى. بۇلاردىن باشقا
مارۇلۇڭ، ماسىڭگۈي، ماشىۇگلار ئۇنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك يار-
دەمچىلىرى ئىدى. ماجەنلىڭ، ماخىيىڭ ئانچە گەپ ئاڭلىمايدىغان
بەگۋاش، تەرتىپسىزلەر ئىدى. بۇ ئىشلارنى تۈزۈتۈش ئۈچۈن
شۇيجۇدا تەلىم - تەربىيە رۇتىسى قۇرۇپ خەنزۇ- خۇيزۇ ياش-

لارنى تالاپ تەربىيلەپ، بۇنىڭدىن كېيىنكى 36 - دىۋىزىيىنىڭ تايانچىسى قىلماقچى بولدى. بۇ كۇرستا ئوقۇغانلار ئوقۇش تۈگەتكەندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ ئۇلاردىن پايدىلىنىپ بىر ئەتىگەنلىكى گەپ ئاڭلىمايدىغان ماجەنلىڭ پولكىنى قورالسىزلاندۇردى. مائىيىڭمۇ ئۆزلىگىدىن قورال تاپشۇرۇۋېلىشقا كۈچ چىقىرىپ ماجۇڭيىڭنىڭ تەقدىرىگە ئىگە بولدى. ھەمدە 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئورۇنباسار باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. شۇنىڭ بىلەن قىسىملارنى رەتلەپ ماجۇڭجى، ماخۇشەن لۈيجاڭ بولدى. ماجەنشاڭ، ماسىڭگۈيلار پىيادە ئەسكەرلەر پولكىغا پولكوۋنىك بولدى. بۇنىڭدىن باشقا يان قورال، پىلىموت، ساپيور ۋە ئالاھىدە قىسىملار باتالىيونلىرى قۇرۇلدى. ئادەم سانى پىيادە ئەسكەرلەر 3 مىڭ، ئاتلىق ئەسكەرلەر 2 مىڭ ئىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ قىسىملارنىڭ مەزمۇنى ۋە ئىنتىزامى باشقىچىلا يېڭىلاندى.

ماشىمىڭنىڭ كۈچىگە تايىنىپ 2 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىشى

ماجۇڭيىڭ 1 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ قايتقاندا قېپقالغان ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۆزلۈكسىز ئۇلغايدى. خوجانىياز ھاجى ۋە يولۋاسلار بىلەن ماسلىشىپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى. ئۆلكە ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقى مافۇمىڭ (خۇيزۇ) ئالاقە باغلاپ تۇرپاننى ئىشغال قىلىپ، باشقا يەرلەرنىمۇ قوزغىۋەتتى. بۇ ئارىدا بىر مەزگىل ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرە قىلىپ ئۆلكە ئەسكەرلىرىنى خېلى ھالسىزلاندۇردى. 1933 - يىلى 12 - ئاپرېلدا ئۈرۈمچىدە سىياسىي ئۆزگىرىش بولۇپ جىن شۇرېن تەختتىن چۈشتى. شىنجاڭ -

نىڭ ھەر قايسى جايلىرى پارچىلىنىپ، ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئەسلىدە شەرقىي يولنى تازىلاش قوماندانى جاڭپېيۋەن شىڭشىسەينىڭ ھەسەتخورلىقى بىلەن يوقىتىلىپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ ئۆلكىدە بولغان سىياسىي ئۆزگىرىشتىن بىخەۋەر بولسىمۇ، ئەمما ماشىمىڭ بىلەن ئۇيغۇر قىسىملىرى بىرلىكتە ئۆلكە ئارمىيىسىگە تەھدىت سېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا دائىم خەۋەر ئاڭلاپ تۇردى. ماجۇڭيىڭ ئۆزىنى 36 - دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى قىلىشتا جياڭ جيېشىنىڭ قانداق غەرىزى بارلىقىنى چوڭقۇر چۈشىنەتتى، جياڭجيېشى ئۇ ئارقىلىق ھۆكۈمرانلىق دائىرىسىنى كېڭەيتمەكچى ئىدى. مابۇفاڭمۇ ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا كېتىشىنى ئۈمىد قىلاتتى. شۇنىڭدەك ماجۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ شىنجاڭغا چىقىشى ئەڭ ئاخىرقى چىقىش يولى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا ئۇ 1933 - يىلى 3 - ئايدا ماجۇڭشەننى بىر باتالىيون (يىڭ) ئاتلىق ئەسكەر بىلەن شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئۇيغۇرلارغا ياردەملەشتۈرۈپ قومۇلغا ھۇجۇم قىلدۇردى. ماجۇڭشەن قومۇل ئۇرۇشىدا ھالاك بولدى، ئۇنىڭ ئارقىدىن بىر باتالىيون ئەسكەر بىلەن ماگادۇڭنى ئېۋەتتى. قومۇلنىڭ شەرقىدىكى تاغدا ئۆلكە ئەسكەرلىرىدىن ليۇجيېسەن قىسمىنى تار-مار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن قومۇلنى ساقلاۋاتقان ليۇخېيرۇ گۇچۇڭغا چېكىندى. ماشىمىڭ تۇرپان، پىچاننى ئالغاندىن كېيىن 3 - ئايدا قاراشەھەرنى ئالدى. ئۆلكە تەرەپنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن ۋالىي نىيۈشى، لۈيجاڭ دەنشىكۇيلار ئۇرۇشتا ئۆلدى. شۇنىڭ بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭ تەۋرەپ، پوچتا - تېلېگراففلار توختاپ قالدى.

مۇنداق ۋەزىيەت ئاستىدا قارا نىيەتتە جۇشقۇنلاپ تۇرغان ماجۇڭيىڭ پۈتۈن دىۋىزىيىسىنى باشلاپ شىنجاڭغا چىقتى. يول

بويى خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە ئېلان چاپلاپ جىن‌شۇرېن ھوكۇمىتى چىرىكلەشكەنلىكتىن ئۇنىڭغا قارشى تۇردىمىز دېگەن مەزمۇندا جار سالدى. قۇمۇلغا چىققاندىن كېيىن ماجۇڭيىنى ئالدى بىلەن گۇچۇڭغا ئېۋەتتى. ئۇزى سەل كېيىن كەلدى. گۇچۇڭدا قۇمۇلدىن كەلگەن لى‌خەيرۇ، لى‌رۇڭخۋا قىسىملىرى بولغاندىن تاشقىرى شەھەر مۇداپىئە سىلىڭى جاڭجۈشەننىڭ قىسىملىرىمۇ بار بولۇپ ئوق - دورىسى ناھايىتى كوپ ئىدى. ماجۇڭيى موردىدا بىر كۈن سوقۇشۇپ مورىنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن شوھرەت بىلەن كېلىپ گۇچۇڭنى قامال قىلدى. بۇ يەردە ئۇرۇش ئىنتايىن كەسكىن بولدى. بەختكە قارشى ماجۇڭيى ئۇرۇش ئۇستىدە ئولدى. بۇ- نىڭ ئاچچىقىدا قىسىملار سىپىلغا يامىشىپ چىقىپ پۈتۈن شە- ھەرنى ئىشغال قىلغاندا ئولكە ئەسكەرلىرى قورال تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. لى‌رۇڭخۋا ئولتۇرۇلدى. لى‌خەيرۇ بىلەن جاڭجۈ- شەن ئەسىرگە چۈشتى. ٤٠ دانە زەمبىرەك، 50 تال ئېغىر- يېنىك پىلىموت، 8 مىڭ تال ھەر خىل مىلتىق غەنىمەت ئالدى.

گۇچۇڭنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئولكە تەرەپ بىلەن بولغان سوھبەت

گۇچۇڭ ئۇرۇشىدا ماجۇڭيى ئولدى. ماجۇڭيىڭ ئىنىسىنىڭ ئولكەنىلىڭگە قايغۇردى. بۇ ئۇرۇشتا ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى قاتتىق قارشىلىق كورسەتكەنلىكتىن ئەسىرگە چۈشكەن 20 نەچچە ئورۇس ئەسكەرلىرىگە ئولۇم جازاسى بېرىپ دەردىنى ئالغان بولدى. بانكىدىن بىر مىليون سەر پۇل ئېلىپ ئەسكەرلىرىگە

ئايلىق بەردى. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئىچىدە 300 دىن ئارتۇق
ياش ۋە ساغلام بولغانلىرىنى قىسىملارغا تارقىتىپ ئۆلگەنلەر-
نىڭ ئورنىنى تولدۇردى. ئاندىن ئۆلكە مەسىلىسىنى مۇزاكىرە
قىلىپ نوقۇل ھەربىي كۈچ بىلەن ئەمەس، خارجىي يول تېپىش
لازىملىقىنى ھىس قىلىپ 300 ئادەم بىلەن ماخسىيگىنى چۆچەكنى
ئىشغال قىلىپ سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاشقا
ئېۋەتتى.

ئۈرۈمچىدە ھاكىمىيەت تالىشىپ بىر مەزگىل پاتپاراقچىلىق
بولغاچقا شەرقىي يولدىكى مەغلۇبىيەتلەرنىڭ خەۋىرىنى كېچىكىپ
ئاڭلىدى. لى خەيرۇنىڭ دوكلادىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۈرۈمچى
بىر مەھەل زىلزىلىگە كەلدى. شۇڭا شىڭشىسەي ئۆزى باشلامچى-
لىق قىلىپ جىمساردا توسماقچى بولغاندىن تاشقىرى ئامىنىڭ
تەلىۋى بويىچە تېچلىق سوھبىتى يۈرگۈزمەكچى بولدى. بۇ ھەقتە
تېلېگرام ئېۋەتكەندە ماجۇڭيىڭ ماقۇل كەلدى. ئۆلكە رەئىسى
ليۇۋېنلۇڭ مۇزاكىرە قىلغاندىن كېيىن، ۋۇئەيچىن باشچىلىقىدا
بەش كىشىلىك ۋەكىل ئېۋەتىپ گۇچۇڭدا سوھبەتلەشتى. ۋەكىللەر
گۇچۇڭغا بىر ئاخشىمى سائەت 7 دە يېتىپ باردى. ماجۇڭيىڭ ئۇ-
لارنى قوبۇل قىلىپ سۆزلەشتى. ئاندىن ياڭبۇچىڭنى 36 - دىۋى-
زىيىگە ۋەكىل قىلىپ ئۈرۈمچى ۋەكىللىرى بىلەن سوھبەتلەشتۇر-
دى. بۇ جەرياندا ماجۇڭيىڭ بىر قېتىم زىياپەت بەردى. بىر
نۆۋەت ھەربىي كورەك ئوتكۈزۈپ ئۆز كۈچىنى نامايەن قىلدى.
ۋەكىللەردە قارار قىلىش ھوقۇقى بولمىغاچقا، ماجۇڭيىڭدىن ئۈ-
رۈمچىگە ۋەكىل ئېۋەتىپ شۇ يەردە سوھبەت ئوتكۈزۈشنى تەك-
لىپ قىلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ مەسلىھەتچىلىرى ۋە ئىككى نەپەر
ئاخۇن تېچلىقنى تەشەببۇس قىلاتتى، ئەمما ھەربىي باشلىقلارقۇ-

راللىق كۈچ بىلەن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشنى تەشەببۇس قىلات-
تى. چۈنكى ئۇلار شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ھەربىر ئۇرۇشتا
غەلىبە قىلىپ ئۇرغۇن ئولجا غەنىمەتلەرگە ئىگە بولغانلىقتىن تىنچ
يول بىلەن ھەل قىلىشقا قىلچە قىزىقمايتتى. ئولكە تەرەپ ما-
جۇڭيىڭنى جەنۇبىي شىنجاڭغا مەسئۇل بولۇپ ھەربىي قوماندان
بولۇش، 36 - دىۋىزىيە پۈتۈنلەي جەنۇپتا تۇرۇشنى تەكلىپ قىل-
دى. ماجۇڭيىڭ بولسا ئولكىنىڭ پۈتۈن ھەربىي ھوقۇقىغا ئىگە
بولۇش شىڭشىسەينى مەمۇرى ھوقۇققا ئىگە قىلىشنى ئارزۇ
قىلاتتى. شۇڭا ئىككى تەرەپنىڭ ئاردىسى بەك يىراق بولغاچقا،
يېڭىۋاشتىن ئۇرۇش قىلىشقا توغرى كەلدى.

زىمچۈەنزىدە مەغلۇپ بولۇپ تۇرپان - يەنچاڭغا چېكىنىش

ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەكىلى ياڭبۇچىڭ ۋە ئولكە تەرەپ 2 - قېتىم تەيىنلىگەن ۋەكىللەر 6 - ئاينىڭ 11 - كۈنى فۇكاڭغا كەلگەندە، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى زىمچۈەنزگە يېتىپ كەلگەن ئىدى. 12 - چىسلا ئىككى تەرەپ ئۇرۇشى باشلىندى. ياڭبۇچىڭ ئۇرۇمچىدە قالدۇرۇلدى. ماجۇڭيىڭ ئاتلىق - پىيادە بولۇپ 5 مىڭ ئەسكەر بىلەن ئۇرۇشقا قاتناشتى. قۇرال - ياراق تولۇق ئىدى. بىراق ياز كۈنلىرى بولغاچقا ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى يالاڭ كىيىم بىلەن ئىدى. شىڭشىسەي جىلىڭدىن كەلگەن پىدائى قىسىملار ۋە ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بولۇپ 2 مىڭدەك ئادەم بىلەن بىر نەچچە سائەت قاتتىق ئۇرۇش قىلدى. بۇ چاغدا شەر-قىي شىمال پىدائى قوشۇنلىرى ياردەمگە كەلدى. ئۇرۇش ئىنتا-

يىن قاتتىق بولدى. ددل شۇ چاغدا هاۋا رايى ئۆزگۈرۈپ قات-
تىق جۇدۇن بولدى. قار- يامغۇر ئارىلاش يېغىپ ماجۇگىيىڭ
قىسىملىرى قۇماندانلىقتىن مەھرۇم قالدى. ئەسكەرلەر سوغۇقتا
توڭلاپ، قوللىرى ئەكىلىشىپ مىلتىقنى باشقۇرالمايدىغان هالەتكە
كېلىپ قالدى. ئۆلكە تەرەپ گەرچە ياز بولسىمۇ، ئەسكەرلەرگە
قىشلىق كىيىم - كېچەك تەييارلاپ قويغانلىقتىن سوغۇق- جۇدۇن
ئىچىدە جەڭ قىلسىمۇ هېچقانداق قىيىنچىلىق كورمىدى. بۇ ئاچ-
قۇچلۇق جەڭدە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى.
سوغۇقتا توڭلاپ ئولگەنلەرمۇ خېلى كوپ، مۇنداق ئەهۋالدا ئۇ-
لار چېكىنىشكە مەجبۇر بولۇپ بىر مىڭدەك ئاتلىق ئەسكەر 2
مىڭدەك پىيادە ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تۇرپانغا چېكىندى. يەنە
گۇچۇڭدا غەنىمەت ئالغان ئۇلجىلارنى 3 مىڭدەك توگىگە يۇكلەپ
تۇرپان - پىچان تەرەپكە چۇشۇپ كەتتى.

ئىككىنچى قېتىملىق سوھبەت بۇزۇلۇپ داۋانچىڭدا ئۆلكە ئەسكەرلىرىنى تار- مار كەلتۇرۇش

ماجۇڭيىڭ تۇرپان - پىچانغا چېكىنگەندىن كېيىن بىر تە-
رەپتىن يېڭى ئەسكەر ئېلىپ تەربىيىلەش ئىشىنى يۈرگۈزۈپ ئۇ-
رۇمچى نەنسەندە تۇردۇاتقان ماشىمىڭ قالدۇقلىرى بىلەن ئالاقە
باغلاپ ئۇرۇمچىگە داۋاملىق تەهدىت سالغان بولسا، يەنە بىر
تەرەپتىن جاڭپېيۋاڭ قاتارلىق ئۇچ كىشىنى ۋەكىل تەيىنلەپ ئۇ-
رۇمچىگە ئەۋەتتى. ئۆلكە ھوكۇمەت تەرەپمۇ ۋۇجاۋشۇن، لەن

تىڭشۇلارنى تەيىنلەپ ماجۇڭيىڭ ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى. بۇ قېتىمقى سۆھبەتتە ئۆلكە تەرەپ ماجۇڭيىڭنى قۇمۇل، باركۆل تەرەپكە چېكىنىشنى شەرت قىلدى. بۇ شەرتكە ماجۇڭيىڭ ماقۇل كېلىپ ھۆكۈمەتنىڭ ھەربىي تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. بۇ قېتىمقى سۆھبەتتە توختاملاشقان كونكرېت مەسىلە: ① بىرلىشىپ باندىتلارنى تازىلاش. ② ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى شەرقىي يولنىڭ ئامانلىقىغا مەسئۇل بولۇش. ③ ھۆكۈمەت تەرەپ ھەربىي تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىشتىن ئىبارەت.

شۇ چاغلاردا خوجانىياز ھاجى گۈچۈڭدا قولغا چۈشكەن قورال - ياراقلارنى ماجۇڭيىڭ يالغۇز ئىگىلىۋالدى دەپ نارازى بولۇپ ماجۇڭيىڭدىن يۈز ئۆردى. شۇ سەۋەپتىن توقسۇندا ماشىمىڭ بىلەن قاتتىق ئۇرۇشۇپ يېڭىلگەندىن كېيىن قارا شەھەر تەرەپكە كەتتى. بۇ چاغدا ئۆلكە تەرەپ ۋۇجاۋشۇن، لەن تىڭشۇلار ئارقىلىق تۇرپاندىكى ماجۇڭيىڭغا 200 مىڭ سەر پۇل ئېۋەتتى ھەمدە ئۇلارغا ماشىمىڭ بىلەن خوجانىياز ھاجىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى كېلىشتۈرۈپ قويۇشنى ۋەزىپە قىلدى. ئەمما ماشىمىڭ غەلبىسىرى ئىلگىرىلەپ، خوجانىياز ھاجى قاراشەھەردىن كۇچارغا كېتىپ ئارىلىق يىراقلاشقانلىقتىن ياراشتۇرۇش ئىشلىرى بىر تەرەپكە قايرىلىپ قالدى. ئۆلكە تەرەپ مەمۇرى خادىملار تېچلىقنى ئىزدەپ ۋەكىل ئېۋەتىپ كېلىشىم ھاسىل قىلىش يولىنى ئىزدەنسىمۇ، ئىككى تەرەپنىڭ ھەربىي باشلىقلىرىدا باشقىچە غەرەز بار ئىدى. شىڭشىسەي زىمچۇەنزىدە غەلىبە قىلىپ، ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغاندىن كېيىن، شىنجاڭغا يالغۇز ھۆكۈمران بولۇشتەك ياۋۇز نىيەتكە كېلىپ ئامىمىنىڭ تېچ-

لىق ئارزۇلىرىغا قارىماستىن، شەرقىي- شىمال ئارمىيىسى، ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى ۋە ئولكە ئەسكەرلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، شۇ ۋاقىتتىكى 2 - يول قۇماندانى لى زۇشياڭ بىلەن بىرلىكتە داۋانچىڭغا ئەسكەر ماڭدۇرۇپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا ھۇجۇم قوزغاپ 2 - قېتىملىق سوھبەتنى بۇزدى. بۇ، ئۇرۇش 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى باشلاندى. نەتىجىدە شىڭشىسەي تەرەپ مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. بۇ ئۇرۇشتا شىڭشىسەي ئوز ئەسكەرلىرىنىڭ 3 تىن 2 قىسمىدىن ئايرىلدى. بىر دانە تومۇر كوڭكا، 4 زەمبىرەك، ئون نەچچە پىلىموت ۋە 300 تالدىن ئارتۇق مىلتىق چىقىم تارتتى.

ماخىيىڭنىڭ چوچەككە قىلغان ھۇجۇمىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى

ماجۇڭيىڭ گوچۇڭدىكى ۋاقتىدا، خەلقارا بىر يول تېپىش ئۈچۈن ماخىيىڭنى چوچەك تەرەپكە ئېۋەتكەن ئىدى. ماخىيىڭ يول ئۈستىدە بىر مۇنچە ئۇيغۇرلارنى ۋە ئالتۇن كان ئىشچىلىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ چوچەككە قاراپ ئىلگىرىلىدى. دوربىلجىن ناھىيىسىنى ئىشغال قىلىپ ئاندىن ئالتاي تەرەپتىن كەلگەن مىڭدەك ئادەم بىلەن بىرلىكتە چوچەككە ھۇجۇم قىلدى. چوچەك ۋالىيسى چىن جىشەن بىر تەرەپتىن مۇداپىئە كورۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن ئولكە تەرەپكە تېلېگىراممىا يوللىدى. شىڭشىسەي چوچەكنىڭ خەلقارا قاتناشتا مۇھىم يول ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ چوچەكنى قولدىن بەرگىلى بولمايدۇ دەپ ماناستا تۇرۇش-

لۇق قىسىملارنى ياردەمگە ئېۋەتتى. ياردەمگە بارغانلار بىلەن چوچەكنى قوغداۋاتقان قىسىملار ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ ماخىيىڭنى تار- مار كەلتۈردى. ماخىيىڭ قېچىپ فۇكاڭ ئەتراپىغا كەلگەندە ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى بىلەن بولغان بىر ئۇرۇشتا ئوق تېگىپ ئۆلدى. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى تارقاپ كەتتى. بەزەنلىرى قېچىپ تۇرپانغا كېلىپ بولغان ئەھۋاللارنى ماجۇڭيىڭغا دوكلات قىلدى. دېمەك ماجۇڭيىڭنىڭ خەلقارا يول ئېچىش پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى.

ئىلىدىكى جاڭپېيۋەن بىلەن بىرلىشىپ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىش

ماجۇڭيىڭ داۋانچىڭدىكى ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ئىلىدىكى جاڭپېيۋەن بىلەن ئالاقە باغلاپ، بىرلىشىپ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشقا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. كېيىنكى ئىشلاردىن قارىغاندا كېلىشىم ئۈزۈل- كېسىل ئەمەس ئىدى. شىڭ شىسەي، ماجۇڭيىڭ، جاڭپېيۋەن ئۈچىسى شۇ چاغلاردا شىنجاڭدىكى ئۈچ چوڭ كۈچ بولۇپ بىر- بىرىدىن قېلىشمايدىغان، ھەممىسىدىلا ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق قىلسام دەيدىغان ياۋۇز نىيەت بار ئىدى. ماجۇڭيىڭنىڭ جاڭ بىلەن بىرلەشكەنلىكى ئۇنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىش ئىدى. جاڭپېيۋەن بولسا، ماجۇڭيىڭ بىلەن شىڭشىسەينىڭ تاماشىسىنى كۆرۈپ ھەر ئىككىسى ھالسىزلانغاندا ئوتتۇرىدىن چىقىپ پايدا تاپماقچى بولدى. شۇڭا ئۇ كېلىشىمگە ماقۇل بولسىمۇ ئەمەلدە ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىش پىلانى يوق

ئىدى. شىڭشىسەي چەتنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ ھەربىر سەپلەر بويىچە ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈردى. جاڭپېيۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ مەغلۇپ بولۇشىدا، شىڭشىسەيگە كەلگەن چەتنىڭ ياردىمى ئاساسىي ئامىل ئىدى.

ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ كېلىشىم ھاسىل قىلغاندىن كېيىن جاڭپېيۈەن ياڭچېڭجۇڭنى قوماندان قىلىپ ئۈرۈمچى تەرەپكە ئەسكەر ماڭدۇردى. ماجۇڭيىڭ 2 - بىرىگادا پىيادە ئەسكەر ئىككى پولك، ئاتلىق ئەسكەر، جەمئى 3 مىڭدەك ئادەم بىلەن تۇرپاندىن ئۈرۈمچىگە يۈرۈش قىلدى. چىغ دەڭگە كەلگەندە ئولكە ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇرۇشتى. بۇ ئۇرۇشتا ئولكە ئەس-كەرلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىندى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەپ ئۈرۈمچىنىڭ ئەتراپىنى ئىشغال قىلى-ۋالدى. ئۈرۈمچى تەرەپ شەرقىي شىمال ئارمىيىسى بىلەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى ئىلىدىن كېلىۋاتقان 8 - دىۋىزىيە (جاڭ پېيۈەننىڭ ئەسكەرلىرى) گە قارشى ئۇرۇش ئۈچۈن ماناس تە-رەپكە ئېۋەتكەنلىكتىن ئۈرۈمچى شەھەردە ئانچە كۆپ ئەسكەر يوق ئىدى. ئۈرۈمچىدە بار بولغان شەرقىي شىمال پىدائىي قو-شۇنلار شىمەنگودىكى ھەربىي زاۋۇتنى قوغدىدى. قالغان پىدائىي قوشۇنلار بىلەن ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بىرلىكتە شەھەرنى مۇ-داپىئە قىلدى. دوبەن مەھكىمىسىنىڭ مۇھاپىزەتچى بىرىگادىسى مىڭ لۇيجاڭنىڭ قوماندانلىقىدا ئۈرۈمچى نەنلياڭ، لەنگۈەن (سوۋېت كونسۇلخانىسى ئورۇنلاشقان جاي-لار) نى قوغدىدى. بۇ يەرلەردە ئاكوپ جەڭلىرى ئىنتايىن شىددەتلىك بولدى. ماجۇڭ-

يىلىق قىسىملىرى شەرقى دەرۋازىدىن بېسىپ كىرگەن ۋاقىتلىرىمۇ بولدى. ئۇلكە ئەسكەرلىرى ئۇلارنى چېكىندۇرۇش جېڭى قىلغاندا ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېغىر چىقىم تارتتى. نەنلىياڭدىكى ئۇرۇشمۇ قاتتىق بولدى.

ھەر ئىككى تەرەپ بىر ئاي تىركىشىپ ئۇرۇشقاندىن كېيىن شىڭشىسەي چەتئەللىك ياردىمىگە ئىگە بولدى. چەتتىن كەلگەن مىخانىكىلاشقان ئەسكەرلەر ئالدى بىلەن ئىلىدىكى 8 - دىۋىزى- يىنى يېڭىشتۇرىۋەتتى. گېنېرال جاڭپېييۈەن ئۆزىنى ئۆلتۈرىۋال- دى. چەتتىن ياردەمگە كەلگەنلەر ئۈرۈمچىگە كېلىپ ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشتى. ھاۋادىن ئايروپىلان بىلەن بوم- باردىمان قىلدى ۋە ئوق ياغدۇردى. ئالدىنقى سەپ قوماندانى ماخۇسەنگە ئوق تەگدى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى تۇرالماستىن جە- نۇبىي شىنجاڭ تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى. ئۇلكە تەرەپ ئەس- كەرلىرى ئايروپىلان بىلەن ماسلىشىپ قوغلاشقا باشلىدى.

ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشى ۋە ئۇنىڭ قىسىملىرىنىڭ يىمىرىلىشى

1934 - يىلى ئىلىدىكى جاڭپېييۈەن مەغلۇپ بولۇپ ئۆ- زىنى- ئۆزى ئۆلتۈرىۋالغاندىن كېيىن، قالدۇق قىسىملارغا ياڭ- جىڭجۇڭ مۇۋەققەت سىجاڭ بولۇپ، مۇزات ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا چۈشۈپ، كۇچار-شايار ناھىيىلىرىگە ئورۇنلاشتى. دەل

شۇ چاغدا ماجۇڭيىڭمۇ قېچىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. ياڭجىڭجۇڭ شاياردا تۇرۇپ دىۋىزىيىدىكى ئادىيوتانتلار باشلىغى (فۇگوەنجاڭ) شۈي ۋىنفاڭ باشلىق ئۈچ ۋەكىل ئېۋەتىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىش ۋە ئىتائەت قىلىش ئىپادىسىنى بىلدۈردى. بۇ ۋەكىللەر كۇچارغا كېلىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن كورۇشكەندە قىسمەن مۇجمەل سوزلەرنى قىلىپ ئارىغا بولگۇنچىلىك سالماقچى بولغاندا، ماجۇڭيىڭ سېزىپ دەرھال ئۇلارنى ئېيىپلاپ: «خەنزۇلار بىلەن خۇيزۇلارنىڭ ئىتتىپاق بولالماسلىغىمىزغا مۇشۇنداق ئادەملەر سەۋەپ بولماقتا. شۇڭا قاتتىق جازالاش كېرەك» دەپ بۇ ئۈچ كىشىگە ئولۇم جازاسى بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ماجۇڭيىڭ بىلەن ياڭجىڭجۇڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۇچاردا نەچچە كۈن تۇرغاندىن كېيىن قەشقەر تەرەپكە قاراپ ماڭدى. بۇلار قەشقەرگە بېرىپ نەچچە ئاي تۇرغاندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ ئوزى مارالۋېشىغا كېلىپ قوشۇنلارنى رەتلەشكە كىرىشتى. 8 - دىۋىزىيىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ياڭجىڭجۇڭ بىلەن ماشۇڭ ئىككىسىنى 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئورۇنباسار سىجاڭلىغىغا تەيىنلىدى. قوشۇنلارنى 9 بىرىگادا (لۈي) قىلىپ 1 - بىرىگادىغا مايەنلياڭ، 2 - بىرىگادىغا مارۇلۇڭ، 3 - بىرىگادىغا شەن فۇخەي، 4 - بىرىگادىغا مافۇيۇەن، 5 - بىرىگادىغا ماسىڭگوي، 6 - بىرىگادىغا ××× (خەنزۇ)، 7 - بىرىگادىغا مايۇسەي، 8 - بىرىگادىغا ××× (ئۇيغۇر)، 9 - بىرىگادىغا ماشىجيە. بۇنىڭدىن باشقا زەمبىرەكچى قىسىم، ساپيور قىسىم، ئالاھىدە قىسىم ۋە خەۋەرلىشىش قىسىملىرى تۈزۈلدى. ھەر بىر بىرىگا-

دىدا 1300 دىن ئارتۇق ئادەم بولۇپ ئومۇمى ئەسكىرىي كۈچى 15 مىڭدىن ئاشاتتى. بۇ چاغدا زەمبىرەك ۋە ئېغىر- يېنىك پىلىموتلار، پىيادە ئەسكەرلەر ملتىغى ۋە تايانچلارمۇ تولۇق ھەم خىل ئىدى.

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنىڭ يوقۇتۇلۇشى

1933 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا قەشقەردە ساۋۇت داموللا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرغان ئىدى. ماجۇڭيىڭ ئۇنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ماشىمىڭ قىسىملىرىنى ئېۋەتتى. بۇلارنىڭ كۈچى يەتمىگەنلىكتىن مافۇيۈەن، ماليۇسەن، شەنفۇخەي قىسىملىرىنى ياردەمگە ئېۋەتىپ شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتىنى يوقاتتى. ماجۇڭيىڭ مارالۋېشىدا قوشۇن رەتلەۋاتقاندا خوتەندە ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىنىڭ پىلانلىشى بويىچە ئۇيغۇرلاردىن شا مەنسۇر باشچىلىغىدا خوتەن ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلدى. شا مەنسۇر ئۆزىنى خوتەن پادىشاسى دەپ جاكالىدى. ماجۇڭيىڭ بۇ ئەھۋالنى كورۇپ ۋەتەن بىرلىگىنى پارچىلايغان سويىقەست دەپ مارۇلۇڭ بىرىگادىسىنى ئېۋەتىپ يوق قىلىۋەتتى.

ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشى

ماجۇڭيىڭ چېكىنىپ قەشقەرغە بارغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن داۋاملىق مۇ-

ناسۇەتلەشتى. شۇ سەۋەپتىن ئۆلكە تەرەپ بىلەنمۇ ۋاقىتلىق ياراشقانلىقتىن ئۆلكە ئەسكەرلىرىمۇ ئىزچىل قوغلاشمىدى. ماجۇڭيىڭ ئۆزىمۇ قاتمۇ - قات مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقتىن ئىستىقبال تېپىش ئۈچۈن ئۆگۈنۈش زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلدى. يەنى سوۋېت كونسۇلىغا سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى رۇخسەت قىلىپ دولەتتىن چىقىش رەسمىيەتلىرىنى ئۆتەپ 1934 - يىلى خەيرلىشىپ 280 ئادەم بىلەن ئەركەشتام ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتتى. سوۋېت يېرىگە بارغاندىلا قۇراللىرىنى تاپشۇرۇپ ئەنجاندا پويىزغا ئولتۇرۇپ موسكۋاغا ماڭدى. سوۋېت ھۆكۈمىتى ئۇلارغا بىر نەپەر چېگرا مۇداپىئە گېنېرالىنى ھەمرا قىلغان ئىدى. شۇ كىشى موسكۋادىن 7-8 كىلومېتىر چەتتىكى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار بېرىپلا سانائەت قۇرۇلۇشلىرىنى، مەكتەپلەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدى. كېيىن ھۆكۈمەت 4 نەپەر ھەربىي تەلىم - تەربىيە بەرگۈچى ئوفىتسېرلارنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ ئۆگۈنۈشىگە ياردەم قىلدى. ماجۇڭيىڭ بىلەن بىللە كەلگەنلەرنى قۇرۇغلۇق، ھاۋا ئارمىيە مەكتەپلىرىدە تەقسىم قىلىپ ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇردى.

ماجۇڭيىڭ كەتكەندىن كېيىن مۇۋەققەت دىۋىزىيە باشلىقى ماشۇن يەركەنگە خىزمەت تاپشۇرۇۋالغىلى بارغاندا، ماخۇسەن باشلىق بىر مۇنچە ئەمەلدارلار ماشۇننىڭ مۇۋەققەت سىجاڭ بولۇشىغا قوشۇلماي ماخۇسەننى باشلىق قىلىمىز دەپ تۇرۇۋالغانلىقتىن ماشۇن سىجاڭلىقنى ئالالماي 5 - لۈيىنىڭ لۈيجاڭلىق ئورنىدا قالىۋەردى. دېمەك ماجۇڭيىڭ كېتىش ۋاقتىدا قىلىنغان

ئۇرۇنلاشتۇرۇشلار ئەمەلگە ئاشماي ئاپكوز خىيانەتچى ماخۇسەن ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈدىغان ۋەزىيەت بارلىققا كېلىپ ئەڭ ئاخىرىدا ئومۇمىيۈزلۈك تار- مار بولدى.

ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن ئۆز قىسىملىرى بىلەن قىلغان ئالاقىلىرى

1934 - يىلى ماخۇسەن ئۆزىنىڭ ھەربىي تەمىنات باشلىقى جاڭمىڭجىۋ باشلىق ئىككى كىشىنى ھىندىستان ئارقىلىق تۈركى- يىگە ئەۋەتتى. ئۇلار تۈركىيىدە تۇرۇشلۇق سوۋېت كونسۇلىدىن پاسپورت ھەل قىلىپ موسكۋاغا بېرىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈ- شۈپ 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئەھۋالىدىن دوكلاد بەردى. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەي ماخۇسەن يەنە ماسىڭگۈينى قەشقەردىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتىپ موسكۋادا ماجۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈشتۈردى. يېرىم يىلدىن كېيىن ماسىڭگۈي قاتارلىقلار جۇڭگوغا قايتىپ كەلدى. بۇلار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ۋابا كېسەللىكىدىن مۇداپىئە كۆرۈدىغان 8-9 كىشىلىك سەھىيە خادىملىرى بىللە كەل- دى. ھەمدە كىنو فىلىمى ۋە ئۈن ئالغۇ (پاتىفون تەخسىسى) قاتارلىقلارنى بىللە ئېلىپ كەلدى. ئۈن ئالغۇدا ماجۇڭيىڭنىڭ سۆزلىگەن سۆزى بار ئىدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

«جاپا- مۇشەققەتتە ھايات- ماماتتا بىللە بولغان سۆيۈم- لۈك قوراللىق يولداشلار، سىلەرنىڭ جەۋرى- جاپا چېكىۋاتقى- نىڭلاردىن سەممىي ھال سورايمەن. مەن سىلەر بىلەن خەير-

لىشىپ ئايرىلغىنىمغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى. بۇ جەرياندا سىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشەلمىدىم. مەن سىلەرنى كۆپ سېغىندىم. بىراق ھازىر ئىشىم مۈرەككەپ، مەسئۇلىيىتىم ئېغىر بولغاچقا، سىلەر بىلەن كۆرۈشۈشۈم ئوڭاي ئەمەس. شۇڭا مەن ئۈن ئالغۇ ئارقىلىق كۆپچىلىككە قىسقىچە سۆزلىمەكچىمەن.

1- مەن قەشقەردىن ئاجراپ چىققىنىمغا بىر يېرىم يىل بولۇپ قالدى، بۇ جەرياندا مەن 36- دىۋىزىيىنىڭ كۈچ- قۇۋۋەت تېپىشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىۋاتىمەن. خەلقىنىڭ بەخت سائادىتى ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمەن. ھەممە كەلگۈسىدىكى ئۇلۇغۋار ئىنقىلاۋى پارلاق ئىستىقبالغا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتىمەن. 36- دىۋىزىيىنىڭ ئىشلىرى كاپالەتلىك نەتىجىلەرگە ئۇلۇغ ئىستىقباللىق خىزمەتلەرگە ئىگە بولدى. شۇنداقلا پارلاق داغدام سىياسىي لۇشيەنگە ئىگە بولۇپ ئىنسانىيەتنىڭ شانلىق ھايات يولىغا قاراپ ماڭدى. ۋە خوتەن رايونىدىن ئىبارات زېمىنگە ئىگە بولدى، بۇنىڭ بىلەن مەن ئومرۇم بويى ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ قۇربان بېرىشلەردىن قورقماي كۈرەش قىلىش مەقسىدىمگە يەتتىم.

2- ھازىر مەن غەربىي شىمال خەلق ئاممىسىنىڭ ئاۋانگارتى 36- دىۋىزىيىدىكى ئەزىمەتلەرگە رەھبەرلىك قىلىپ ئىنسانىيەتنىڭ پارلاق- سائادەتلىك يولىغا باشلاپ ئىلگىرىلەيمەن، شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۆزۈڭغا قالماي 36- دىۋىزىيىدىكى ئوفىتسېر- جەڭچىلەر ۋە سىلەرنىڭ ئاتا- ئانىلار كونا جەمئىيەتنىڭ بويۇنتۇرۇقلىرىدىن ۋە كونا كۈچلەرنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇپ ئىنسانىيەتنىڭ بەخت- سائادەتلىك تۇرمۇشىغا چوقۇم ئىگە بولىدۇ. يولداشلار! بۇ قۇرۇق خىيال ئەمەس، شۇڭا سىلەر ئاممىنىڭ ئىرادىـ

سىزگە خىلاپ يولغا ماڭماسلىقىڭلار كېرەك. ئاخىرغىچە خەلقنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن ئىككىلەنمەستىن كونا جەمئىيەت ۋە كونا كۈچلەرنى تار-مار قىلىشىڭلار كېرەك. بىيۇروكرات مىللىتارىستلارنى ئوڭايلا تۈگەتكىلى بولىدۇ. تارىخى تەجرىبىلەر بىزگە بۇنى ئوچۇق كۆرسەتتى، يولداشلار! سىلەر مېنىڭ تەشەببۇسلىرىمنىڭ كاپالەتكە ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشۈنىسىلەر. مەن بۇرۇن ئەكسىل ئىنقىلاۋى يولغا ماڭدىمۇ؟ ياق، ئۇنداق ئەمەس. بۇ ھەقتە مەن بىر نەچچە مىسال كۆرسىتەي. كۆپچىلىك ئويلاپ كۆرەرسىلەر،

3 - مەن گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي ئۈچ ئۆلكىدىكى ئېزىلگەن ئاممىغا رەھبەرلىك قىلىپ ياۋۇز مىللىتارىستلار بىلەن بىرقانچە يىل ئۇرۇش قىلغانلىقىم خەلقنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئىش قىلغانلىقىم بولامدۇ؟ ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، بۇ ئەھۋال سىلەرگە ئايان. تەپسىلى سۆزلەپ تۇرمايمەن.

4 - يولداشلار! سىلەر شۇنىڭغا دىققەت قىلىشىڭلار لازىمكى، جۇڭگونىڭ ھازىرقى ۋەزىيىتىدە تاشقى ئاپەت كۈنساناپ ئەۋج ئېلىپ ئىچكى سىياسەت تېخىمۇ ئېغىر ئەھۋالغا قالماقتا، ۋەتەن ساتقۇچى خائىنلار نومۇسسىزلارچە ۋەتەن ساتماقتا، ۋەھشىلەشكەن ياپون جاھانگىرلىكى دۆلىتىمىز زېمىنىغا تەجاۋۇز قىلىپ كىرمەكتە، بۇ يېقىندىن بېيپىڭ، تيەنجىن ساخارە، سۇييۈەن، ئىچكى موڭغۇلىيە قاتارلىق جايلارنى بېسىۋالغانلىقىغا قانائەت قىلماي سەندۇڭ، سەنشى، خېنەن قاتارلىق ئۆلكىلەرنى بېسىۋالدى. شەرقىي شىمالنى يۇتۇۋالغاندىن كېيىن خۇاپېي ۋە غەربىي شىمالغا كۆز سالماقتا. ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر، بىز ئەلۋەتتە قارشى تۇرۇشقا تەييارلىنىشىمىز كېرەك. پاسسىپلىق قىلىش ۋەتەننى

مۇنقەرىز قىلىپ قولىۋېلىشنى خالىغانلىقتىن ئىبارەت. يولداشلار! مەن خېلى بۇرۇنلا مۇۋەققەت سىجاڭغا بۇيرۇق قىلغان ئىدىم. سىلەر شۇ بۇيرۇققا ئەمەل قىلىڭلار. مەن ئۆزۈم ئۆتمەيلا يېتىپ بېرىپ سىلەرنى پارلاق ئىستىقبالغا يېتەكلەپ ئىلگىرىلەيمەن.

1935 - يىلى ماسىڭگۈي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن خوتەنگە قايتىپ كەلدى. 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئىلگىرىكى سەنمۇجاڭى ۋۇيىڭچى، مەسلىھەتچى لىيۇجىنپۇ، مۇشاۋىرگى جىيۇن قاتارلىقلار ماجۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىرمۇنچە قورال ئالغاچ كېلىپ 36 - دىۋىزىيىنى ئۆتكۈزۈۋالماقچى، ماخۇسەننى بولسا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆگىنىشكە ئېۋەتمەكچى بولدى. ماخۇسەن ھەرقايسى ھەربىي باشلىقلارنى توپلاپ لوپتا يىغىن ئېچىپ بۇ مەسىلىلەرنى مۇزاكىرە قىلدى. ماخۇسەندە ئىنقىلاۋى ئىدىيە يوق ئىدى. ئۇنىڭدا پەقەتلا ھوقۇق - ئورۇن تالىشىدىغان ئىدىيە بولغاچقا ئۆز پىلانى بويىچە داۋاملىق دىۋىزىيە كوماندىرى (سىجاڭ) بولىدىغان، سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆگىنىشكە بارمايدىغان بولدى. ئەمما مايەنلىياڭ باشلىق 19 نەپەر تۇەنجاڭ، لۈيجاڭلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆگىنىشكە ئېۋەتىدىغان بولدى. بۇلار قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى تەييارلىغان ئاپتوموبىلدا ئەنجانغا يەتكۈزۈلدى، ئۇيەردىن پويىز بىلەن موسكۋاغا كەتتى. ئۇلار ئەنجانغا كەلگەندە ماجۇڭيىڭ ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىغا مۇشاۋىر مىسلوۋ بىلەن مەسلىھەتچىسى ياڭشىخۇنى ئەۋەتتى، ئۇلار بىرلىكتە موسكۋاغا بېرىپ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىر ئورۇندا تۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا مۇداپىئە گېنېرالى، مايەنلىياڭ قاتارلىقلارغا بىر

قېتىم زىياپەت بېرىپ مۇنداق دېدى: «سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈ-
مىتى سىلەرنىڭ كېلىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىشىڭلارنى ئۈگىنىشىڭ-
لارنى قارشى ئالىدۇ. جاھانگىرلار بۇنىڭغا رازى ئەمەس، ئەن-
گىلىيىنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق كونسۇلى سوۋېت ئىتتىپاقى ماجۇڭ-
يىڭنى موسكۋاغا ئېلىپ كېلىۋېلىشتىكى مەخسىدى نېمە دەپ تەش-
ۋىقات يۈرگۈزىۋاتىدۇ. ئەمەلىيەتتە بىز ماجۇڭيىڭنى ئازسانلىق
مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان ياش، بىر دەستە گۈل دەپ ھېساپ-
لايمىز. شۇڭا بىز ئۇنى ئەڭ ياخشى باققا ئورنۇتۇپ ئۇنى
تېخىمۇ ياخشى كۆكلەتمەكچىمىز.» دېگەندەك سۆزلەرنى قىلدى.
بۇ يىغىندا سۆزلىگۈچى گېنىرال، ماجۇڭيىڭنى گېنىرال دەپ ئاتىدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغانلار ئالدى بىلەن زاۋۇت-
فابرىكا، مەكتەپلەرنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. ئاندىن ماجۇڭيىڭ
بىلەن بىرلىكتە ئۈگىنىش قىلدى. 1935 - يىلى جۇڭگو قىزىل
ئارمىيىسى ئۇزۇن سەپەرگە چىقىپ بىر قىسمى خېشى كارىدور-
غا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقى ئون نەچچە مۇتەخەسسىسلەرنى
تەيىنلەپ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىكتە مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسى
قۇرۇپ، ئۈچ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلدى. ① جۇڭگونىڭ غەربىي
شىمال رايونلىرىنىڭ يەرشەكلى؛ ② گومىنداڭنىڭ ھەربىي كۈچى؛
③ قىزىل ئارمىيىنىڭ شىنجاڭغا كىرىش يولى. بۇ خىزمەتنى
ئۈچ ئايدا ئاخىرلاشتۇردى.

1936 - يىلىغا كەلگەندە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرا
مۇداپىئە گېنىرالى 36 - دىۋىزىيىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۈگى-
نىشكە كەلگەن مايەنلياڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ

تۆۋەندىكى ئىككى مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ① شىڭ شىسەي-نىڭ قەشقەردە تۇرۇۋاتقان قىسىملىرىدىن مەھمۇت سىجاڭ ئىس-يان كۆتۈرۈشى مۇمكىن؛ ② جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشى پارتىلىشى مۇمكىن. جۇڭگو ئارمىيىسى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قانداق قارشى تۇرۇش كېرەك دەپ شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا مايەنلياڭ، لاشۇلى، ماشىجې، ياڭ فۇشىڭلارنى 36 - دىۋىزىيىگە قايتىپ بېرىپ شىڭ شىسەيگە ياردەملىشىپ مەھمۇت سىجاڭنى يوقۇتۇشنى ئوتتۇرىغا قويدى. يەنە 36 - دىۋىزىيىنى رەتكە سېلىپ تولۇقلاشنى، قورال جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى تولۇقلاپ بېرىدىغانلىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. بۇنىڭدىن كېيىن خوتەندە بىرەر پولك ياكى بىرەر باتالىيون (يىلىڭ) ئەسكەر قالدۇرۇپ قالغان قىسىملارنىڭ ھەممىسى ئىچكىرىگە قايتىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش كېرەك. ئارقا سەپنىڭ بىخەتەرلىكىگە سوۋېت ئىتتىپاقى كاپالەتلىك قىلىدۇ، دېدى. بۇ سۆزلەرگە بىنائەن مايەنلياڭ قاتارلىق تۆرت كىشى شىنجاڭغا قايتتى. ئۇلارنى مەمىسلوۋ ئەركەشتامغىچە ئۇزۇتۇپ كېلىپ ئىلگىرى ماجۇڭيىڭدىن تاپشۇرۇۋالغان قۇراللارنى بېرىپ قەشقەرگە يەتكۈزۈپ قويدى.

ماخۇسەن ۋە مەھمۇتلارنىڭ بىرلىشىپ ئىسيان قىلغانلىقى

مايەنلياڭ قاتارلىقلار قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن لىيۇبىڭ سىلىڭغا دوكلات بېرىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى رەتكە سېلىپ

بىرىنچى قەدەمدە مەھمۇت سىجاڭنى يوقۇتۇپ ئاندىن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا تەييارلىق كۆرگىلى كەلدۇق دېگەندە لىيۇبىڭ ئىنتايىن خوش بولدى. ۋە مەجلىس ئېچىپ مايەنلىياڭ قاتارلىقلارنى قارشى ئالدى. ۋە مەخسۇس ماشىنا ئاجرىتىپ قاغىلىققا يەتكۈزۈپ قويدى. خوتەن تەرەپتىمۇ مەخسۇس ماشىنا كېلىپ بۇلارنى ئېلىپ كەتتى. ماخۇسەن ئۇلارنى ھەقىقى قارشى ئالغىنى يوق بەلكى گۇمانلىنىپ خوتەندە بىر باققا ئورۇنلاشتۇرۇپ نازارەت ئاستىغا ئالدى. ھېچكىم بىلەن كۆرۈشتۈرمىدى. ئۇلار ماخۇسەنگە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ئوتتۇرىغا قويغان 36 - دىۋىزىيىنىڭ نۆۋەتتىكى ۋەزىپىلىرىنى ۋە ماجۇڭيىڭ ئەۋەتكەن ئالاقىلارنى تاپشۇرغان بولسىمۇ ماخۇسەن يەنىلا ئىشەنمىدى. مايەنلىياڭ قاتارلىقلار كېلىشتىن ئىلگىرى ماخۇسەن لوپتا يىغىن ئېچىپ قوتۇراتقۇلۇق خاراكتېرىدە مايەنلىياڭ 36 - دىۋىزىيە سىجاڭلىغىنى تاپشۇرۇۋېلىشقا كېلىۋاتىدۇ، بىزنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئەۋەتمەكچى، قانداق قىلىش كېرەك؟، دېگەندە كۆپچىلىك مۇزاكىرىلىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتمەسلىك كېرەك. ماخۇسەن داۋاملىق باشلىق بولۇپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىشىپ شىڭشىسەيگە قارشى تۇرۇش كېرەك، دېيىشتى.

ماخۇسەن بۇچاغدا شەنفۇخەي، مافويەن، بىرىگادىلىرىنى ۋە زەمبىرەكچى باتالىيوننى قەشقەرگە ماڭدۇرۇپ ئۆزى قاغىلىقتا تۇردى. ياڭفوشىڭ، لاشولىلارنى چەرچەنگە يوتكىدى. مايەنلىياڭ، ماشىجېلەرنى قاغىلىققا يوتكەپ كېلىپ ئۇلارغا مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىشىدىغانلىغىنى ئېيتتى. مايەنلىياڭ ئۇنىڭـ

غا: «مەن ماجۇڭيىڭنىڭ ئېۋەتكەن ئالاقىلىرىنى سىزگە تاپشۇردۇم. سىجاڭ خەتتە پىرىنسىپ بىلەن ئىش قىلىڭلار دېگەن. شىنجاڭنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشتا شېڭ شىسەي بىلەن 36 - دىۋىزىيىنىڭ ئورتاق مەسئۇلىيىتى بار. ئاندىن قىسىملارنى رەتلەپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشقا تەييارلىنىش كېرەك. بۈگۈن نېمە ئۈچۈن شېڭ شىسەيگە قارشى تۇرماقچى بولىسىز!» دېدى. ماخۇسەن بۆگەيكە قۇلاق سالمىدى. ۋە پىكىر ئالمىدى. مەھمۇت سىجاڭ بىلەن بىرلىشىپ ئىسيان قىلدى. شېڭ شىسەي ھاۋادىن نەچچە قېتىم خەت ئېۋەتىپ بىرلىشىپ مەھمۇت سىجاڭنى يوقۇتۇشنى لەشەببۇس قىلغان بولسىمۇ ماخۇسەن قۇلاق سالماي ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈپ قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى. كېچىلەپ قەشقەر يېڭىشەھەر بىلەن ئايرودرومنى ئىشغال قىلىشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئەمەلىيەتتە ئىشغال قىلالمىدى. ماخۇسەن جىددى يىغىن ئۆتكۈزۈپ قانداق قىلىش توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلدى. مايەنلياڭ قەشقەردىكى سوۋېت كونسۇلى بىلەن كۆرۈشۈپ ماجۇڭيىڭغا ئەھۋالىنى مەلۇم قىلالايلى دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ماخۇسەن بىلەن بەي زىلى ئىككىسى مەخپىي مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن مايەنلياڭنى قەشقەر كونا شەھەرگە سوۋېت كونسۇلى بىلەن ئۇچرۇشۇشقا ۋە ماجۇڭيىڭغا تېلېگىرام بېرىشكە ئېۋەتتى بۇ چاغدا ئۆلكە تەرەپنىڭ ئايروپىلانلىرى بومباردىمان قىلىشقا باشلىغان ئىدى.

بىرەر ئايدىن كېيىن ماخۇسەن بىلەن بەي زىلىلار قاغىلىقتىن يەكەنسارغا كېلىپ شۇ يەردىكى قىسىملارنىڭ باشلىقلىرى

بىلەن يىغىن ئېچىپ ئۈرۈمچىگە هۇجۇم قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى.
بۇ قىسىم ئەسكەرنى قەشقەردە قالدۇرۇپ مەھمۇت سىجاڭ بىلەن
ئاخىرغىچە بىرلەشمەكچى بولدى. كۆپچىلىك مۇزاكىرە قىلىپ
① قەشقەر تېخى ئىشغال قىلىنمىدى. دۈشمىنىمىزگە خېلى
خەتەرلىك بار ② ئۈرۈمچىگە هۇجۇم قىلساق يول يىراق، زىمىن
كەڭ، ئەسكىرىي كۈچىمىز يېتىشمەيدۇ. ③ ماجۇڭيىڭ هازىر چەت
دۆلەتتە، ئېھتىمال ئۇنىڭغا پايدىسىز بولارمىكىن دەيدىغان سەۋەپ-
لەرنى كۆرسەتتى. ماسىڭگۈي تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈشنى
ئوتتۇرىغا قويغاندا ماخۇسەن قاتتىق ئەيىپلىدى.

ماجۇڭيىڭدىن نەچچە قېتىم تېلېگرام كېلىپ توقۇنۇشنى
توختۇتۇڭلار دېگەن بولسىمۇ ماخۇسەن كاژلىق قىلىپ ئاخىرىغىچە
ئۇرۇش قىلدى. ئەمەلىيەتتە ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەت-
كەندىن كېيىن ماخۇسەن 2 - بىر يول تېپىپ هەربىي تەمىنات
باھانىسى ماجۇڭنى هىندىستانغا ئېۋەتىپ سودا مۇئامىلىسى قىلغان
ئىدى. شۇ ئارقىلىق ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلە-
شىپ قالدى. شۇڭا ماخۇسەن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ماجۇڭ-
يىڭنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىدى. ئاخىرغىچە ئۇرۇش قىلماقچى
بولۇپ 3 - 4 - بىرىگادىلارنى ئاقسۇ كۇچارغا هۇجۇم قىلىش-
قا ماڭدۇردى. 1 - 5 - بىرىگادا بىلەن قەشقەرنى كونترول
قىلدى، ئۇرۇش باشلىنىپ بىرەر ئايدىن كېيىن ئۆزىنىڭ جە-
نۇبىي شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ قان - تەرلىرىدىن پايدىلىنىپ توپ-
لىغان دۇنيا دەپىنىلىرىنى ئېلىپ ئاز ساندىكى ئادەملىرىنى ئە-
گەشتۈرۈپ چەتئەلگە قاچتى. يولدا سەنمۇجاڭ بەي زىلىنىڭ

بىر قىسىم ئالتۇننى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش ئۈچۈن ئۇنى ئېلىپ تاشلىدى. دېمەك ماخۇسەن ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا بارغاندىن كېيىن تۈزۈپ بەرگەن ئىنقىلاۋىلۇشىيەنىگە ئەنە شۇنداق ئاسىلىق قىلدى. شەخسەن ئۆزى باي بولۇش ئۈچۈن دولەت ۋە 36 - دىۋىزىيىنىڭ مەنپەئىتىگە قارىماستىن ئۆز ئالدىغا تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ نەتىجىدە 36 - دىۋىزىيىنى پۈتۈنلەي خاراپ قىلدى. شۇنىڭدەك ماجۇڭيىڭمۇ چەتئەلدە ئۆز ئۆمرىدە ۋۇجۇتقا چىقىرالمىغان غايىسىنى دىۋەكسىز ئاخىرلاشتۇردى.

ماخۇسەن ھىندىستان تەۋەسىگە ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارغانلارنىڭ ئېيتىشىدىغا قارىغاندا) ھىندىستان ھۆكۈمىتى ماخۇسەن بىللە ئېلىپ چىققان نەچچە مىڭ سەر ئالتۇننى مۇسادىر قىلىۋالغان. ماخۇسەن جۇڭگوغا قايتماقچى بولغاندا پەقەتلا ماجۇڭ ساتقان ماللارنىڭ پۇلىنى يول خىراجىتى قىلغان ماسىڭگوي يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلغاندا ئولكە تەرەپنىڭ تەلىۋىگە بىنائەن چەت دولەتتىن ياردەمگە كەلگەن بىر پولك ئاتلىق ئەسكەر ماسىڭگوينى مەغلۇپ قىلدى. ماڧۇيۇدىن، لاگۇلى قاتارلىق ئاز ساندىكى كىشىلەرلا ئىچكى ئولكىلەرگە قايتىپ بېرىۋالدى. قالغان سىجاڭ لۇيېڭلار ۋە ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى ئولكە تەرەپ ياكى ماشىنىغا بىسىپ، ياكى ئايروپىلانغا ئولتۇرغۇزۇپ ئېلىپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇن - تۈنسىز يوق قىلىندى. ماجۇڭيىڭنىڭ 36 - دىۋىزىيىسى ئەنە شۇنداق بىت - چىت بولۇپ تۈگىدى.

گەنسۇنىڭشىيا سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ماقالىسى.

رەتلىگۈچى: ۋاڭ مىڭياڭ

خ . ت . تەرجىمىسى

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشى ۋە ھۆكۈمرانلىق قىلىشى

چەن شاۋشەن

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي - مەسلىھەت كېڭىشى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى كۈچلىرىنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغانلىقى توغرىسىدا تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاۋاتقاندا، مۇناسىۋەتلىك بىر قانچە مەسىلىنى مەندىن تەپسىلىي بايان قىلىشنى ئۆتۈندى. مەن شىنجاڭ خەلقىگە خىزمەت قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىقىمغا ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، بۇنى بىر سىياسىي ۋەزىپە بىلىپ، بىلگەنلىرىمنى ئايىماي ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇ ماقالىنى يېزىپ چىقتىم. ئارىلىقتا ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن ئېسىمغا ئالالىغان ئەھۋاللارنى ئەينەن يازدىم. مەزمۇنىنىڭ توغرى بولۇپ چىقىشى ناتايىن؛ بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قانچە مەسىلىلەرنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۆزەم ئاڭلىغان بولسامۇ لېكىن كۆز ئالدىمدىن ئۆتمىگەن تارىخىي پاكىتلارنىمۇ يېزىشقا توغرى كەلدى. ئۇنىڭغا خاتالىقلاردىن خالىي بولۇش تېخىمۇ تەس. باشقىلارنىڭ تولۇقلىشى ۋە تۈزىتىپ قويۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1 - جياڭ جېيشىنىڭ شىنجاڭغا كوز تىكىشى ۋە كىردىشى خۇاڭمۇسۇڭنىڭ شىنجاڭغا ئىنتىلىشى

جياڭ جېيشى فاشىستىك ھۆكۈمرانلىقىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئۆزۈندىن كوز تاشلاتتى. 1933 - يىلى باھاردا، چېن جۇڭ، لى شياۋتيەن، تاۋ مىڭيۇي قاتارلىقلار چېن شۇرېنغا قارشى سىياسى ئۆزگۈرۈش قوزغىدى. شىڭ شىسەي ھەرقى شىمال پىدائىيلار ئارمىيىسى بىلەن ئاق ئورۇس قوشۇنلىرىنىڭ كۈچلۈك ياردىمىگە تايىنىپ، چېن شۇرېندىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ جياڭ جېيشى شىنجاڭغا بولغان سەركىتىنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈردى.

چېن جۇڭ، گومىنداڭ مەركىزىي سىياسى مەكتىۋىنىڭ (پەرقە مەكتىۋى) ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان. ئەسلىدە چېن شۇرېننىڭ سەنمۇچۇسىدا باشلىق ئىدى. سىياسى ئۆزگۈرۈشتىن كېيىن، ئۇ شىڭ شىسەينىڭ تەييارغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا رازى بولماي، نەنجىڭگە بېرىپ، شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇپ، جياڭ جېيشىنى ھىمايە قىلدى. شىڭ شىسەي ياپونىيە قۇرۇغلۇق ئارمىيە داشۆيىسىدە ئوقۇغان. جياڭ جېيشى، جۇ شياۋلياڭ، خۇاڭمۇسۇڭ قاتارلىقلار بىلەن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، ساۋاقداشلىق مۇناسىۋەتتە بولغان ئىدى. ئۇ ئىلگىرى گۇسۇڭلىن قوشۇنىدا جۇڭشياۋ سەنمۇ قوشۇمچە ياپون تىلى تەرجىمانى بولدى. چيۇ يۇفاڭ بىلەن تۇرمۇش قۇرغاندا، گۇسۇڭلىن ئاتا بولۇپ ئالاھىدە غەمخورلۇق كورسەتتى. گۇسۇڭلىن

جازا يۇرىشىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي بىر مەھەل جياڭ جېيشىنىڭ قول ئاستىدا سەنمۇ (مەسلىھەتچى) بولدى. ئۇ چاغدا خۇاڭمۇسۇڭنىڭ ئەمەلى شىڭ شىسەيدىن يۇقۇرى ئىدى. 1929 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدىن، جىن شۇرېننىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن، شىڭ شىسەي پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن شىنجاڭغا كەلدى. 1933 - يىللىرى خۇاڭمۇسۇڭ جياڭ جېيشىنىڭ سەنمۇ چۇسىدا مۇئاۋىن باشلىق ئىدى. شۇڭا ئۇنى شىنجاڭغا تەسەللىي بېرىش ئەلچىسى قىلىپ تەيىنلىدى. شىڭ شىسەيمۇ ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېنلارغا ئوخشاش قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان گومىنداڭ مەركىزىنى مەنسىتمەيدى. شۇڭا خۇاڭمۇسۇڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىدىن ھېچ نەتىجە چىقىرالماي قايتىپ كەتتى.

1935 - يىلى جياڭ جېيشى خۇاڭمۇسۇڭنى موڭغۇل - زاڭزۇ ھەيئىتىنىڭ باشلىقى قىلىپ تەيىنلىگەندە ئۇنىڭ پىلانلىشى ئارقىسىدا، سەنمۇ بۇدا ئەمەلىيەتتە جۇڭتۇڭ (ھەربىي سىستېمىدىكى ئىشپىيونلار) كونترول قىلىدىغان ئىشپىيونلۇق ئورگان - چېگرا ئىشلىرى گۇرۇپپىسى تەسىس قىلىندى. ھەمدە چېگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش ئورنى قۇرۇلدى. پان تۈركىست مەسئۇت كېيىن يەنە CC تەشكىلاتىغا بېقىنغان ئەيسالار ئۇيغۇر تىلىدىن دەرس ئۆتتى. شۇ يىلى، مەن موڭغۇل - زاڭزۇ ھەيئىتىگە خىزمەتكە ئورۇنلىشىپ، تاۋمىڭرۇڭ، ياڭ بىڭلىلەر بىلەن بىللە ئىشلىدىم. خۇاڭمۇسۇڭ تاۋمىڭرۇڭ قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ، شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇپ، جياڭ جېيشى كۈچلىرى بىلەن ھەر تەرەپلەپ تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۆزىنى شىڭ شىسەينىڭ ئورنىغا قويۇشقا ئۇرۇنۇشى تەبىئىي ئىدى. ئۇلار ئىلىدىكى جاڭ

پەيزەن، جەنۇبى شىنجاڭدىكى ماجۇڭيىڭلاردىن پايدىلىنىپ، شىڭ شىسەينى ئىسكەنجىگە ئېلىش خىيالىدا بولدى. ھەممە مۇشۇ ئىش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. (مەسىلەن جاڭ پېيۈەننى دىۋىزىيە قوماندانى قىلدى). يولۋاسنىڭ جاڭ جېيشىگە تەسلىم بولۇشى خۇاڭمۇسۇڭ دەۋرىدە باشلانغان ئىش ئىدى. ماجۇڭيىڭنى 36 - دىۋىزىيىگە باشلىق قىلىپ ئۆزىگە تارتتى.

جۇشياۋلياڭنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتىلىشى

شىڭ شىسەي ساختا ئىلغار بولۇۋېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى-نىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ۋە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ياپونغا قارشى مىللى بىرلىكسەپ قۇرۇش تەشەببۇسىنى قوبۇل قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ زور كۈچ بىلەن بەرگەن ياردەملىرىدىن ئېرىشىپ، شىنجاڭدىكى ھاكىمىيە-تىنى تەدرىجى مۇستەھكەملىۋالدى. گومىنداڭ شىنجاڭغا قارىتا ئىلاجىسىز قالدى. جياڭ جيېشى مىللىتارىستلىق بىلەن ئىدارە قىلالاتتى. پارچىلاش بىلەن قولغا كەلتۈرۈشنى تەڭ ئىشقا سالاتتى. خۇاڭمۇسۇڭنىڭ، شىڭ شىسەيگە قارىتا ئىشلەتكەن ھۈنىرى ئۈنۈم بەرمىگەنلىكتىن جۇشياۋلياڭنى ئىشلەتمەكچى بولدى. جۇشياۋلياڭ ئىلگىرى جياڭ جيېشىنىڭ دۆلەت ئىنقى-لاۋى ئارمىيىسى باش سىلتىبۇسىدا سەنمۇجاڭ بولۇپ ئىشلىگەن چاغدا شىڭ شىسەي ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيتتى. كېيىن شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ماڭغاندا جۇشياۋلياڭ ئۇنىڭغا يول راسخوتى بەرگەن ئىدى. جۇشياۋلياڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا

قارشى «13 - ئاۋغۇست» شاڭخەي ئۇرۇشىغا قاتناشقاندىن كېيىن غەربىي - شىمالنى تېچلاندۇرۇش مۇدىرلىق ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا سوردى. جياڭ جيېشى كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئىستىپا سوراشقا بولمايدىلا ئەمەس، ئۇزۇننى ئويلاش كېرەك. سەن شىڭشىسەينى قولدىن چىقىرىپ قويدۇڭ. يەنە ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. شىنجاڭ مەسىلىسى بىر كۈن ھەل بولمايدىكەن، غەربىي شىمالدىن بىر كۈن ئايرىلالمايسەن» دەدى. بۇ جۇ شياۋلياڭنىڭ غەربىي - شىمالدا ئون يىل تۇرۇپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبى ئىدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا جياڭجيېشى كومپارتىيىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى مىللىي بىرلىكسەپ قۇرۇش تەشەببۇسىنى نائىلاج قوبۇل قىلىپ، شۇنىڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتلەردىكى زور كۈچ بىلەن بەرگەن ياردىمىگە ئىگە بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ياردەم قىلغان ئايروپىلان، توپ، زەمبىرەك مىلتىقلاردىن ئىبارەت بارلىق ھەربىي ئەشيالار، شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكى ئۆلكىلەرگە توشۇلاتتى. شىڭشىسەي چوڭچىڭدە بىر باشقارما قۇرۇپ، جاڭيۈەنخۇينى شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ۋەكىل قىلىپ تەيىنلىدى. جياڭجيېشى جاڭيۈەنخۇينى سەنجىڭخۇينىڭ ئەزالىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆزىگە تارتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ياردەمگە بەرگەن ماددىي ئەشيالارنى توشۇش ئۈچۈن، شىڭشىسەي يەنە جياڭجيېشىنىڭ ئۈرۈمچى - غۇلجا قاتارلىق جايلاردا ئايروپىلان ئىستانسىسى قۇرۇشىغا ماقۇل بولدى. شىڭشىسەي لەنجۇدا شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلات شىركىتىنىڭ لەنجۇ ئىش بېجىرىش باشقارمىسى قۇردى. جياڭجيېشىمۇ لەنجۇدا خارجى

ئىشلار ئەمەلدارى قويۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن ئالاقە باغلاش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرىنى كۈتۈۋېلىشنىڭ بىرىنچى پونكىتى قىلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىڭشىسەي بىلەن جىياڭجېشى جۇشياۋلياڭلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر تەدرىجى يېقىنلاشتى.

1941 - يىلى، گىتلېر سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھۇجۇم قىلغان. موسكۋا جىددى ھالەتكە چۈشكەن شۇنداقلا جىنجۇگاڭ پورتىدىكى ۋەقە پارتلاپ، ئەنگىلىيە بىلەن ئامېرىكا ئۇرۇشقا قاتناشقان، چۇڭچىڭ ھوكۇمىتىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ ئىستىقبالىدىن چوڭ ئۈمىد بولۇۋاتقان چاغلاردا. شىڭشىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جىياڭجېشىگە يېقىنلىشىشتەك رەزىل ئەپتى - بەشىرىسى تەدرىجى ئاشكارىلىنىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا جىياڭجېشىنىڭ شىڭشىسەينى قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتى، كۈندىن - كۈنگە جىددىيلەشتى. 1942 - يىل ئەتىيازدا شىڭ شىسەي تېلېگرام ئارقىلىق جۇشياۋلياڭنى ئۈرۈمچىگە كېلىپ يۈزمۇ - يۈز سۆزلۈشۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا شىڭ شىسەي جۇشياۋلياڭغا ئىنتايىن ھۆرمەت بىلدۈرگەن. ھەر كۈنى بىللە تاماق يېگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي، جۇشياۋلياڭ چۇڭچىڭغا قايتىپ، جىياڭجېشىغا دوكلات قىلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينى 8 - جەڭ رايونىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى دەپ ئېلان قىلغان. جۇشياۋلياڭ بۇيرۇق بويىچە 2 - قېتىم شىنجاڭغا كەلگەندە شىڭ شىسەي جىياڭ جېيشىنىڭ ھەربى تەشكىلىي تۈزۈلۈشىنى قوبۇل قىلغان بولسىمۇ لېكىن سىياسىي جەھەتتە جىياڭ جېيشىنى شىنجاڭغا يەنىلا ئارىلاشتۇرمىدى.

ئۆجۈكشىنىڭ شىنجاڭغا ئەۋەتىلىشى

چېگرا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئورگىنى دەپ ئاتىلىدىغان موڭغۇل، زاڭزۇ ھەيئىتى، يايون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭغا سىڭىپ كىرىش تەييارلىقلىرىنى ئىشلىدى. ئالدى بىلەن موڭغۇل، زاڭزۇ سىياسى كۇرسىدا مۇسۇلمان سىنىپى قۇرۇلدى. چېگرا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش ئورنىدا ئوقۇش پۈتتۈرگەن شىلىجاڭنى تەكلىپ قىلىپ، ئۇيغۇر تىلى دەرسى ئوتتى. مەسئۇت، ئەيسا قاتارلىقلار ئەسلىدە ئۇيغۇرلار ئىچىدىن چىققان سىياسى بىدىكلەر بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىنى مەخسۇس تەتقىق قىلمىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئۆگەتكەنلىرىنىڭ كوپ قىسمى ئەرەپ تىلى گىراممانىكىسى بولۇپ، شىنجاڭدىكى يەرلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تىلىدىن خېلىلا پەرقلىنەتتى. مۇسۇلمانلار سىنىپىدا «ياخشىراق ئوقۇغانلاردىن ئاۋياگشەنىڭ، ئۇلۇغ-چات (؟) ناھىيىسىدە شەنجاڭ بولۇپ تۇرغاندا، يەرلىك خەلق بىر مەھەل ئۇنى تۈركىيىلىك «شەرقىي تۈركىستان» چى دەپ خاتا چۈشۈنۈپ قالغان، خېشى كاردۇرى ئەسلىدە مابۇفاڭنىڭ تەسىرىدە بولۇپ، ئۇنىڭ قوشۇنلىرى جيۇچۈەن بىلەن جاڭيې ئەتراپلىرىدا، مابۇچىڭ قىسىملىرى ئۇۋۋى ئەتراپىدا تۇراتتى. ئۇلار يەرلەرنى ئايرىۋېلىپ، ئوز ئالدىغا بولىۋالغىنىغا ئون نەچچە يىللار بولغان بولسىمۇ، لېكىن «سۇر-كەلسە ئوت كېتىدىغان پۇرچاق پاخلىدەك» بىر - بىرى بىلەن چىقىشالمايتتى. جياڭجيېشى ئۆزىدىن بويان بۇلارنى قولغا

چۇشۇرۇشنىڭ كويىدا ئىدى. شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا،
كومپارتىيىگە قارشى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغاندىن كېيىن، شىنجاڭ
يولىنى ئېچىۋېتىشكە ئالدىرايتتى. موڭغۇل - زاڭزۇ ھەيئىتىنىڭ
چۇچۇەندىكى تەكشۈرۈش گورۇپپىسى نىڭشىيادىكى ئېچىنا موڭ-
غۇللىرى بىلەن شىنجاڭنى خىزمەت نىشانىسى قىلغاندىن تاشقىرى
مۇھىمى مابۇفاڭغا قارىتا خىزمەت ئىشلەشكە باشلىدى. غەربىي -
شىمالدىكى 4 ما (چىڭخەيدىكى مابۇفاڭ، مابۇچىڭ، نىڭشىيا-
دىكى ماخۇڭكۇي، ماخۇڭبىن)نى بېيىنغا تارتىشنى ئۈستىگە ئالغان
جۇشياۋلياڭ، ئۇزۇنغىچە ما ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئەسكەر-
لىرىنى خېشى كارىدورىدىن يۆتكىۋېتىش مەسىلىسىنى ھەل قىلالمى-
دى. 1941 - يىلى ۋۇجۇڭشىن غەربىي - شىمال پىرقە - مەمۇرى
ئورگانلىرىنى تەكشۈرۈش ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولۇپ، چىڭخەيگە
كەلگەن پۇرسەتتە، مابۇفاڭغا خېشىنى «مەركەز» گە ئۆتكۈزۈپ
بېرىپ، جياڭ جيېشىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولۇش، مابۇچىڭنى
يوقۇتۇش مەقسىتىدە يېتىشتىن ئىبارەت مەسلىھەتنى كورسەتتى.
مابۇفاڭ بۇ پىلاننى ماقۇل كۆرۈپ، ۋۇجۇڭشىن بىلەن بىللە
چۇڭچىڭگە بېرىپ، جياڭ جيېشىنىڭ ئالدىدا ساداقەت بىلدۈ-
ردى. جياڭجيېشى ۋۇجۇڭشىننىڭ بۇ خىزمىتىدە بەكمۇ خۇشال
بولدى. ئارقىدىنلا مابۇچىڭنى سەيدام رايونىنىڭ بوز يەر
ئۆزلەشتۈرۈش سېپىنىڭ (قوماندانى) دەپ ئېلان قىلدى.
قوشۇن چىڭخەيگە كىرىش بىلەنلا ئاتلىق 5 - جۈن (كورپۇس)
قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ھەرخىل نەيرەڭلەرنى ئىشلەتكەن مابۇفاڭ،
ئاتلىق 5 - جۈننى ئەمەلىي تىزگىنلەش ھوقۇقىنى قولىغا كىر-
گۈزىۋالدى. مانا بۇلار كېيىنكى كۈنلەردە شىنجاڭدا ھەممە
كەسكىنلىكلەرنى قىلغان ئاتلىق 5 - جۈننىڭ ئۆزگىرىش جەر-

يانى، شۇنىڭ بىلەن بىللە، جياڭ جېيېشى بىلەن بىر جەمەت خۇزۇڭنەن قوشۇنلىرى خېشىغا كىرىپ، جۇڭجۇەنگە ماكانلاشتى. لى تېجۇن خېشىغا گارنىزون سىلىمگى بولدى. شۇنداق قىلىپ، جياڭ جېيېشى شىنجاڭغا كىرىشىنىڭ ئىچكى تەييارلىقلىرىنى ئاساسى جەھەتتىن ئورۇنلاپ بولدى. مانا بۇ 1942 - يىلى ۋۇجۇگىشىنىنىڭ سۇگىملىنىغا ھەمرا بولۇپ، شىنجاڭغا كېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭ جېيېشى بىلەن يېقىنلى-شىش قوغرىسىدا شىڭ شىسەي بىلەن كېلىشىم قىلغان. ھەمدە 1944 - يىلى شىڭ شىسەينىڭ ئورنىغا شىنجاڭغا رەئىس بولغان-لىغىدىكى سەۋەپلەر ئىدى.

سۇڭ مىلىننىڭ شىنجاڭغا كېلىشى

جۇشياۋلياڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ، شىڭ شىسەي 8 - چەك رايوننىڭ مۇئاۋىن قوماندانلىغىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش، جياڭ جېيېشى بىلەن يېقىنلىشىش سۇيقەستلىرى ئاشكارا باسقۇچقا-كىردى. بۇ يەردە جياڭ جېيېشى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ بىۋاستە يۈز كۆرۈشۈشلا قالغان ئىدى. جياڭ جېيېشى شىڭ شىسەينى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن، 1942 - يىلى كۈزدە ۋۇجۇگىشىنىنىڭ ھەم-رالىغىدا سۇڭمىلىننى ئەۋەتتى. ھەمدە ئۇنى شىڭ شىسەي بىلەن ئاخىرقى كېلىشىم تۈزۈشكە ۋەكىل قىلدى. ئۇلارنىڭ قانداق سۇيقەستلىك تىل بىرىكتۈرگەنلىگىنىڭ تەپسىلاتىنى بىلمەيمەن، پەقەتلا شۇ چاغدىكى ياكى شۇنىڭدىن كېيىنكى جياڭ جېيېشى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ قوللانغان تەدبىرلىرىنى تۆۋەندىكىچە

تونۇشتۇرىمەن.

شىڭ شىسەي تەرەپتە: شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭ جيېشى بىلەن يېقىنلىشىشنىڭ مۇھىم تەدبىرى قىلىپ، 1940 - يىلدىن كېيىن، ئالدى بىلەن شىنجاڭغا يارەدەمگە كەلگەن سوۋېت كومپارتىيە ئەزالىرىنى (كوپ قىسمى مەسلىھەتچى ئىدى) تىروتسىكچى دەپ تۆھمەت قىلىپ، ئۇلارنى كېتىشكە مەجبۇر قىلدى؛ چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇقا-تارلىق 100 دىن ئارتۇق يولداشلارنى، جۇڭگو كومپارتىيە-سىنىڭ شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن يولداشلارنى، ھەتتا پارتىيە سىرتىدىكى زات دۇجۇڭيۈەننىمۇ ۋەتەن ساتقۇچ جاسۇس دەپ تۆھمەت چاپلاپ يوقاتتى. (1) شۇ چاغدا شىڭ-شىسەينىڭ ئىنىسى، شىڭ شىچى سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيە داشوبېسىنى پۈتتۈرۈپ شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، لۈيجاڭ (بىرىگادا كوماندىرى) بولغان ئىدى. شىڭ شىسەي ئۇنى گوزد-نىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ، جياڭ جيېشى بىلەن يېقىنلىشىش سىياسىتىگە پايدىسىز دەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ ئايالىغا باشقىلار بىلەن ناتوغرى مۇناسىۋەتتە بولدى، ئويىنىشى بىلەن بىرلىشىپ، شىڭ شىچىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ قارا چاپلاپ، ئۆلتۈرۈپ پاكىتنى ياپماقچى بولدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن: «خائىنلار دۈشمەنگە قارشى تۇرۇپ، دۈشمەننىڭ بىر تۇققان ئىنىسىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى» دېگەن سوزنى تارقىتىپ، كەڭ كۆلەملىك قىرغىن ئېلىش ھەركىتىنى يۈرگۈزدى. ئۇزۇنغا قالماي، چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ، دۇجۇڭيۈەن

قاتارلىقلارنى مەخپى ئۆلتۈردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، سۇگمىلىن شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىلگىرى شىڭشىسەي، يۇقۇرقى جاللاتلىق ھەركەتلىرىنى قىلىپ، جياڭجيېشىگە قەلبىنى بىلدۈرمەكچى بولغان ئىكەن. لېكىن سۇگمىلىن، ۋۇجۇڭشىنلەرنىڭ شىنجاڭغا كېلىشى جۇشياۋلياڭنىڭ بىر نەچچە قېتىملىق قاتتىراشلىرى شىڭشىسەينىڭ ئىنقىلاپقا قارشى تۈرۈشتىكى قارا نىيىتىنى كۆچەيتىپ، ۋەھشىلىكتە چېكىدىن ئېشىپ، ئىنقىلاپقا ئاخىرغىچە قەتئىي قارشى تۈرۈشقا تۈرتكە بولدى.

جياڭجيېشى تەرەپتە: سۇگمىلىن بىلەن ۋۇجۇڭشىننىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدىن قولغا كەلگەن ئاساسلىق نەتىجە، ھەربى، پىرقە ئىشلىرى، سىياسى، ئىقتىسادى، دىپلوماتىيە قاتارلىق جەھەتلەرنىڭ ھەممىسىدە ئومۇمىيۈزلۈك شىنجاڭغا كىرىشىتىن ئىبارەت بولدى. ھەربى جەھەتتە، لى تېجۇن، خېشى گارنىزون سىلىڭلىقىدىن 19 - جىتۇەنجۇن باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىنىپ قومۇلغا بېسىپ كىردى. ھەمدە زاپاس 7 - دىۋىزىيەسىنى تۈرۈمچىگە كىرگۈزۈپ، لومەنچىڭدا جايلاشتۇردى. شىڭشىسەينىڭ ئەسلىدىكى شىنجاڭ ھەربى مەكتىۋىنى قورچاق مەركىزى 9 - شوبە مەكتەپكە ئۆزگەرتتى. ئەنگىلىيىدە ئوقۇغان گۇكيۇنى مۇئاۋىن جۇرىن قىلدى. شىڭشىسەي يەنىلا قوشۇمچە جۇرىن بولغاشقا ھەربى مەكتەپنىڭ سىياسى، ئىدىيە، تەشكىلى جەھەتلىرىنى قاتتىق كونترول قىلالتى. شۇڭا گوكيۇ ئەتىدىن-كەچكىچە بىكار يۈردى. شىڭشىسەي، شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، بۇ مەكتەپكە سۇڭشىلىيەن جۇرىن، تاڭجېگىرەن مۇئاۋىن جۇرىن بولدى.

دىپلوماتىيە جەھەتتە: گومىنداڭ خېلى بۇرۇنلا ئۈرۈمچىدە خارجى ئالاقە باغلاش ئورنى (؟) قورغان ئىدى. شىڭشىسەي چياڭجېيشىغە قارشى تۇرۇۋاتقان چاغلاردا ئالاقە باغلىغۇچى ۋۇتېيجىن رۇخسەت سوراپ، سىبىرىيە ئارقىلىق كېتىپ قالغان ئىدى. سۈركىلىن بىلەن شىڭشىسەي كېلىشىم تۈزگەندىن كېيىن خارجى ئىشلار مەھكىمىسىگە ۋۇزەيىشيانى ئەۋەتتى. دىپلوماتىيە مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئامېرىكا، ئەنگىلىيەلەر ئۈرۈمچىدە كونسۇلخانا قۇرۇشقا باشلىدى. جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى سوۋېتقا قارشى ھەرىكەتلىرىگە كەلسەك، 1944 - يىلى 3 - ئايدا، مەن شىڭشىسەي بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەندە ئۇ ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ، شىنجاڭدا يۈز بەرگەن كوپ قېتىملىق توپىلاڭلارنىڭ ئەنگىلىيە، گېرمانىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرىنىڭ سوۋېتقا قارشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقىنى مىسال قىلىپ كۆرسەتتى. ئەنگىلىيە جاھانگىرلىكى ھىندىستاننى بازا قىلىۋېلىپلا ئەمەس، بەلكى تۈركىيە بىلەنمۇ ھەمنەپەس بولۇپ، «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھەرىكىتىنى قۇتراتقانلىقى، جەنۇبىي شىنجاڭدا شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئەنگىلىيىلىك بىر كىشى پادىشا بولغانلىقى، ئەنگىلىيىنىڭ ھىندىستاندىن بۇ ئىنگىلىزنى تەيىنلەپ ئەۋەتكەن تېلېگراممىلىرى مېنىڭ قولۇمغا چۈشتى - دەپ ئالاھىدە تەكىتلەپ كۆرسەتتى. ئۇ يەنە، مەلۇم بىر كىشىنى قۇتۇرتۇپ، خوتەندە ئىسلام دۆلىتى قۇرغانلىقى، ئۇ كىشى ئۆزىنى خوتەن پادىشاسى دەۋالغانلىقى، مەخسۇت مۇھىتى ۋە ماخۇسەنلەرنىڭ ۋەقەسىنىمۇ

ئەنگلىيىنىڭ قوزغۇتۇشى بىلەن بولغانلىقىنى شۇڭا ئۇلار مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، ھىندىستاننى قېچىپ بېرىپ، ئەنگلىيىنىڭ ئەمۋالىپ، بېقىشىغا سازاۋەر بولغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بەردى. ئۇ يەنە، گېرمانىيە، ياپونىيە جاھانگىرلىرى ئىشپىيون ئېۋەتىپ، شىنجاڭدا ئاغدۇرمىچىلىق ھەركىتى ئېلىپ بارغانلىقىنى ھەمدە بىر مەزگىل شىنجاڭنىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى؛ گېرمانىيە، فرانسىيە، ئەنگلىيە، ھىندىستان قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ مىسسىيونېرلىرىمۇ دىنى تونغا ئورۇنۇۋېلىپ جاسۇسلۇق ھەركىتى قىلغانلىقى، ئۇلارنى چېگرىدىن قوغلاپ چىقارغانلىقىنىڭ جەريانلىرىنى سۆزلەپ بەردى. يىغىپ ئېيتقاندا ئۇزىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، شىنجاڭنى قوغدىغان توھپىلىرىنى تەكىتلەيتتى. ھازىرقى كۆز قارىش بىلەن قارىغاندا، بۇ سۆزلەرگە ئاساسى جەھەتتىن ئىشەنىشكە بولىدىكەن. لېكىن جياڭجيېشىگە تەسلىم بولۇپ، ئەنگلىيە، ئامېرىكا كونسۇللىرىنى باشلاپ كىرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ جاسۇسلۇق ھەركەتلىرىنى «قانۇنى»لاشتۇرۇپ، شىنجاڭنى، يېڭى - كونا جاھانگىرلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن پۈت تېپىشىدىغان سورۇنغا ئايلاندۇرۇپ قويدى. شىنجاڭ سىياسى كېڭەشى تەلەپ قىلغان تارىخى ماتېرىياللار توغرىسىدا كورسۈتۈلگەن تىمىلەردە: «ئامېرىكا كونسۇلى ماكمىلاننىڭ ئىشپىيونلۇق پائالىيەتلىرى» دىگەن بىر مەزمۇنمۇ بار ئىدى. مەن ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى بولۇپ تۇرغان ۋاقتىمنى ئەسلىسەم، ھەر قايسى مەملىكەتلەرنىڭ كونسۇللىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپ

كۆرۈش پۈرسىتى بار ئىدى، بۇنىڭ ئىچىدە ئامېرىكا، ئەنگلىيە كونسۇللىرى - دىپلوماتىيە مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى شۈيجەنۇڭ ئارقىلىق ئادەتتىكى مۇناسىۋەتتە بولغان ئىدۇق، ھازىرچە ئېسىمدە قالغان تەسىرى، ئەنگلىيە كونسۇلى چىمغۇر ئادەم بولۇپ، ئۇزۇن ئوتمەي زەھەر ئىچىپ ئۆلۈۋالدى. خىيانەتچىلىك بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىش دەپ ئاڭلىدىم. ئامېرىكا كونسۇلى جانلىغىراق بولۇپ، مەن شىنجاڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئاتلىق 5 - جۈن پەيدا قىلغان «بەيتىك ۋەقەسى» توغرۇلۇق (بۇ ھەقتە مۇشۇ ماقالەمنىڭ 3 - قىسمىدا توختۇلۇمەن) ئاڭلىشىمچە، قولغا چۈشكەن قۇرال - ياراقلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ياسالغان ئىكەن دەپ. توھمەت چاپلاپ، نەنجىڭگە ئاپىرىپ، ئالا - توپىلاڭ كوتۇرۇپ خەلقئارا شامال پەيدا قىلىشقا ئورۇنغانلىقى، ماكىنانىڭ يىلانلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، بۇ ئەلۋەتتە ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن، بىراق بۇ خەۋەرنى نەدىن بىلگەنلىكىمنى ئېسىمگە ئالالمىدىم. شۇڭا تەپسىلى بىر نىمە دىيەلمەيمەن.

سىياسى جەھەتتە، شىنجاڭ تەپتىش مەھكىمىسى قۇرۇلۇپ، گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمەت ھەيئەت ئەزاسى، ئىلگىرى چىڭخۇا داشۆېسىگە مۇدىر بولغان لوجالۇن، ئالىم ئونۋانى بىلەن كېلىپ تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولدى، بيۇروكرات كاپىتالىستلار ئۈچۈن خىزمەت كورسەتكەن لىن جى يۈڭ شىنجاڭ ئولكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى قوشۇمچە تەمىرات نازىرى بولدى. ئو يەنە ۋالىخېتىڭ، داڭلىق ئاپال دوختۇر چەنزىيىلىڭ گېرمانىيىدە فىزىكا تەتقىق قىلغان شۇي جۇاڭبىن، چەنخۇيىۋۇ، دوبەن

مەھكىمىسى مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، جاڭ ماشىيەن قاتارلىقلارنى بىللە ئېلىپ كېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتۇردى. بۇ كىشىلەر شۇ چاغدا، جياڭجيېشىنىڭ شىنجاڭغا تەلەي سىناش ئۈچۈن ئەۋەتكەن كىشىلىرى ئىدى.

ئىقتىسادىي جەھەتتە: مالىيە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىدىكىلەرمۇ شىنجاڭغا كىردى. مەركىزىي بانكا ئۈرۈمچى شۆبە بانكىسىنىڭ جىڭلىسى مايەنجاڭ، شىنجاڭ تاموژنا باج مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى دىڭگۇيتاڭ، شىنجاڭ پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شىن ياڭيى، بانكا نازارەتچىسى جاڭشىۋەنزە قاتارلىقلار كېلىپ ئىشقا ئورۇنلاشتى.

2 - شىڭشىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك گومىنداڭ پەرقىسى.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ كۆلىمى

سۇڭمىلىن چۇڭچىنگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، گومىنداڭ مەركىزىي شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا ئاكتىپ تەييارلىق قىلدى. 1943 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك پەرقە رەسمىي قۇرۇلدى. پەرقىنىڭ شۇجاڭلىقىغا پروفېسسور خۇاڭرۇجېن (ئامېرىكىدا ئوقۇغان) تەيىنلەندى. ھەيئەت ئەزالىقىغا دىڭۋخەن. C C تەرىپىدىن سىقىپ چىقىرىلغان يۈجېننىڭ سىياسى فاكۇلتېتقا يېقىنلىشىدىغان لىن بويا (ئامېرىكىدا ئوقۇغان)

خۇيگۇەنيو (ئامېرىكىدا ئوقۇغان) قاتارلىق جۇجيالىۋا گۇرۇھ-
دىكىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلدى. CC غا تەۋە بولغانلاردىن مەركى-
زىي سىياسى مەكتەپنى پۇتتۇرۇپ، فۇجىيەن گېزىتخانىسىنىڭ
باشلىقى بولغان جاڭجىجىڭ بىرلا كىشى ئىدى، گېرمانىيىدە
فىداكۇكىكا ئوقۇغان CC نىڭ ئاياغ ئاستىغا ئۆزىنى ئاتقان
تولكىشىچۇەن قاتارلىق بىر يۈرۈش بەنزە، سەنمىنجۇيى نەزىرى-
يىچىلىرى دەپ ئاتالغان لياڭخەنساۋنىڭ باشلامچىلىقىدا شىن-
جاڭغا كەلدى.

يەنە بىر قىسىم ھەيئەت ئەزالىرىنى، شىڭشىسەي ئۆزى
كورسەنتىي - ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى يىڭچى، ئىنىسى
شىڭشىجى، «شىنجاڭ گېزىتخانىسى» نىڭ باشلىقى سۇڭنىيەنسى،
مائارىپ نازىرى لىيۇيۇڭشيياڭ، ئىلگىرى جاھانگىرلىككە قارشى
تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا مۇھىم خىزمەتتە بولغان خېگەنگۇاڭ
قاتارلىقلار. جياڭجىيېشىنىڭ تەيىنلىشى بىلەن شىڭشىسەي
ھەيئەت مۇدىرى بولدى.

لياڭخەنساۋ بىلەن خۇاڭرۇجىن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەن
كۈنى، شىڭشىسەي ئۆزى ئايرودرومغا چىقىپ كۈتۈۋالدى.
ئۇلارنىڭ شەرىپىگە كاتتا زىياپەت بېرىپ قارشى ئالدى. ئۇل-
كىنىڭ پىرقە قۇرۇلغان كۈنى، شىڭشىسەي ھەيئەت ئەزالىرى
بىلەن بىرلىكتە كوللېكتىپ قەسەم بېرىپ، ۋەزىپە تاپشۇرۇۋال-
دى ۋە گومىنداڭغا بولغان ساداقىتىنى ئىزھار قىلدى. قەسەم
بېرىشكە لياڭخەنساۋ نازارەتچىلىك قىلدى. ئۇلكە بويىچە بىر
كۈن دەم ئېلىش بولدى. ئۇلكە مەركىزىي رەڭگا - رەڭ

زىننەتلەندى. «شىنجاڭ گېزىتى» مەخسۇس سان چىقىرىپ تەبرىكلىدى. ئىككى گورۇپپا تەپتىش ئۆمىكى تەشكىل قىلىندى. جەنۇبىي شىنجاڭ تەپتىش ئۆمىكىگە لياڭخەنساۋ، شىمالىي شىنجاڭ تەپتىش ئۆمىكىگە خۇاڭرۇخەن باشلىق بولۇپ پۈتۈن شىنجاڭنى بىر ئايلىنىپ چىقتى. بارغانلا يېرىدە كاتتا كۈتۈۋېلىندى. ماركسىزىم - لېنىنىزم تونىنى كىيىۋېلىپ، كومپارتىيىنىڭ تەشكىلىي پىرىنسىپلىرىنى پۇختا بىلىمەن دەپ ئاتىۋالغان، فاشىستىك دىكتاتۇرىنى ئىشلىتىشكە ئادەتلەنگەن شىڭشىسەي ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇ بىر سىياسىي پۇرسەت ئىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇ، جياڭجېيشىنى ھىمايە قىلىدىغان ساداقىتىنى كۆرسىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنىڭ مۇستەھكەملەنگەنلىكىنى كوز - كوز قىلدى. مەن 1944 - يىلى 3 - ئايدا ئۈرۈمچىگە كەلدىم. چۆگچەكدىن ئايرىلىپ، شىنجاڭغا كېلىش ۋاقتىمدا، جۇجياخۇا ماڭا «ھەممىلا ئىشتا شىڭشىسەيگە ئىززەت - ھۆرمەت قىلىپ ۋە ئۇنىڭغا تايىنىپ ئىش قىلىش كېرەك» دېدى. ئۇجۇڭشىنمۇ: «شىڭشىسەي بىلەن ئىناق ئۆتۈش بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئىشنى تېزلا مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۈرۈشكە ئالدىرىماسلىق كېرەك» دېگەن ئىدى. ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، مۇشۇ سۆزلەر، شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خىزمىتىگە قاراتقان فاڭجېنىغا ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلاتتى. ئۆلكىلىك پىرقەنىڭ قۇرۇلغانلىقى، جياڭجېيشى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنىڭ شىنجاڭغا كېڭەيگەنلىكىنىڭ بىر بەلگىسىلا بولۇپ قالدى. شىڭشىسەينىڭ ساقچى باشقارمىسىنىڭ

ئادەملىرى پۈتۈن شىنجاڭغا تارقالغان بولۇپ، ئىنتايىن يۈكسەك نوپۇزغا ئىگە ئىدى. چۈنكى شىڭشىسەينىڭ، ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شىنجاڭغا ئىشپىيون ئەۋەتمەسلىككە ئۆلكىلىك پىرقىمۇ ئىشپىيونلۇق ئورگىنى قۇرماسلىققا ماقۇل بولغانلىقتىن، پىرقىدە مەخسۇس ئىشلىتىدىغان دىيەنتەيمۇ قۇرمىدى. (بۇ بەلكىم سۈڭ مېيلىن بىلەن شىڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدا ھاسىل قىلىنغان كېلىشىمدىكى شەرتلەرنىڭ بىرى بولسا كېرەك)، ئەلۋەتتە ھېچقانداق لازىمى يوق ئىدى.

ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ئەكسىيەتچىل ۋەزىپىسى

ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ئاساسلىق ۋەزىپىلىرى: ① سەنمىنجۇيىنى تەشۋىق قىلىش، ② پىرقە ئەزالىرىنى تىزىملاش ۋە تەرەققى قىلدۇرۇش، ئۆلكىلىك، ۋىلايەتلىك، ناھىيەلىك تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇش، ③ ئۇنىڭدا تەشكىلى تەربىيە، تەشۋىقات، كاتىۋات قاتارلىق 3 باشقارما قۇرۇشتىن ئىبارەت. شۇجىجاڭ ئومۇمى رەھبەر بولغاندىن تاشقىرى كاتىۋات باشقارمىسىنى قوشۇمچە باشقۇرىدۇ. تەشكىلى تەربىيە باشقارمىسىغا يوجىنىڭ تەشۋىقات باشقارمىسىغا تولڭشچۈەن باشلىق بولدى. تەشۋىقات باشقارمىسى ئۆز ئالدىغا «يېڭى شىنجاڭ» ناملىق ئايلىق ژورنال نەشر قىلدى. «شىنجاڭ گېزىتخانىسى» ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەۋەلىكىدە بولغانلىقتىن، سۈڭزىيەنسى ۋە گومىن-

داڭ مەركىزىي تەشۋىقات مىنىستىرلىكى ئېۋەتكەن مۇئاۋىن باھلىق ۋە تەھرىر، مۇخبىرلار ئارقىلىقلا خىزمەت ئىشلەشكە بولاتتى. يېڭىدىن قۇرۇلغان مەركىزىي ئاخبارات ئاگېنتلىقى ئۈرۈمچى شوبىسىنىڭ مۇدىرى شىنزۇڭلىن ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر پۈتۈنلەي چوڭچىندىن كەلگەنلەر ئىدى.

تەشكىلى تەربىيە باشقارمىسى مەركىزىي تەلىم- تەربىيە ئومىكى شىنجاڭ شوبە ئومىكىنى بازا قىلىپ، گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم- تەربىيە ھەيئىتى ئېۋەتكەن بىر تۈركۈم باشقارما دەرىجىلىك- تىن تۆۋەن كادىرلار ئارقىلىق، ۋىلايەت، ناھىيە دەرىجىلىك ئەكسىيەتچى تايانچىلارنى تەربىيىلىدى ۋە ئۇلاردىن تاللاپ ئۈستۈردى. شوبە ئومەككە شىڭشىجى ئىلمى مۇدىر، شۈيگۈەنيۇ مۇئاۋىن ئىلمى مۇدىر بولدى. شىنجاڭدا 100 دىن ئارتۇق ناھىيە بولۇپ، ناھىيىلىك داڭبۇنىڭ شۇجىجاڭلىرى دەرىجىلىك كادىرلارغا بولغان ئېھتىياج بەك كوپ ئىدى. شۇڭا گومىنداڭ مەركىزىي «شىنجاڭغا ئېۋەتىلگەن كادىرلارنىڭ تەمىنات چارىسى» دېگەن نىزامنى تۈزۈپ چىقىپ، شىنجاڭغا ئېۋەتىلگەن خادىملارغا ئىچكى ئولكىلەردە ئىشلىگەن ۋاقتىدىكى مائاشنى داۋاملىق بېرىش، شۇنداقلا شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ئوستىگە ئالغان ۋەزىپە دەرىجىسىگە قاراپ، يەرلىك تەمىنات بېرىش بەلگىلەندى. بۇ- ئەينى ۋاقىتلاردا ئاچ زارلىقتا قالغان چوڭچىڭنىڭ ھوكۇمەت خادىملىرى ئۈچۈن بىر رىغبەتلەندۈرۈش بولدى. شۇڭا، لياڭ- خەنساۋ بىلەن خۇاڭرۇجىنلەر شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن خادىملار ئارقىمۇ- ئارقا ئۈزۈلمەي (ناھىيىلىك پىرقە شۇجى- جاڭلىرىغا تەڭ) كوپلەپ كەلدى.

چۇڭچىڭدىن كەلگەن خادىملار بىلەن شىڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى يوشۇرۇن ئېقىم

ئۆلكىمىز پىرقە قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي، ھەر ھەپتىلىك يىغىنغا ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى. چۇڭچىڭدىن كەلگەن خادىملار بىلەن شىڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇشقا باشلىدى. بۇ زىددىيەت بارا - بارا بىر يوشۇرۇن ئېقىمغا ئايلىنىپ قالدى.

مەن كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن، شىڭ شىسەي ھەربىي زالدا بىر قېتىملىق كاتتا زىياپەتكە رىياسەتچىلىك قىلدى. چۇڭچىڭ ئەۋەتكەن خادىملارنى قارشى ئالدى. مەنمۇ قارشى ئېلىنغانلارنىڭ بىرسى ئىدىم. يىغىن زالىغا قات - قات پوست قويۇلغان، كەيپىيات جىددى ئىدى. باشلىنىشتا ۋە ئاخىرلاشقاندا ئوركېستىر مۇزىكا چېلىپلا قالماي، زىياپەت داۋامىدا ھەر بىر قېتىملىق سەي تارتىلغاندىمۇ مۇزىكا چېلىنىپ تۇردى. بۇ خۇددى بىر مۇستەقىل پادىشاھلىقنىڭ ئۆتكۈزگەن «دۆلەت زىياپىتى» گە ئوخشايتتى. شىڭ شىسەي قارشى ئېلىش نۇتقى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، قارشى ئېلىنغانلارمۇ بىر - بىرلەپ جاۋابەن نۇتۇق سۆزلىدى. مېنىڭ سۆزلىگەن سۆزۈم دېمەك شىسەينىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشتىكى مۇۋەپپە- قىيەتلىرىنى مەدھىيلەش، ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدە يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش يولىدا ئۆز كۈچۈمنى تۆھپە قىلىشقا رازى ئىكەنلىكىمنى

بىلدۈرۈشتىن ئىبارەت بولدى . مەن ئەسلىدە سۆزلىگەن سۆزۈم نى ئادەتتىكىچە سۆز دەپ تونۇغان بولسام ، جاڭ جىجۇ مېنى سېنىڭ سۆزۈڭ « شىڭ شىسەي لۇشيەنى » بىلەن مېخىنىشتا باشلىغانلىقىنى كۆرسەتتى دەپ مازاق قىلدى . گومىن-داڭنىڭ شىڭ شىسەي بىلەن بولغان زىددىيىتى گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمىدا جۇجياخۇا بىلەن CC ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت-تىن كېلىپ چۈشەتتى . ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىچكى ئۆلكىدىكى ئادەتتىكى مۇناسىۋەتلەرگە ئوخشىمايدىغانلىق-ى . شىڭ شىسەيگە بولغان پوزىتسىيىدە ئىككى گۇرۇھقا بۆلۈنگەنلىكىنى سېزىپ قالدىم . لىنبۇيا بىلەن شۈيگۈەنيۈلەر شىڭ شىسەيگە يېقىنراق تۇراتتى . بولۇپمۇ لىنبۇيا ئەر- خوتۇن شىڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ خوتۇن - بالىلىرى بىلەن ھەممىشەم خۇسۇسى مۇناسىۋەتلىشىپ تۇراتتى . شۇڭا شىڭ شىسەي لىن-بۇيانى تەشكىلى تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇشى-نى ئوتتۇرىغا قويدى . مەركىزىي تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ئەسلىدە يۈي جىنيىڭ قوشۇمچە ئەمەلىي مۇدىر ئىدى.

نەتىجىدە شىڭ شىسەي شىڭ شىجىنى قىستۇرۇۋالدى ، ھەتتا مۇ-ئاۋىن ئەمەلىي مۇدىرلىقىمۇ ئىككىنچى قېتىمدا كەلگەن شۈيگۈەن-يۈنى ئورۇنلاشتۇردى . شۇڭا ، ئۇلارنى « شىڭ شىسەي لۇشيەن-دىكىلەر » دەپ ئەيىپلاشتى . خۇاڭ رۇجىن . يۈي جىنيىڭ ، تۇڭ شىچۈەن ، جاڭ جىجۇ قاتارلىقلارنىڭ گومىنداڭ بىلەن مۇناسى-ۋىتى خېلىلا قويۇق ، شەخسى قەھرىمانلىقىمۇ كۈچلۈك ئىدى . بولۇپمۇ جاڭ جىجۇ ئەسلىدە CC نىڭ چاپارمەنلىرىدىن بولۇپ،

شىڭ شىسەينىڭ ھەممىلا ئىشقا چات كىرىۋالغانلىقىدىن بەكمۇ نارازى ئىدى. ئۇلار ناھىيە دەرىجىلىك تەشكىلاتلارنى زور كۈچ بىلەن قۇرۇشقا ئىرىنىشاتتى، بۇنىڭ ئەكسىچە شىڭ شىسەي «ئال- دىرمايلى» دېگەننى تەشەببۇس قىلاتتى؛ ئۇلار ئالدى بىلەن ناھىيىلىك پىرقىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلغۇچى خادىملارنى بالدۇر ئېۋەتىپ پىرقىغا كوپلەپ ئەزا قوبۇل قىلىشنى تەشەببۇس قىلسا، شىڭ شىسەي ھەرقايسى ناھىيىلەردىكى ساقچى ئىدارى- لىرى نامزاتنى ئوتتۇرىغا قويۇشنى، ئولكىلىك پىرقە تەكشۈرۈپ قوبۇل قىلىشنى بەلگىلىك سانغا يەتكەندىن كېيىن، ئاندىن ئادەم ئېۋەتىپ ناھىيىلىك پىرقە قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. جاڭ جېجۇڭ بىر قېتىملىق يىغىندا مۇۋاپىق قىلىش «ساقچىلار دۆلىتىنىڭ قىلمىشى» بولىدىغانلىقىنى، «بۇ پارتىيىگە ئەزا قوبۇل قىلىش ئەمەس، ساقچى قوبۇل قىلىش بولىدىغانلىقى»نى ئوتتۇرىغا قويغاندا، شىڭ شىسەينىڭ قاتتىق تەنقىدىگە ئۇچرىدى. بۇنى: «سىياسىي خاراكتېرلىق خاتالىق» دېدى.

يۈي جىنىڭ شىڭ شىسەي بىلەن بىللە ئىشلەشنىڭ ناھايىتى قىيىن ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، خىزمىتىدىن ئىستېپا سوراپ كەتتى؛ جاڭ جېجۇڭ پىرقە ئىشلىرى، ئاخباراتچىلىق، تەلىم- تەربىيە سېستىمىلىرىدىكى سىياسىي مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا «ئېسىل ئەنئەنە»نى ساقلاپ قېلىشنى كۆز- ئارا ئارزۇ قىلىشىپ، شىڭ شىسەيگە قارشى ئىدىيىنى تەرغىب قىلغانلىقتىن CC نىڭ شىنجاڭدىكى سەلتەنەتلىك كادىمۇشى

بولۇپ قالدى .

شىددەتلىك بوران ئالدىدىكى تۈن .

شۇ ۋاقىتلاردا ياپون - باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ۋەزىيىتىدە ، ياپونىيە خېبېن ، خۇنەن ، گۇاڭشىلەردە پەللىمۇ - پەللە ئىلگىرىلەپ ، گۇيجۇغا تەھدىت سېلىۋاتقان ، جياڭ جيېشى ھاكىمىيىتى كۇنسانى قىستىلىپ قېلىۋاتقان ئىدى . بۇنىڭ ئەكسىچە سوۋېت ئىتتىپاقى گېتلېر تەجاۋۇزچىلىرىنى چېكىندۈرۈۋاتاتتى ؛ يەنە بىر تەرەپتىن ، ئىلى - تارباغاتاي ، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنىڭ ئىنقىلاۋى كۈچلىرى ئارقىمۇ - ئارقا قوزغۇلۇپ ، شىڭ شىسەي تاقابىل تۇرۇشقا ئامالسىز قېلىۋاتاتتى . دەل شۇ ۋاقىتتا (1944 - يىلى ئەتىياز) جۇشياۋلياڭ ئۈرۈمچىگە كېلىپ شىڭ شىسەينىڭ ئىنقىلاپنى باستۇرۇشقا ياردەم بېرىش نامى بە- لەن جۇڭگونىڭ ئارمىيىلىرىنى شىنجاڭغا باشلاپ كىرىشكە ئۇرۇنغان- دا ، شىڭ شىسەينىڭ سوغاق مۇئامىلىسىگە دۇچ كەلدى . مەن ئۈرۈمچىگە كېلىشتىن بىر ئاي ئىلگىرى ، شىڭ شىسەي تەتۈرسىگە ئۆرۈلۈپلا ئۆلكىلىك پىرقە ۋە ئۆلكە دەرىجىلىك ھوكۇمەت ئو- رۇنلىرىنىڭ مەجلىسلىرىگە ، ئادەتتىكى ئاممىۋى يىغىلىشلارغىمۇ قاتناشمايدىغان بولىۋالدى . خۇاڭ روجىن قاتارلىقلار بۇ ئەھۋال- غا قاراپ شىڭ شىسەي يەنە ئۆزگۈرۈدىغان بولدى دەپ ، دائىم ئۆزگۈرۈپ تۇرىدىغان شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ ، جياڭ جيېشى بىلەن يېقىنلىشىش سىياسىتىنىڭ ئۆزگۈ-

رۇپ قالىدىغانلىقىدىن ئەنسىرەيتتى. ئۇلارنىڭ ئىگەللىشىگە قارى-
غاندا، شىڭ شىسەي ھەر قېتىم قولغا ئېلىشنى باشلاش ۋاقتىدا
مېھمان قوبۇل قىلمايدىكەن، ئاممىۋى يىغىلىشلاردا ئۆزىنى كۆر-
سەتمەيدىكەن، بۇ جەرياندا ئۇ، پىلان ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە
ئەنزە پەيدا قىلىدىكەنمىش. شىڭ شىسەي بىر كۈنى خۇالڭ روجەن
بىلەن مېنى ئۆيىگە ئاددى زىياپەتكە تەكلىپ قىلغاندا، يۇقۇرىدا
يازغىنىمدەك جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى ھەركىتى ئۈستىدە
توختالغاندىن تاشقىرى، ئانتايدا بولىۋاتقان ھەربى جەھەتتىكى
جىددىلىشكىلى سۆزلەپ، ئۆزىنىڭ يىغىنلارغا قاتناشمىغانلىقىنى
ئىزاھلىغاندەك بولدى. ئۇ يەنە 3 ۋىلايەتتىكى «توپۇلاڭ»نىڭ
«لاۋماۋزىلەرنىڭ پاراكەندىچىلىكى» (لاۋماۋزى دىگىنى رۇس-
لارنى كەمسىتىپ ئېيتقان سۆز) دىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدى-
غانلىقىدىن سۆزلىدى، بۇ قېتىمقى بولۇنغان سۆزلەردە، بىز
شىڭ شىسەينىڭ ئىزاھلىشى بىلەنلا خاتىرجەم بولالمىدۇق.

بەلكى بىزنىڭ ئالدىن ھېس قىلغان چۈشەنچىلىرىمىز تې-
خىمۇ ئىسپاتلاندى. شىڭ شىسەي، سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپار-
تىيىگە قارشى تۇرغانلىقىنىڭ ئاقىۋىتىدە، شىنجاڭدا مەڭگۈ تېچ-
لىق بولمايدىغانلىقىنى، تىنچلىقنىڭ بولماسلىقى ئۇنىڭ ھۆكۈمە-
رانلىقى ئۈچۈن ئېغىر تەھدىت ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەنلىكىنى ئىزاھ-
لايتتى. ئەگەر شۇنداقلا بولىدىغان بولسا، ئۇ چۆكچىلىك ئېۋەت-
كەن پارتىيە - ھۆكۈمەت خادىملىرىغا قول سېلىش بىلەن ئىش
باشلايدىغانلىقى كورۈنۈپ تۇراتتى. بىز بۇ ئەھۋاللارنى چۈگ-
چەككە خەت ئارقىلىق خەۋەر قىلغاندىن تاشقىرى، «ھوشيار»

بولدۇق. بىزنىڭ قولىمىزدا تومۇرنىڭ سۇنۇغىدەك قۇرالمۇ يوق ئىدى. ھەتتا خەت يازساق، ئاغىنىلەرنى يوقلىساقمۇ مەخپىي نازارەت ئاستىدا قىلاتتۇق. خۇاڭ روجىن ھەر قېتىملىق ئايرۇ-پىلان ئۇچقاندا چۇڭچىڭغا خەت ئېۋەتەتتى، مېنىڭ بىلىشىمچە، چۇڭچىڭنىڭ ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، شىنجاڭغا كوپلەپ ئەسكەر ئېۋەتىشنى تەكلىپ قىلاتتى. ئەمەلىيەتتە بىز ئۇ چاغدا قەپەز ئىچىدىكى قۇشلاردەك، مەيلى كەلگەندە بوغۇزلاۋېرىشكە بولىدىغان ئەھۋالدا قالغان ئىدۇق.

شۇ يىلى 5 – 6 – ئايلاردا شېڭ شىسەي يەرلىك خادىملارنى تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى. ئۇلكىلىك پەرقەندىكى سۇڭ نىيەنسى، خېگېڭگوۋاڭ ۋە شېڭ شىسەي ئوزى تەكلىپ قىلىپ شىنجاڭدا خىزمەتكە قويغان جاڭ ماشىيەن قاتارلىقلار ئىلگىرى كېيىن بولۇپ يوقاپ كەتتى. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شېڭ شىسەي بىز بىلەن قەتئىي ئۇچراشمايدىغان بولدى. پەرقە باشلىقى تىلىفوندا كۆرۈشۈشنى تەكلىپ قىلسىمۇ، سەۋەپ كورسۈتۈپ رەت قىلاتتى. بۇ ئىشلار بىزنىڭ ئالدىن قىلغان مولچەرلىرىمىزنى قەدەممۇ - قەدەم ئىسپاتلايتتى. شۇ چاغلاردا چۇڭچىڭدىن شىنجاڭغا ئېۋەتىلگەن يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملاردىن لىنجى يۈڭ گۇلىيۇ. شۈيجۈاگېن قاتارلىقلار ئەر - ئايال بولۇپ، ئەتتىگەن ئاخشاملىرى بىزنىڭ ئويلىرىمىزگە كېلىپ، ئادەتتە قارتا، شاخمەت ئويناپ كۈن ئوتكۈزەتتى. ئوز - ئارا خەۋەر يەتكۈزۈش، كورگەن - ئاڭلىغانلىرىنى سوزلىشىپ، ۋەزىيەتنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلىشىۋاتقانلىقىنى، ھەممە كىشى خەۋپ ئىچىدە تۇرۇۋاتقان-

لىغىنلى، «خۇددى چىقتى بوران، چاقتى چاقماق، كەتتى را-
ۋاقنى قاپلاپ» دېگەندەك بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشاتتۇق.
يۇقۇرىدا ئېيتقانلىرىم ئاۋغۇست ئۆزگۈرۈشىدىن ئىلگىرىكى ئۆلكە-
لىك پەرقىدىكى چۈگچەكتىن كەلگەن خادىملار بىلەن شىڭ شە-
سەي ئوتتۇرىسىدىكى بولۇۋاتقان زىددىيەت، گۇمانخورلۇق،
ئەھتىياتچانلىقلارنىڭ ئاساسى ئەھۋالى.

ئاۋغۇست ئۆزگۈرۈشى

جۇدۇن-چاپقۇن ئاخىرى يېتىپ كەلدى. 8-ئاينىڭ
11-كۈنى تۈن نىسپىدە، شىڭ شىسەي ماشىنا ئېۋەتىپ، خۇاڭ
رۇجىن، تۇڭ شىچۈەن، جاڭ جىجۈ قاتارلىقلارنى مەجلىسكە
چاقىرتتى. ئۆلكىلىك پەرقىدە ئۆز ماشىنىسى بولۇپ، ئىلگىرى
مەجلىسكە چاقىرسا، تېلېفوندىلا ئۇقتۇرۇپ قوياتتى. بۇ قېتىم
تۇساتتىن باشقىچە بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىمۇ چا-
قىرماپتۇ. تۇڭ شىچۈەن مېنى ئويغۇتۇپ، ۋاقىئەنى ئېيتقاندىن
كېيىن مەنمۇ ھويلىغا چىقتىم. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن مەن
ئۆيدە قالغان ئائىلە تەۋەلىرى بىلەن بۇ ئۆزگۈرۈشنى ئەپلەپ-
سەپلەپ ئوتكۇزۇۋېتىش چارىسىنى مۇھاكىمە قىلىشتۇق. ئەمەلە-
يەتتە ئۆلۈمنى كۈتۈپ تۇرماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى. مە-
جلىسكە كەتكەنلەر قايتىپ كەلمىدى. ئەزەلدىن «شىڭ شىسەي
لۇشىيەنى بىلەن ماڭىدۇ» دەپ قارىلىپ كەلگەن لىن بويامۇ
خۇتۇن-بالىلىرى بىلەن بىرلىكتە «تەكلىپ» قىلىنىپ كېتىپ
قالدى. چۈگچەكتىن كەلگەن خادىملارنىڭ مۇتلەق كوپ قىسمى

جەمئىي 50 - 60 كىشى قولغا ئېلىندى. بۇ ئەنزىگە چېتىلغانلار بىر نەچچە يۈز كىشىگە يېتەتتى، خاس ئۈرۈمچى شەھىرىدىنلا 100 دىن ئاشاتتى. ئەرتىسى چۈشتىن بۇرۇن، شىڭ شىسەينىڭ سەنمۇجاڭى ۋاڭ خۇڭساۋ مېنى مەجلىسكە چاقىرىپ قالدى. مەن ئادىتىمنا كىيىم - كېچەك، لوڭگە، چوتكالىرىمنى بىرگە ئېلىپ، تۈرمىگە كىرىشكە تەييارلىنىپ بارغان ئىدىم. لېكىن ئىش ئۈنداق چىقمىدى. مەجلىسكە بارسام جۈڭگۈچىدىن كەلگەن يۇ-قىرى دەرىجىلىكلەردىن قولغا ئېلىنماي قالغانلا جەم بولۇپ ئولتۇرغان ئىكەن. مەجلىسنىڭ مەزمۇنى ئالدىنقى ئاخشامقى بولغان قولغا ئېلىش ۋەقەسىنى چۈشەندۈرۈش ئىكەن. ئۇلار-نى «توپۇلاڭ كوتۇرۇش سۇيىقەستىدە بولدى. شىنجاڭ ھاكىمى-يىتىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇندى» دېدى. بۇ ئادەتتە ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان «ئاۋغۇست ئوزگورۇشى» بولۇپ شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدا ئاغىرقى قېتىملىق قىلغان تېررورلۇقى ئىدى.

شىڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىن كېتىشى ئالدىدىكى ئولۇم ئالدىدا جان تالىشىشى

كەڭ كولەمدە قولغا ئېلىشتىن كېيىن، شىڭ شىسەي مەن ۋە شۈيگۈەنيۇ، ۋاڭلىتىڭ قاتارلىق 3 كىشىنى بىر قېتىم قوبۇل قىلدى. بىز 3 كىشىنى ئولكىلىك پىرقىنىڭ ئېچىنىشلىق ئاقىۋىتىنى ئورتاق ساقلاپ تۇرۇشقا ھەمدە جۇڭگىيادىن بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا يوليورۇق سورايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

3 - كۈندىن باشلاپ شىڭ شىسەي ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ھەيئىتىنىڭ خاتىرىسىلەش يىغىنىغا ئادەتتىكىدەكلا قاتنىشىۋەردى.

شىڭ شىسەينىڭ ئۆزگىرىش مەقسىدى زادى نېمە؟ ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ئۇسۇلى قانداق بولدى؟ ئادەتتىكى كۆز قاراشتىكىلەرنىڭ تونۇشىدا، ئۇ، ئۆزىنىڭ 1942 - يىلدىكى سوۋېت كومپارتىيىسىگە قارىتا قىلغان يۈزسىزلىكىنى، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە قىلغان يۈزسىزلىكتىن، ئاشۇرۇۋەتمىدىم دەپ خاتا مۆلچەرلەپ، ئەمدى گومىنداڭچىلارنى كەڭ كۆلەملىك قولغا ئېلىش ھەركىتىم بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن مۇناسىۋىتىمنى ئۈزۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى ئوڭشىۋېلىشىم مۇمكىن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنى پەسەيتىپ، جاڭ جيېشىگە قارشى تۇرماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، گومىنداڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى ئۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئەنزە ئەھۋالىنى چۇڭچىڭغا دوكلات قىلىپ، توپىلاڭنى ۋاقتىدا باستۇرۇشنىڭ مۇھىملىكىنى تەكىتلەپ، ئىشتىن بۇرۇن يوليۇرۇق سورىيالمىغانلىقىنى، ھازىر قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى گومىنداڭ ئۆلكىلىك پىرقە ئىچىگە يوشۇرۇنغان كوممۇنىستلار ئىكەنلىكى ياكى كومپارتىيە لۇشىيەنىدە ماڭىدىغانلار ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ كۆرسىتىپ ئۆزىنىڭ يەنىلا گومىنداڭ بىلەن بىر يولدا مېڭىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش يولىدا ماڭىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكچى بولدى. چۇڭچىڭ ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بۇ نىيىتىگە ئىشەنمەيتتى. بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن جياڭ جيېشى جۇشياۋلياڭ بىلەن شۇي

ئەنزىڭلارنى كېۋەتتى. قولغا ئېلىنغان ئولكە دەرىجىلىك خادىمـ-
لارنى شىڭ شىسەي، جۇشياۋلياڭ، شۈي ئەنزىڭلار كوللېكتىپ
سوراق قىلدى. سوراقتا تاتىلغۇچىلار ئاللىقاچان تاياق ئاستىدا
ئىقرار قىلىپ بولغاشقا ئىقراردىن تېنىۋېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.
بىز جۇشياۋلياڭ، شۈي ئەنزىڭلار بىلەن كۆرۈشكەندە ئىشىك
ئالدىغا يۇخراچە كېيىنگەن «مۇھاپىزەتچىلەر» قويۇلغان ئىدى.
جۇشياۋلياڭ بىلەن شۈي ئەنزىڭ بىزگە گەپنى كۆپ قىلماڭلار
دەپ ئىشارەت قىلدى. كېيىن مەن جۇشياۋلياڭ، شۈي ئەنزىڭلار
دىيەنتەي ئارقىلىق چۆگچەكگە بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدىكى
پىكرىمىزنى ئۇختۇردۇق. مەن ئاساسەن «مۇبادا قورال كۈچى
بىلەن ھەل قىلىمىغاندا، بىز ئاخىرى شىنجاڭدا تۇرالمايمىز»
دېگەندىن ئىبارەت بولدى. بۇ ئەمەلىيەتتە ئۆزەمنى ئۆلۈمدىن
قۇتۇلدۇرۇش گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ خەلقىگە بولغان ئەكسىيەتچىل
ھۆكۈمرانلىقىنى قەتئىي ساقلاپ قېلىش تەكلىپى ئىدى.

9 - ئاينىڭ باشلىرىدا جۇشياۋلياڭ شىنجاڭغا يەنە
بىر قېتىم كەلدى. ئۇ چاغدا چۆگچەكنىڭ ۋۇجۇگشىننى شىنجاڭنىڭ
رەئىسى قىلىپ تەيىنلىگەنلىكىنى ئېلان قىلغان ئىدى. ئالدى
بىلەن جۇشياۋلياڭ شىڭ شىسەينى چۆگچەكگە ئاپىرىپ، دىفاز-
چىلىق، ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن،
ئۇجۇگشىن ئاندىن شىنجاڭغا كېلىپ ھوقۇقنى ئۆتكۈزۈۋالماقچى
ئىدى. جۇشياۋلياڭ كېلىپ 3 - كۈنى شىڭ شىسەي ئاخىرقى
قارارغا كەلدى. ئۇ چاغدا خۇزۇگنەننىڭ ئۇرۇمچىدىكى ۋە
ھەمشىمشىياغا قىستاپ كېلىۋاتقان قوشۇنلىرى، بەتلەپ قېيۇل-
غان گوقتەك تۇراتتى. ئەگەر پەستاننى بېسىپلا قويسا،

شىڭشىسەي ئامالسىز جۇڭچىڭغا تەسلىم بولاتتى. شۇڭا، ئۇ ۋە-
ئاينىڭ ئوتتۇرلىرىدا پادىشالىق ئورنىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر
بولدى. ئۇ شىنجاڭدىن ئايرىلىش ئەرپىسىدە كېلىشتۈرۈپ چوڭ
زىيابەت تەييارلىدى بۇنىڭغا جۇڭگىياڭدىن كەلگەن ۋە يەرلىك
يۇقۇرى دەرىجىلىك خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ جۇشياۋلياڭ
بىلەن يۈز كۆرۈشتۈردى. جۇشياۋلياڭنى شىنجاڭنىڭ مۇۋەققەت
رەئىسى دەپ جاكالىدى. بىر تەرەپتىن تۈزمىدىكىلەرلى قىر-
غىن قىلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئولتۇرۇلگەنلەر يۈزدىن
ئاشىدىكەن. يەنە بىر تەرەپتىن شىنجاڭ خەلقىدىن شوراپ
قالغان قان - يىلىكلەرنى ئايروپلان - ماشىنىلارغا قاچىلاپ
قۇيرۇقىنى ئىككىۋېتىشكە تەرەددۇت قىلدى، كېيىن بۇنىڭ
ئىچىدىكى ئىنتايىن ئاز قىسمى - 50 مىڭ سەر ئالتۇننى
جياڭجېيشىغا سوغا قىلدى. مانا بۇلار دائىم ئوزگۆرۈپ تۇرىدى-
غان ۋەھشىلىكتە ئۇچىغا چىققان جاللاتنىڭ ھىلە - نەيرەڭلىك
قەبىھ ئەپتى - بەشىرىسى.

3 - ئۇجۇڭشىنىڭ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرى

شىڭشىسەي تەختتىن چۈشكەندىن كېيىن، 30 يىلدىن بۇياز-
قى شىنجاڭنىڭ ئوز ئالدىغا بولۇۋېلىش خاراكتېرىگە خاتىمە
بېرىلدى دەپ قارىغان جياڭجېيشى، شىنجاڭغا بولغان فاشىستىك
ھوكۇمرانلىقىنى يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، شىڭشىسەينىڭ ئورنىغا

ئادەم تالالاشتا ناھايىتى ئەھتىياتچان بولدى. ھەر قايسى جەھەت-
تىن ئەتراپلىق ئويلاش نەتىجىسىدە ئاخىرى ئۆزىنىڭ دۆلەت
ئىشى ۋە شەخسى ئىشلىرىدا بىللە بولغان مەخپى شېرىكى ۋە
جاھىل مۇرىدى ئۇجۇڭشىنى تالالاپ، شىنجاڭنىڭ رەئىسلىكىگە
تەيىنلىدى. ئۇجۇڭشىن 1944 - يىلى 9 - ئاينىڭ ئاخىرىدا
شىنجاڭغا كەلدى. 1946 - يىلى يازدا ۋەزىپىسىدىن قالدى.
ئۇنىڭ ئەكسىيەتچىل تەدبىرلىرىنى تۆۋەندىكى بىر قانچە جەھەت-
تىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇجۇڭشىنىڭ بەدنىزىسى

ۋۇجۇڭشىنىڭ شىنجاڭ رەئىسى بولغان ۋاقتىدىكى بەدنىزى-
سى، ئۇنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچىلىكىنى
تولۇق كۆرسىتىپ بېرىدۇ. ئۇ ۋاقىتلاردا ھەر قايسى ئۆلكىلەردە
ھۆكۈمەت، نازارەت، ھەيئەتلەرنى ئادەتتە چېن گوفۇ ئىشخانىسىنىڭ
3 - باشقارمىسى نامزات كۆرسىتىپ، مەركىزىي تەلىم-تەربىيە
ئۆمىكىنىڭ يۇقۇرى سىنىپلىرىدا تەربىيە ئالغان بولۇشى ئۆلچەم
قىلىناتتى. يەنى CC نىڭ فاشىستلىق ئىدىيە تازىلاش باس-
قۇچلىرىدىن ئۆتكەن بولۇشى كېرەك ئىدى. شىنجاڭغا ئادەم
ئورۇنلاشتۇرۇشتا، جىياڭجېشىنىڭ يالاقچىسى يۇيدانى ھەيئەت
ئەزاسى ۋە قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش سىلىڭبۇسىنىڭ سىنمۇ-
جاڭى قىلىپ تەيىنلەش ئىشى ئۇجۇڭشىنىڭ پىكرى بىلەن
بولغاندىن تاشقىرى، جۇشىياۋلياڭنىڭ يۈزىگە قاراپ جاڭ-
شەۋەنزۇنى مالىيە نازىرى قىلىش ۋە شىڭشىسەينىڭ كونا

ئادەملەردىن بەزىلەرنى داۋاملىق ئىشلىتىشنىڭ ھەممىسى ئىلاجسىزلىقتىن بولغان. بۇنىڭدىن تاشقىرى خەلق ئىشلىرى نازىرى دىڭشاڭخەي، تەمرات نازىرى يولىنيۇن، مائارىپ نازىرى شۈي لىيەنجىلەرنىڭ ھەممىسى CC ئونسۇرلىرى ھەتتا جۇڭكۇنتيەنمۇ ئالىي سىنىپتىن ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چىققانلىقى ئۈچۈنلا ھەيئەت ئەزالىقىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئەسلى بىلاندا باشقا بىر كىشىنى باش كاتىپ قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. ئۇجۇڭشىن ئاچچىقلىنىپ: «مەن رەئىس تۇرۇپ بىرەر كاتىپنىمۇ بىرگە ئېلىپ بارالمامدىمەن؟» دەپ ئىتىراز بىلدۈرگەنلىكتىن، ئەڭ ئاخىرى زىڭشاۋلۇنى باش كاتىپ قىلىپ بىللە ئېلىپ كەلدى. 1946-يىلى باھاردا جۇجياخۇا بۇرھان شەھىدىنى (جۇجياخۇا بىلەن بۇرھان شەھىدى گېرمانىيەدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداش ئىدى) شۈي لىيەنجىنىڭ ئورنىغا مائارىپ نازىرى قىلماقچى بولدى. ئۇ چاغدا بۇرھان شەھىدى ئۈرۈمچى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى ئىدى. شىڭشىسەينىڭ قول ئاستىدا تەجرىبىلىك بولۇپ كەتكەن بۇرھان شەھىدى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنۇمەن دەپ ئانچە قىزىقماي كەتمىدى.

ئۇجۇڭشىننىڭ 3 ۋىلايەت ئىنقىلابى بىلەن ئېلىپ بارغان سىياسىي كۈرەشلىرى

ئۇجۇڭشىن شىنجاڭغا رەئىس بولۇپلا «ئىلاھى قانۇن، دۆلەت قانۇنى، ئادەمگەرچىلىك» نى تەڭ يولغا قويۇشتىن